

Elma Huruz Memović

STRANAČKI PLURALIZAM
I MULTIETNIČKA STVARNOST
BOSNE I HERCEGOVINE

Izdavač UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
Skenderija 72, Sarajevo

Za izdavača Sead TURČALO

Recenzenti Elvis FEJZIĆ
Elmir SADIKOVIĆ

Izdanje Prvo

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

ISBN 978-9926-593-11-7

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod
ID brojem 70080006

Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka

Elma Huruz Memović

STRANAČKI PLURALIZAM I MULTIETNIČKA STVARNOST BOSNE I HERCEGOVINE

Sarajevo, 2026.

Sadržaj

15	PREDGOVOR
19	UVOD
25	1. POLITIČKE STRANKE KAO FORMA POLITIČKOG ORGANIZIRANJA
27	DEFINICIJA, NASTANAK I RAZVOJ POLITIČKIH STRANAKA
33	KLASIFIKACIJA POLITIČKIH STRANAKA
42	FUNKCIJE POLITIČKIH STRANAKA
48	UNUTRAŠNJA ORGANIZACIJA, POLITIČKO VODSTVO I DEMOKRATIJA U POLITIČKIM STRANKAMA
59	ORGANIZACIONA STRUKTURA I UNUTRAŠNJI ODNOSI U POLITIČKIM STRANKAMA
64	UNUTARSTRANAČKI KONFLIKTI I FRAKCIJE
68	ULOGA POLITIČKIH STRANAKA U OBLIKOVANJU I
68	KONTROLI POSLANIČKOG MANDATA
72	IDEOLOŠKI PROFILI POLITIČKIH STRANAKA
77	SPECIFIČNOSTI POLITIČKIH STRANAKA U BOSNI I HERCEGOVINI
83	STRANAČKI (PARTIJSKI) I IZBORNI SISTEMI
83	STRANAČKI SISTEMI
89	IZBORNI SISTEMI: POJAM I TIPOLOGIJA

97	2. POLITIČKA KULTURA, DEMOKRATSKA TRANZICIJA I SAVREMENE TRANSFORMACIJE STRANAKA
99	POLITIČKI PLURALIZAM I TRANSFORMACIJA STRANAČKOG ŽIVOTA U BOSNI I HERCEGOVINI
102	IZAZOVI DEMOKRATSKE TRANZICIJE U POSTSOCIJALISTIČKIM DRUŠTVIMA
112	POLITIČKA KULTURA I DEMOKRATSKA KONSOLIDACIJA
119	KRIZA I SAVREMENE TRANSFORMACIJE POLITIČKIH STRANAKA
119	PRILAGOĐAVANJE POLITIČKIH STRANAKA SAVREMENIM DRUŠTVENIM IZAZOVIMA
120	SPOLJAŠNJI FAKTORI TRANSFORMACIJE POLITIČKIH STRANAKA
127	UNUTRAŠNJI FAKTORI PROMJENA
137	3. POLITIČKO ORGANIZIRANJE U BOSNI I HERCEGOVINI U PRVOJ POLOVINI XX STOLJEĆA
139	POLITIČKO ORGANIZIRANJE U VRIJEME AUSTROUGARSKE VLADAVINE
148	NACIONALNE STRANKE
156	SOCIJALDEMOKRATSKA STRANKA I LIJEVA POLITIČKA MISAO
160	DJELOVANJE POLITIČKIH STRANAKA U BOSNI I HERCEGOVINI IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA
167	SOCIJALISTIČKA FEDERATIVNA REPUBLIKA
167	JUGOSLAVIJA I STRANAČKI MONIZAM
175	TEORIJA I PRAKSA SOCIJALISTIČKOG KONCEPTA NACIONALNE RAVNOPRAVNOSTI

189	4. PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U POSTSOCIJALISTIČKOJ BOSNI I HERCEGOVINI
191	KRIZA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE I PRELAZ NA VIŠEPARTIJSKO POLITIČKO ORGANIZIRANJE
194	REAFIRMACIJA POLITIČKOG PLURALIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI
197	RAZVOJ I DIFERENCIJACIJA POLITIČKIH STRANAKA U BOSNI I HERCEGOVINI
197	FORMIRANJE I RAZVOJ STRANAČKOG SISTEMA BOSNE I HERCEGOVINE
203	PROGRAMSKA ORIJENTACIJA POLITIČKIH STRANAKA I ODNOS PREMA USTAVNOM USTROJSTVU BIH U POSTDEJTONSKOM PERIODU
211	IZAZOVI PARLAMENTARNE DEMOKRATIJE U BOSNI I HERCEGOVINI U POSTDEJTONSKOM PERIODU
211	IZBORNI SISTEM BIH I ETNICIZACIJA BOSANSKOHERCEGOVAČKOG POLITIČKOG PROSTORA
218	O PRINCIPU KONSTITUTIVNOSTI
220	HISTORIJSKI RAZVOJ KONCEPTA KONSTITUTIVNOSTI NARODA
227	KONSTITUTIVNOST NARODA U USTAVNOM SISTEMU BOSNE I HERCEGOVINE
232	TERITORIJALIZACIJA ETNICITETA I SUSPREZANJE ETNIČKIH KONFLIKATA
237	PRIMJENA KONSOCIJACIJSKOG MODELA U BOSNI I HERCEGOVINI
243	KONSOCIJACIJSKA DEMOKRATIJA U BELGIJI I ŠVICARSKOJ: KOMPARATIVNI UVIDI
243	BELGIJA: FEDERALNA VIŠENACIONALNA DRŽAVA
248	ŠVICARSKA
254	PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U BIH OD 1990. DO 2022. GODINE
254	PREGLED IZBORNIH REZULTATA

254	REZULTATI IZBORA U BOSNI I HERCEGOVINI 1990. GODINE
257	REZULTATI IZBORA 1996. GODINE
261	REZULTATI OPĆIH IZBORA 1998. GODINE
263	REZULTATI OPĆIH IZBORA 2000. GODINE
265	REZULTATI OPĆIH IZBORA 2002. GODINE
270	REZULTATI OPĆIH IZBORA 2006. GODINE
274	REZULTATI OPĆIH IZBORA 2010. GODINE
278	REZULTATI OPĆIH IZBORA 2014. GODINE
282	REZULTATI OPĆIH IZBORA 2018. GODINE
286	REZULTATI OPĆIH IZBORA 2022. GODINE
290	POLITIČKE STRANKE IZNUTRA
290	UNUTARSTRANAČKA DEMOKRATIJA U BOSNI I HERCEGOVINI
293	PROFILI STRANAKA I UNUTRAŠNJA STRUKTURA
296	PRAVA I OBAVEZE ČLANOVA I UNUTRAŠNJI ODNOSI
297	KANDIDACIJSKI PROCES I IZBORI
298	DISTRIBUCIJA MOĆI UNUTAR STRANKE
301	PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U BOSNI I HERCEGOVINI: REZIME KLJUČNIH NALAZA
305	5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA
313	LITERATURA
339	BIOGRAFIJA AUTORICE

Popis skraćenica

AVNOJ - Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije

BiH - Bosna i Hercegovina

DF - Demokratska Fronta

ESLP - Evropski sud za ljudska prava

FBiH - Federacija Bosna i Hercegovina

FNRJ - Federativna Narodna Republika Jugoslavija

HDZ 1990 - Hrvatska demokratska zajednica 1990

HDZ BiH - Hrvatska demokratska zajednica BiH

HKU - Hrvatska katolička udruga

HNZ - Hrvatska narodna zajednica

HNZ - Hrvatska narodna zajednica

HSP - Hrvatska stranka prava

HSS - Hrvatska seljačka stranka

HSS - Hrvatska seljačka stranka

JMNO - Jugoslovenska muslimanska narodna organizacija

JMO - Jugoslovenska Muslimanska Organizacija

JNA - Jugoslavenska narodna armija

KPJ - Komunistička partija Jugoslavije

Kraljevina SHS - Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca

MBO - Muslimanska bošnjačka organizacija

MD - Muslimanska demokratija

MNO - Muslimanska narodna organizacija

MNS - Muslimanska napredna stranka
MR - Muslimanski radikali
MTS - Muslimanska težačka stranka
NHI BiH - Nova hrvatska inicijativa Bosne i Hercegovine
NiP - Narod i pravda
NR BiH - Narodna Republika Bosna i Hercegovina
NS - Naša stranka
OHR - Ured visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu
OSCE - Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (eng. Organization for Security and Cooperation in Europe)
PDP - Partija demokratskog progressa
PR - proporcionalna zastupljenost (eng. proportional representation)
RBiH - Republika Bosna i Hercegovina
RS - Republika Srpska
SBB - Savez za bolju budućnost
SBiH - Stranka za Bosnu i Hercegovinu
SDA - Stranka demokratske akcije
SDP - Socijaldemokratska partija
SDS - Srpska demokratska stranka
SDU - Socijaldemokratska unija
SFRJ - Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SKJ - Savez komunista Jugoslavije

SK-SDP - Savez komunista - Stranka demokratskih promjena

SNO - Srpska narodna organizacija

SNSD - Savez nezavisnih socijaldemokrata

SNSD - Savez nezavisnih socijaldemokrata

SR BiH - Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina

SRJS - Savez reformskih snaga Jugoslavije

SS - Savez sindikata

SSO - Savez socijalističke omladine

SSRN - Socijalistički savez radnog naroda

SUBNOR - Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata

ZAVNOBiH - Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine

Popis tabela

Rezultati izbora u Bosni i Hercegovini 1990. godine	254
Tabela 1. Stranačka struktura Skupštine SR BiH nakon izbora 1990	255
Rezultati Općih izbora 1996. godine	257
Tabela 2. Rezultati izbora za Predsjedništvo BiH 1996. godine – član iz reda bošnjačkog naroda	258
Tabela 3. Rezultati izbora za Predsjedništvo BiH 1996. godine – član iz reda hrvatskog naroda	259
Tabela 4. Rezultati izbora za Predsjedništvo BiH 1996. godine – član iz reda srpskog naroda	259
Tabela 5. Osvojeni mandati po političkim strankama za Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH sa teritorije Federacije BiH	260
Tabela 6. Osvojeni mandati po političkim strankama za Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine sa teritorija Republike Srpske	260
Rezultati Općih izbora 1998. godine	261
Tabela 7. Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH – alokacija mandata, Izabrani iz Federacije BiH	262
Tabela 8. Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH – alokacija mandata, Izabrani iz Republike Srpske	262

Rezultati Općih izbora 2000. godine	263
Tabela 9. Rezultati izbora za Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH s područja Federacije BiH	264
Tabela 10. Rezultati izbora za Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH s područja Republike Srpske	264
Rezultati Općih izbora 2002. godine	265
Tabela 11. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda bošnjačkog naroda	265
Tabela 12. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda hrvatskog naroda	266
Tabela 13. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda srpskog naroda	267
Tabela 14. Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH – Izborne jedinice sa teritorija Federacije BiH	268
Tabela 15. Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH – Izborne jedinice sa teritorija Republike Srpske	269
Rezultati Općih izbora 2006. godine	270
Tabela 16. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda bošnjačkog naroda	271
Tabela 17. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda hrvatskog naroda	271
Tabela 18. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda srpskog naroda	272
Tabela 19. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, glasovi iz Federacije Bosne i Hercegovine – Zbirni rezultati	272

Tabela 20. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, glasovi iz Republike Srpske – Zbirni rezultati	273
Rezultati Općih izbora 2010. godine	274
Tabela 21. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda bošnjačkog naroda	276
Tabela 22. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda hrvatskog naroda	276
Tabela 23. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda srpskog naroda	277
Tabela 24. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine – glasovi iz Federacije BiH	277
Tabela 25. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine – glasovi iz Republike Srpske	278
Rezultati Općih izbora 2014. godine	278
Tabela 26. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda bošnjačkog naroda	280
Tabela 27. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda hrvatskog naroda	281
Tabela 28. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda srpskog naroda	281
Tabela 29. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine – glasovi iz Federacije BiH	281
Tabela 30. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine – glasovi iz Republike Srpske	282

Rezultati Općih izbora 2018. godine	282
Tabela 31. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda bošnjačkog naroda	283
Tabela 32. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda hrvatskog naroda	284
Tabela 33. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda srpskog naroda	284
Tabela 34. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine – glasovi iz Federacije BiH	285
Tabela 35. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine – glasovi iz Republike Srpske	285
Rezultati Općih izbora 2022. godine	286
Tabela 36. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda bošnjačkog naroda	287
Tabela 37. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda hrvatskog naroda	287
Tabela 38. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda srpskog naroda	287
Tabela 39. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH – glasovi iz FBiH	288
Tabela 40. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH – glasovi iz RS	288

PREDGOVOR

Knjiga koja je pred čitaocima predstavlja prerađenu i dopunjenu verziju moje doktorske disertacije pod naslovom „*Stranački pluralizam i multietnička stvarnost Bosne i Hercegovine*“, odbranjene na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu u junu 2019. godine. Nastala je kao rezultat mogeg višegodišnjeg naučno-istraživačkog interesa za pitanje razvoja političkog pluralizma u Bosni i Hercegovini, kao i za složene odnose između stranačkog organiziranja, etničke strukture društva i funkcioniranja demokratskog sistema u bosanskohercegovačkom društvu. Polazna istraživačka dilema odnosila se na pitanje zbog čega Bosna i Hercegovina, gotovo tri decenije nakon agresije i ratnih sukoba, još uvijek nije razvila političke aktore sposobne da društvene i političke konflikte transformiraju u prostor institucionalnog dijaloga i demokratskog kompromisa, umjesto što ih, kako svjedočimo, kontinuirano produbljuju i proizvode nove političke podjele. Upravo ta dilema predstavljala je osnovni motiv i teorijsko-metodološko polazište kako moje doktorske disertacije, tako i knjige pred Vama.

U nastojanju da navedena pitanja i dileme sagledam u njihovoj punoj kompleksnosti, u knjizi sam kroz teorijski, historijski i empirijski pristup analizirala razvoj političkog pluralizma u Bosni i Hercegovini, s posebnim fokusom na odnos između multietničke društvene stvarnosti i načina političkog organiziranja. Budući da su političke stranke i modeli političkog djelovanja u velikoj mjeri proizvod šireg društvenog i historijskog konteksta, bilo je neophodno analizirati i obrasce funkcioniranja bosanskohercegovačkog društva u svakodnevnom životu.

Bosanskohercegovačko društvo, uprkos dubokim političkim podjelama i dominantnim etnonacionalnim narativima, karakterizira kontinuirana

na međusobna upućenost građana kroz ekonomsku saradnju, kulturne veze i različite oblike društvene interakcije. Takva društvena stvarnost otvara važno pitanje: zbog čega se obrasci saradnje, koegzistencije i društvene konvergencije ne reflektiraju i na političkom nivou? Upravo iz tog razloga knjiga problematizira načine oblikovanja i funkcioniranja političkih stranaka i političkog sistema u Bosni i Hercegovini, posmatrajući ih u široj historijskoj perspektivi, od perioda austrougarske uprave, preko jugoslavenskog perioda pa sve do savremenog, postdejtonskog političkog konteksta.

Posebnu pažnju sam posvetila analizi utjecaja etničkog principa političke reprezentacije na razvoj demokratskih institucija, kao i pitanju mogućnosti izgradnje funkcionalnijeg i inkluzivnijeg modela političkog pluralizma u Bosni i Hercegovini. U tom smislu, knjiga nastoji dati doprinos razumijevanju savremenih političkih procesa u Bosni i Hercegovini, ali i otvoriti prostor za širu akademsku i društvenu raspravu o odnosu demokratije, multietničnosti i političke reprezentacije u multietničkim društvima.

Zahvalnost za konstruktivne komentare i kolegijalnu podršku dugujem mentoru, prof.dr. Šaćiru Filandri te recenzentima ove knjige, prof. dr. Elmiru Sadikoviću i prof. dr. Elvisu Fejziću.

Posebnu zahvalnost dugujem svojim roditeljima i sestrama za nesebičnu ljubav i podršku, suprugu i mojim dječacima, koji su mi davali snage i motivacije kada bih dolazila u faze akademskog umora i prezasićenosti.

Sarajevo, maj 2026. godine.

UVOD

Političke stranke u Bosni i Hercegovini počinju se organizirati početkom XX stoljeća, za vrijeme vladavine Austrougarske monarhije, te od tada ovdje možemo pratiti razvoj parlamentarne demokratije. Prvobitno su se političke stranke organizirale na principu etnokonfesionalnog grupiranja. S obzirom na to da ulaskom BiH u Kraljevinu Srba, Hrvata i

Slovenaca dolazi do prekida njenog političkog subjektiviteta, to se i razvoj višestranačja ne može posmatrati izvan opće-južnoslavenskog državnog konteksta (Jukić, 2009:264). Nakon Drugog svjetskog rata uspostavljena je vladavina Komunističke partije uz zabranu osnivanja i djelovanja drugih političkih stranaka. Padom komunizma i uvođenjem višepartijskog sistema 1990. godine ponovno se, slično kao i na početku XX stoljeća u BiH, formiraju političke stranke dominantno na etničkom principu.

Nacionalne stranke Bošnjaka (Stranka demokratske akcije), Hrvata (Hrvatska demokratska zajednica BiH) i Srba (Srpska demokratska stranka) pojavile su se na političkoj sceni kao tri svojevrsna nacionalna pokreta. Njihova transformacija u moderne političke stranke europskog tipa je, između ostalog, bila otežana i usporena usljed agresije i ratnih sukoba koji su uslijedili 1992. i trajali sve do 1995. godine. Nakon perioda agresije na Bosnu i Hercegovinu tzv. nacionalne stranke ponovo zauzimaju dominantnu ulogu u političkim procesima zemlje, s tim što je s pojavom rascjepa koji su uslijedili unutar ovih stranaka primjetna određena doza njihove demokratizacije i diferencijacije. Budući je fragmentacija političkih stranaka u Bosni i Hercegovini postala jedno od njenih trajnih obilježja, analiza ovog fenomena predstavlja nezaobilazan segment proučavanja u ovom radu.

Formiranje seta zajedničkih društvenih ciljeva i vrijednosti usljed djelovanja pojedinih nacionalnih političkih stranaka gotovo u potpunosti je onemogućeno što za posljedicu ima etniciziranje politike i društva u skoro svim segmentima. Etnički nacionalizam svoju snagu crpi iz instrumentalizacije društvenih nesigurnosti i strahova, nudeći pojednostavljena objašnjenja i rješenja za složene društvene probleme (Altermatt, 1997:102). U takvom kontekstu nameće se pitanje na koji način stranačko organiziranje u Bosni i Hercegovini utiče na razvoj demokratije, političke kulture i sistema društvenih vrijednosti.

Posebno je uočljivo da postojeći politički ambijent, u kojem se prioritet daje etničkim grupama i kolektivnim pravima, sužava prostor za puno ostvarivanje individualnih sloboda i prava. Kako ističe Mujkić (2007:8), osnovno liberalno načelo prema kojem su slobode i prava pojedinca ograničeni slobodama i pravima drugih građana zaustavljeno je na nivou kolektiviteta, čime gubi svoj izvorni liberalni karakter. Stoga neodvojivu podcjelinu unutar ovog dijela analize čini pitanje ljudskih prava u smislu usaglašavanja individualnih/gr građanskih i kolektivnih/etničkih prava te njihove institucionalne zaštite na zadovoljavajući način.

U prvom poglavlju rada razmatra se nastanak i razvoj političkih stranaka pri čemu je posebna pažnja posvećena obilježjima i funkcijama političkih stranaka kao i njihovom značaju za funkcioniranje savremenih demokratskih političkih sistema. U tom kontekstu analiziraju se načini na koje političke stranke artikuliraju interese građana, učestvuju u procesu političkog predstavljanja, oblikuju javne politike i doprinose političkoj stabilnosti i legitimnosti vlasti. Pored toga, u ovom poglavlju razmatraju se stranački i izborni sistemi kao ključni elementi političkog sistema. Analiziraju se različiti tipovi stranačkih sistema, njihove karakteristike i uticaj na političku konkurenciju i raspodjelu političke moći. Na taj način postavlja se teorijski okvir neophodan za razumijevanje odnosa između političkih stranaka, izbornih pravila i političkog sistema u cjelini.

Drugo poglavlje posvećeno je političkom pluralizmu, demokratskoj tranziciji i transformaciji političkih stranaka kroz različite historijske i društvene okolnosti. U okviru ovog poglavlja analizira se razvoj i specifične karakteristike političke kulture u Bosni i Hercegovini s posebnim osvrtom na period demokratske tranzicije. Razmatraju se društvene, historijske i političke okolnosti koje su oblikovale političku kulturu Bosne i Hercegovine, kao i izazovi s kojima se suočava proces demokratizacije, uključujući izgradnju demokratskih institucija, razvoj političke participacije građana i jačanje pluralističkih vrijednosti.

Trećim poglavljem obuhvaćeni su pravno-politički i društveni aspekti nacionalno-političkog organiziranja u BiH na početku XX stoljeća kada se i pojavljuju prve političke stranke i to kao nacionalne stranke odnosno narodni pokreti. Ovdje je analizirana i uloga i značaj socijaldemokratskih stranaka i lijeve političke misli kao i teorija i praksa socijalističkog koncepta nacionalne ravnopravnosti. Posebno je elaborirana tema političkog ne/institucionaliziranja etniciteta unutar SFRJ a posebno u BiH, sagledano više aspekata odnosa komunista prema nacionalnom pitanju, ideji bratstva i jedinstva kao i pojmovima jednakosti i ravnopravnosti unutar deklaracije ZAVNOBIH-a.

Četvrto poglavlje obuhvaća pravno-političke i društvene aspekte stranačkog pluralizma i parlamentarnog funkcioniranja u postsocijalističkoj BiH. U ovom dijelu analiziran je prelaz s monopartijskog na višepartijsko političko organiziranje te reafirmiranje nacionalnih stranaka u BiH kao i njihov uticaj na oblikovanje političke scene početkom devedesetih godina. Također, detaljno se analizira izborni i stranački sistem Bosne i Hercegovine s posebnim osvrtom na njegove ustavne, pravne i institucionalne specifičnosti. Posebna pažnja je usmjerena na fenomene etnicizacije političkog prostora i institucionalizaciju principa konstitutivnih naroda, koji predstavljaju jedno od ključnih obilježja političkog sistema Bosne i Hercegovine. Analiziraju se njihove implikacije na razvoj demokratije, političku konkurenciju, proces donošenja odluka i ukupnu efikasnost

parlamentarnog funkcioniranja s ciljem sagledavanja izazova i ograničenja savremenog političkog sistema Bosne i Hercegovine.

Princip konstitutivnosti naroda proistekao iz Ustava BiH doveo je do toga da se njegovom primjenom princip etničnosti institucionalizira i to upravo kroz djelovanje političkih stranaka. "Preambula Ustava Bosne i Hercegovine, kao što je rečeno, utvrđuje da su Bošnjaci, Hrvati i Srbi 'konstitutivni narodi' u Bosni i Hercegovini, dok su 'ostali' i/ili 'građani' samo uzgredno pomenuti. Evidentno je već iz teksta preambule Ustava da su individualna prava data etničkim grupama, a ne građanima" (Seizović, 2012:32-33). Kako je zaštita individualnih ljudskih prava jedan od osnovnih tekovina liberalne demokratije tako se sasvim logički nameće zaključak da "svakoj konstitutivnoj zaštiti kolektiva u Bosni i Hercegovini mora prethoditi jedna prethodna konstitutivna zaštita građana, nikako obrnuto, kako je danas ozakonjeno Dejtonskim ustavom" (Mujkić, 2007:111).

Političke stranke u Bosni i Hercegovini još uvijek nisu u potpunosti prošle proces transformacije u moderne političke organizacije karakteristične za razvijene evropske demokratije. Međutim, u narednom periodu, a posebno u kontekstu deklarativno opredijeljenog puta prema evropskim i euroatlantskim integracijama, biće neophodno da svoje djelovanje prilagode savremenim društvenim i političkim standardima. Takvo prilagođavanje podrazumijeva promjene u organizacionoj strukturi, načinu političkog djelovanja i odnosu prema građanima, kako bi stranke bile sposobne odgovoriti na izazove modernog demokratskog društva.

POLITIČKE STRANKE KAO FORMA POLITIČKOG ORGANIZIRANJA

1

DEFINICIJA, NASTANAK I RAZVOJ POLITIČKIH STRANAKA

Termin *partija* etimološki znači dio šire cjeline (lat. *part* – dio; *partire* – dijeliti) a u upotrebu ulazi u prvoj polovini devetnaestog stoljeća postepeno zamjenjujući termin *fakcija* (*facere* – činiti; *factio* – grupa koja se bavi sumnjivim poslovima), kao i termin *sekta* (*secere* – dijeliti), koji se od kraja XVII stoljeća upotrebljava uglavnom za označavanje vjerskih podjela (Goati, 2007:25). U pravnom smislu politička stranka¹ predstavlja „udruženje građana osnovano radi sudjelovanja u procesu oblikovanja političke volje i obavljanju državne vlasti“ (Kasapović, 2003:279)². Politička modernizacija koja se najprije odnosila na proširenje biračkog prava i demokratizaciju uz razvoj modernog parlamenta uslovlila je prerastanje političkih klika, klanova, frakcija, društava i sli., u političke stranke.

Pojedini autori su, unutar etimološke analize termina stranka odnosno partija, dali svoje viđenje suštinskih karakteristika pojave koju on označava. Neumann (1956:395-396), na primjer, smatra da termin partija (*party*) znači, sa jedne strane, identifikovanje sa određenom grupom i saradnju (*partnership*) u posebnoj organizaciji i, sa druge strane, razlikovanje od drugih grupa i organizacija. Osim toga, zajedničko obilježje partija je, kako naglašava Neumann, učešće u političkom procesu i uključenost svih partija u politički sistem. Termin „*party*“, pored navedenog, označava i to da je svaka posebna organizacija uključena u širu cjelinu.

¹ U daljem tekstu termini *politička stranka* i *politička partija* će biti korišteni sinonimno.

² Kasapović, Mirjana (2003) Izborni leksikon, odrednica „Politička stranka“, Zagreb: Politička kultura

Giovanni Sartori formulira „minimalnu definiciju partije“ u kojoj ideologija, odnosno programsko opredjeljenje, nije postavljena kao njen konstitutivni element: „Stranka je svaka politička skupina koja se prepoznaje po službenom nazivu, koja izlazi na izbore i koja je u stanju da putem izbora (slobodnih ili neslobodnih) određuje svoje kandidate na javne položaje“ (Sartori, 2002:65). Von Beyme (1985:29) smatra da su partije „udruženja sa zajedničkim vrednostima i normama koja su bila u stanju da se osamostale od ličnosti određenog lidera i da, tokom vremena, postanu samostalne“.

Sartori naglašava da je stranka dio cjeline i u stalnoj je vezi s cjelinom koja se ne može „shvatiti monolitno ili organski, tj. kao nešto što se ne sastoji od dijelova. To, međutim, znači da nemamo nikakav razlog baviti se dijelovima (i strankama). No ako se bavimo dijelovima koji su stranke, to implicira da razmatramo *pluralističku cjelinu*. Ako se politički poredak shvati kao pluralistička cjelina, onda je nužna cjelina sastavljena od *dijelova* u množini: cjelina od dijelova, koja je doista proizvod međuigre tih dijelova. Drugim riječima, cjelina se ne može poistovjetiti samo s *jednim* dijelom. Tada dio nije dio, a cjelina nije cjelina“ (Sartori, 2002:39). Dalje Sartori obrazlaže kako nije ispravno stranku posmatrati isključivo kao neodvojivi dio cjeline a jednako tako niti kao dio potpuno izdvojen iz cjeline. „Ako stranka nije dio sposoban vladati u ime cjeline, tj, s gledišta općeg interesa, onda se ona ne razlikuje od faksije. Iako stranka predstavlja samo dio, taj dio mora imati neparcijalan pristup cjelini“ (Sartori, 2002:39).

Labavi oblici političkog okupljanja, koji će se kasnije snažnije formirati i nazvati strankama, ispočetka su nosili različite nazive poput fraksije (*faction*), klike, koterije, veze (*connexion*), klubovi itd. Termin politička stranka/partija nastao je početkom XVIII stoljeća da bi u masovnu upotrebu ušao nakon publiciranja Bolinbroke-ove knjige 1733: *Une dissertation sur les parties*. Sartori za stranke kaže da je to „svaka politička skupina koja se prepoznaje po službenom nazivu te koja izlazi na izbore i sposobna je

putem izbora (slobodnih ili neslobodnih) postavljati svoje kandidate na javni položaj" (Sartori, 2002:65).

Političke partije su „interesne organizacije“ u kojima se rukovodstvo i članovi angažiraju sa ciljem da ostvare različite interese, ponekad lične, materijalne a kadkad šire, društvene. U tom smislu možemo reći da partije osvajaju vlast najprije kako bi rukovodstvo steklo neku korist dok članstvo teži postići materijalne ali i spiritualne koristi. Formiranje partija u većini zemalja zapadne Evrope teklo je uporedo sa „pretvaranjem skupštine staleža u parlament koji je, suprostavljajući se apsolutnoj monarhiji, postepeno zadobijao sve veću autonomiju i značaj“ (Goati, 2007:19). Duverger (1976) smatra da bitne uzroke nastanka političkih partija treba tražiti u proširenju biračkog prava i u težnjama birača da organizirano utiču na članove parlamenta, kao i u nastojanju zastupnika da budu ponovo izabrani (prema Goati, 2007). LaPalombara i Weiner (1966) pojavu partija objašnjavaju krizama u političkom sistemu i procesom modernizacije. Postoje tri vrste kriza: (a) legitimacije; (b) integracije i (c) participacije. Kriza legitimacije vezan je za problem nosioca suverene vlasti u društvu (monarhija, republika). Tako su prve partije u zapadnoj Europi (najprije u Velikoj Britaniji, Francuskoj) formirane početkom XIX stoljeća kao rezultat krize legitimacije koja se pojavljuje kada društvenim djelovanjem buržoazije biva doveden u pitanje *ancien régime*. U drugoj polovini XX stoljeća, kada narodnooslobodilački pokreti zahtijevaju ukidanje kolonijalne vladavine, ta kriza se dešava i u ekonomski nerazvijenim zemljama. U zemljama gdje postoji problem teritorijalnog integriteta kao i težnje rascjepkanih nacionalnih grupa da se ujedine u jedinstvenu političku zajednicu pojavljuje se kriza integracije. Po tom principu su formirane prve političke partije u Njemačkoj, Belgiji i Italiji u drugoj polovini prošlog stoljeća.

Kriza participacije se događa onda kada marginalizirane društvene grupe istaknu zahtjeve za većim učešćem u političkom životu. U zapadnoevropskim zemljama te krize su se odvijale na koncu feudalizma, kada

je buržoazija počela tražiti veći politički uticaj. Goati smatra da značajne „strukturne promene u društvu čine, zapravo, suštinski uzrok obrazovanja partija, dok krize deluju kao katalizator tog procesa“ (Goati, 2007 : 20).

Prema Duvergeru (1976), do formiranja političkih stranaka dolazi na dva načina. Prvi je povezivanje „parlamentarnih grupa“ koje konstituišu sami poslanici i „izbornih komiteta“ obrazovanih od strane građana kako bi se izabrali kandidati za poslanike i podrške njihovom izboru. Drugi način nastanka stranke, prema istom autoru, je vanparlamentarni: u ovom slučaju različite grupe i organizacije (sindikati, crkva, profesionalna udruženja, privredne korporacije, armije) osnivaju stranke radi ostvarivanja svojih interesa i ciljeva u političkoj sferi, zbog čega se takve stranke obično posmatraju kao „spoljašnja kreacija“ (Duverger, 1976:9). Način nastanka stranke snažno određuje njen karakter i unutrašnje ustrojstvo. Tako su stranke osnovane parlamentarnim putem obično labavo organizirane sa suženim prisustvom stranačke ideologije te parlamentarni klub ima veći uticaj unutar stranke od stranačkog rukovodstva. S druge strane, stranke formirane na vanparlamentarni način su najčešće strogo centralizirane, disciplinirane, ideološki koherentne i u njima je mali uticaj parlamentarne grupe na odlučivanje unutar stranke (Duverger, 1976:13-14).

Političke stranke formirane u zapadnoj Evropi i SAD-a imale su snažan utjecaj na organiziranje stranaka u drugim dijelovima svijeta. One su bile, zapravo, samo faktor koji je ubrzao i poslužio kao primjer za stranke i stranačke sisteme koji će biti organizirani u drugim zemljama. U istočnoevropskim zemljama političke stranke nastaju, uglavnom, u drugoj polovini devetnaestog stoljeća.

Obično su nazivi stranaka prvih decenija dvadesetog stoljeća sadržavali osnovnu programsku ideju vodilju (liberalne, konzervativne, demokršćanske, socijalističke, komunističke, nacional-socijalističke) dok se kasnije, u drugoj polovini dvadesetog stoljeća, ustaljuje praksa da nazivi

budu davani po događajima i ličnostima iz nacionalne historije i po prioritetnim nacionalnim zadacima (obnova, ujedinjenje i slično) te se ideološka orijentacija u nazivu stranaka u znatno manjoj mjeri pojavljuje.

Pojedini autori prave distinkciju između dvije etape postojanja partije. U prvoj, formativnoj etapi, partija se obrazuje kao instrument za ostvarivanje izvjesnih ciljeva. U drugoj fazi partija postepeno prestaje imati instrumentalnu ulogu čime počinje faza institucionalizacije u kojoj njeni ciljevi postaju njen neodvojivi dio. Pojam institucionalizacije inače obuhvata kompleksan proces u kojem „su uspostavljene izvesne norme, sankcije i organizacije koje regulišu pristup različitim pozicijama i ustanovljavaju izvesne norme razmene i politika kojom su te norme podržane i primenjene u relativno širokom i kompleksnom varijetetu društvenih situacija“ (Eisenstadt, 1965:40).

Huntington (1973:12) institucionalizaciju označava kao proces u kojem uspostavljene organizacije i procedure dobijaju na stabilnosti i važnosti te je svrha institucionalizacije postizanje autonomnosti, adaptibilnosti, kompleksnosti i koherentnosti organizacija i procedura. On također smatra da se institucionalna snaga partije mjeri „u prvom redu njenom sposobnošću da preživi svoga osnivača ili harizmatiskog lidera, koji je prvi doveo partiju na vlast“ (1973:409). Drugi značajan aspekt stabilnosti, prema Huntington-u, čine organizaciona kompleksnost i „dubina“, koje se ogledaju u intenzitetu vezâ partije sa socioekonomskim organizacijama. Huntington razmatra kao bitan i vremenski period koji je bio potreban za ostvarenje tog procesa: „Gruba mera adaptiranosti partijskog sistema može da bude nađena u proseku godina njegovih konstitutivnih partija. Ukoliko je veći prosek godina, verovatno je da je utoliko u većoj meri institucionalizovan i stabilan partijski sistem“ (Huntington, 1973:423).

Kao sinonim za institucionalizaciju partijskog sistema Sartori navodi strukturalizaciju: „Strukturisani partijski sistem može biti definisan kao stanje sistema u kojem su najvažnije partije postale 'solidnije' i 'stvarnije'

nego druge. Razlike u koheziji, disciplini i organizaciji ostaće veoma velike. Ipak, kada je proces započeo od strane masovnih partija, zapečaćena je sudbina fražilnih partijskih elita" (1990:77).

Mainwaring upućuje na razlike između sljedeća četiri kriterija institucionalizacije partijskih sistema:

1. "stabilnosti koja se ogleda u tome što nema bitnih odstupanja u izbornim rezultatima partija;
2. ukorjenjenosti partija u društvo (stepen ukorenjenosti pozitivno korelira sa institucionalizacijom);
3. percepcije partija kao legitimnih aktera (u institucionalizovanim partijskim sistemima pripadnici političke elite i građani smatraju partije legitimnim); i
4. važnost partijske organizacije u odnosu na partijske lidere i njihove koterije (u institucionalnim partijskim sistemima organizacija dominira nad ostalim akterima)" (1998:69-70).

Brojna empirijska istraživanja svjedoče da veliki procenat građana postkomunističkih zemalja prema partijama ima izrazito negativan stav³. Podaci govore da je legitimnost političkih partija u postkomunističkim zemljama na izrazito niskom nivou. Inače, pod legitimnošću partija mislimo na „meru u kojoj ih politički akteri vide u pozitivnom svetlu ili ih, u najmanju ruku, smatraju nužnim delom dobrog političkog režima" (Mainwaring,1998:76). Iako je nepovjerenje prema partijama prisutno i u drugim zemljama, ipak su rezerve i uopće antipartijski stavovi, mnogo prisutniji u postkomunističkim zemljama.

3 Jedno od takvih istraživanja provedeno je marta 2017. godine u organizaciji USAID-a u Bosni i Hercegovini, kompletno istraživanje dostupno na http://www.measurebih.com/uimages/MEASURE-BiH_NSCP2016_FindingsReport_BSC.pdf, pristup ostvaren 12.09. 2024.

Klasifikacija političkih stranaka

Autori na različite načine i na osnovu različitih kriterija prilaze klasifikaciji političkih partija. Tako su partije klasificirane na osnovu organizacijskih obilježja, vrsta veza između partija, sa jedne, i države i civilnog društva sa druge strane, potom ciljeva partije, odnosu snaga na relaciji rukovodstvo – članstvo - birači, pripadnosti određenoj ideološkoj porodici (Von Beyme, 2005: 18-32) i matrica mobilizacije članstva. U zemljama stabilne demokratije najčešća klasifikacija obuhvata četiri tipa partija:

- (1) kadrovske;
- (2) masovne;
- (3) sveobuhvatne narodne (*catch-all peoples parties*), i
- (4) kartelske.

Duverger nabroja sljedeće skupine uticajnih pojedinaca (*les notables*) koji su činili jezgro kadrovskih partija: „Najpre, poznati i uticajni pojedinci čije ime, prestiž ili uticaj služe kao jamstvo kandidatu i donose mu glasove; zatim, poznati i uticajni stručnjaci koji poseduju veštinu 'manipulisanja' biračima i organizovanja kampanja; najzad, poznati i uticajni finansijeri koji prilažu 'borbena sredstva' (*qui apportent le nerf de la guerre*)“ (Duverger, 1976: 186). Kadrovske partije, zapravo, primarno okupljaju pripadnike društvene elite te, u izvornom obliku, nisu bili otvoreni za prijem običnih članova, niti su nametali obavezu plaćanja mjesečne članarine. Ipak, neke od njih su, u kasnijim fazama razvitka, omasovile članstvo i/ili uvele članarinu, što Duverger objašnjava imitacijom prakse masovnih partija.

Masovne partije su se počele obrazovati u drugoj polovini devetnaestog stoljeća potaknuto najprije eliminacijom izbornih cenzusa te naglim porastom broja građana sa biračkim pravom. Kasnije, početkom

dvadesetog stoljeća, u većini zapadnoevropskih zemalja situacija je takva da se biračko tijelo poklapa sa svim punoljetnim građanima. Masovne stranke predstavljaju, zapravo, antipod kadrovskim strankama budući da nastoje u svoje redove uključiti što veći broj članova koji pripadaju siromašnijim slojevima stanovništva, u prvom redu pripadnike radničke klase kojima su izborne reforme dodijelile biračko pravo. Najčistiji primjer takve partije su socijaldemokratske partije s kojima se početkom dvadesetog stoljeća identificirala većina pripadnika radničke klase.

Masovne partije su izgradile vrlo složenu i razgranatu organizacionu strukturu, sa jasno podijeljenim i naglašenim ovlastima viših partijskih nivoa u odnosu na niže. „Izvorni programi prvih masovnih partija utemeljeni su na osobenoj filozofiji istorije, po kojoj je radnička klasa predestinirani i isključivi nosilac društvenog progresa. Pošto te partije teže svojim angažovanjem da ostvare temeljnu redistribuciju političke i ekonomsko-socijalne moći u korist radničke klase - reformama i/ili revolucijom - one se ne ograničavaju na isticanje kandidata na izborima, nego se sistematski pripremaju za predstojeći epohalni klasni prevrat, podstičući obrazovanje svojih članova i jačajući njihovu klasnu svest“ (Goati, 2007:243). U skladu s takvom „misijom“ je i politika masovnog članstva, uvijek spremnog da preuzme glavnu ulogu u takvom prevratu.

Jedan od bitnih preduslova nastanka masovnih partija jeste postojanje oštro podijeljenog društva te veliki jaz između socijalnih grupa (klasa, slojeva) koje egzistiraju u tom društvu. Masovnost članstva zahtijevala je da masovne partije imaju razgranat partijski aparat sa brojnim činovnicima i funkcionerima, što je stvorilo pretpostavke za razvoj oligarhijskih tendencija. Kao specifične tipove masovne partije Duverger navodi komunističke i fašističke partije između kojih uočava zajedničke karakteristike poput stroge totalitarne doktrine, naglašene centralizacije, nedostatka zainteresovanosti za parlamentarnu aktivnost, spremnost na konspirativnu borbu protiv režima te razvijanja iracionalne podrške (zasnovane na mitovima) kod svojih sljedbenika. Ipak, Duverger priznaje

da podjela partija na kadrovske i masovne ne može u potpunosti adekvatno obuhvatiti katoličke, demokršćanske, laburističke i agrarne partije, kao i neke partije Latinske Amerike, Bliskog istoka, Afrike i centralne Evrope.

Kartelske partije su formirane krajem osamnaestog i početkom devetnaestog vijeka u zemljama zapadne Evrope i u SAD te okupljaju malobrojno, labavo povezano članstvo koje se aktivira jedino u izbornom periodu. Razlog malobrojnog članstva veže se za visoke cenzuse (imovinske, obrazovne, polne) koji su bitno sužavali krug nosilaca biračkog prava. Zapravo, „uskost“ partija izražavala je „uskost političkog poprišta i pravu prirodu demokratije iz koje je najveći dio naroda bio isključen“ (Duverger, 1976:186).

Pored klasifikacije na kadrovske i masovne partije, što je bio pionirski doprinos sociologiji političkih partija, Duverger je u svojoj dalekosežnoj prognozi procijenio da će masovne partije potisnuti kadrovske te da one predstavljaju partiju budućnosti jer su, između ostalog, bolje pripremljene za političku borbu od kadrovskih. Vremenom su kadrovske kao i masovne partije prošle kroz niz unutarnjih promjena, no, kadrovske partije, za razliku od Duvergerovog očekivanja, nisu evoluirale prema masovnim partijama nego prema tipu sveobuhvatne narodne partije. Masovne partije su također, tokom vremena, poprimile neka obilježja i manje - više se transformirale u sveobuhvatne narodne partije.

Tipologija na kadrovske i masovne stranke bila je zadovoljavajuća sve do ekonomsko-tehnološkog progresa koji je u zapadnoeuropskim zemljama doveo do dalekosežnih promjena u socijalnoj strukturi i stratifikaciji. „Udeo srednjih slojeva u populaciji nezadrživo je rastao dok je učešće radništva (‘plavih bluza’) opadalo, zbog čega je struktura zapadnoevropskih društava postajala, umesto piramidalne, heksagonalna (dominacija srednjih slojeva)“ (Goati, 2007: 247). Socijaldemokratske partije su, na primjer, na takve promjene reagirale tako što su svoje programske ciljeve nešto ublažile i redefinirale ističući općedruštvene ciljeve poput

univerzalnog prava na zdravstvenu zaštitu, obezbjeđenja besplatnog obrazovanja i osiguranja permanentne socijalne pomoći siromašnim i socijalno ugroženim slojevima. S druge strane, većina komunističkih partija u zapadnoj Evropi je tvrdoglavo inzistirala na anahronim programsko - političkim stavovima.

Programsko-političke transformacije koje su zahvatile masovne partije proizvele su, po mišljenju Kirchheimer-a (1966), novi tip partije, koji on naziva sveobuhvatna narodna partija (*catch-all people's party* ili skraćeno: *catch-all party*). Inače, Kirchheimer sveobuhvatne narodne partije ili *catch-all party* smješta unutar četvoročlane podjele koju ovaj autor koristi dok su ostale tri: buržoaska partija individualnog predstavištva, masovna klasna partija i vjerska masovna partija. Transformacija masovne u sveobuhvatnu narodnu partiju odvijala se, prema Kirchheimer-u u tri faze. U prvoj fazi, koja traje do Prvog svjetskog rata, dešavalo se ubrzano snaženje socijaldemokratskih partija; u drugoj fazi, koja hronološki obuhvata dvadesete i tridesete godine dvadesetog stoljeća, nastupaju prva iskustva socijaldemokratije na vlasti koja nisu uspjela zadovoljiti visoke aspiracije njenih sljedbenika, te, naposljetku, sredinom pedesetih godina prošlog stoljeća, nastupa treća faza, kada se dešava transformacija socijaldemokratskih u sveobuhvatne narodne partije (Kirchheimer, 1966:184). Socijaldemokratske partije u ovoj fazi potpuno odustaju od ranije ideološke isključivosti i usmjerenosti na radničku klasu. Kako su izborne poruke rukovodstva *catch-all* partija upućene čitavom biračkom tijelu a ne samo pojedinim dijelovima, tako se oni sve više oslanjaju na medije, posebno elektronske.

Prema Kirchheimer-u (1966: 186-192), *catch-all party* ima sljedeća obilježja:

1. Drastično smanjenje važnosti ideološke dimenzije;
2. Jačanje uticaja partijskog vođstva;
3. Smanjivanje uloge partijskog članstva;

4. Opadanje važnosti društvenih klasa koje su partije nekada isključivo predstavljale te, umjesto toga, obraćanje svim slojevima društva;
5. Obezbjedivanje pristupa u partiju različitim „interesnim grupama“.

Panebianco (1988) ne prihvata Kirchheimer-ovu tezu o *catch-all party* već smatra da novu fazu u razvoju partija predstavlja profesionalno-izborna partija. Ovaj tip partije ne teži promjeni društva niti teži da predstavlja interese unaprijed određenih društvenih grupa nego prije podsjeća na organizaciju „političkih poduzetnika“ koja zastupa interese konkretnih i privremenih skupina u zamjenu za njihovu izbornu podršku.

Prema Panebianco-u, izborno-profesionalna partija ima sljedeća obilježja:

1. ključna uloga je povjerena profesionalcima (ekspertima, nosiocima specijalnih znanja), a ne partijskim birokratama;
2. partija isključivo teži da ostvari dobre rezultate na izborima dok programski ciljevi imaju marginalnu važnost;
3. dominaciju u partiji ostvaruju nosioci javnih funkcija a ne partijski funkcioneri;
4. finansiranje partije preuzimaju interesne grupe i država, a članarina i partijske privredne aktivnosti gube na značaju te,
5. ključna pitanja tiču se rukovođenja partijom, uloge profesionalnih političara i predstavnika interesnih grupa, a ne ideologije i uloge odanih članova u samoj partiji (str. 251).

Masovne i izborno-profesionalne partije razlikuju se i po organizacionoj čvrstini o čemu Panebianco iznosi sljedeći stav: „Masovna birokratska partija bila je jaka institucija. Izborno-profesionalna partija je slaba. Transformacija iz jedne u drugu uključuje deinstitucionalizaciju. Partijska nezavisnost od okruženja se smanjuje, kao što se povećava autonomija birača i uloga interesnih grupa“ (1988:163).

Sveobuhvatna partija od početka sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća prolazi kroz niz promjena, smatra Katz i Mair (2002:122), te na taj način postepeno evoluira u kartelsku partiju. Te promjene najviše se ogledaju na promjeni odnosa između tri aspekta, odnosno „lica“ partije te potpunoj dominaciji vladavinskog aspekta nad partijom na terenu i nad centralnim partijskim rukovodstvom. Ta dominacija vladavinskog „lica“ partije nad partijom na terenu i nad centralnim partijskim rukovodstvom potpomognuta je davanjem budžetskih sredstava partijama preko parlamentarnih grupa a ne partijskog rukovodstva. Kartelska partija se tako više ne postavlja kao „zastupnik (agent) civilnog društva koji deluje na državu i prodire u njenu strukturu, nego posrednik (broker) između partije i države“ (Goati, 2007:253). Kartelske partije postepeno prenose težište aktivnosti na parlamentarno djelovanje dok se unutrašnji život partije sve više reducira.

Relevantnim partijama nazivamo one koje bitno utiču na politički život, u prvom redu kriterijum za to je svakako zastupljenost u parlamentu. Goati smatra da ova distinkcija jeste važna ali da broj poslaničkih mandata nije indikator velikog izbornog i parlamentarnog uticaja. „Ovde pravimo razliku između izbornog i parlamentarnog uticaja, jer se oni u stvarnosti najčešće ne poklapaju; izborni uticaj označava procenat (i broj) birača koji glasaju za određenu partiju, a parlamentarni uticaj procenat (i broj) poslanika partije u parlamentu. Na širinu raskoraka između dva rečena procenta najviše utiče tip izbornog sistema; većinski sistem, načelno posmatrano, podstiče raskorak dok proporcionalni sistem ima obrnuti efekat“ (Goati, (2007:48).

Pojam relevantne partije u politologiju je uveo Giovanni Sartori s ciljem da ukaže da klasifikacija stranačkih sistema ne može biti određena samo brojem stranaka zastupljenih u zakonodavnom tijelu nego prema tome da li ima koalicioni i ucjenjivački potencijal. Da bi jedna stranka bila relevantna onda treba da učestvuje u vlasti, kao dio neke koalicije ili samostalno ili eventualno da dadne svoju podršku vladi da bi se očuvala

parlamentarna većina; ucjenjivački karakter je sadržan u mogućnosti da neka stranka upotrijebi svoj „veto-potencijal“ prilikom donošenja odluka.

Iako se male stranke obično ne smatraju bitnim sudionicima političkog života, upravo one često politički aktueliziraju „važne i zapostavljene teme, izražavaju interese manjinskih grupa, kritikuju velike partije i nastoje da onemoguće ‘zatvaranje’ (kartelizaciju) partijskog sistema“ (Fisher, 1980:609-612). Male partije su sudionici političkog života koji predstavljaju alternativu velikim partijama okupljajući ljude iz „manje favorizovanih društvenih klasa“ (Leiserson, 1958) te na taj način čineći prostor političkog natjecanja dinamičnijim⁴. Pojedini autori, poput Zaiglera (1964) smatraju da su male partije najprije u službi regrutiranja vođa dok je Duverger (1964) stava da male partije zastupaju neposredna građanska pitanja i interese, za razliku od velikih partija koje se dominantno bave terorijskim i ideološkim pitanjima. Male partije, baš kao i nezavisni kandidati, služe da popune prazninu u političkom predstavljanju koja je nastala tamo gdje su velike stranke propustile da adekvatno predstavljaju spektar pogleda i interesa koji političku dinamiku čine od lokalnog preko regionalnog do nacionalnog nivoa (Copus et al., 2009:5). Ipak, one se nastoje održati na političkoj sceni različitim metodama i manevarskim strategijama pa i manipulacijama emotivnim i socijalnim stanjem određenih etničkih i socijalnih skupina a nerijetko se tako u svojem djelovanju više posvete traganju za koalicionim partnerima nego što se bave realnim potrebama i interesima tih skupina. Ipak, evidentno je da male partije ne osvajaju značajne izborne rezultate.

Pedersen (1982) je mišljenja da male partije, ako žele da ostvare politički uticaj, moraju preći četiri „praga“⁵. Prvo, moraju se deklarirati da žele da se natiču na izborima, iako je to prostor na kojem su dominantne

4 Šire vidjeti Copus, Colin, Clark, Alistair, Reynaert, Herwig, Steyvers, Kristof (2009) *Minor Party and Independent Politics beyond the Mainstream: Fluctuating Fortunes but a Permanent Presence*, *Parliamentary Affairs*, vol. 62, No. 1, pp. 4-18

5 Šire vidjeti Pedersen, Mogens N. (1982) *Towards a New Typology of Party Lifespans and Minor Parties*, *Scandinavian Political Studies*, 5(1), pp. 1-16

velike partije, drugo, male partije moraju da zadovolje neke nacionalne pravne okvire da bi osigurale autorizaciju stranke poput registriranja u državnoj izbornoj komisiji i slično. Treće je da male partije moraju osigurati predstavljenost na nekom nivou, makar to bio lokalni nivo. Najzad, male partije moraju pokazati neku mjeru relevantnosti ili uticaja na politiku, odlučivanje ili provođenje politika.

Kada je riječ o kategorizaciji i klasifikaciji malih partija, Smith (1991) identificira tri tipa malih partija u kompetitivnim partijskim sistemima: „odvojene“ partije koje funkcioniraju izvan tradicionalne podjele na osi lijevo-desno, „marginalne“ partije koje su pozicionirane na rubovima političkog sistema te „zglobne“ stranke koje se nalaze na centru i posjeduju određeni koalicijski potencijal⁶. Male stranke se također mogu razmatrati s obzirom na stav koji zauzimaju naspram prirode i legitimnosti postojećeg političkog sistema ili političkog establišmenta u kojem funkcioniraju kao i socio-ekonomskog poretka.

Razloge za nastanak mnoštva malih političkih partija u Bosni i Hercegovini, smatra Šijaković, treba tražiti u nastojanju da se svaka pa i najmanja razlika predstavi političkom opcijom. Pri tome nije zanemariv ni momenat ekonomske računice i uskointeresnih pobuda budući da u bosanskohercegovačkim uslovima male partije „više podsjećaju na biznis klubove koji se bave političkim pitanjima, nego na političke institucije koje treba da daju primere koje traži savremeno društvo kako bi se stvorili uslovi za razvoj privrede i unapređenje ekonomskih i socijalnih odnosa“.⁷ Jedan od razloga je i nastojanje da se nekadašnji disidenti, pravi ili oni koji se tako predstavljaju, nametnu kao pogodni lideri brojnih novih političkih partija i pokreta. Posljedica hiperprodukcije političkih stranaka pa tako i onih malih, ogleda se u promijenjenom sistemu vrijednosti i devalviranju znanja, individualnih sposobnosti, truda i rada.

6 Šire o tome vidjeti Smith, G. (1991) In Search of Small Parties: Problems and Definition, Classification and Significance, in Muller-Rommel, F., Pridham, G. (eds) Small Parties in Western Europe: Comparative and National Perspective, Sage, pp. 23-40

7 Šijaković, Ivan (2005) Građansko društvo u kandžama etnokratije, Status, magazin za (političku) kulturu i društvena pitanja, broj 6, januar 2005, str. 109, dostupno na: <https://status.ba/wp-content/uploads/2017/08/status6.pdf>, pristup ostvaren 02.08.2025.

Sartori smatra da za stranački sistem gdje postoji veći broj stranaka ali koje pripadaju istom političkom „miljeu“, dakle, smatraju legitimnim postojeći politički sistem i djeluju u skladu s njegovim pravilima, ne možemo reći da je fragmentiran po ideološkim linijama. Obično su takvi stranački sistemi proizvod segmentiranog, višetničkog ili višekonfesionalnog društva, kao što je to slučaj u Bosni i Hercegovini. Unutar segmentiranog pluralizma kao tipa stranačkog sistema mogu se identificirati i neki podtipovi koji su za svaki sistem specifični. Ipak, moguće je objediniti u najširem smislu zemlje u kojima je ovaj oblik sistema zastupljen pa tako u ovu rubriku možemo, između ostalih, svrstati Nizozemsku, Belgiju, Luksemburg, Švicarska, Austriju, Libanon kao i Bosnu i Hercegovinu. Lorwin definira segmentirani pluralizam kao "organizaciju društvenih pokreta, obrazovnih i komunikacijskih sustava, dobrovoljnih udruženja i političkih stranaka uzduž crta vjerskih i ideoloških rascjepa". Stoga je segmentirani pluralizam 'pluralistički po svojem priznavanju različitosti (...); segmentiran u svojoj institucionaliziranosti' (Lorwin, 1971:141). Dakle, ovaj pojam naprije odražava stanje društva i, kako Sartori zaključuje, segmentirani pluralizam je zapravo „strukturni konstrukt sociokulturnih raznolikosti“.

Funkcije političkih stranaka

Lipset i Rokan (1967, 26-33) objašnjavajući funkcije stranaka polaze od pretpostavke da je jedna od njihovih bitnijih funkcija izražavanje interesa društvenih grupa. Ti interesi nastaju na podlozi strukturalnih sukoba koji počivaju na socijalnim rascjepima (cleavages) prouzrokovanim nacionalnom i industrijskom revolucijom. Te dvije revolucije u u Zapadnoj Evropi uticale su, prema ovim autorima, na pojavu četiri rascjepa na kojima su utemeljeni partijski sistemi. Nacionalne revolucije uslovile su pojavu dva rascjepa: 1) *između centra i periferije, odnosno, između nacionalnih i lokalnih elita*, te 2) *između nacionalnih elita oko ciljeva i organizacije centralne vlasti*. Posljedice industrijske revolucije bili su treći i četvrti rascjep: 3) *između primarnog i sekundarnog sektora* (sukobi selo-grad; agrarni-industrijski interesi) i 4) *između rada i kapitala, radnika poslodavaca* (Lipset and Rokkan, 1967:10).

Navedeni rascjepi ne dovode direktno do stranačke polarizacije nego se to dešava samo onda ako mu odgovaraju politički, institucionalni i kulturni uvjeti.

Pored četveročlane podjele rascjepa postoje i drugi rascjepi prema kojima se formiraju novi ili modificiraju postojeći partijski sistemi demokratskih zemalja a tu možemo uvrstiti:

- (1) materijalizam/postmaterijalizam (Ingelhart, 1990);
- (2) nivo obrazovanja kao glavnu dimenziju socijalne stratifikacije savremenih društava (Flanagan and Dalton, 1990);
- (3) čvrstu integraciju u EU/nacionalni suverenitet,
- (4) ancien régime/demokratski poredak (Ofe, 1991; Fink-Hafner, 2001)

Novi izazov pojavio se s pokušajem primjene teorije rascjepa na objašnjenje oblikovanja stranaka u tranzicijskim zemljama budući da u ovim

zemljama, pored tradicionalnih, obično postoji napetost između struktura koje teže reafirmaciji prethodnog (socijalističkog) društvenopolitičkog poretka i onih koji teže ka etabliranju novog, obično liberalno-demokratskog poretka. Tako primjerice Klaus von Beyme navodi osam društvenih rascjepa: uz četiri tradicionalna te moderni rascjep između materijalističkih i postmaterijalističkih vrijednosti tu su i tri nova rascjepa: između starog poretka i prototransformacijskog poretka, centralizma i decentralizma te između okcidentalizma (zapadnjaštva) i nacionalizma (Von Beyme, 1985).

Kitschelt (1992:11; Kitschelt et al., 2000:63) ovako definira politički rascjep: „Politički rascep određen je strankama koje nude konkurirajuće poruke i koje se obraćaju biračkim skupinama različitim po svom položaju u društvenoj strukturi, ideološkim opredeljenjima i spremnosti da se uključe u političko delovanje“. Politički rascjep posebno može doći do izražaja ukoliko „karakteristike socio-demografskih grupa i intergrupne razlike koindiciiraju sa mišljenjima o važnim problemima i asocijativnim praksama koje dele iste grupe“ (Kitschelt et al, 2000:63). Upravo zbog toga se partijski sistemi u postkomunističkim zemljama istočne Evrope formiraju oko tri dimenzije rascjepa:

- „(1) Pravila koja određuju koji igrač ima pristup instituciji,
- (2) 'Pravila igre' za koja se očekuje da će pojedinci poštovati i
- (3) Resursa koji igrači poseduju za učestvovanje u igri“ (Kitschelt et al, 2000:63).

Prva dimenzija rascjepa koju spominje Kitschelt odnosi se na definiciju građanina. Ovdje se mogu jasno uočiti dvije koncepcije koje su dijametralno suprotne: prema prvoj, koju možemo nazvati kosmopolitskom (internacionalnom), status građanina trebaju imati svi stanovnici jedne zemlje bez obzira na njihova etnička, rasna i vjerskih obilježja, dok je prema drugoj status građanina pojedincima priznat upravo na osnovu tih obilježja.

Pored podjele na nacionalističke i građanske, postoje i mnoge druge poput diobe na pojmovni *par evropejci-tradicionalisti* (Ágh, 1994:236), *etnicitet-integracija* (Sartori, 2002:336), *tradicionalizam-oksidentalizam* (Kasapović, 1994:178), *tradicionalizam-modernizam* (Kasapović i Zakošek, 1994:11), *Gemeinschaft-Gesellschaft* (Comisso, 1991:124; Thomson, 1991:48) i drugi. Ukoliko suštinski posmatramo, sve navedene podjele su skoncentrirane na dva pola u odnosu prema definiciji građanina, demokratije, tržišta i odnosa prema svijetu. Tako Goati smatra da prvi pol „obuhvata ‘grozd’ afirmativnih stavova prema etničkoj, konfesionalnoj i rasnoj toleranciji, tržištu, demokratiji i otvorenosti prema svetu“ (Goati, 2007:270). Na suprotnoj strani nalaze se stavovi koji posebno ističu značaj etničke, vjerske i rasne povezanosti, pri čemu se pojam građanina određuje prema tome da li posjeduje neko od tih obilježja. Ovi stavovi naglašavaju potrebu da se državne granice podudaraju s etničkim, vjerskim ili rasnim granicama, te često izražavaju negativan ili izrazito kritičan odnos prema međunarodnoj saradnji. Takav pogled uglavnom, iako ne uvijek, ide ruku pod ruku sa podrškom autoritarnom načinu odlučivanja i netržišnoj raspodjeli resursa.

Druga dimenzija rascjepa koju spominje Kitschelt sadrži dva aspekta. Za prvi aspekt je bitno da li je uzak ili širok djelokrug kolektivnih odluka u sferi politike, dok drugi razmatra da li je zastupljen hijerarhijski ili demokratski način pri donošenju tih odluka. Ova dva aspekta obično su međusobno povezana pa tako oni koji zastupaju uski djelokrug političkih odluka boljim smatraju hijerarhijski dok drugi, zastupnici širokog djelokruga smatraju da je adekvatniji demokratski model. Shodno dvjema navedenim dimenzijama rascjepa, može se razlikovati „autoritarna“ i „libertalna“ (*libertalian*) pozicija. Treća dimenzija rascjepa koju opisuje Kitschelt odnosi se na distribuciju resursa. Unutar ove dimenzije autor uočava dvije ekstremne pozicije, prva je opredijeljena za tržišnu alokaciju, a druga za političku (državnu) redistribuciju resursa.

Evans i Whitefileld (1993:540) iznijeli su zanimljive hipoteze o tipu partijske konkurencije u pojedinim postkomunističkim zemljama u predstojećem razdoblju. Oni smatraju da tamo gdje je uspostavljena: „socio-ekonomska osnova partijske konkurencije, na nju će najveći uticaj imati sukobi levica-desnica. Gde je osnova partijske konkurencije etnička, konkurencija će najviše biti pod uticajem liberalno-autoritarnih i nacionalno-kosmopolitskih kontroverzi. Konačno, u odsustvu socio-ekonomske ili etničke osnove konkurencije, glavni predmet debate oko kojeg će se partije sukobljavati biće konsenzualni; ono što će zanimati birače biće sposobnost partija da postignu dogovorene ciljeve“. Dominaciju etničkog momenta V. Goati naziva „etniifikacijom političke scene“ (Goati, 1996:196). Politički sukob zasnovan na različitim etničkim identitetima može se uvrstiti, ukoliko koristimo Lipset-ovu i Rokkan-ovu shemu, u sukob između centra i periferije.

Istražujući korelacije između socijalne strukture odnosno društvenih rascjepa i izborne strukture, pojedini teoretičari došli su do zaključka da što je više socijalnih rascjepa u jednom društvu, to će biti više stranaka. Drugi teoretičari su više pažnje posvetili proučavanju prirode izbornog sistema te su došli do saznanja da veća socijalna fragmentacija obično zahtijeva etabliranje proporcionalnog izbornog sistema dok društvenoj strukturi u kojoj postoji veća socijalna homogenost najbolje odgovara većinski sistem, dvopartijski sistem ili, eventualno, ograničeni pluralizam. U svojem istraživanju koje je obuhvatilo dimenzije kao što su socijalna i izborna struktura, Gary Cox (1997:25) dolazi do zaključka da se mogu identificirati tri stadija koja opisuju i mjere stepen koncentracije osvojenih glasova u određenoj političkoj zajednici. U prvom stadiju dešava se pretvaranje socijalnih rascjepa u političke preferencije, u drugom se te preferencije pretvaraju u glasove dok se u trećem stadiju glasovi pretvaraju u mandate (Cox, 1997:25).

Kako funkcije političkih partija obično poimamo u smislu efekata njihovog djelovanja, tako je neophodno razlikovati manifestne (željene i

očekivane) od latentnih (neželjenih i neočekivanih) funkcija. Manifestne funkcije obuhvataju najprije regrutiranje i selekciju političke elite, artikulaciju političkih interesa biračkog tijela, socijalizaciju i mobiliziranje građana za političku participaciju, organiziranje zakonodavne i izvršne vlasti ili organiziranje opozicije, provedba politika i slično⁸. U latentne funkcije političkih stranaka možemo uvrstiti obezbjeđivanje privilegije članovima, održavanje slabo integrisanog društva, naročito u ekonomski nerazvijenim zemljama, te ograničavanje lične vlasti i ubrzavanje socijalnog raslojavanja.

Dalton i Wattenberg (2002:5) partijske funkcije diferenciraju u odnosu na tri partijska

„lica“: partija u biračkom tijelu, partija kao centralni rukovodeći organ i partija u vlasti. Kada je u pitanju partija u biračkom tijelu, Dalton i Wattenberg nabrajaju sljedeće funkcije:

1. *svođenje partijskih ciljeva na (za birače) razuman broj;*
2. *obrazovanje građana;*
3. *stvaranje simbola identifikacije i lojalnosti prema partiji, i*
4. *mobilizaciju građana da glasaju.*

Partija kao centralno rukovodstvo, prema navedenim autorima, regrutuje politički rukovodeći sloj, teži ka zauzimanju položaja u vladi, artikulira političke interese i ostvaruje njihovu agregaciju. Također, partija u vlasti ima za cilj stvaranje većine, organiziranje vlade, ona nastoji da ostvari proklamirane političke ciljeve, osigura odgovornost za vladine akcije, kontrolira državnu administraciju, održava stabilnost vlade te omogućuje djelovanje opozicije.

8 Odrednica: „Politička stranka“, u: Mirjana Kasapović, *Izborni leksikon*, Politička kultura, Zagreb, 2003, str. 279-285

Hejvud (2004:470) navodi šest funkcija političkih partija:

1. *predstavljanje;*
2. *stvaranje elita i regrutovanje;*
3. *određivanje ciljeva;*
4. *artikulacija i agregacija interesa;*
5. *socijalizacija i mobilizacija, i*
6. *organiziranje vlasti.*

Von Beyme (1985:13) navodi sljedeće četiri funkcije:

- identifikiranje ciljeva;
- artikulacija i agregacija društvenih interesa;
- mobilizacija i socijalizacija građana, naročito kroz izbore, te
- regrutovanje elite radi formiranja vlade.

Uzevši u obzir navedene funkcije, Goati (2007:59) smatra da se partijske funkcije mogu sažeti na sljedeće:

- 1) Selekcija i agregacija interesa;
- 2) Organiziranje vlasti;
- 3) Usmjeravanje aktivnosti državnih organa, te
- 4) Izbor nosilaca najvažnijih položaja u političkom sistemu.

Partije reduciraju svu kompleksnost političkog života sažimajući je u nekoliko konkurentskih političkih programa. One također, nakon što samostalno ili u koaliciji zauzmu pozicije u vlasti a u skladu sa svojim programskim opredjeljenjima i izbornim manifestima, usmjeravaju državu oblikujući i mijenjajući strukturu državne vlasti. To najprije čine tako što na odgovorne položaje u državnim ali i u paradržavnim institucijama, postavljaju vlastite članove. „U demokratskim zemljama one odlučuju – posredstvom ustava i zakona koje usvaja parlament – o strateški važnim

pitanjima u koja svakako spadaju oblik državnog uređenja (parlamentarizam, prezidencijalizam), tip izbornog sistema, odnos viših i nižih organa (centralizacija/decentralizacija), način kontrole 'vojnog kompleksa' i institucije i procedure koje obezbeđuju nezavisnost sudske vlasti" (Goati, 2007: 60).

UNUTRAŠNJA ORGANIZACIJA, POLITIČKO VODSTVO I DEMOKRATIJA U POLITIČKIM STRANKAMA

Kao i sve druge organizacije, i partije imaju svoj interni život. U partijama se odvija niz aktivnosti kao što su mobiliziranje članova, formuliranje ciljeva, reguliranje konflikata, izbor funkcionera i činovnika i slično. Sve te aktivnosti definiraju samu prirodu političke stranke čineći je sličnom ili različitom od drugih stranaka a njihovo provođenje odvija se na različitim nivoima i organizacionim jedinicama unutar partije.

Osnovne organizacione jedinice političkih partija imaju različite nazive poput odbora (*caucus*), sekcija, ćelija, osnovnih organizacija, milicija i slično. Iako je naziv osnovnih jedinica dugo vremena bio uniforman za partije iste političke orijentacije, to se nakon Drugog svjetskog rata promijenilo. Tako se nerijetko dešavalo da partije bliske po svojim programsko-političkim opredjeljenjima imaju različite nazive za svoje bazične jedinice. Za političke stranke u Bosni i Hercegovini najčešći naziv bazične organizacije je mjesna odnosno općinska/opštinska organizacija.

Struktura stranačke organizacije u pravilu prati strukturu političkog sistema što znači da u decentraliziranim sistemima stranke pored centralnog (nacionalnog) imaju i niže nivoe organiziranja. Na tim nivoima stranke postoje kolegijalni organi koji su izabrani uglavnom na stranač-

kim skupovima poput konferencije, kongresa, i inokosni organi izabrani od strane kolegijalnih organa ili neposredno od članstva.

Članstvom nazivamo skup pojedinaca koji su formalno pristupili partiji i, kolokvijalno rečeno, oni koji imaju partijsku pristupnicu/knjižicu. Poseban slučaj u tom smislu su američke stranke s obzirom na nepostojanje formalne veze između stranke i pojedinaca, iako te stranke imaju svoje vjerne simpatizere i sljedbenike. Na čelu bazičnih (osnovnih) organizacija partije nalazi se rukovodilac (sekretar, predsjednik, povjerenik, koordinator) kojeg obično biraju članovi, uz saglasnost viših nivoa organiziranja. Članovi su normativno, kroz statutarne odredbe, ovlašteni da sudeleluju u oblikovanju i provođenju partijske politike a to se od njih posebno očekuje u razdobljima izbornih kampanja kroz učešće u različitim propagandnim aktivnostima.

Pojedinac prilikom pristupanja stranci najčešće stiče aktivno i pasivno biračko pravo iako postoje partije kod kojih je potrebno duži vremenski period da se stekne pasivno biračko pravo unutar partije. To je zapravo način da se partije na neki način zaštite od „pridošlica“ koji bi željeli iskoristiti trenutno dobru političku poziciju partije, ulazak u vladu i slično. U pojedinim partijama članstvo ima pravo i da učestvuje u donošenju odluka o uspostavljanju koalicionih vlada sa drugim partijama.

Članstvo u nekim slučajevima također ima i pravo neposrednog izbora partijskog rukovodstva. Ta praksa je počela 1980. godine kada je Socijaldemokratska partija Velike Britanije donijela odluku da partijskog lidera biraju svi članovi dok je tu praksu kasnije optirala Liberalno-demokratska partija, nasljednica SDP. Ipak, ovaj način biranja partijskog rukovodstva i jačanja uloge članstva u unutarpartijskim izborima uglavnom nije prihvaćen od strane partija postkomunističkih zemalja centralne i jugoistočne Evrope. U Bosni i Hercegovini takav način izbora predsjednika stranke bio je zastupljen samo u Socijaldemokratskoj partiji i to u periodu od 2015. do 2025. godine kada je biranje Predsjednika Partije opet vraćeno u nadležnost Kongresa.

Scarow, Webb i Farell (2000: 132-135) smatraju da obezbjeđenje širokih prava članova u partiji predstavlja najjeftiniji podsticaj angažiranju a, pored toga, oni zapažaju da je „prepuštanje“ članstvu (ili parlamentarnoj grupi) izbora lidera partije motivirano nastojanjem „vrha partije“ da izbjegne uticaj partijskog kongresa na kojem „dominiraju radikalni partijski sublideri“. Mair ima slično mišljenje te smatra da partijske vođe obezbjeđuju članstvu učešće u donošenju strateških odluka zato što je ono poslušnije i sklonije prihvatiti bez pogovora prijedloge vođe i/ili nacionalnog rukovodstva partije u odnosu na srednje rukovodeće nivoe i partijske aktiviste (Mair, 1997:149). Bez obzira na motive takvog načina izbora partijskog rukovodstva, Goati je mišljenja da je pozitivna strana ove prakse postepeno pretvaranje „amorfne skupine partijskih članova u partijski demos“ (Goati, 2007:98).

Najviši partijski organ je kongres (ili konferencija, skupština) koji se obično sastaje svakih 2-5 godina. Pored toga, statutima većine strana određeno je i sazivanje vanrednih kongresa, pod unaprijed propisanim uvjetima. U sastav kongresa ulaze delegati koje bira članstvo a tu najčešće po položaju ulaze i članovi bivšeg rukovodstva. Kongres ima najbitnija ovlaštenja poput donošenja statuta i programa kao i izbora najvažnijih stranačkih organa. Međutim, kongresi najčešće donose odluke na prijedlog rukovodstva bez suštinske rasprave i uz sasvim rijetke slučajeve izražavanja mišljenja suprotnog od onog većinskog. To često stvara predodžbu da je kongres tek skup visokopozicioniranih partijskih dužnosnika koji svojom koreografijom treba da u javnosti formira sliku o masovnosti, snazi i jedinstvu partije.

Rukovođenje partijom najčešće vodi glavni odbor, ili kako pojedine partije koriste nazive: nacionalni komitet, centralni savjet ili centralni komitet. Panebianco (1988-1996) primjećuje da glavni odbori, kao izvršno-politički organi, funkcioniraju prema „principu komiteta“ te se u njihovom radu ostvaruje permanentan kontakt članova. Zbog toga se najčešće kroz kontinuirani kontakt i zajednički rad uspostavlja duh toleran-

cije i spremnosti na međusobne ustupke a to u perspektivi obezbjeđuje jednoglasnost odluka.

Najvažniju funkciju u partiji obnaša predsjednik a u njegove nadležnosti obično spada predlaganje potpredsjednika i sastava poslaničkih klubova, članova predsjedništva, mandataru za sastav izvršnog odbora i određivanje vrste poslova kojom će se baviti potpredsjednici stranke. Pored toga, statutima nekih partija ojačan je položaj predsjednika ovlaštenjem da predlaže ili sam postavlja partijske funkcionere te da obustavlja izvršenje akata drugih partijskih organa. Shodno nadležnostima koje statut dodjeljuje predsjedniku stranke, možemo razlikovati (statutarno) jake i slabe predsjednike. „Jakim“ predsjednicima je tako obezbjeđeno da „kroje“ političke sudbine partijskih saboraca na način da imaju pravo predlaganja na važne položaje u partiji i državi. „Statuti koriste sintagmu ‘davanje predloga’, što je, zapravo, eufemizam za imenovanje, jer je predlog zapravo „finalni proizvod“ procesa konsultacija u čijem je središtu sâm predsjednik partije, pa se, zbog toga, njegovi predlozi mogu smatrati odlukama“ (Goati, 2007:102). Predsjednik se može izabrati na više načina, većinskom voljom kongresa, parlamentarne grupe, glavnog odbora ili neposredno od strane članstva. Neposredni način izbora postao je praksa u u pojedinim partijama zemalja stabilne demokratije u posljednjih nekoliko decenija.

U političkim partijama moć je obično koncentrirana unutar sloja rukovodstva koji je ujedno i najuži sloj. Za rukovodeći sloj unutar partija pojedini autori koriste različite nazive: „dominantna koalicija“ (Panebianco, 1988), „oligarhija“ (Michels, 1990), „unutrašnji krug“ (Duverger, 1976), „partijska elita“ (Daalder, 1966), „rukovodeća grupa“ (McKenzie, 1963) itd. Taj je uski, vladajući sloj, odnosno rukovodstvo čini sloj hijerarhijski odvojen od „ostatka članstva koji ostvaruju dominantan uticaj na donošenje političkih odluka“ (Lazić, 2016:166). Rukovodstvo pored toga, zajedno sa sljedbenicima, kontinuirano ulaže napore kako bi ostvarili zajednički interesi i ciljevi.

Scarow, Webb i Farrell (2000:137) u „partijskoj piramidi“ uočavaju više nivoa odlučivanja. Polazeći od najširih partijskih organa i tijela ka užima, oni na osnovu analize funkcioniranja partijâ u dvadeset zemalja stabilne demokratije navode sljedeće nivoe: partijski kongres, subnacionalne elite, nacionalni komitet, parlamentarnu grupu i lidere parlamentarne grupe. Panebianco tvrdi da je partijsko rukovodstvo podijeljeno na više dijelova, na šta upućuje sintagma „dominantna koalicija“ koja označava rukovodeći sloj. Kolika će biti nadmoć vođe nad pripadnicima tog sloja, prema Panebianco-u, zavisi od tipa „dominantne koalicije“; monokratskog, oligarhijskog i poliarhijskog. U slučaju monokratskog tipa vođa daleko nadmašuje po svojoj moći ostale članove „dominantne koalicije“, dok u drugom tipu njegova moć nije značajno veća u odnosu na ostale članove koalicije. Kod trećeg, poliarhijskog tipa, karakteristično je to da postoje „dve ili više organizovanih grupa, od kojih nijedna ne ostvaruje hegemoniku kontrolu u organizaciji“ (Panebianco, 1988:172), što je, u stvari, u suprotnosti s Michelsovim obrascem o jednoj oligarhijskoj grupi koja rukovodi partijom.

Uzevši u obzir resurse kojima raspolažu, politički stil i stepen profesionalizacije, Panebianco razlikuje sljedećih sedam tipova političkih rukovodilaca u partijama:

1. *Menadžeri, odnosno politički poduzetnici;*
2. *Poznati (notables) koji zauzimaju važne položaje, ali ne žive od stalnih političkih prihoda;*
3. *Reprezentativni birokrati koji predstavljaju izabrane partijske funkcionere;*
4. *Izvršni birokrati vezani za funkcioniranje „partijske mašine“;*
5. *Profesionalci u partijskom štabu (staff-professionals) koje čine pojedinci sa ekspertskim znanjima;*
6. *Skriveni profesionalci koji su zaposleni u parapartijskim institucijama, ali obavljaju poslove za partiju, i*

7. Poluprofesionalci koji posjeduju „ekstra politički dohodak i dosta slobodnog vremena. Pravnici, univerzitetski profesori i novinari... treba da budu situirani negde između profesionalaca i diletanata. Vremenom oni teže da postanu profesionalci“ (Panebianco, 1988:132-135) .

Dio partijskog rukovodstva koji je izuzetno važan je poslanička odnosno parlamentarna grupa (parlamentarno krilo, parlamentarna frakcija) koja, kao i sama partija, ima svoju unutrašnju strukturu. Podudarnost između poslaničke grupe i partijskog rukovodstva obično se sastoji u tome što su predsjednik i većina pripadnika parlamentarne grupe ujedno i članovi najviših partijskih organa. Značaj parlamentarne grupe ogleda se ne samo što ona djeluje u parlamentu koji donosi najvažnije odluke u državi, nego i u tome što u nekim partijama ova grupa ima pravo da odlučuje o pitanjima od vitalnog interesa za samu partiju.

Partijsko rukovodstvo nerijetko ispoljava tendenciju da centralizira političku moć čime se postepeno odvaja i otuđuje od ostatka svoga članstva, biračkog tijela i građana. Takva praksa, smatra Lazić, obično upućuje na ozbiljne poremećaje u funkcioniranju partijske demokratije. U tom kontekstu ova autorica smatra da ukoliko „partijsko rukovodstvo marginalizuje značaj širih civilno-političkih interakcija i onemogućava kritiku vlasti i pojavu alternativnih mišljenja može doći do pojave različitih oblika autoritarnih praksi“ (Lazić, 2016:167).

Partijski vođa, budući da je obično personifikacija političke stranke i osoba koja u javnosti predstavlja stranku, treba da ima visoko razvijene osobne i profesionalne kvalitete ali i „jaku vizionarsku i motivacionu snagu koja stalno i iznova inspiriše i pokreće ljude da se uključe i učestvuju u procesu donošenja odluka kojima se postojeće stanje mijenja naposljetku u odnosu na datu situaciju, ali i da se, ukoliko je uređenost određenog sistema društvene i etički opravdana i prihvatljiva, sačuva i zaštiti od onih pokušaja koji ga nastoje devalvirizovati i destruirati kao takvog“ (Lazić, 2016:23-24). Značaj vođstva, smatra L.H. Ver, proizilazi upravo iz

kompleksnosti njihovih uloga u smislu organiziranja i mobilizacije ljudi i resursa s ciljem uspostavljanja legitimne vlasti u okviru institucija te rješavanja javnih, općih problema udruženim snagama vođe i sljedbenika.

Primarni cilj partijskog vođe je da osigura opstanak stranke ali isto tako da i sam opstane na mjestu partijskog vođe što je moguće duže (Lazić, 2016:164). Politolog J. Blondel izdvaja sposobnost šefa stranke da vlada situacijom. On piše o daru lidera da brzo shvati suštinu novih problema, talenat da trezveno, razumljivo i lijepo govori na javnim skupovima i brzo reaguje na protivnikove argumente (Blondel, 1980:131) Partijski vođa je tako nerijetko u situaciji da mora donijeti važne, često sudbonosne odluke te se prilagoditi novim okolnostima.

Imajući u vidu važnost odnosa između partijskog vođe i ostalih pripadnika rukovodećeg kruga, Schonfeld je naglasio razliku između dva tipa rukovođenja partijama: monokratskog i oligarhijskog. Pod monokratskim rukovođenjem Schonfeld (1980:858) podrazumijeva „način dominacije koji karakteriše nadmoćan uticaj jedne osobe na odluke jedne grupe. Sa njom (osobom) teži da se identifikuje čitava organizacija. Svakako, neophodno je da drugi važni rukovodioci sarađuju sa monokratom, on ima potrebu za njihovom podrškom, ali oni ostaju u većoj mjeri zavisni od njega nego što je obrnuto 'slučaj'." Drugi tip rukovođenja je oligarhijski i bitno mu je obilježje to što jedna grupa ljudi dominantno utiče na kolektivno odlučivanje grupe namećući svoje stavove i ciljeve. Oligarhijske tendencije su skoncentrirane u vrhu stranke i iz razloga jer je u njihovoj nadležnosti, prije svega nadležnosti stranačkog lidera, sastavljanje kandidatskih lista kao jedna od najbitnijih pretpostavki za buduće pozicioniranje stranačkih kandidata na izborima.

Odnos između vođe i sljedbenika podrazumijeva dvostranu komunikaciju, planiranje te raspodjelu obaveza u skladu sa individualnim kompetencijama i vještinama. Zajednički cilj jednih i drugih je doći do kvalitetnih rezultata i pozitivnih političkih rezultata. U tom smislu je odlika dobrog i pragmatičnog vođstva, kako naglašava Lazić, otvorena sarad-

nja sa sjedbenicima kojima se omogućava kretanje u političkoj karijeri (Lazić, 2016:33).

Istražujući odnose političkih stranaka i demokratije Robert Michels je došao do zanimljivog paradoksa. Naime, demokratija mora imati svoj unutrašnji poredak i organizaciju kako se ne bi raspršila i pretvorila u kaos i anarhiju. S druge strane, isti taj poredak i organizacija svojim jačanjem sužavaju i polako iznutra uništavaju demokratiju (Michels, 1990:20). Dakle, što je jače razvijena organizacije, to je jača uloga vođe što u perspektivi narušava demokratiju. Svojevrсна sličnost koju Michels uočava između demokratije i organizacije, nalazi se u činjenici da i jedna i druga služe kao oružje u rukama slabih upereno protiv jakih. Michelsov čuveni "gvozdeni zakon oligarhije" proizilazi iz navedenog paradoksa a on sažeto glasi: „Ko kaže organizacija, kaže i tendencija ka oligarhiji“ (Michels, 1990:21). Elitizacija politike unutar političke stranke nastupa usljed dugotrajnog udaljavanja i distanciranja političkog rukovodstva od ostatka stranke, koji na taj način postaje marginaliziran u procesima stranačkog odlučivanja. „Kada se unutar stranke pojavi jedan određeni vladajući sloj koji posjeduje monopol nad donošenjem političkih odluka, daleko od očiju javnosti i uticaja ostalog članstva, te sklapa u tajnosti razne političke ugovore, sporazume i partnerstva ne samo sa drugim političkim subjektima, već i sa privrednim i militarnim organizacijama, započinje proces elitizacije stranke koji neminovno vodi autoritarnim obrascima stranačkog vladanja“ (Lazić, 2016:187-188). Takve nedemokratske prakse imaju izrazito negativne konotacije na širu društvenu i političku podlogu.

Usljed slabljenja tradicionalnih stranačkih identiteta i lojalnosti koji su dominantno uticali na biračke preferencije te promijenjene logike masovnih medija „koji su omogućili političkim vođama da zaobiđu stranke i uspostave neposredan odnos s biračima“ dolazi do pojave prezidencijalizacije političkih stranaka. Toj pojavi su doprinijeli i prošireni upravljački kapaciteti vladine mašinerije „koji su se razvili na račun znatno ograni-

čene parlamentarne kontrole“ te internacionalizacija moderne politike „koja je povećala moć političkih elita vis-à-vis nacionalnih parlamenata i političkih stranaka“ (Nikić Čakar, 2013:53). Stranka se iznutra prezidencijalizira onda kada se moć skoncentrira u rukama lidera stranke umjesto da se rasporedi između stranačkog vođstva, članova i aktivista. Kao jedno od obilježja prezidencijaliziranih stranaka D. Nikić Čakar navodi postojanje odlučnog i snažnog vođstva koje unutar stranačke organizacije provodi strogu disciplinu utemeljenu na kažnjavanju protivnika i neistomišljenika. Istovremeno takvo vodstvo stvara personalistički kult poslušnih i vjernih sljedbenika što upućuje na autokratski stil političkog vođstva koji se temelji na „formalnim ovlastima kojima raspolažu stranački vođe, ali i na njihovima karizmatiskim osobinama i liderskim resursima koji predstavljaju osnovu neupitnoga unutarstranačkog autoriteta“ (Nikić Čakar, 2013:237).

Što je partija veća, to je veća kompleksnost njene organizacione strukture (horizontalna, uslovljena „podjelom rada“, i vertikalna, koja označava broj nivoa organizovanja) te je shodno tome veća i potreba za centralizacijom odlučivanja. „U takvim partijama prvak je, načelno posmatrano, samo izvršilac volje članstva koje nad njim ostvaruje, putem izbora, kontrolu, ali u stvarnom životu to je samo privid, jer uglavnom apatično članstvo prepušta svoja prava profesionalnim funkcionerima i partijskom vođi“ (Goati, 2007:157). Zbog toga je moć vođe nad članstvom neodoljiva, pa je interna demokratija u partiji nemoguća; u stvari, demokratija nije „za domaću upotrebu, nego pre predmet proizveden za izvoz“. Drugi izvor moći, kojeg Michels (1990) s pravom izdvaja, jeste psihološka potreba članova za vodstvom. Članovi partija, usljed potrebe za idealima a time i za vođama koji ih personifikuju, zapravo sami pomažu uspon lidera. Kako mediji usredređuju pažnju javnosti na prvog čovjeka partije tako se uspostavlja sve čvršća njegova veza sa medijima a, na drugoj strani, potiskuju na periferiju kolegijalni partijski organi.

Mediji su u savremenim demokratijama sve više fokusirani na lične karakteristike političara koji se onda prilagođavaju tim zahtjevima

na način da razvijaju posebne komunikacijske strategije koje se temelje na simbolima, pri čemu je politički sadržaj u drugom planu. „Zbog toga u izbornoj areni prestaju vrijediti tradicionalne konvencije političkoga, osobito biračkog ponašanja, a prvenstvo preuzimaju posredovani oblici simboličke političke komunikacije“ (Nikić Čakar, 2013:55). Karakter političkog vođstva kao i struktura stranke je tako, s pojavom profesionalnih biračkih stranaka pod uticajem medija bitno promijenjena. Masovno političko članstvo, primjećuje Lazićeva, je izgubilo na značaju usljed pojave „novog tipa profesionalnog političara koji se bavi medijskom izgradnjom i upravljanjem slike o sebi, podređivanjem i poistovjećivanjem određene politike, odnosno partijskog programa, stanovišta, ideje ili akcije sa vlastitom ličnosti“ (Lazić, 2016:228). Mediji su fokusirani na partijske lidere koji su predstavljeni ne samo kao nosioci partijskih i izbornih poruka nego i „neposredna manifestacija određene politike“ koja se nastoji učiniti što „vizuelno atraktivnijom, emocionalno bliskom i intelektualno dostupnom široj javnosti“ (Lazić, ibid). Upravo iz tog razloga političke vođe strogo vode računa o svojem fizičkom izgledu, političkoj retorici i neverbalnoj komunikaciji u svojoj medijskoj prezentaciji. Negativna strana takve medijske prezentacije nerijetko je obojena populističkim nijansama budući da za cilj ima „da na dopadljiv, intelektualno nezahtjevan, jednostavan i senzacionalistički način prikaže političkog vođu, podiđe ukusu publike odabirom političkih tema i načinom njihove prezentacije, te što duže zadrži pažnju javnosti na njima prikrivajući, istovremeno, stvarne društvene probleme“ (Lazić, 2016:229). Medijska moć proizilazi iz razvijene tehnologije masovnih komunikacija s jedne strane, te selekciji i načinu plasiranja informacija u javnosti, s druge strane, čime se izravno oblikuje javno mnijenje i usmjerava društvena svijest.

Fenomen „nepokretnih“ ili „vječitih vođa“ koji na čelu stranke ostaju i po više decenija, najprije se veže za komunističke partije zapadne Evrope. „Rezistentnost na izborne neusphe posledica je načelnog negiranja od strane tih partija predstavničke demokratije zasnovane na strogim

„pravilima igre“. Takvu demokratiju, posebno kompetitivno nadmetanje na izborima čija su pravila unapred poznata a ishod neizvestan, komunističke partije smatrale su 'buržoaskom', 'formalnom' i odbacivale je u ime 'stvarne socijalističke demokratije', koja - prema njihovom stanovištu - u potpunosti štiti suštinske interese radničke klase" (Goati, 2007:159-160). Izbori unutar komunističkih stranaka najčešće su se provodili netransparentno, bez unaprijed jasno određenih pravila a nerijetko su na kongresima delegati koje je birao vrh stranke samo potvrđivali sastav novih rukovodećih organa.

Političke vođe koje odlikuje menadžerski pristup u politici svoju političku viziju nastoje oblikovati u skladu sa načelima kvalitetne političke prakse s jedne strane, te realističkim pretpostavkama bolje budućnosti zemlje, s druge strane. Također, ovaj pristup podrazumijeva razvoj i široku primjenu znanja iz svih oblasti društvenog i političkog života kako bi se politička djelatnost u potpunosti profesionalizirala. „Profesionalno vođenje politike kao svakog drugog posla omogućava političkim subjektima (političkim partijama, državnim ustanovama) da uspješno odgovaraju na društvene izazove i prilagođavaju se promjenjivim zahtjevima okoline" (Lazić, 2016:128). Budući da menadžerska teorija političkog vođstva politici pristupa sa stanovišta profesionalnog obavljanja državnih i javnih poslova, naglašava Lazićeva, političke vođe, državnici i političari afirmišu se prije svega kao obrazovani, racionalni i profesionalni izvršioци svojih političkih zadaća (Lazić, 2016:130). Pri tome se u politiku uvode ekonomski principi konkurentnosti i efikasnosti čime se državi oduzima primat regulatora društvenih odnosa i mjesta koncentrirane moći.

Kada razmatramo prirodu odnosa između političara, odnosno vođe i građana, najprije mislimo na odgovornost koju političari ispoljavaju prema građanima kao i to koliko su respozivni na njihove zahteve. Tri su takva obrasca najčešće u pitanju, a njima odgovaraju i tri modela ili tipa odnosa između političara i građana: harizmatički tip veze; klijentelistički odnos; i programatska veza" (Pavlović, 2011:328-329). Harizmatički karak-

ter vlasti se, po Weberu, zasniva na „izuzetnoj predanosti svetosti ili heroizmu, ili uzornim osobinama neke osobe i poretku koji je ova otkrila ili stvorila“ (Weber, 1976:170). Brojne su metode pomoću kojih harizmatičke vođe⁹ uspijevaju da ostvare, zadrže i prošire svoj autoritet a to u prvom redu zavisi od ličnih karakteristika nosilaca harizme i socijalno-historijskih okolnosti u kojima djeluju. Ipak, najbitnija odlika takvih vođa jeste sposobnost da se, onda kada je to potrebno, posluže simbolima i mitovima koji imaju čvrsto uporište u kulturi datog društva. S druge strane, ako razmotrimo značenje harizme u izvornom Weber-ovom smislu, onda se mali broj partijskih vođa može smatrati harizmatičkim. Ovaj tip vođe u prvi plan dolazi najprije u periodima velikih društvenih kriza i prevrata, kada su na djelu temeljne društvene i političke promjene.

ORGANIZACIONA STRUKTURA I UNUTRAŠNJI ODNOSI U POLITIČKIM STRANKAMA

Presudan uticaj užih izvršnih organa, prvenstveno partijskog vođe, upućuje na male mogućnosti članova da učestvuju u donošenju važnih političkih odluka a to obično proizvodi odbojan stav prema partijama kako u široj javnosti, tako i kod autora koji zastupaju koncepciju participativne demokratije (Barber, 1984; Pateman, 1970 i dr.). Nasuprot tome postoje autori koji definiraju demokratiju kao politički poredak u kojem građani imaju mogućnost da biraju lidere koji će donositi najvažnije odluke u političkoj zajednici. Ti autori smatraju da oligarhijski odnosi unutar partija koje djeluju u kompetitivnom poretku ne ugrožavaju nego, baš suprotno, omogućavaju demokratiju. To je objašnjeno

⁹ „Harizma se odnosi na jedinstvene i izuzetne sposobnosti neke osobe da ubedi sledbenike, koji veruju da će ih on izbaviti od patnji i stvoriti bolju budućnost. Osobina je harizmatičkih odnosa postojanje velike strasti i direktne veze između vođe i sledbenika. Harizmatičke vođe imaju tendenciju da lako obećaju sve stvari svima“ (Pavlović, 2011:329).

vrlo jednostavno: u partijama se angažira mali dio građana spremnih da prihvate oligarhijske odnose u partijskom okviru a zauzvrat partije pružaju priliku ogromnoj većini građana da se na izborima opredjeljuju između više konkurentskih političkih opcija.

Ukoliko kao kriterij razvrstavanja uzmemo u obzir intenzitet i prirodu njihove aktivnosti, prema Duverger-u (1976:61-67) možemo uočiti tri kruga partijskih članova. Prvom krugu pripadaju aktivisti koji, čine „jezgro“ partijskih organizacija na terenu. Drugi, uži krug, čine „profesionalni činovnici“, pojedinci koji su plaćeni za svoj rad. Posebna grupa partijskog članstva su aktivisti. Njih od drugih članova ne razlikuju neka formalna obilježja nego intenzivnija politička participacija u partiji ali i u društvu, te posebna emotivna veza sa partijom.

Nije rijetkost da su aktivisti, zbog te svoje emotivne vezanosti za partiju, ponekad čak ideološki radikalniji nego partijski rukovodioci.

Panbianco (1988:27) među partijskim aktivistima razlikuje dvije grupe: karijeriste i prave vjernike (true believers). Karijeristi pretežno usmjeravaju svoj interes ka selektivnim podsticajima (zaposlenje, napredak u karijeri, materijalne privilegije) te su, kao takvi, „prirodna osnova“ klijentelističkih partija. „Pravi vjernici“ su, za razliku od karijerista, predani ostvarivanju partijskih ciljeva te je u pravilu ovaj sloj članstva nosilac unutarpartijskog nezadovoljstva i pobunâ protiv rukovodstva u slučaju kada ovi čak i minimalno odstupe od partijske ideologije i programa.

Hofer (2004:154-60), u svojoj analizi aktivizma u prozelitskim socijalnim pokretima, opisuje mentalni sklop „pravog vernika“: „Pravi vernik je odan celini - crkvi, partiji, naciji - a

ne svom bližnjem, drugom pravom verniku. Istinska odanost među pojedincima moguća je samo u labavom i relativno slobodnom društvu...“. Hofer, na tragu ideja Eriha Fromma, smatra da su „pravi vernici“, u biti nesigurne, osujećene ličnosti koje su voljne odustati od ličnog ja zarad uklapanja u neku kompaktnu cjelinu, bez obzira na njenu političku orijentaciju. Ako ne mogu djelovati u toj cjelini, npr. zbog isključivanja ili

ako je cjelina, poput komunističkih partija poslije pada real-socijalizma 1989/1990. godine, izgubila svoj *raison d'être*, u tom slučaju oni moraju naći drugu svetu stvar koju će prigrliti i vezati se za neku drugu grupu. „Čini nam se da traganje za sigurnošću dobro objašnjava prividno nerazumljive 'političke putanje' desetina hiljada 'pravih vernika' komunističkih partija u zemljama 'realnog socijalizma' koji su posle raspada tog režima 1989/1990. pronašli 'sigurnu luku' u ekstremno nacionalističkim pokretima i partijama“, zaključuje Goati (2007:124).

Istovremeno, pasivnost članstva uočljiva je kao obilježje partija u većini zemalja Zapadne Europe, iako se to sve više može okarakterizirati kao univerzalni fenomen prisutan u partijama na svim dijelovima svijeta posljednjih decenija. Taj fenomen Blondel (1963:91) opisuje na sljedeći način: „Većina članova nije aktivna...Oni nikad ne učestvuju ni u kakvoj aktivnosti, bilo političkoj - uključujući izbornu - bilo socijalnoj, one partije kojoj pripadaju. Većina članova političkih stranaka ponašaju se kao članovi ostalih društvenih tela: oni ne ostvaruju pravo - ili dužnost - koju im članstvo nameće.“ Ovaj fenomen zapravo djeluje kao jedan segment svjetskog trenda nesudjelovanja u kolektivnim akcijama čiji uspjeh zavisi od svih članova određenog kolektiva a, shodno uspjehu, i dobit se raspodjeljuje na sviju, bez obzira na to da li su učestvovali u akciji. To u krajnjem može demotivirati pojedinca da uloži svoj maksimum, obzirom da se njegov trud ne valorizira na poseban način.

Sljedeću grupu članova, koja je relativno malobrojna, čine činovnici sa stalnim zaposlenjem u državnom aparatu koji učestvuju u pripremi političkih odluka a često imaju i značajan uticaj na njihov sadržaj. Oni također vrše odabir informacija koje „dopiru“ do partijskog vrha i time, posredno, utiču na proces odlučivanja. Panebianco (1988:223) definira partijsku birokratiju kao „skup administrativnih činovnika posvećenih održavanju mašine koji imaju bar neke odlike Veberovog idealnog tipa“. On razlikuje dva tipa birokratije: egzekutivnu i reprezentativnu. Oni koji pripadaju prvom tipu imenovani su od partijskog rukovodstva a obično se ne uključuju u političke aktivnosti. Kada je riječ o drugom tipu, re-

prezentativnom, iako su ti pojedinci također imenovani od rukovodstva, odluka o imenovanju, po pravilu, zahtijeva potvrdu od strane članstva, što ojačava legitimitet birokrata. Pripadnici reprezentativnog tipa uključuju se u političke aktivnosti, naročito za vrijeme izbora.

U partijama se, pored aktivista i činovnika, može izdvojiti i treći krug a to su eksperti, odnosno savjetnici. Riječ je najprije o stručnjacima iz oblasti političkog marketinga, ali i drugih važnih oblasti poput ekonomije, političkog sistema, međunarodnih odnosa, kulture i dr., sa znanjima i vještinama kojima obično ne raspolažu, ili ne raspolažu u dovoljnoj mjeri, partijski rukovodioci „opšteg tipa“. Eksperti su u tom slučaju savjetnici partijskog vođe ali i sve više, parlamentarnog kluba partije. Oni su inače specifični u onosu na tradicionalno činovništvo po nizu bitnih karakteristika poput mobilnosti, velikoj privrženosti profesionalnim standardima prije nego principu hijerarhije te je njihova saradnja sa partijom zasnovana, uglavnom, na ekonomskim motivima, a ne na lojalnosti. Mali dio eksperata je stalno zaposlen u partijskom aparatu, dok se najčešće brojniji dio drugi angažira povremeno, prvenstveno u izbornim kampanjama.

Slično kao i sa članstvom, odnos između viših i nižih partijskih organa varira od primjera gdje su niži organi potpuno lišeni autonomije do onih gdje viši organi imaju minoran ili nikakav uticaj na djelovanje nižih. U praksi, zapravo, rijetko postoje „čisti“ tipovi potpune centralizacije ili potpune decentralizacije a mnogo češće se radi o „mješovitim“ tipovima, tj. o partijama koje su u određenoj mjeri centralizirane a toliko i decentralizirane. Pravi primjer centraliziranih su komunističke partije u kojima je, po vojnom uzoru, uspostavljena stroga subordinacija nižih organa u odnosu na više. Decentralizirane su, nasuprot tome, američke partije, za koje možemo reći da na nacionalnom nivou i ne postoje, već samo na nivou federalnih država i na lokalnom nivou, iako je to donekle promijenjeno u periodu nakon XX vijeka kada dolazi do postepenog jačanja centralnih nivoa Demokratske i Republikanske partije.

Interni politički život svake partije određen je intenzivnim procesima kooperacije i sukoba različitih organa i grupa koje u njoj egzistiraju. U tom smislu je u partijama koje su visoko centralizirane posebno izraženo jedinstvo rukovodstva, dok je u decentraliziranim partijama obično prisutna difuzija moći na više rukovodećih grupa. Način nastanka, ideološka opredjeljenja i odnos između partije i okruženja u kojem djeluje samo su neke od pretpostavki koje određuju nivo (de)centralizacije jedne partije. Obično se partije nastale spajanjem nekoliko organizacija odlikuju višim stepenom autonomije sastavnih dijelova u kasnijem razdoblju, jednako kao što ranije samostalne partije često djeluju kao frakcije u novoformiranoj partiji. Stepen (de)centralizacije je također definiran i odnosom koji partija ima prema postojećem političkom poretku. Tako partije koje teže temeljnoj promjeni postojećeg političkog poretka, kakav je slučaj s komunističkim i fašističkim, nerijetko svode niže organe na obične ekspoziture partijskog vrha naglašavaju pri tome potrebu jedinstvenog djelovanja.

Kada je riječ o internoj organizaciji partija u zemljama stabilne demokratije možemo konstatirati da je sve do posljednje trećine dvadesetog vijeka bila posebno uočljiva razlika između građanskih i radničkih partija. Kasnije se ta razlika u nekoj mjeri ublažava ali još uvijek nije nestala. Građanske partije, koje u početku egzistiraju kao kadrovske, u pravilu su visoko decentralizirane. Njihovi viši nivoi organiziranja obično nemaju nikakva hijerarhijska ovlašćenja u odnosu na niže a kao primjer možemo navesti američke partije koje na nivou SAD-a uopće nemaju stalne organe ili su oni uspostavljeni u nekoliko poslednjih decenija i imaju veoma mala ovlašćenja.

Iako statuti i drugi zvanični dokumenti stranaka definiraju odnos njihovih nižih i viših nivoa, nerijetko u praksi ti odnosi budu sasvim različito postavljeni. Ukoliko viši partijski nivoi nemaju uticaj na kadrovsku politiku i finansije, statutarne odredbe koje ukazuju na ograničenu političku samostalnost nižih nivoa u praksi se pretvaraju u značajnu autonomiju. S druge strane, i formalno široka politička autonomija nižih partijskih ni-

voa u praksi može biti sužena ako viši nivoi zadrže ključnu kontrolu nad kadrovskim odlukama (na primjer kroz obavezno predlaganje funkcionera ili davanje saglasnosti za njihov izbor), ili ako politička samostalnost nižih organa nije praćena odgovarajućom finansijskom nezavisnošću. Uopćeno gledano, viši partijski organi obično nađu mehanizme i načine da statutarne odredbe interpretiraju i sprovode tako da osiguraju njihovu hijerhijski nadređenu poziciju u odnosu na niže organe.

Unutarstranački konflikti i frakcije

Unutart partijski odnosi oblikovani su različitim ulogama koje stranački akteri zauzimaju, njihovim interesima te formalnim i neformalnim uticajem. Tako se odnosi između unutarstranačkih aktera kreću od harmonije, slaganja i kooperativnosti do odnosa gdje preovladava divergencija i sukob mišljenja. „Unutart partijski sukob ćemo definisati kao interakciju između partijskih aktera (kolegijalnih ili inokosnih organa, tendencija, frakcija) u kojoj je delatnost jednog aktera usmerena protiv delatnosti drugog sa ciljem da mu onemogući ostvarivanje njegovih interesa (dobara, ovlašćenja, idejnih opredeljenja) i/ili da ga eliminiše iz partije“ (Goati, 2007: 163).

Unutarstranački konflikti obično završavaju kompromisom ili pobedom jedne strane a nekada uslijedi i protjerivanje poraženih ili dobrovoljni izlazak iz stranke. Kako bi se što je moguće više izbjegle konfliktne situacije, partije u svojim statutima nastoje jasno razgraničiti ovlašćenja pojedinih aktera te propisati način njihovog djelovanja. Ta nastojanja ponekad nisu dostatna da se konflikti spriječe te sukobljene strane ne samo da ne odustanu od svojih opredjeljenja i ciljeva, već nastoje da za njih dobiju oficijelnu verifikaciju čitave partije što gotovo neminovno proizvede sukob. Uzroka za sukob je mnoštvo, od sporova o strateškim

idejnim opredjeljenjima do sirove borbe za „više vlasti“. Članovi jedne partije, iako obično dijele bazične zajedničke programske orijentacije, nerijetko ih različito interpretiraju. Konflikti se, jednako tako, često pojavljuju usljed neslaganja oko izbora koalicionog partnera kada dolazi do dileme da li za partnera izabrati programski najbližu partiju koja zahtijeva veći udio u vlasti ili onu koja je programski dijametralno suprotna, ali pristaje na manje učešće u vlasti.

U pojedinim slučajevima interni konflikti za rezultat imaju organiziranje nove partije ili, iako rjeđe, promjenu partijskog sistema. Snažna „partijska identifikacija“ birača sa već postojećim partijama, prošla traumatična iskustva povezana sa cijepanjem partija i čvrste organizacione veze postojećih partija sa interesnim grupama su najčešći problemi s kojima se suočavaju novoformirane stranke (Von Beyme, 1985:25).

Suprastranački oblici organiziranja označavaju se različitim terminima: faksije, tendencije, fraksije, klike, krila, koterije, grane itd. „Fraksije su najprije legalizirane tamo gdje su vladine i opozicijske skupine bile jasno suprostavljene. Fraksije su legalizirane osobito kasno tamo gdje je dugo prevladavalo individualističko ponašanje u glasovanju, kao u Francuskoj: u Francuskoj je tek 1910. poslovnik Doma predvidio da odbore formiraju fraksije“ (Beyme, 2002:149). Fraksija je „organizirana skupina članova parlamenta koji pripadaju istoj stranci. Općenito se naziva parlamentarnom strankom nasuprot izvanparlamentarnoj stranačkoj organizaciji, a u pojedinim nacionalnim parlamentima za te se skupine zastupnika rabe različiti izrazi: *Fraktionen* (Njemačka), *fracties* (Belgija i Nizozemska), *parliamentary parties* (Velika Britanija), *partigrupp* (Švedska), *parlamentarische Klubs* (Austrija), *klubovi zastupnika* (Hrvatska) i dr. Fraksije su glavni akteri organizacije i rada parlamenta koji sudjeluju u donošenju političkih odluka i upravljanju parlamentarnim procesima, te uspostavom stabilnih odnosa između parlamentarne većine i manjine osposobljuju vladu za predvidivo, a opoziciju za alternativno djelovanje“ (Kasapović, 2003:86, odrednica Fraksija). Istovremeno, fraksijama se nazivaju i „organizirane skupine unutar političkih stranaka koje se međusobno, prikri-

veno ili otvoreno, natječu i sukobljavaju. Posrijedi mogu biti personalne frakcije, organizirane oko karizmatičnih ličnosti koje raspolažu jakim finansijskim, političkim, simboličkim i drugim resursima, i ideološke frakcije, organizirane na temelju zajedničkih ideoloških vrijednosti i mišljenja pojedinaca" (Lazić, 2003:88).

Sartori (2002:73) govori o falciji kao skupini osobene moći, o fralciji kao o opštoj, nespecifičnoj kategoriji stranačkog grupiranja, dok tendencijom označava skupinu članova partije koji dijele osoben set stavova. Tendencija je, za razliku od fralcije, grupa labavo struktuiranih partijskih članova koji se okupljaju ili oko nove ideje ili nove interpretacije već postojeće ideje vodilje a koja nije prihvaćena od strane ostalih članova. Onda kada se unutar tendencija uspostave organizacione veze između članova te kada se jasno izdiferencira grupa ili pojedinac koji koordinira akcije ostalih, tada tendencija prerasta u fralciju. Tendencije su, zapravo, jedan od načina decentralizacije partije koji su obično rezultat dviju vrsta uzroka. Prvi su ideološki budući da tendencije obezbjeđuju partiji veću fleksibilnost u određivanju programskih stanovišta. Drugi uzroci tiču se sastava članstva pa tako postojanje tendencija omogućava koegzistenciju različitih socioprofesionalnih grupa u istoj partiji. Fralcije su, nasuprot tendencijama, uvijek trajno i „stabilno organizovane grupe rukovodilaca i članova koje nastoje da ostvare neke parcijalne ciljeve u partiji, bez obzira na to da li su statutarно dozvoljene ili ne" (Goati, 1984:219).

Sartori (2002:73) dijeli fralcije na personalne, koje slijede jednog neprikošnovenog lidera, i konfederativne ili koalicijske fralcije, koje, umjesto jednog „general", imaju na čelu „mnoštvo pukovnika". Ovaj autor, takođe, naglašava da u partijama, pored pripadnika tendencija i fralcija, djeluju i „nesvrstani članovi" (koji se isključivo identifikuju sa stranačkom platformom i ne manifestuju „parcijalnu lojalnost" prema tendencijama ili fralcijama), kao i atomizovani dijelovi stranke koji se sastoje od malih skupina članova koji „kruže" oko pojedinih partijskih vođa. Pored toga, ukoliko partija, pored individualnih, uključuje i „kolektivne članove" (sin-

dikati, organizacije omladine, žena) ponekad dolazi do situacije da se lideri tih organizacija veoma predano i složno zalažu za određene interese i ideje koje nemaju uvijek podršku ostalih članova rukovodstva te na taj način bude podstaknut nastanak tendencija i frakcija.

Ukoliko se u statutu partije ne spominje mogućnost egzistiranja frakcija, ili ako se čak zabranjuju, frakcije egzistiraju *via facti*. U tim slučajevima rukovodstvo se suočava sa dilemom da li da pristanu na novonastalu situaciju i/ili da eliminiraju dio članova koji je formirao frakciju, nakon čega u pravilu ta skupina formira novu stranku. U slučajevima kada rukovodstvo na osnovu *cost and benefit analize* procijeni da je to bolje za partiju u cilju očuvanja „kritične mase” glasova za dostizanje izbornog cenzusa, tada može prećutno odobriti ili čak dozvoliti institucionaliziranje frakcije.

Faktori koji podstiču unutarpartijske sukobe mogu biti endogeni, koji proizilaze iz osobenosti same partije, i egzogeni, koji se tiču spoljnih, kontekstualnih prilika u kojem partija djeluje. Među endogene faktore ubrajamo: nivo (de)centralizacije unutrašnje organizacije, tip izbornog sistema u partiji, socijalnu nehomogenost partijskog članstva, postojanje kolektivnih članova, te okolnost da je partija obrazovana fuzijom više organizacija. U egzogene faktore spadaju: broj partija u sistemu, relativna snaga partije u odnosu na ostale partije, stepen u kojem partija konkuriše sa drugim partijama za istu izbornu klijentelu te zadobijanje ili gubitak vlasti i izborni neuspjeh. Pored toga, smatra Goati (2007: 173), „na obrazovanje frakcija bitno utiče konstantna ambicija partijskih rukovodilaca koji ne zauzimaju čelnu poziciju da povećaju svoju moć nauštrb partijskog vođe i da ga zamene; nezadovoljene ambicije su, dakle, invazivne i sveprisutni pokretač frakcijskih podela”.

Posebno izražen uticaj na obrazovanje frakcija Sartori (2002) pridaje izbornom sistemu u partiji. „Za karijerno usmerenog političara unutarstranački izborni aranžmani čine *puteve do položaja* ili njegove staze do uspeha. Uostalom, način računanja i vrednovanja glasova odlučuje o

tome ko je pobedio. To implicira, najpre, da je varijabla izbornog sistema mnogo važnija u unutarpartijskim pitanjima nego drugde. To implicira i da je varijabla izbornog sistema najvitalniji deo 'unutrašnjeg uređenja' stranke (...)“ (Sartori, 2002:175). Prema Sartorijevom mišljenju, većinski sistem izbora partijskog rukovodstva održava postojeće frakcije, dok proporcionalni izborni sistem olakšava održavanje postojećih frakcija i podstiče nastanak novih.

Von Beyme (1985:238) smatra da frakcije „sprečavaju partijske lidere da monopoliziraju kanale komunikacija u partiji, kao što se Michels bojao da će učiniti“. Pojedini autori su mišljenja da frakcije usporavaju centralizaciju partije. Postojanje frakcija djeluje podsticajno na interni dinamizam i omogućuje bolji učinak partije u političkom životu.

ULOGA POLITIČKIH STRANAKA U OBLIKOVANJU I KONTROLI POSLANIČKOG MANDATA

Egzistencija političkih stranaka neodvojiva je od mandata zastupnika, odnosno poslanika u predstavničkom tijelu. Mandat predstavlja ovlaštenje koje predstavnik dobija od birača, a postoje dvije vrste mandata, slobodni i imperativni (vezani). Slobodni mandat podrazumijeva da predstavnik zastupa opću volju (*la volonté général*) te da nema obavezu da u svakom pojedinačnom slučaju zastupa stavove svoje izborne jedinice, odnosno partije koja ga je kandidirala i dala mu podršku. Predstavnik koji je nosilac imperativnog mandata obično služi kao svojevrstan medij putem kojeg biračko tijelo, odnosno partija, prenosi svoje zahtjeve i stavove. S druge strane, to biračko tijelo ima pravo na opoziv predstavnika ukoliko on ne ispunjava taj zadatak.

Dva su osnovna oblika parlamentarnih mandata: slobodni i imperativni (vezani). Imperativni (vezani) mandat¹⁰ podrazumijeva da su predstavnici obavezni biti poslušni građanima koji su ih birali i da svojim glasanjem moraju dokazivati lojalnost tokom čitavog trajanja mandata dok im u suprotnom slijedi njegovo oduzimanje. Kod ovog tipa mandata predstavnik glasa isključivo u skladu sa voljom ljudi koji su ga izabrali te je njegovo djelovanje i izbor pri glasanju podređeno volji birača. „Pod tim uslovima stvara se velika opasnost da se, umesto opštih nacionalnih interesa, poslanici zauzmu za lokalne i pojedinačne, odnosno interese one grupacije ljudi koja ih je izabrala“ (Surlić, 2013:55). Inače, vezani mandat je u novijoj istoriji bio zastupljen u zemljama socijalističkog uređenja, poput SFR Jugoslavije, Poljske, Mađarske, Sovjetskog saveza, Bugarske itd.

Kod druge vrsta mandata koji se naziva slobodni¹¹ poslanik samostalno donosi odluke i smatra se da mandat pripada njemu lično. Poslanik u ovom slučaju nema odgovornost niti prema političkoj partiji koja ga je kandidovala niti prema biračima koji su ga glasovima doveli u parlament. Predstavnik koji dobije slobodni mandat ima s jedne strane pravo da iznese vlastiti stav i mišljenje prilikom glasanja a da pri tome ne bude ni na koji način sankcioniran zbog toga, te s druge strane, da svoje djelovanje uskladi s općim interesom što se od njega, kao predstavnika građana, najprije i očekuje. „Imperativni mandat je prethodio slobodnom, ali se samo za slobodni mandat može reći da je u skladu sa savre-

10 Kako bismo bolje razumjeli šta podrazumijeva vezani mandat, bitno je uzeti u obzir vrijeme i okolnosti njegovog nastanka. Vezani ili imperativni mandat je nastao u srednjem vijeku i veže se za održavanje staleških skupština koje je sazivao monarh. Sam naziv ukazuje da su se na skupštinama okupljali predstavnici feudalnih staleža boreći se za sopstvene interese, budući da svijest o opštem interesu nacije nije ni postojala. Imperativnost mandata ogledala se u tome što su delegati skupštine imali stroge upute od strane svojih staleža. To je bio razumljiv odnos, budući da su jedino na taj način bili sigurni da će njihovi stavovi biti dosljedno prenijeti i da predstavnici neće pokleknuti pred pritiskom monarha, dok su delegati, sa druge strane, pred kraljem mogli da se opravdaju kako su im "ruke vezane". Ovaj oblik mandata je posebno bio zastupljen u staleškim skupštinama apsolutističkih monarhija Francuske, Svetog rimskog carstva, Španije...

11 Slobodan mandat je tekovima francuske revolucije. Kralj Luj XVI sazvaio je Stalešku skupštinu 5. maja 1789. godine. Nakon neusaglašavanja oko načina glasanja, skupštinu su napustili predstavnici trećeg staleža. Konstituisana je Narodna skupština a na sjednici na kojoj se raspravljalo o novom ustavu, povedena je rasprava i o prirodi mandata. „Prevladao je stav da 'narodni predstavnici, pojedinačno ili svi zajedno moraju biti predstavnici cele nacije i zastupati njene interese u celini'“ (Surlić, 2012:55)

nim konceptom demokratije. Ostaje otvorena dilema koliko su partijski mehanizmi kontrole dozvolili 'slobode' slobodnom mandatu proklamovanom ustavom i zakonima" (Surlić, 2013:55) kao i pitanje u kojoj mjeri izabrani zastupnici zaista zastupaju opće interese cjelokupne zajednice. Smatra se da je sistem koji favorizuje slobodni mandat već sada postao demokratsko, civilizacijsko dostignuće a Vijeće Evrope u svojim preporukama traži od svih zemalja da usvoje ovaj institut kao osnovni postulat jednog stabilnog demokratskog sistema.

Značaj i uloga partije u kontekstu prirode poslaničkog mandata može se jasno predočiti ukoliko imamo u vidu da u zavisnosti od unutarpartijskog uređenja i odnosa koji vladaju između partijskog rukovodstva i drugih nivoa zavisi i njen odnos prema mandatima koji su dodijeljeni članovima partije. Tako u slučaju centralizovane i hijerarhizovane partijske strukture neće biti tolerisane odluke narodnih predstavnika da glasaju suprotno „preporuci“ stranke. Slobodni mandat tada ima samo deklarativno pravni značaj ukoliko imamo u vidu da se partije nerijetko preventivno koriste praksom poput blanko ostavke da bi svoje predstavnike primorale na bezuslovnu lojalnost stranci tokom trajanja mandata. U suprotnom obično slijede sankcije kao što je isključenje iz stranke, zabrana ponovnog kandidiranja na tu dužnost te oduzimanje mandata.

Izborni sistem koji preferira slobodni izborni mandat se, kao što je to slučaj u političkoj praksi u Bosni i Hercegovini, ponekad može pretvoriti i u svoju suprotnost tako da izborna volja građana kao i osnovni demokratski principi bivaju izigrani na način da se iz različitih razloga, a nerijetko iz ličnih interesa, dešavaju politički prebjeci iz jedne političke partije u drugu.

U većini zemalja stabilne demokratije, ali i u bivšim zemljama „realnog socijalizma“, zastupljen je slobodni mandat. Međutim, sve se više nameće potreba da se na neki način zaštite ne samo nosioci mandata nego i birači koji su za njega glasali, obzirom da je političko predstavništvo dvosmjerni odnos između lidera i građana. U praksi bi to značilo da je

neophodno osigurati integritet poslanika ali jednako tako i zaštititi birače od jednostranih poteza izabranih poslanika. „Takva potreba je akutna naročito u zemljama u kojima je na snazi proporcionalni izborni sistem i u kojima zadobijanje poslaničkog mandata u presudnoj meri zavisi od programskog opredeljenja i kredibiliteta partije na čijoj se listi pojedinac nalazi (...)“ (Goati, 2007:111). Mogućnost prelaska u drugu partiju čak ponekad potpuno različitog programsko-političkog opredeljenja koju poslaniku „neograničeni“ slobodni mandat daje, na drugoj strani se može okarakterizirati kao „izdaja“ glasačkog tijela. Najveći izazov političkog predstavnništva kada je u pitanju slobodni mandat je dovođenje u balans demokratskog principa koji građanima omogućuje pravo na reprezentiranje njihove volje na jednoj, te s druge strane principa prema kojem poslanik ne bi smio izgubiti zadobijeni mandat voljom partijskih moćnika.

U nekim državama postoji institut vezanog mandata koji regulira odnos zastupnika (člana parlamenta) i političke partije na čijoj je listi izabran¹². Te partije, da bi osigurale poslušnost i političku disciplinu, „priebegavaju praksi unapred obezbeđenih i pohranjenih ostavki svih svojih poslanika“ (Pavlović, 2011:340). Pohranjene ostavke se aktiviraju ukoliko zastupnik prebjegne u drugu partiju ili ako izrazi neposlušnost matičnoj partiji. U Bosni i Hercegovini mandat pripada izabranom nosiocu mandata a na političkoj stranci ili koaliciji ispred koje je kandidiran i izabran te svoj mandat zadržava čak i ako u toku mandata odluči napustiti tu stranku/koaliciju i pristupiti drugoj stranci ili postati nezavisni poslanik. To je otvorilo prostor za sve prisutniju pojavu trgovanja mandatima, odnosno prebjega iz jedne u drugu stranku ili u nezavisne zastupnike što se obično dešava po okončanju izbora¹³. Ovakve prakse devalviraju de-

12 Šire vidjeti: Surlić, Stefan (2013) Pojam, vrste i osnovna obeležja parlamentarnog mandata, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 7(9), 51-64.

13 Slikoviti primjeri prakse takvog prebjega u Skupštini Kantona Sarajevo u sazivu 2014-2018 su zastupnici N.B., A.M. i H.A. „koji su ubrzo nakon preuzimanja zastupničkih mjesta sami sebe proglasili 'nezavisnim' zastupnicima i, prema saznanjima BNN-a, stavili se na raspolaganje u političkoj trgovini jednako prema SDA-u i DF-u“. Posebno je zanimljiv slučaj zastupnika A.M. koji je u Skupštinu Kantona Sarajevo „ušao kao kadar SDP-a iako je, prethodno bio kadar SDA u OV Centar. Po ulasku u Skupštinu KS proglasio se 'nezavisnim' i sklopio neku vrstu dogovora sa DF-om. Nakon što je taj dogovor, očito, propao, okrenuo

mokratiju i principe parlamentarizma budući da nije rijetkost da za rezultat imaju u tolikoj mjeri izmijenjen sastav skupštine da to više gotovo i ne liči na onu za koju su građani glasali. Motivi za trgovanje mandatima i prebjega najčešće se odnose na ostvarivanje ličnih interesa poput radnih mjesta ili drugih beneficija i olakšica. S druge strane, ima i „birača koji očekuju da mu stranka ili političar za kojeg glasaju, u zamenu za glas, obezbede posao. To je začarani krug, koji u vrednosnom smislu nema veze sa demokratijom“, smatra politička analitičarka Tanja Topić.¹² Pojedini predstavnici političkih partija, najprije onih većih, smatraju da se praksa prebjega i trgovanja mandatima može riješiti tako što bi se napravile promjene Izbornog zakona BiH i to u smjeru uvođenja zatvorenih izbornih lista te povećanja izbornog praga sa 3 na 5% čime bi se postiglo ukрупnjavanje političke scene. Takav prijedlog, ipak, otvara pitanje mogućeg manipuliranja s pozicijama na listi od strane stranačkog vrha.

IDEOLOŠKI PROFILI POLITIČKIH STRANAKA

Ideologija je konstitutivni element partijskog identiteta, internog i eksternog, ili „političkog profila“ partije koji izražava *raison d'être* partije. Mair (1997:21) smatra da postoji razlika između historijskog identiteta partije i identiteta koji je formiran na osnovu njenog tekućeg djelovanja u datom političkom sistemu. Odstupanje od izvornog identiteta najčešće se dešava onda kada postoje pritisci spolja ali u nekim slučajevima i zbog promijenjenih odnosa snaga unutar partije. Obično se ta odstupanja pokušavaju prikriti partijskim propagandnim sredstvima kako bi se zadržale vjerne pristalice kojima je izvorni identitet nešto sa čime se poistovjećuju.

se prema svom starom jatu – SDA“ (Izvor:<http://bnn.ba/vijesti/samostalni-zastupnici-ili-kupljene-ruke>, tekst pod naslovom „Samostalni zastupnici ili kupljene ruke“ od 8.6.2015., datum ostvarene posjete web stranici: 28.2.2018). 12 Tekst „Trgovina mandatima je politička praksa“ od 28.6.2016., dostupno na <http://www.rtvbn.com/3823071>, pristup ostvaren 28.2.2025.

Bitna diferencija između stranaka je i po njihovoj ideološkoj orijentaciji. Dokumenti koji se različito nazivaju, program, povelja, statut, deklaracija principa, manifest i slično, su pismene forme izražavanja ideološko-političkih projekata stranaka koje pored više ili manje vjerne slike društveno-političke stvarnosti sadrže i njeno objašnjenje te obuhvataju (kada su u pitanju stranke koje se bore protiv *statusa quo*) i plan korjenitih promjena poretka. Paradigme ugrađene u programski dokument stranke određuju smisao pojedinih stavova i obezbjeđuju članovima upute za političku akciju. Preko paradigmi se stranačke ideologije formuliraju u vidu politika te se shodno tome uspjeh jedne partije mjeri preko stepena prihvaćenosti tih paradigmi u društvu poput pravde, efikanosti, sreće i slično. Iako se obično u prvi plan stavljaju ideološke odrednice političkih stranaka, to ne znači da svi članovi jednako prihvataju znanična partijska opredjeljenja i stavove. Naprotiv, rezultati brojnih empirijskih istraživanja pokazuju da usvajanje tih opredjeljenja pozitivno korelira sa položajem člana u hijerarhiji, odnosno, rukovodioci u većoj mjeri prihvataju partijska opredjeljenja nego obični članovi.

U nastojanju da se što više približe prosječnom biraču i tako ostvare što bolje izborne rezultate, političke stranke u zemljama stabilne demokratije od druge polovine dvadesetog stoljeća sve više ideološki konveriraju. Tome je doprinjeo i krah zemalja „realnog socijalizma“ 1989/1990 te su događaji koji su uslijedili podstakli komunističke partije u tim zemljama da odbace ideje o državnom (društvenom) vlasništvu kao superiorom obliku svojine i o „diktaturi proleterijata“ kao obliku političkog uređenja te da, umesto toga, prihvate institucije privatnog vlasništva i predstavničke demokratije.

Postoji nekoliko razloga zašto nije razvijana programska raznovrsnost političkih partija u postkomunističkim zemljama centralne i jugoistočne Evrope. Jedan od njih je to da su ekonomski i politički moćne države uslovljavale neophodnu pomoć vladama postkomunističkih zemalja striktnim poštovanjem unaprijed određene stope inflacije, rasta plata, stepe-

na spoljnje i unutrašnje zaduženosti, obavezom privatizacije određenih sektora, smanjivanjem subvencija javnim preduzećima i dr. i sve to bez obzira na njihov ideološki profil. Tako je na kraju „*differentia specifica* između partija sve je manje u sferi ideologije, a sve više u sferi efikasnosti sprovođenja u suštini identične politike“ (Goati, 2007:37).

Von Beyme (1985; 2002) je napravio programsku klasifikaciju zapadno-evropskih partija baziranu na tri kriterija: ideološko-političkoj orijentaciji, vrsti društvenog rascjepa iz kojeg je partija nastala te pripadnosti nad-nacionalnim federacijama. Von Beyme, koristeći navedene kriterije, navodi po redu nastajanja na evropskoj političkoj sceni, sljedeće ideološke porodice:

- liberalnu i radikalnu;
- konzervativnu;
- socijalističku i socijaldemokratsku;
- hrišćansko-demokratsku;
- komunističku;
- agrarnu;
- regionalnu i etničku;
- desno ekstremističku, i
- ekološku.

Ipak, autori koji ideologiju ne smatraju konstitutivnim obilježjem partija (Sartori, 2002; Panebianco, 1988 i drugi) ne smatraju značajnom navedenu klasifikaciju. Prema Von-Beyme-u, sve čvršće i intenzivnije veze između partija unutar Evropske unije i njihovo zajedničko djelovanje u Evropskom parlamentu pojačali su trend konvergencije između partija iz iste „ideološke porodice“ ali i smanjivanje programskih razlika između različitih „ideoloških porodica“.

Broj i sastav političkih grupacija u Europskom parlamentu je do europskih izbora 2004. godine prilično oscilirao da bi se nakon tih izbora izdiferenciralo sedam odnosno osam političkih stranačkih grupacija. Tako u Europskom parlamentu u važećem sastavu za mandatni period 2024.-2029.¹⁴ egzistiraju sljedeće stranačke grupacije:

- Klub zastupnika Europske narodne/pučke stranke (kršćanski demokrati): ova grupacija je najveća desno orijentirana grupacija u EP (188 zastupnika)
- Klub zastupnika Progresivnog saveza socijalista i demokrata u Europskom parlamentu (136 zastupnika)
- Klub zastupnika Patrioti za Europu (84 zastupnika)
- Europski konzervativci i reformisti (78 zastupnika)
- Klub zastupnika Renew Europe (77 zastupnika)
- Klub zastupnika Zelenih/Europskog slobodnog saveza (53 zastupnika)
- Klub zastupnika ljevice u Europskom parlamentu – GUE/NGL (46 zastupnika)
- Klub zastupnika Europa suverenih nacija (25 zastupnika)

Suštinsku orijentaciju partijskih programa unutar prosvjetiteljske evropske kulture definira najprije odnos prema dvije vrijednosti: jednakosti i slobodi. U odnosu prema tim vrijednostima nastala je u Francuskoj građanskoj revoluciji 1789. godine distinkcija na ljevicu i desnicu. Dok je ljevica u Francuskoj revoluciji oličavala težnju za jednakošću i slobodom desnica je bila na strani nejednakosti i feudalne hijerarhije, na kojima je bio zasnovan *ancien régime*. Za ljevicu su vezivane vrijednosti poput slobode, jednakosti, bratstva, prava, napretka, reformi i internaci-

¹⁴ <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/hr/organisation-and-rules/organisation/political-groups>, posjeta 08.04.2025.

onalizma¹⁵ dok je to za desnicu: autoritet, hijerarhija, poredak, obaveze, tradicija, reakcija i nacionalizam (Hejvud, 2004:471). Iako još uvijek danas egzistira podjela na ljevicu i desnicu, ona nije tako jasno uočljiva kao ranije jer postoji mnogo programsko-političkog „preklapanja“ između jednih i drugih partija. Nastojeći da napravi što jasniju distinkciju između lijevih i desnih stranaka, a pri tome uzimajući kao orijentacione tačke odnos prema idealu jednakosti te stav u odnosu na slobodu, Norberto Bobio (1997:95) nudi sljedeću četvoročlanu tipologiju:

- ekstremna ljevica koja obuhvata pokrete (partije) i doktrine koji su za jednakost i autoritarizam;
- centar-ljevica su egalitarni i liberalni pokreti;
- centar-desnica su liberalni i neegalitarni pokreti; i
- ekstremna desnica su antiliberalni i antiegalitarni pokreti.

Kako savremena, visoko industrijalizirana društva bivaju kompleksnija te sa pojavom novih socijalnih podjela, uočava se sve manja važnost klasične podjele između rada i kapitala koja se politički manifestuje kroz pojmovni par ljevica/desnica. Lipset (2001:62) to tumači na sljedeći način: „Rascjepi vezani za socijalnu stratifikaciju nisu više glavni korelati partijske pozicije na ljevici ili desnici partijskog spektra. Pitanja koja se tiču morala, abortusa, 'porodičnih vrednosti', građanskih prava, ravnopravnosti polova, multikulturalizma, imigracije, zločina i kažnjavanja, spoljne politike i supranacionalnih zajednica guraju pojedince i u pravcu nezavisnom od njihovog socijalnoekonomskog položaja“. Lipset, ipak, uočava da je podjela na relaciji ljevica/desnica dovoljno široka da može apsorbirati i neke nove teme poput odnosa prema ekološkim pitanjima, studentskim i ženskim pokretima, istopolnim brakovima, korišćenju nuklearne energije, pravima životinja i slično.

15 „Nakon snažnog uspona neoliberalne političke desnice pod vodstvom Margaret Tačer u Velikoj Britaniji i Ronalda Regana u Sjedinjenim Državama, najpre je britanska politička levica pod vodstvom Toni Blera, a zatim i nemačka levica na čelu sa Gerhardom Šrederom ponudila ideološku opciju 'trećeg puta'. Smatra se da je teorijski i idejni tvorac ove političke formule bio čuveni britanski sociolog Entoni Gidens, koji je to, uostalom i obrazložio u svojoj istoimenoj knjizi *Third Way*“ (Pavlović, 2011:381).

SPECIFIČNOSTI POLITIČKIH STRANAKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Stranački sistem Bosne i Hercegovine karakterizira veliki broj političkih stranaka što je odlika fragmentiranih i slabo institucionaliziranih sistema u kojima egzistira složen proces formiranja vlasti i, gotovo obavezno, koaliciono djelovanje. Inače, u etnički pluralnim društvima političke stranke se obično natječu u odijeljenim etničkim segmentima a izborna polje je segmentirano što u velikoj mjeri definira obrasce političke konkurencije i ponašanje birača. „Umjesto *catch-all*, etničke stranke koriste *catch-us* strategije, zbog čega izbori u podijeljenim društvima imaju funkciju 'etničkog cenzusa' ili 'etničkog prebrojavanja' “ (Vukojević, 2017:69). Vodeće političke stranke poput SDA; HDZ BiH i SNSD možemo okarakterizirati kao etnički profilirane *catch-us* stranke budući da nastoje obuhvatiti što je moguće širi spektar birača unutar svojeg etničkog korpusa, uz istovremeno smanjenu ideološku diferencijaciju. Obrazac glasanja je tako dominantno oblikovan prema etničkom pripadništvu tako da multietničke stranke obično ne dobijaju širu podršku. U Bosni i Hercegovini, egzistiraju dakle, tri „paralelna subnacionalna ili etnička stranačka sistema“, bošnjački, hrvatski i srpski, zaključuje Vukojević (2017:69). Stvarna politička konkurencija među različitim programima i idejama u ovakvim uslovima djeluje kao nemoguća misija.

Pored stranaka koje su etnički profilirane, u političkom sistemu BiH djeluju i stranke poput Naše stranke, SDP BiH kao i Demokratske fronte (DF) koje u većoj mjeri pokazuju obilježja profesionalno-izbornih i programski profiliranih stranaka te je njihovo djelovanje usmjereno na šire urbano i građanski orijentirano biračko tijelo. Stranke poput Partije demokratskog progresa (PDP) i Srpske demokratske stranke (SDS) nalaze se između tradicionalnih masovnih i savremenih *catch-all* modela pri čemu zadržavaju određene elemente ideološke profilacije ali uz nastojanje da prošire biračku bazu.

Iako politologija partija ne poznaje diferencijaciju na državotvorne i nedržavotvorne već samo na systemske i antisystemske partije, često se u BiH upotrebljava pojam državotvorna partija. Partija koja sebe smatra državotvornom obično u tu kategoriji situira samo sebe prisvajajući apsolutni monopol nad tim statusom¹⁶. U perspektivi takva praksa isključivog prisvajanja atributa državotvornosti nanosi štetu u pogledu međupartijskih odnosa kao i funkcioniranju demokratskog režima uopšte. „Neke se stranke žele prikazati nositeljem cjeline interesa naroda, a druge stranke koje nemaju legitimitet naroda, odbacuju kao nosioci posebnih interesa. U posljednoj instanci takve stranke postaju državnim strankama te ukidaju razliku između društva i države, koja tek omogućuje stranačku pluralnost” (Posavec, 2003:22).

Stožerne nacionalne partije, kako Zgodić naglašava, sebe smatraju državotvornima u odnosu na multinacionalnu državu unutar koje djeluju na način što u njenom okrilju žele formirati novu *etnodržavu*. Pri tome se narušava multinacionalno tkivo postojeće države jer „partijska etnokratija, opsjednuta, pri tome, htijenjem *čistih etničkih granica*, oblikuje i populistički populizira - i neposredno se angažira na njenom ozbiljenju - *volju koja hoće zasebne etnonacionalne države*: ona hoće svoju *etnički čistu teritoriju* te se upušta u terorizam (i)ili ratnu agresiju kako bi se sa te teritorije, nakon njenog osvajanja, zauvijek, i to sveopštim nasiljem, uključivši i čudovišne zločine genocida, eliminirao *strani etnos*” (Zgodić, 2015:65).

Stožerna nacionalna stranka u tom separatističkom pohodu „ulazi u ratove opijena mitom o etnodržavi i njenim mitski zamišljenim etničkim granicama: u tim zamislima to su granice koje se neprestano šire uz

16 Zanimljivo je na koji način se operira pojmom državotvornosti u usko definiranom etnonacionalnom smislu, npr. u statutu stranke HDZ BiH naglašava se kako je to državotvorna stranka „jer promiče hrvatski nacionalni interes, čuva tradiciju i identitet hrvatskoga naroda i vrijednosti Domovinskog rata” (član 2 Statuta HDZ BiH). Također, u programskom dokumentu stranke PDP navodi se da je ova stranka „državotvorna, narodna i patriotska, systemska partija Republike Srpske” (odjeljak 7. Političke deklaracije PDP-a za period 2019-2039.). U nastavku programa se, pojašnjavajuće, navodi da PDP za osnovnu obavezu ima da „uradi najbolji mogući posao za Republiku Srpsku” vežući tako pojam državotvornosti zapravo za entitet Republika Srpska a ne državu Bosnu i Hercegovinu.

nemilosrdno *etničko čišćenje* koje nije u stvarnosti ništa drugo do *zločin genocida*“ (Zgodić, 2015:66). Da bi, potom, mobilizirala nacionalističke mase, ova stranka se koristi i „ideologijom nacionalnog mesijanstva“ te argumentima poput božije volje, misije koja je božijim naumom dodijeljena naciji i slično, zaključuje Zgodić (2015:66). Dalje, ovaj autor uočava da ipak u multinacionalnim društvima mogu postojati i *partijske etnokratije* kojima nije cilj otcjepljenje i uništenje postojeće multietničke države već da se u njoj provedu određene izmjene u smjeru otklanjanja nepravde i diskriminacije prema nekoj od etnija.

Etnonacionalne partije teže ka tome da postignu potpunu homogenost nacije pod svojom suverenom i neupitnom vlašću antagonizirajući pri tome sve ono što je heterogeno ili autonomno unutar nacije kao i sve one koji se priklone građanskim ili multinacionalnim partijama (Zgodić, 2015:67). Odnos etnonacionalnih partija prema drugim, multinacionalnim ili transnacionalnim partijama, je stoga najčešće neprijateljski budući da ove druge okupljaju članstvo bez obzira na nacionalnu pripadnost čime ih onemogućuju da uspostave apsolutnu vladavinu nad svojom nacijom. U tom kontekstu, stožerna nacionalna stranka ima dvostruko htijenje posjedovanja:

Prvo, partijske su elite, autonomno, ili, pak, u koalicijama, svejedno, preuzele na sebe definiranje opšteg dobra, instaliraju se, dakle, kao entiteti koji posjeduju i izražavaju opštu volju etnosa ili naciona. (...) S tim iluzornim izjednačavanjem dijelova i cjeline uništava se, zapravo, dinamičko - konfliktna dimenzija politike kao ono što ulazi u njenu bit: to i hoće etnopartitokratija - hoće beskonfliktnu politiku kao politiku benignog administriranja i upravljanja stvarima u homogenoj naciji u ime, navodnog, opšteg dobra (Zgodić, 2015:68).

Na širem društvenom i ekonomskom planu se događa to da „etnonacionalna partitokratija“ sve ono što spada u kategoriju javnog dobra podvodi pod svoje vlasništvo. Tako biva da su „političke institucije, javna preduzeća, društvene ustanove, pravne strukture, sfera obrazovanja,

prirodni resursi, medijske formacije - sve je to monokratski ili, pak, *koalicijskim ili partnerskim* međupartijskim dogovorima oko podjele vlasti u zbilji sasvim pokriveno partijskim etnopolitikama i do kraja personalizirano - *partijskim kadrovima*" (Zgodić, 2015:68).

Bitan aspekt djelovanja političkih stranaka je njihov odnos prema političkom sistemu. S obzirom na njihov uticaj na politički sistem u kojem djeluju obično se stranke smještaju na linearnom kontinuumu „čiji je jedan pol borba za očuvanje postojećeg sistema bez ikakvih promena ili sa malim promenama, a drugi težnja da se postojeći sistem razori i uspostavi novi, bitno različit" (Goati, 2007:53). U skladu s tim se jedne nominuju kao prosistemske a druge antisistemske. Prvi kriterij prema kojem se stranke svrstavaju u jednu ili drugu grupu je odnos prema aktuelnom političkom sistemu. Shodno tome, prosistemske partije ne dovode u pitanje temeljne vrijednosti i institucije tog sistema, dok antisistemske teže promjeni režima pri čemu odbijaju prihvatiti norme i strukture vlasti koje je taj režim uspostavio. U kategoriju antisistemskih spadaju i stranke koje ne prihvataju postojeće granice političke zajednice u kojoj egzistiraju te insistiraju na njihovoj promjeni često zadirući u teritorij susjednih država obično se, pri tome, pozivajući na „historijsko pravo". U odnosu prema političkom sistemu u kojem djeluju, antisistemske stranke smatraju upitnim njegovu legitimacionu osnovu, ključne institucije, procedure i mehanizme.

Antisistemske ili protusistemske stranke, zbog njihove isključenosti iz vršenja vlasti te posljedičnog nezadovoljstva njenih simpatizera i članova, predstavljaju indikatore dubokog političkog rascjepa u društvu koji te rascjepe nastoje i dalje produbiti. Da bi antisistemska partija bitno ugrožavala demokratski proces, ona mora, po stanovištu Merkla (1980:6) da zadobije podršku najmanje 10% glasača. Ipak, antisistemske stranke mogu ponekad da se transformiraju u prosistemsku. Bosco (2001) tako na osnovu evolucije komunističkih partija Italije, Španije, Potrugalije i Grčke zapaža da taj proces teče kroz tri faze: napuštanje ranije zastupa-

nih ključnih principa, vrijednosti i stavova, priznavanje te promjene od strane drugih relevantnih partija i, na kraju, primanje nekadašnje antisistemske partije u „interni partijski sistem“.

Postojanje relevantnih protusistemskih stranaka je, smatra Sartori, jedno od prvih bitnih odlika polariziranog pluralizma. „Taj sustav karakterizira protusistemska opozicija samom sustavu, pogotovo u komunističkom ili fašističkom obliku, ali i u ostalim oblicima“ (Sartori, 2002:120). Međutim, on smatra da je neophodno uzeti u razmatranje nekoliko činjenica proizašlih iz mnogobrojnih rasprava koje se fokusiraju na prirodu protusistemske stranke. Jedna od tih stavki glasi da se stranka može „definirati kao protusistemska kad *podriva legitimnost*¹⁷ režima kojemu se protivi“ (Sartori, 2002:121). Politički sistem dakle, počiva na legitimnosti koja se formira na osnovu potpore sa više mjesta i nivoa te se, u slučaju kada građani u tom sistemu ne mogu adekvatno ostvariti svoje potrebe i interese te ga osjećaju kao nepoštenog i neprimjerenog, tada se legitimitet automatski narušava i čak se može i izgubiti. Merkel dodaje da se takav sistem ne može konsolidirati a ako se i konsolidira da ga destabiliziraju masovne tendencije dekonsolidacije (Merkel, 1999:143).

Antisistemskim u djelovanju nacionalnih političkih stranaka u BiH u postdejtonskom periodu može se smatrati na primjer, kod bošnjačkih političkih stranaka kada iznose težnje za centralizacijom države, dominacijom građanskog principa (što se obično interpretira kao jednonacionalno u odnosu na tronacionalno), te revizijom dejtonskog ustavnog uređenja čime bi se ukinuli entiteti i kantoni. Srpske političke stranke antisistemsko djelovanje artikuliraju kroz zahtjev za većom decentralizacijom i samostalnosti entiteta, preovlađujućom ulogom nacionalnog u odnosu na građansko kao i eliminiranje međunarodne zajednice kao aktivnog sudionika političkog života (Dejanović, 2014:79). Kod hrvatskih

17 „Legitimnost je vjera da je skup postojećih političkih institucija i postupaka bolji od bilo koje druge alternative sustavu. Kakvim god nedostacima bio opterećen takav sustav, on je legitiman ako je po shvaćanju onih kojima se vlada najmanje loš oblik vladavine“ (Merkel, 1999:142).

političkih stranaka do izražaja dolaze antisistemske tendencije u njihovom traženju većeg stepena etničke ravnopravnosti kroz formiranje trećeg, hrvatskog entiteta. Ipak, pojedini autori smatraju da ukoliko govorimo o antisistemskim strankama u Bosni i Hercegovini tu se radi o „akomodacijskim antisistemskim strankama“ budući da su to stranke koje se u „ideološkom smislu protive trenutnom sistemu u kojem djeluju (kon-socijacijska demokratija), ali da, sa druge strane, za razliku od klasičnih antisistemskih stranaka, zadržavaju potencijal i otvorenost za koaliranje“ (Vukojević, 2017:68-69).

Ovdje je neophodno spomenuti posebnu vrstu partija koje su formirane u centralnoj i jugoistočnoj Evropi neposredno nakon pada real-socijalizma. U pitanju je protopartija kojoj pripadaju sljedeća obilježja:

- a) ambivalentnost u pogledu dimenzije ljevica/desnica;
- b) integralni karakter (nastojanje da se u sopstvenom okviru obezbje-di prostor za sve političke tendencije);
- c) heterogenost socijalne osnove;
- d) mozaična organizaciona struktura;
- e) ideološki amalgam različitih programskih ideja;
- f) česte podjele postojećih i stvaranje novih partija, te
- g) pseudoetnicizam (*pseudoethnoses*) koji označava težnju da se politički protivnici etnički definišu (Mitrev, 1991 prema Goati, 2007:259).

U tom smislu, relevantne političke stranke u Bosni i Hercegovini imaju gotovo sva navedena obilježja, ne fokusiraju se na određene društvene slojeve već nastoje obuhvatiti sve kategorije birača pri čemu je njihovo djelovanje primarno usmjereno na etnonacionalna pitanja, a ne na specifične socijalne interese. Također, karakterizira ih slabljenje značaja ideologije, uz istovremeno jačanje uloge lidera i stranačkog vrha, što dovo-di do smanjenog utjecaja pojedinačnih članova.

STRANAČKI (PARTIJSKI) I IZBORNI SISTEMI

Stranački sistemi

Na politički život društva, a posebno njegovih političkih institucija, bitno utječu međupartijski odnosi. Politički proces jednog društva oblikuju najprije političke stranke koje su u neprestanim interaktivnim odnosima, ali u tom procesu, iako rijetko, učestvuju i drugi akteri poput interesnih grupa, organizacija i nevladinih udruženja. Preko pomenutih sudionika političkog procesa građani nastoje kanalisati svoje interese i postići određene ciljeve, mada oni povremeno i neposredno učestvuju u ovom procesu glasanjem na izborima, sudjelovanjem na referendumu, građanskom neposlušnošću i slično. Ipak, najdominantniji instrument oblikovanja društva i političkih procesa su stranački izbori. „Izbori su 'institucionalizovan sukob' sa strogo propisanim pravilima koja do u tančine regulišu ponašanje aktera pa se, zbog toga, o izbornom sukobu može govoriti kao o izbornoj konkurenciji čiji intenzitet zavisi od stabilnosti 'izborne arene' " (Goati, 2007: 66).

Zavisno od namjere da zadrže vlastito biračko tijelo ili da privuku nove birače, stranke se u izbornoj utrci mogu postaviti defanzivno ili ofanzivno (Mair, 1997:158). „Izborna tržišta“ na kojima se odvija izborna utrka mogu biti otvorena ili zatvorena, zavisno od toga koliko duboko su ukorijenjeni kolektivni politički identiteti zasnovani često na različitim subkulturama. Ti identiteti počivaju kako na askriptivnim svojstvima pojedinaca i grupa poput rasnih, etničkih i religioznih obilježja, tako i na pripadnosti određenoj profesiji, socijalnom sloju ili regionu. U socijalno heterogenim društvima, kao što su na primjer Nizozemska, Švicarska pa i Bosna i Hercegovina, u kojima partije djeluju uzduž linija etničkih, religijskih ili rasnih rascjepa, pojedina izborna tržišta su obično zatvorena za partije iz suprotnih etničkih, vjerskih ili rasnih skupina.

Sartori (2001: 53-54) naglašava da je „'partijski sistem' sistem interakcija koje rezultiraju iz interpartijske konkurencije“. Partijski sistem, s jedne strane, kreira opcije o kojima se opredjeljuju građani, ali koje, sa druge, ograničava, jer partije odlučuju koje će opcije biti ponuđene biračima. Partijski sistem brine o tome da različiti interesi proizašli iz društva budu zastupljeni i izraženi u parlamentu. Shodno tome partije u parlamentu obrazuju vlade zavisno od stepena podrške koju su dobili na izborima.

Partijski sistemi se najčešće klasificiraju prema broju partija pa tako postoje jednopartijski, dvopartijski, tropartijski, četvoropartijski itd. sistemi. Međutim, broj partija kao kriterij klasifikacije dovoljan je samo za gruba, preliminarna istraživanja dok se za produbljene analize uzimaju u obzir druga obilježja poput relativne veličine partije, stepena bliskosti strateških opredjeljenja partija unutar sistema, širine podrške koju partije uživaju u društvu i varijacije u njihovoj strukturi (Blondel, 1973:98). Polazeći od broja partija i njihove relativne veličine, Blondel je ponudio sljedeću četvoročlanu tipologiju partijskih sistema:

- (1) *dvopartijski sistemi, u kojima svaka partija dobija oko 45% glasova;*
- (2) *dvoipopartijski sistemi, u kojima jedna partija dobija približno 45% glasova, druga nešto manje od 40% i treća oko 15%;*
- (3) *višepartijski sistemi sa dominantnom partijom, u kojima jedna partija dobija oko 45%, a ostatak glasova se skoro jednako raspoređuje na 3-4 partije, i*
- (4) *višepartijski sistemi bez dominantne partije, u kojima 2-3 partije dobijaju po oko jednu četvrtinu glasova, a preostale glasove dijele druge partije (Blondel, 1973:103).*

Sartori (2002:26-32) predlaže tipologiju koja, osim broja partija (stepena fragmentacije), kao kriterij razmatra i „ideološku distancu“ između partija. Tako Sartori, zapravo, govori o sljedeća četiri tipa partijskog sistema:

1. POLITIČKE STRANKE KAO FORMA POLITIČKOG ORGANIZIRANJA

- a) dvopartijskom (niska fragmentacija, mala politička distanca);
- b) polarizovanom višepartizmu (visoka fragmentacija, velika politička distanca);
- c) umjerenom višepartizmu (visoka fragmentacija, mala politička distanca), i
- d) segmentiranom višepartizmu (visoka fragmentacija – zasnovana na različitim subkulturama, mala politička distanca).

Tipologiju partijskih sistema koja se bazira na broju partija kao i na internim odnosima koji vladaju u njima, predložio je Dahl (1990:7):

- 1) Dvopartijski sistemi sa visokim stepenom interne homogenosti (primjer Velika Britanija);
- 2) Dvopartijski sistemi sa malom internom homogenosti (primjer SAD);
- 3) Višepartijski sistemi sa relativno visokom internom homogenosti (Švedska, Norveška, Holandija), i
- 4) Višepartijski sistemi sa niskom internom homogenosti (Francuska, Italija).

Partijski ili stranački sistem predstavlja „strukturiranu cjelinu koja se sastoji od odnosa čas suprostavljanja, čas suradnje, koji postoje među političkim strankama što djeluju na političkoj sceni nekog političkog društva“ (Seiler, 1999:130). To je jasno struktuirana cjelina unutar koje se odvija mnoštvo odnosa i interakcija između političkih stranaka, njenih gradivnih jedinica.

Kako je osnovna odlika sistema interakcija, tako je upitno da li se jednostranačke uopće može razmatrati kao sistem. Jednostranački sistem je „vladavina jedne stranke koja je na vlast došla nekompetivnim izborima ili bez izbora, tj. revolucijom, pobunom, državnim udarom, vojnim

pućem i sl.”¹⁸ Budući da se politička stranka uvijek identificira s određenom skupinom koju predstavlja stavljajući se nasuprot drugih skupina, ona je, dakle, po prirodi kompetitivna. Iz tog razloga jedna stranka ne može činiti sistem budući da je on sistem interakcija proizašlih iz međustranačkog natjecanja koji priznaje protivljenje i institucionalizira političku opoziciju (Sartori, 2002:48). Giovanni Sartori u tom smjeru osporava jednostranačje, iako ga ne isključuje iz razmatranja.

Kada je riječ o partijskom sistemu i odnosima između političkih stranaka, i pored svih socijalnih i ideoloških podjela partije su najčešće upućene na saradnju i međusobno koaliranje. Izraz *koalicija* (lat. *coalitio*) je izraz s kojim se označava „udruživanje, savez; naročito: udruživanje više sila ili političkih stranaka protiv zajedničkog protivnika” (Vujaklija, 1986:43). Nerijetko se izraz *koalicija* dovodi u vezu s izrazom *alijansa* (fr. *alliance*) koji označava “spajanje, udruživanje; savez; orodažanje, prijateljstvo; bračna veza” (Vujaklija, 1986:31). Zanimljivo je ipak primjetiti da je *figura protivnika* neizostavni element prvobitnog značenja pojma *koalicije* koji je opstao i u savremenim shvatanjima fenomena koalicija. “Poprimaće, međutim, *protivnik* kao *noseći motiv* obrazovanja koalicija - s njima se on hoće efektivno savladati i anulirati - *različite likove*: to će biti i smrtni neprijatelj, ali on je u savremenom svijetu demokratske, pluralne i poliarhijske politike i *suparnik, rival, konkurent, sunatjecatelj...*” (Zgodić, 2015:13).

Partijske koalicije predstavljaju sporazume, najčešće u pismenoj formi, koji sklapaju partije definirajući na taj način zajedničke ciljeve i oblike angažiranja u njihovom ostvarivanju. „Partijske koalicije možemo podeliti na vladajuće, izborne i parlamentarne, a prema nivou političkog sistema, razlikuju se nacionalne i subnacionalne (opštinske, gradske, pokrajinske) koalicije” (Goati, 2007: 68). Strøm (1990) je dao objašnjenje i podjelu koja prilično detaljno objašnjava „koaliciono ponašanje” partija. On pravi razliku između partija imajući u vidu njihove ciljeve te navodi

18 Kasapović, Mirjana (2003) Izborni leksikon, Zagreb: Politička kultura, ordrednica „Jednostranački sustav”, str. 175.

da postoje partije:

- koje nastoje da osvoje maksimalan broj glasova (*vote - seeking*);
- koje nastoje da osvoje što veći broj mjesta u vlasti (*office - seeking*);
- da ostvare određene političke ciljeve (*policy – seeking*).

Arend Lajphart smatra da je *veličina* partije faktor koji presudno određuje koalicioni potencijal neke političke stranke. „Jedino dovoljno velike partije mogu imati potencijal za ucenu, ali dovoljna veličina je takođe osnovna determinanta potencijala za koaliciju: veoma male stranke sa nekoliko mesta u zakonodavnom telu mogu biti prilično umerene i stoga ideološki prihvatljive većini stranaka, ali one rijetko imaju koalicioni potencijal, jer jednostavno nemaju dovoljnu 'težinu' da bi koristili u kabinetu. Stoga, stranke koje treba brojati, bilo da jesu ili nisu ideološki kompatibilne, uglavnom su one veće“ (Lajphart, 2003:119).

Osnovna podjela koalicija po njihovim tipovima ili vrstama jeste podjela na *predizborne* i *postizborne* koalicije. „Predizborne koalicije predstavljaju povezivanje i udruživanje stranaka u izborne saveze s ciljem da se povećaju šanse za uspjeh na izborima“ (Orlović, 2015b:217). Obično su za ovu vrstu koalicionog aranžmana posebno zainteresirane male stranke kako bi uspjele preći izborni cenzus. Postizborne koalicije, za razliku od predizbornih, nastaju pod određenom dozom pritiska zbog činjenice da se formiraju onda kada niti jedna stranka ne može samostalno formirati većinu i shodno tome vladu pa su stranke prinuđene da koaliraju sa drugima, često programski potpuno suprotnim strankama.

Savez političkih stranaka koji ima podršku apsolutne većine poslanika nazivamo većinskom koalicijom. U slučaju ako taj savez nema potporu većine u parlamentu ali ima podršku stranaka koje ostaju izvan vlade radi se o posebnom vladavinskom aranžmanu koji se naziva manjinska koaliciona vlada. Vladajuće koalicije, u nastojanju da dobije podršku parlamentarne ili vanparlamentarne većine, nerijetko kreiraju politički aranžman koji preoblikuje pa čak i zanemari volju birača. Važnost malih

partija se često bitno povećava prilikom sklapanja ovakvih aranžmana budući da nerijetko predstavljaju „jezičak na vagi“ koji, jednako kao i ve-like partije, uslovljavaju opstanak koalicione vlade¹⁹.

Prilikom formiranja koalicije neophodno je da su partije potencijalni partneri spremni na kompromise poput „zaleđivanja“ spornih pitanja ili formuliranja stavova o spornim pitanjima na uopćen način kako bi ga svaka strana mogla „kreativno“ interpretirati i slično. U literaturi se partije koje su inicijator i stožer koalicije (*formative party*) često nazivaju i ključnim partijama (*pivotal party*) ili dominantnim igračima (*dominant player*). Pregovore koji prethode formiranju koalicija prate i određeni zahtjevi potencijalnih partnera, najprije oni za dobijanjem što većeg broja ministarskih mjesta i drugih važnih položaja u državnoj upravi, kao i što većim utjecajem na donošenje odluka u budućem koalicionom djelovanju. Goati (2007:72) ipak smatra da je „'količina plena' koju koalicioni partneri dele među sobom manja (je) u zemljama stabilne demokratije nego u postkomunističkim zemljama, zato što je u ovim drugim državama još uvek direktno angažovana u privredi i u drugim društvenim sferama“. Tako je u Bosni i Hercegovini prisutna raspodjela direktorskih pozicija na način da se resori „dijele“ među koalicionim partnerima a zanimljivo je primjetiti je da politički akteri koji učestvuju u takvim „di-obama“ vrlo brzo dolaze do konsenzusa. Ova podjela uključuje širok dijapazon stranačkog imenovanja kadrova u državnim institucijama, preduzećima i agencijama uz strogo usklađivanje sa etničkom strukturom. U osnovi, cilj je da se u potpunosti kontroliraju resursi te da se kroz ova imenovanja jača stranačka baza.

Partijske koalicije u fragmentiranim društvima gdje izborni zakon najčešće predviđa više, obično etnoteritorijalnih, izbornih jedinica, predstavlja jedan od primjera koalicija koje se formiraju pod prisilom. Zgodić

19 Nakon općih izbora 2022. godine došlo je do situacije da niti jedna od velikih stranaka (SDA, SDP, HDZ BiH, SNSD) nisu imale dovoljno mandata za samostalno formiranje vlast. Tada su na značaju dobile male stranke zbog svojeg koalicionog potencijala, prije svega NIP i Naša stranka koje su bile neophodne da SDP formira blok sposoban za vlast bez SDA (državni nivo). Male stranke su poseban značaj u smislu formiranja većine u Parlamentu FBiH gdje je, iako je imala dobre izborne rezultate stranka SDA potpuno istisnuta.

zapaža da se u takvim, fragmentiranim društvima multinacionalne partije ne uspijevaju nametnuti kao bitan politički faktor te da se „produkcijom masovnih strahova“ stalno iznova reproducira mononacionalno. „A na konfliktnom tlu etnoteritorijalnih fragmentacija *populusa* ni jedna partija ne može (...) računati na uspostavu *monokratije*: otuda i *prisile na koaliciju*. Pojavljuju se one kada to nalaže izborni rezultat: on je takav da etnokratske partije moraju, ma koliko to ne žele, pozvati u koalicijski savez i neku od multinacionalnih partija“ (Zgodić, 2015:180)). Tako formirane koalicije u perspektivi osiguravaju dalji opstanak etnopartitokratije. Međutim, multinacionalne partije se ulaskom u koaliciju sa mononacionalnom partijom suočavaju sa rizikom da njihov identitetski profil oslabi ili se čak do neprepoznatljivosti razvodni što obično bude povod da glasači vrlo strogo sankcioniraju takve vrste kompromisa koje lijeve partije naprave sa desnim i konzervativnim partijama nauštrb svoje ideološke orijentacije²⁰. Istovremeno uočavamo, a i iskustva pokazuju, da su koalicije između etnokratskih i građanskih partija u osnovi vještačke tvorevine, često bez kapaciteta da rješavaju osnovne probleme.

Izborni sistemi: pojam i tipologija

Izborni sistemi obuhvataju pravila koja reguliraju način na koji birači izražavaju svoje preferencije za političku stranku i/ili kandidata te utvrđuju poseban način pretvaranja odnosno preračunavanja broja glasova birača u mandate (parlamentarna sjedišta). „Izborna su pravila krucijalna u određivanju izbornog pobjednika i gubitnika. Naime, s istim brojem osvojenih glasova politička stranka može pobijediti na temelju jednog tipa izbornog sustava, a izgubiti na temelju drugog. To ukazu-

²⁰ „Njegovu paradigmu nalazimo i u izbornom *debaklu* Socijaldemokratske partije BiH na izborima iz 2014.: uslijedilo je nakon što je stranka održavala *vladavinsku koaliciju* s jednom *stožernom*, a poslije, nakon raspada te koalicije, s više *patuljastih* mononacionalnih partija. Ne može se, naravno, *taj debakl* objasniti samo *lošom* koalicionom politikom, ali je ona, svakako, u nezamjerivoj mjeri participirala u *njegovoj produkciji*“ (Zgodić, 2015:184)

je da izborni rezultati ne ovise samo o glasovima birača, već i o izbornim pravilima“ (Deren-Antoljak, 1992:221). Izborni sistem je sastavni dio izbornog prava a sastoji se iz nekoliko glavnih strukturnih elemenata : izborni obrazac, veličina izbornog okruga i struktura glasovanja (Rae, 1971).

Najšira podjela izbornih sistema je ona na većinski, proporcionalni (razmjerni) te mješoviti (kombinovani, paralelni) izborni sistem. Većinski izborni sistem se dalje dijeli na većinski sistem proste (relativne) većine i većinski sistem apsolutne većine (Orlović, 2015a:23-24). Većinski izborni sistemi se baziraju na principu formiranja stabilne i djelotvorne parlamentarne većine i jednostranačke vlade dok se proporcionalni (razmjerni) izborni sistemi temelje na načelu pravednog političkog predstavljanja svih dijelova biračkog tijela. Mješoviti (kombinirani) izborni sistemi nastaju kombiniranjem elemenata većinskog i proporcionalnog izbornog sistema.

Izborni sistem ima utjecaj na to kako će biti organizirana stranka, kakva će biti njena struktura kao i to na koji način će moć unutar stranke biti distribuirana. Kada je, sukladno izbornom sistemu, akcenat stavljen na izbor ličnosti tada slabi stranačka struktura a u parlamentu se to može odraziti u vidu pojave nepovezanih stranačkih frakcija. S druge strane, izbor pomoću lista obično vodi stvaranju stranačkih sistema s jako strukturiranim stranačkim sistemom. Izbor ličnosti obično se povezuje s većinskim, a izbor pomoću lista s proporcionalnim izbornim sistemima.

Pitanje koji tip izbornog sistema odabrati je od izuzetne važnosti obzirom da od njega zavisi na koji način će biti postavljeni odnosi političkih snaga te kako će moć unutar sistema biti raspodijeljena. To pitanje određuje samu bit političkog sistema i dalekosežno utiče na politički život zajednice. Većinski sistemi, kako se pokazalo, imaju tendenciju da, koncentrirajući stranke, smanjuju broj malih stranaka što obično proizvede dvostranački sistem, stranačku parlamentarnu većinu kao i jednostranačku stabilnu vladu. Od prednosti koje odlikuju većinske izborne si-

steme D. Nohlen izdvaja to što oni sprečavaju cijepanje stranaka, potiču formiranje stabilnih vlada u obliku stranačkih većinskih vlada te potiču političku umjerenost. Političke stranke koje su konkurenti u ovom tipu izbornog sistema bore se za „umjerene birače sredine, te se uzajamno moraju osporavati, a izbornom pobjedom moraju preuzeti i političku odgovornost. Stranke moraju, dakle, usmjeriti svoj program na umjerenog biračko tijelo i ono što je ostvarivo“ (Nohlen, 1990:193).

Primjenom većinskog pravila odlučivanja u jednočlanim izbornim jedinicama (u kojima može biti izabran samo jedan kandidat) prvi, s najviše glasova, osvaja mandat (mjesto u parlamentu). Jednostavnim većinskim odlučivanjem (simply plurality – 'first past the post') izabran je kandidat koji osvoji najviše glasova“ (Deren-Antoljak, 1992a:225). Ukoliko se primjeni većinsko pravilo onda se broje samo glasovi pobjedničkog kandidata, a svi su ostali glasovi izgubljeni, odnosno propadaju što znači da velik dio biračkog tijela može ostati nepredstavljen u zakonodavnom tijelu. Drugi oblik većinskog pravila odlučivanja je pravilo apsolutne većine. Da bi kandidat bio izabran mora osigurati podršku natpolovične većine izbornog tijela a ukoliko ne osvoji tu većinu, izbori se moraju ponoviti a u drugom krugu sudjeluju samo dva kandidata koja su u prvom krugu osvojila najviše glasova. Za pobjedu u drugom krugu dovoljna je relativna većina.

Treći oblik većinskog pravila odlučivanja je pravilo apsolutne većine s alternativnim glasom. Birač ovdje ima pravo da rangira kandidate prema vlastitim preferencijama a izabran je onaj koji osvoji apsolutnu većinu. Kandidati s najnižom preferencijom eliminirani su a njihovi se glasovi redistribuiraju kandidatu s idućom najvišom preferencijom. Procedura se ponavlja sve dok kandidat ne osvoji apsolutnu većinu, a ona je često rezultat utjecaja glasova nižih preferencija. „Primjenom tog sustava argument tzv. izgubljenih glasova je eliminiran. Dok većinsko pravilo u dva kruga favorizira velike stranke koje se nalaze bliže centru u političkom spektru, apsolutno-većinsko pravilo s alternativnim glasom slabi ulogu političkih stranaka“ (Deren-Antoljak, 1992a:226).

Proporcionalni (razmjerni) izborni sistemi teže uspostavi što pravednije političke reprezentacije te koalicijskoj vladi. Nohlen smatra da su neke od njihovih prednosti sadržane u činjenici da je „predstavništvo, po mogućnosti, svih mišljenja i interesa u parlamentu razmjerno njihovoj snazi među biračima“ kao i „sprečavanje kartela etabliranih stranaka ili tzv. dominantnih stranačkih sistema u kojima neka stranka zahvaljuje svoju dominantnu poziciju u biti izbornom sistemu, te otežava demokratsku promjenu, ako je čak i ne sprečava“ (Nohlen, 1990:194). Pored toga, proporcionalni izborni sistemi smanjuju distorziju između broja glasova koji dobije stranka i broja mjesta koja budu dodijeljena stranci na osnovu tih glasova.

Sve navedene pretpostavke i prednosti većinskog odnosno proporcionalnog sistema se ispoljavaju zavisno od povijesnih, kulturnih, ekonomskih, političkih, religijskih, etničkih i drugih odlika određenog društva te zavisno od toga „da li je društvo homogeno ili heterogeno i prožeto dubokim sukobima“ (Deren-Antoljak, 1992a:228).

Ukoliko se u obzir uzmu učinci izbornih sistema na glavne aktere izbora, birače i stranke, onda se oni mogu podijeliti na jake i slabe sisteme. Jaki sistemi imaju ograničavajući uticaj na političko ponašanje birača prilikom izbora budući da ih prisiljavaju da se prilagode izbornim pravilima a također i nastoje smanjiti broj političkih stranaka, dok slabi izborni sistemi ne djeluju prisilno ni na birače ni na stranke.

Kako se naglašava važnost izbornih sistema i njihov utjecaj na političku sudbinu cijele zemlje, tako se odabiru i oblikovanju izbornog sistema pristupa s velikom ozbiljnošću i pažnjom. Također, budući da je izborna pravila lakše promijeniti nego druge elemente političkog sistema, tako ona čine područje koje je najviše podložno "političkom inženjeringu" odnosno, kako Sartori primjećuje, radi se o najmanipulativnijem instrumentu politike.

U tom smislu, jedan od centralnih elemenata prilikom definiranja izbornih sistema odnosi se na izbor metode za pretvaranje glasova bira-

ča u mandate. Na području država nastalih raspadom SFRJ dominantno su zastupljene dvije metode, i to D'Ontova (D'Hondt)²¹ i Sent - Lagijeva (Sainte-Laguë)²². Pored navedenih, postoji još nekoliko metoda za raspodjelu mandata koje se primjenjuju u okviru proporcionalnih izbornih sistema poput Hareove²³, Adamsove (Adams), Andreove (André), Hantingtonove (Huntington) i Imperialiejeve (Imperiali) metode.

Potom, izborne jedinice, prije svega njihov broj, veličina i granice direktno utječu na način i vjerodostojnost predstavljenosti svih građana odnosno svih nacionalnih, etničkih i drugih relevantnih skupina unutar jednog društva²⁴. „Idealna proporcionalnost podrazumeva da je cela zemlja jedna izborna jedinica i kada nema nikakvog izbornog praga (cenzusa) za osvajanje mandata. Što je veća izborna jedinica i što je manji cenzus (izborni prag), to je veća proporcionalnost“ (Orlović, 2015a:119). Ipak, negativni efekat koji proizvodi nizak cenzus i savršena proporcionalnost odnosi se na proliferaciju malih partija što onemogućava formiranje stabilne vlade. Faktor koji također utiče na vjerodostojnost pred-

-
- 21 D'Ontova metoda je nazvana prema belgijskom matematičaru Viktoru D'Ontu (Victor D'Hondt – 1841-1901), prvi put je bila primjenjena 1899. godine u Belgiji dok se danas primjenjuje u većini evropskih zemalja (Italija, Austrija, Finska, Belgija, itd.). Ova metoda se zasniva na takvom rasporedu mandata koji podrazumijeva da se ukupni broj glasova koje je osvojio kandidat ili lista, dijeli „pravilnim“ nizom djelilaca (npr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7...), u zavisnosti od broja učesnika u izbornom procesu. Mandat, dakle, u skladu sa navedenim mandatom dobija ona politička partija koja ima najveći količnik (Orlović, 2015a:49).
 - 22 Sent-Lagijeva metoda je dobila naziv po francuskom matematičaru Andre Sent-Lagiju (Andre Sainte-Lague – 1882-1950). Prema ovoj metodi se ukupan broj glasova koji je osvojila pojedina lista ili kandidat, dijeli sa neparnim nizom brojeva (npr. 1, 3, 5, 7, 9...) u zavisnosti od broja učesnika u izbornom procesu. Ova metoda je danas modificirana na taj način što se umjesto početnog broja 1 koristi djelilac 1,4 (to je modificirani Sainte-Lague sistem). To je za efekat imalo manju proporcionalnost budući da je manjim partijama u nekoj mjeri teže da osvoje mandate (Orlović, 2015a:50).
 - 23 Hareova kvota, nazvana prema engleskom advokatu Tomasu Hareu (Thomas Hare – 1806-1891). Primjenom ove kvote mandati se raspodjeljuju tako što se ukupni broj osvojenih glasova podijeli ukupnim brojem mandata koji se dijele u izornoj jedinici, čime se dobija tzv. izborni broj. „Broj osvojenih mandata utvrđuje se potom tako što se broj glasova svakog subjekta koji je učestvovao u izbornom procesu podeli sa navedenim izbornim brojem. Na osnovu primene Hareove kvote, takođe, glasači samostalno ispisuju imena kandidata prema redosledu vlastitih preferencija“ (Đukanović, 2006:515-516). Svi glasovi koji su prekobrojni „prenose“ se na druge preferencije i sve tako dok se kandidati sa začelja liste u potpunosti ne eliminiiraju.
 - 24 Inače što se tiče predstavljenosti manjina, tu postoje brojni dokumenti i preporuke koje ovu oblast uređuju. Najprije tu je Deklaracija OUN-a o pravima pojedinaca iz 1992. godine koja u članu 2 daje preporuku da „osobe koje pripadaju manjinama imaju pravo da učestvuju na efikasan način, u kulturnom, vjerskom, društvenom, ekonomskom i javnom životu“. U Evropskoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina iz 1998., član 4., navedeno je da države se potpisnice obavezuju da rade na prihvatanju „adekvatnih mjera kako bi se promovirao u svim oblastima ekonomski, društveni, politički život, puna i efikasna jednakost između osoba koje pripadaju nekoj nacionalnoj manjini i onih koji pripadaju većinskom stanovništvu“.

stavljenosti je i tip stranačke liste koje mogu biti zatvorene, kombinovane i otvorene te različiti načini glasanja poput jedan glas, preferencijalno glasanje, alternativni glas i slično.

Jedan od bitnih elemenata izbornog sistema je i tip izborne liste. U zavisnosti od toga da li je u pitanju zatvorena (kruta), otvorena ili slobodna lista birač u određenoj mjeri može utjecati na izbor kandidata. Tako je najmanji utjecaj birača u smislu davanja preferencija pojedinačnim kandidatima onda kada su u pitanju zatvorene (krute) liste obzirom da ovaj tip liste ostavlja mogućnost glasaču da glasa samo za stranku u cjelini. Ovaj tip liste također utječe na veću ovisnost zastupnika o političkoj stranci koja ima presudnu ulogu u formiranju liste, odnosno donosi krajnju odluku koji će redoslijed kandidata biti zastupljen na listi a shodno tome odlučuje i o redoslijedu dodjele mandata. Za razliku od zatvorene, u slučaju otvorene ili slabo strukturirane liste glasač je u prilici da izrazi svoje preferencije dajući glasove pojedinačnim kandidatima. Izborni sistemi zemalja koje koriste ovaj tip liste mogu glasaču dati manje ili više mogućnosti za promjenu redoslijeda na listi, bilo davanjem preferencijalnih glasova ili novim redoslijedom kandidata kako to birač želi poredati. Tip liste koja pruža najveću slobodu i mogućnosti biraču je slobodna lista obzirom da on tu može po vlastitom izboru sastaviti svoju izbornu listu uzevši u obzir kandidate iz različitih političkih stranaka (Orlović, 2015a).

Najzad, izborni sistem predstavlja jedan od ključnih elemenata političkog poretka jer neposredno utiče na oblikovanje stranačkog sistema, raspodjelu političke moći i karakter predstavničke demokratije. Izbor između većinskog, proporcionalnog ili mješovitog modela ne određuje samo način pretvaranja glasova u mandate, već i dugoročno usmjerava stabilnost vlasti, političku konkurenciju i funkcioniranje političkih stranaka.

POLITIČKA KULTURA, DEMOKRATSKA TRANZICIJA I SAVREMENE TRANSFORMACIJE STRANAKA

A white line graphic that starts at the top right, extends horizontally to the left, then diagonally down and to the left, ending at a small white dot.

2

POLITIČKI PLURALIZAM I TRANSFORMACIJA STRANAČKOG ŽIVOTA U BOSNI I HERCEGOVINI

Ključna pretpostavka za utemeljenje i razvoj spektra političkih opcija i mogućnosti a tako i političkih stranaka je postojanje demokratski usmjerenog okvira, političkog pluralizma. Sartori pojam pluralizma obrazlaže kroz tri nivoa značenja: kulturni, društveni i politički. „Na prvoj razini možemo govoriti o *pluralističkoj kulturi* u jednakom opsegu značenja u koji spadaju usporedni pojmovi sekularizirana i homogena kultura. Pluralistička kultura naglašava viziju svijeta koja se, u biti, temelji na vjerovanju da dobar život čini različitost a ne sličnost, protivljenje a ne jednoglasnost, promjena a ne nepromjenjivost” (Sartori, 2002:26).

Izraz stranački pluralizam, zapravo, ima dublje značenje u odnosu na to kako ga obično tumačimo. „Površno gledano, stranački pluralizam označuje samo postojanje više od jedne stranke, ali implicitno je prisutna konotacija da su stranke u množini proizvod 'pluralizma'” (Sartori, 2002:31). Pluralizam postaje institucionaliziran onda kada sve ključne društvene grupe postignu saglasnost o potrebi priznavanja i uvažavanja različitosti kroz institucije. Time se u skladu s demokratskim principima otvara mogućnost za predstavljanje programskih ciljeva od strane pojedina i grupa koji, u slučaju da budu izabrani, predstavljaju interese svojih birača.

Gotovo cijelu deceniju prije pojave tzv. pluralističke revolucije u Istočnoj Europi, u bivšoj Jugoslaviji su bili isticani zahtjevi za političkom pluralizacijom. Tako je početkom 80-ih godina XX vijeka otpočeo proces uspostavljanja civilnog društva, najprije u većim gradovima poput Beograda, Zagreba, Ljubljane i Sarajeva. „Posebno se u tom pogledu isticala Slovenija u kojoj je najpre formulisan koncept civilnog društva kao jed-

ne vrste najšire društvene opozicije i kao osnove za obnovu političkog pluralizma. Na žalost, u ostalim republikama druge Jugoslavije dugo nije bilo razumevanja za ove ideje. Tako je propuštena možda posljednja prilika za ozbiljnije demokratske političke reforme tadašnjeg jugoslovenskog društva" (Pavlović, 2011:367-368). Iako su inicijative za uspostavljanje civilnog društva i političkog pluralizma u Jugoslaviji predstavljale značajan demokratski potencijal, taj značajan momenat nije iskorišten na adekvatan način.

Kao jedan od razloga što za sveobuhvatne demokratske reforme nisu iskorištene tada povoljnije međunarodne ali i unutrašnje okolnosti Pavlović vidi u činjenici da je Tito, koji je bio dugovječan, čak i u samom začetku sasijecao svaku ideju političke pluralizacije. „To se jasno videlo na primeru cestovne afere u Sloveniji, gušenju maspoka u Hrvatskoj, obračunu sa filozofima i liberalima u Srbiji. Kako nije bilo mogućnosti za uvođenje višepartijskog sistema, do političke pluralizacije je došlo na pervertiran način, federalizacijom i fragmentacijom do tada manje više jedinstvenog i monolitnog Saveza komunista, koji se pocepao po republičkim šavovima" (Pavlović, 2011:367-368). Ovaj autor također navodi kao realnu pretpostavku da bi se, u slučaju da je demokratska politička reforma bila realizirana desetak godina ranije, mogla izbjeći tragična ratna opcija raspada Jugoslavije.

Politički pluralizam u Bosni i Hercegovini je od samog početka, odnosno njegove reafirmacije, imao široku osnovu te je već 1990. godine bila registrirana 41 politička stranka. Međurim, uvođenje višestranačja i nastanak velikog broja političkih partija samo po sebi nije predstavljalo, niti danas predstavlja, garanciju stabilnosti i razvoja građanskog društva. Naprotiv, obično politički „hiperpluralizam" usporava razvoj demokratije i slobodnog društva te posredno, a ponekad i direktno, doprinosi pojavi negativnih i devijantnih pojava poput korupcije, ekonomskih i finansijskih zloupotreba, loše kadrovske selekcije u privredi i javnom sektoru, nepotizma, kao i dominacije pojedinih stranaka nad ključnim društve-

nim procesima, pa čak i njihovoj povezanosti s kriminalom i ilegalnim aktivnostima. Umjesto da ojača demokratske procese, partijski pluralizam u BiH je doveo do svojevrsne partitokratije, u kojoj političke stranke imaju presudan utjecaj i kontrolu nad gotovo svim aspektima društvenog života i slobodom građana (Šijaković, 2005).

Posebnost formiranja pojedinih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini leži u činjenici da su ih osnivali bivši disidenti, odnosno osobe koje su bile marginalizirane ili progonjene u vrijeme socijalističkog režima. Došlo je do svojevrsnog preokreta: oni koji su ranije bili nepoželjni akteri društvenog i političkog života postali su, na početku tranzicije i uvođenja višestranačja, ključni i gotovo nezaobilazni učesnici političkih procesa. Upravo su ti disidenti imali značajnu ulogu kao inicijatori i nosioci demokratskih promjena koje su dovele do razvoja političkog pluralizma i jačanja civilnog društva.

Goati (2007:266) ističe da će u postkomunističkim državama formiranje društvene strukture i slojeva, nalik onima u razvijenim industrijskim društvima, podstaknuti interesno i klasno profilisanje političkih stranaka, čime će se one sve više približavati partijama u stabilnim demokratijama. Istovremeno, stalne i teško predvidive promjene političkih partija potvrđuju stav da ne postoji konačan model partije koji bi predstavljao „kraj razvoja“, već da se partije neprestano mijenjaju, pri čemu novi oblici ne nastaju iz ničega, nego kroz preoblikovanje već postojećih stranaka.

Izazovi demokratske tranzicije u postsocijalističkim društvima

Demokratska tranzicija postsocijalističkih društava umnogome zavisi od promjene njihove političke kulture. Tranzicija je pojam kojim se definira period u kojem se dešavaju promjene na putu iz jednog, obično autoritarnog, u drugi, demokratski sistem a obuhvata provođenje načela liberalizacije, jednakosti, slobode i građanskih prava. Huntington konkretnije ovaj proces opisuje kroz tri faze: „(1) kraj autoritarnog režima; (2) uspostavljanje demokratskog režima; i (3) konsolidacija demokratskog režima“ (Huntington, 1991:35). Promjene koje se dešavaju unutar ovih faza mogu varirati od intenzivnih do neznatnih tako da tranzicijska društva neravnomjerno prolaze kroz navedene faze, s manjim ili većim napretkom, iako nije isključena ni mogućnost regresije u pojedinim slučajevima²⁵. Dodatno otežavajuća okolnost predstavlja nepostojanje fiksno određenih pravila političke igre što u određenoj mjeri usporava konsolidaciju demokratskog sistema. Pored toga, naslijeđeni „tradicionalni obrasci i oni naslijeđeni iz socijalizma opiru se promjenama zadržavajući predgrađansku svijest, vrijednosti i obrasce ponašanja unatoč bitno drukčijem institucionalno-normativnom okruženju“ (Maldini, 2006:92).

Veliki broj građana u tranzicijskim društvima su, naime, na neki način prisiljeni da postanu liberalni demokrati. Međutim, tvrdi Maldini, iako oni preferiraju sistem koji im garantira građanska prava, ipak još priželjuju sistem koji sadrži neke od odlika socijalističke sigurnosti (Maldini, 2006:93). Kako su sve sfere društva, ekonomije pa i kulture u zemljama „realnog socijalizma“ centralne i jugoistočne Evrope bile pod kontrolom države, tako je formiran i jedinstven tip ličnosti karakterističan za ove zemlje a koji je naviknut da se prilikom rješavanja svojih egzistencijal-

²⁵ Šire vidjeti: Hague, Rod; Harrop, Martin (2014) Uporedna vladavina i politika: uvod, Beograd: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

nih problema ne oslanja na vlastite kapacitete i snage već da očekuje pomoć države. U osnovi, glavna razlika između tranzicijskih društava i etabliranih demokratija, kako Maldini primjećuje, odnosi se na činjenicu da ljudi teško povezuju vlastitu političku kompetenciju s političkim sistemom.

U sklopu zajedničkih karakteristika postkomunističkih zemalja centralne i jugoistočne Evrope mogu se uočiti netrpeljivost prema ideološkim neistomišljenicima te pravni nihilizam koji se oslanja na višedecenijsku praksu donošenja ključnih odluka od strane rukovodioca vladajućih komunističkih partija sa svrsishodnošću („revolucionarnom pravdom“) kao principom višeg reda od principa zakonitosti. Rezultat takve prakse je nedovoljno povjerenje u pravo što otežava učvršćivanje vladavine prava, odnosno „pravne države“ kao preduvjeta konsolidiranog demokratskog poretka.

Iako su bivše komunističke zemlje pristale na tržišnu ekonomiju, većina populacije tih zemalja bar djelimično priželjkuje vraćanje modela socijalne brige koju su provodile komunističke države. „Nostalgija je tim veća što su populistički režimi i kaotične karakteristike tržišta u tim zemljama, dopustili razne zloporabe, pretvarajući tako slobodno poduzetništvo u 'slobodnu otimačinu' i mafijaške obračune, a demokraciju u netoleranciju i nacionalizam (Galić, 2000:205). Galić zaključuje da se u takvim uslovima demokratija neće moći u potpunosti razviti i čak, ukoliko takvo stanje potraje, nije isključeno da dođe do trajnijeg usvajanja „poluautoritarnih obrazaca kombiniranih s nacionalističkim i populističkim politikama (Galić, 2000:205). Nezadovoljstvo usljed negativnih pojava vezanih za tranziciju, dakle, može znatno usporiti razvoj demokratije i utjecati na to da se među ljudima razvije otpor prema demokratskim institucijama.

Demokratska tranzicija u osnovi podrazumijeva dosljedno poštivanje načela liberalizacije i građanstva. Pravo građanstva obuhvata jednako-pravni tretman, poštivanje individualnih sloboda kao i odgovornost izabranih predstavnika prema članovima zajednice. „Bez garancija indi-

vidualnih sloboda svojstvenih liberalizmu, demokracija riskira izopačavanje u puki formalizam i takozvane populističke demokracije. S druge strane, bez odgovornosti masovnoj javnosti i biračkim manjinama. liberalizacija pokazuje da je lako manipulirana u korist vladajućih" (Galić, 2000:205).

U bivšim socijalističkim društvima, koja su prošla ili prolaze kroz period tranzicije, jedan od najbitnijih pretpostavki za uspjeh ovog procesa odnosi se na promjenu političke kulture. Budući da je u ovim društvima na djelu „preobrazba cjelokupne društvene, ekonomske, institucionalne i normativne strukture u smjeru liberalne paradigme" (Kalanj, 2010:124) tako su refleksije ovog procesa primjetne na više razina. Najprije kada je riječ o nacionalno-državnoj razini dešava se prekidanje svih veza sa prethodnim državnopravnim poretom da bi se, izlaskom iz federalnog ili imperijalnog sistema, utemeljila nacionalna država kao jezgro nacionalnog identiteta. Na ideološkoj ravni dešava se razgradnja socijalističkog ideološkog konteksta i vraćanje povijesno-tradicijskim izvorima kao i izgradnja moderne, homogene nacionalne ideologije. „Ta nova, tranzicijska i postsocijalistička ideološka identifikacija želi u isti mah biti maksimalno privržena tradiciji i u zadovoljavajućoj mjeri okrenuta okcidentalnoj, europskoj ideologiji modernizacije" (Kalanj, 2010:125). Pod uticajem svih tih modernizacijskih tokova u postsocijalističkim društvima, dolazi do pojave političke kulture civilnog društva koja otvara prostor za praktično manifestiranje najrazličitijih identitetskih prava, najprije etničkih. Nerijetko se to na polju politike odrazi na način da se reducira multipolarnost identiteta te da se sve svede na etnički kao prvi i najvažniji identitet. Posljedično, etnički raskol se utemeljuje kao preovlađujući u političkom životu na temelju kojeg se formiraju političke stranke, oblikuje državna politika ali i usmjerava gotovo svaka društvena aktivnost, kao što je to slučaj u Bosni i Hercegovini.

Kada je riječ o identitetima, Milan Podunavac prepoznaje dva obrasca u oblikovanju kolektivnog identiteta koji su prisutni u zemljama postso-

cijalističke tranzicije. Prvi obuhvata „nekonstituirane političke zajednice bez stabilne percepcije zajedničkog identiteta (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija)” te „one države koje na političkoj mitologiji grade nacionalističku formu supstantivno homogene države (Hrvatska, Srbija)” (Podunavac, 2011:41). Budući da je politički identitet zapravo „konstrukt objektivnih i subjektivnih elemenata, normativnih i empirijskih iskustava, ali i stvar vrijednosne interpretacije prvenstveno političkih elita”, on je, prema tome, i promjenjiva kategorija (Podunavac, 2011:41). Ukazujući na slabosti konstitucionalizma na ovim prostorima Podunavac navodi da je izostanak uravnoteženog odnosa između liberalizma i nacionalizma doveo do slabosti konstitucionalizma u regionu, što otežava izgradnju stabilnih, inkluzivnih i demokratskih političkih zajednica.

U prošlosti možemo naći mnoštvo primjera koji potvrđuju činjenicu da je raspad jednog političkog sistema jednak raspadu te zajednice što implicira da politički sistem u sebi ne sadrži mehanizme koji zajednicu mogu održati na okupu. Radi se o tome da se politički sistemi u stvari održavaju vrijednosnim i ideologijskim manipulacijama i nerijetko prikrivenom represijom. „Budući da su i zemlje i narodi koji su ušli u jugoslavensku federaciju na izvjestan način 'preskočili' jedno razdoblje povijesnog razvoja - građansko društvo, slom kvazi socijalističkog poretkta neminovno ih je vratilo na ona polazišta s kojih su razvijene zemlje Zapada krenule početkom 19. stoljeća” (Šiber, 1992:96-97). Tako je kao integrativni faktor, umjesto ekonomskih interesa oblikovanih tržištem, služila država koja je, u pokušaju da regulira sve aspekte privređivanja a tako i raspodjele, proizvela suprotan učinak, došlo je do sukoba suprotstavljenih ekonomskih interesa pojedinih država unutar SFRJ. „Umjesto da se na konkretnim socijalnim interesima, formiranim na različitim položajima u okviru tržišne privrede, oblikuju i političke stranke kao izraz tih interesa, političkom scenom dominirao je isključivo Savez komunista kao 'samorazumljiva avangarda' radničke klase” (Šiber, 1992:97). Savez komunista, iako je bio avangarda svoje nacije istovremeno stvorio klimu

povoljnu za međunacionalne sukobe, zaključuje Šiber. Naime, u periodu socijalizma zbog snažne ideološke kontrole i represije sve razlike i duboki historijski uzroci sukoba na ovim prostorima bili su potisnuti. Nakon raspada socijalističkog sistema, te potisnute razlike i dugogodišnje frustracije pojedinih društvenih grupa ponovo su izbile na površinu uz prizivanje tradicije i prošlosti u kojima se ističe historijska nadmoć i dominacija vlastite nad drugim grupama.

Procesi političke tranzicije u postsocijalističkim strankama bili su dosta spori ali i proturiječni. Nakon pada komunističkog vladajućeg režima u SFRJ 1989./'90. godine, suprotno očekivanjima, nije nestalo „staro društvo“. Ono je, zapravo, u novonastalim uvjetima samo nešto drugačije funkcioniralo i to kao osnova ključnih političkih institucija pluralističkog poretka, najprije političkih partija, parlamenta, slobodnih izbora, nezavisnih medija i dr.²⁶ Zemlje koje su bile u sastavu SFRJ dijelile su mnogo zajedničkih karakteristika koje im je u naslijeđe ostavilo bogato višedecenijsko zajedničko iskustvo „realnog socijalizma“. To naslijeđe je istovremeno predstavljalo prepreku ka uspostavljanju demokratije i tržišne privrede pri čemu je posebno značajna bila dominacija državnog vlasništva, odnosno „društvenog vlasništva“ nad privatnom svojinom i privatnom inicijativom. Takvi društveno-ekonomski odnosi usloveli su nisku razinu interesno-slojne raščlanjenosti društva te je glavni kriterij socijalne stratifikacije postalo, najprije posjedovanje političke moći a onda, iako u manjoj mjeri, nivo obrazovanja. Ideologija je zahtijevala da u periodu „realnog socijalizma“ objektivno postojeće interesne razlike između društvenih grupa i slojeva budu svedene na najmanju moguću mjeru. Zbog toga te grupe i slojevi nisu imali jasnu predodžbu o svojim parcijalnim interesima što je nakon preokreta ka pluralizmu 1989./1990. otežalo proces partijsko-političkog diferenciranja.

Demokratsku tranziciju karakterizira razvoj različitih oblika građanskog udruživanja koje čine bitan faktor za uvođenje i stabiliziranje demokrat-

26 Šire o tome: Lewis, Paul G. (2001) *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*, London and New York: Routledge

skih normi i kulture. Uprkos tome, prema Šijakoviću²⁷, tri karakteristične pojave i oblici djelovanja doveli su do toga da je građansko društvo ostalo zarobljeno u okvirima tradicije i prošlosti. Prije svega, stalna težnja ka podjelama u različitim segmentima društva prenijela se i na politiku, što je rezultiralo pojavom „ultra“ ili „ekstra“ pluralizma, odnosno velikog broja političkih subjekata poput stranaka, grupa i organizacija. Za razliku od većine ekonomski i demokratski razvijenih zemalja, na Balkanu je uobičajeno postojanje desetina, pa čak i stotina političkih stranaka, uz kontinuirano osnivanje novih. Ovakvo stanje, smatra Šijaković, proizlazi iz tradicionalne fragmentacije interesa i stvaranja brojnih interesnih grupa koje se međusobno nadmeću kako bi stekle politički značaj. Nedostatak spremnosti na saradnju, nepovjerenje i strah od drugih dodatno podstiču zatvaranje u uske interesne krugove i jačanje sebičnosti. Kao posljedica toga, formira se veliki broj političkih stranaka koje se bore za svoje mjesto na političkoj sceni.

Istovremeno, političke stranke šire svoj utjecaj na gotovo sve sfere društvenog života, čime se sužava prostor za ostvarivanje ličnih potencijala građana ukoliko nisu povezani s nekom strankom. U takvim okolnostima, uski partijski interesi potiskuju opšte društvene, čime nastaje oblik vladavine poznat kao partiokratija. Dodatni problem predstavlja snažna orijentacija stranaka ka vođi, pri čemu se cjelokupno djelovanje prilagođava njegovim sposobnostima i sklonostima. U nastojanju da zadrži moć, vođa često objedinjuje partijske i državne funkcije te principe partijskog upravljanja prenosi na državne institucije. Na taj način se na prostorima zemalja bivše Jugoslavije učvrstila partijska država koja je sasvim potisnula pravnu državu. „Građanski interes prema politici povezan je tako sa stavovima prema političkim strankama te raste ili opada ovisno o njihovu povjerenju u političke stranke“ (Maldini, 2006:103). Sve to usporava razvoj demokratije i pravne države te otežava poštivanje ljudskih prava, sloboda i tolerancije u društvu.

27 Ivan Šijaković (2005) Građansko društvo u kandžama etnokratije, Status magazin za (političku) kulturu i društvena pitanja, broj 6, 106-112 str.

Etnokratija je druga pojava koja onemogućava razvoj demokratskog društva. U našim regionalnim prilikama najviši stepen lojalnosti njeguje se prema etničkoj grupi pa su tako sve stranačke, političke i državne aktivnosti, funkcije i djelovanje obojene etničkom pripadnošću. Ova pojava veže se za pojam *etnokratija*, vladavinu etničke grupe, nacije, koja se postavlja kao nadređena vladavini zakona i pravnoj državi:

Većina političkih partija, na ovim prostorima, su etničke, odnosno nacionalne partije. One svoj opstanak na političkoj pozornici obezbjeđuju ukorenjivanjem u tradiciju i prošlost svoje nacije (etničke grupe), izvlačeći otuda simbole za svoju političku "koreografiju" i principe za svoju političku kulturu, posebno politički jezik i političku socijalizaciju. Odlučujuću ulogu u tome imaju nacionalni, etnički mitovi i mitologije, koji se tako pretvaraju u političke mitove i specifičnosti političkog djelovanja (Žirarde, 2000, 202-218).

Etnokratija se u tom smislu, smatra Šijaković, može definirati kao spoj etničkih mitova i savremenog političkog marketinga koji te mitove distribuirati na širem društvenom prostoru dajući im oznaku opštegrađanskih i opšte društvenih simbola. „Dominacija etničkog momenta ogleda se u tome što skoro svaki politički subjekt ikazuje svoju lojalnost etničkoj grupi stavljajući etničke prioritete i zahteve iznad građanskih i državnih“ (Šijaković, 2005:110). Etnička grupa može postupiti tako da, u slučaju kada uoči da neka politička stranka ne zastupa njene interese te kada su opći, interesi civilnog društva u programima i djelovanju tih stranaka stavljeni na prvo mjesto, odbaci i bojkotuje takvu političku opciju.

Treću veliku prepreku oblikovanju političkih odnosa i formiranju političke kulture na prostorima bivše Jugoslavije Šijaković vidi u teokratiji. On smatra da je dominacija vjerskih principa, vjerskih obilježja i običaja u građanskom društvu i političkom djelovanju dislocirala religiju iz njenog prirodnog okruženja (privatne sfere) u sferu javnosti gdje se široko propagira javno manifestiranje odanosti svojoj vjeri. Tako je, za razliku perioda u kojem je crkva bila odvojena od države a vjerski rituali bili

rezervisani za kućnu atmosferu ili vjerski objekat, „nastupio trenutak u kome je religija ušla u škole kao ravnopravan predmet (negde želi biti glavni predmet), uključivši se u ozbiljan dijalog sa državom u oblasti socijalnih, kulturnih i političkih pitanja“ (Šijaković, 2005:110). Vjera se sada propagira a vjerski simboli ističu na gotovo svim političkim, kulturnim i društvenim događajima čime samu sebe nameće kao ideologiju ravnopravnu sa stranačkom ideologijom i državom. Njen značaj se najprije ogleda u ulozi svojevrsnog sudije s obzirom na to da vjerski poglavari nerijetko donose krajnji sud o ispravnosti i pogrešnosti postupaka i aktivnosti političkih i ostalih sudionika javnog života, njihovog patriotizma ili antipatriotizma/izdajništva i odanosti svojoj vjeri i vjerskoj zajednici.

Goati spominje i druge zajedničke karakteristike koje usporavaju i otežavaju proces demokratskog preobražaja postkomunističkih zemalja centralne i jugoistočne Evrope: „različit nivo ekonomskog razvoja i stepen socijalne (etničke, verske, kulturne) heterogenosti, posjedovanje ili odsustvo demokratske tradicije u razdoblju između dva svetska rata, diferenciran stav populacije prema tržištu i ekonomsko-socijalnim efektima njegovog delovanja i, najzad, različita raširenost pojedinih tipova političke kulture u populaciji“ (Goati, 2007:257). Partije postkomunističkih zemalja ovog područja imaju također dvije važne specifičnosti u odnosu na partije zemalja stabilne demokratije a to su promjenljivo institucionalno okruženje kao posljedica čestog mijenjanja ustava i izbornih sistema, te relativno kratko postojanje partija a shodno tome i otežano uspostavljanje „partijske identifikacije“²⁸ koja je preduslov za ostvarenje

28 Koncept „partijske identifikacije“ kao model odnosa građana/glasača prema političkoj partiji detaljnije je analizirala „Mičigenska škola“. Grupa istraživača koja je analizirala navedeni odnos polazi od pretpostavke da „veliki broj građana poistovjećuje sebe psihološki sa jednom ili drugom partijom i da ta identifikacija ima predvidljiv odnos sa njihovim percepcijama, procenama i akcijama“ (Campbell et all. 1960:90). Pojam „partijske identifikacije“ nastao je u SAD-u – zemlji u kojoj ne postoji partijsko članstvo u obliku koji egzistira u zemljama zapadne Evrope. Na osnovu toga je Von Beyme (1985:294; 2003, 23-34) došao do zaključka da koncept „partijske identifikacije“ zapravo predstavlja funkcionalni ekvivalent za partijsko članstvo. Visoka „partijska identifikacija“ sprečava nagli pad podrške određenoj partiji kao i uspon novih, nepoznatih političkih aktera. Na taj način, prema stepenu „partijske identifikacije“ možemo prognozirati izborne rezultate a što, šire posmatrano, smanjuje stepen kontingencije u političkom životu. Jedan od razloga slabljenja „partijske identifikacije“ može biti sve viši obrazovni nivo prosječnih birača te, shodno tome, povećanju njihovih sposobnosti da razumijevaju političke procese bez uticaja političkih partija. Drugi mogući razlog je sadržan u nezadovoljstvu građana učinkom partija što se naročito pojačava u slučajevima kada su partijski lideri ključni akteri različitih pronevjera i finansijskih

visokog stepena institucionalizacije partijskog sistema. Sve navedene specifičnosti partija postkomunističkih zemalja ovog područja imale su utjecaj na politički razvoj ovih zemalja od ponovnog uspostavljanja političkog pluralizma do danas ali taj razvoj najprije je rezultat političkih odluka vladajućih političkih elita koje su proizašle iz sukcesivnih izbora.

Pojedine zemlje poput Poljske, Češke, Slovačke i Mađarske i Slovenije nisu imale većih problema te su se uspješno suočile sa tranzicijom dok su druge poput Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Albanije taj proces započele sa 5 do 10 godina zakašnjenja, u prvom redu upravo zaslugama njihovih vladajućih političkih elita. Zanimljivo je primjetiti da je u slučaju Slovenije u periodu tranzicije kao pojedinačna stranka najuspješniji bio reformirani Savez komunista Slovenije - Stranka demokratske obnove dok je to u periodu konsolidacije bila stranka koja je nastala kao nasljednica reformiranog Saveza socijalističke omladine - Liberalna stranka. Danica Fink Hafner tu specifičnost obrazlaže na sljedeći način:

Smatramo da je Savez komunista Slovenije značajan dio svoje legitimnosti stekao na račun nacionalnog pitanja, i to u vrijeme kad je (jugoslovenski) socijalistički sistem svoju legitimnost gubio. Unutar slovenskog političkog konteksta legitimnost je bila ponovo obnovljena procesom prihvatanja liberalnih i demokratskih ideja koje su se rađale u opozicionim krugovima na prijelazu iz osamdesetih u devedesete godine. Reformirani Savez komunista igrao je na dvije ključne karte – na nacionalnu na vanjskopolitičkom području i na liberalnu na unutarpolitičkom. Nakon završene tranzicije demokratskog prijelaza preovladala je nasljednica reformirane političke organizacije koja je legitimnost sticala u starom sistemu u ulozi 'sistemske opozicije', a ujedno se sve vrijeme pragmatično prilagođavala promjenjivim okolnostima (Fink Hafner, 2006:36).

skandala. Treći razlog nerijetko se odnosi na programsko-političko konveriranje različitih partija koje, u nastojanju da se približe prosječnom biraču, zanemaruju svoje izvorne programske odrednice kako bi smanjili međusobne razlike. Na taj način partije postaju bliže širem biračkom tijelu ali obično gube podršku sljedbenika koji su najodaniji političko-ideološkim principima partije.

Ipak, jasnije profiliranje na „stare“ i „nove“ u slovenačkoj stranačkoj areni dešava se nakon izbora 2004. godine s političkim sazrijevanjem novonastalih desnih stranaka i njihovim zaokruženjem u pragmatičnije političke ustanove (Fink Hafner, 2006:36).

Većina stranaka nastalih nakon uvođenja višepartizma u bivše komunističke zemlje su se opredijelile za etničku politiku ili su se povezale s populističkim i čak radikalnim nacionalističkim strankama. Nerijetko se na čelu tih stranaka nalaze bivši „komunistički tehnokrati koji za sebe tvrde da su demokrati, dok u državama pod njihovom kontrolom iza fasade vreba kvaziautoritarna država“ (Galić, 2000:203). Umjesto stabilnih obrazaca političkog ponašanja poput stranačke identifikacije ili racionalnog izbora, dominantan motiv birača nakon reafirmacije stranačkog pluralizma bio je otklon od komunizma i težnja ka nacionalnoj samostalnosti. Odnosi mononacionalnih stranaka prema komunistima i socijaldemokratima su se na prostorima zemalja bivše Jugoslavije dominantno oblikovali upravo kroz ideologiju antikomunizma „budući da se socijalizam u multinacionalnim državama mogao srušiti samo pogonskom energijom masovnog nacionalizma to su one u simbiotičke veze dovele *pannacionalizam* i *antikomunizam*“ (Zgodić, 2015: 61-62). Tako su etnonacionalne stranke, smatra Zgodić, od samog njihovog začetka zauzimale neprijateljski stav prema svim strankama koje su ideološki pripadale lijevom političkom spektru ali i svim onim koje su bile drugačijih političkih stavova te koje su u svom djelovanju akcenat stavljale na heterogenost društva i građansku autonomiju.

Politička kultura i demokratska konsolidacija

Demokratski institucionalni okvir nije dovoljan element kako bi se moglo reći da je jedan politički sistem demokratski. Nisu rijetki primjeri da u formalno demokratskom sistemu na djelu imamo nedemokratske političke odnose i prakse, što se posebno može odnositi na tranzicijska društva. Dolazimo stoga do zaključka da su određeni socio-kulturni faktori poput društvenih vrijednosti i formi dominantne političke kulture, segmenti koji definiraju razvoj i opstanak demokratskog političkog sistema. „Tako demokraciju možemo promatrati kao konzekvenciju međuodnosa *političke strukture* i *političke kulture*“ (Maldini, 2006:89).

Politička kultura predstavlja koncept koji objedinjuje psihološke aspekte poput političkih stavova, orijentacija, političkog ponašanja i društvenog djelovanja te sociološke dimenzije gdje spadaju društveni efekti političkih stavova i obrazaca ponašanja. Na taj način, kako Maldini (2006:89) tvrdi, politička kultura čini sintezu kolektivnog povijesnog naslijeđa koje proizilazi iz političkog sistema te individualnog političkog naslijeđa i društvenog iskustva a izražava se, smatraju Ravlić i Čepo, kroz stavove, vjerovanja, simbole i vrijednosti ljudi u odnosu prema politici (Ravlić/Čepo, 2014:105).

Izraz politička kultura prvi je upotrijebio njemački filozof Johann Gottfried Herder krajem 18. stoljeća, no, do 1960-ih taj izraz se prilično rijetko koristio. Pojam je u političku znanost ušao preko Gabriela A. Almonda i Sidney-a Verbe koji su u 1963. u svojoj knjizi „Civilna kultura“ (*The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*) objavili rezultate istraživanja političke kulture pet demokratskih zemalja, SAD-a, Velike Britanije, Meksika, Zapadne Njemačke i Italije. Na temelju ovog istraživanja Almond i Verba su izveli zaključke o uticaju različitih političkih kultura na demokratski sistem a pod političkom kulturom oni su podrazumijevali „specifične političke orijentacije - stavove o političkom sistemu

i raznim njegovim dijelovima te stavove o ulozi pojedinca u sistemu“ (Almond, Verba 1989:12). Dakle, kada kažemo politička kultura, riječ je o „političkom sistemu internaliziranom u spoznajama, osjećajima i procjenama njegove populacije“ (Almond, Verba, 1989:13).

Politička kultura je predstavljena kao skup individualnih orijentacija i stavova članova zajednice u odnosu prema političkim objektima. Orijentacija je ovdje osnovna kategorija od koje se polazi prilikom zauzimanja stavova. U stavovima prema političkim objektima (političkom sistemu) Almond i Verba razlikuju: „kognitivne (spoznajne) orijentacije – znanje i uvjerenja o političkom sustavu, afektivne orijentacije – osjećaje u pogledu političkog sustava i njegovih postignuća, osjećaj privrženosti sustavu ili otuđenosti od njega te evaluacijske orijentacije – procjene i mišljenja o političkim objektima, koji su obično kombinacija vrijednosnih sudova s informacijama i osjećajima. Sve tri orijentacije istodobno sudjeluju u oblikovanju stavova“ (Ravlić, 2014:105). Političke stranke, interesne grupe i sredstva komunikacije zajednički učestvuju u pretvaranju zahtjeva koje društvo upućuje ka vlasti u konkretnu, službenu politiku. Za administrativni dio tog procesa zaduženi su birokratija i sudstvo.

Almond i Verba na osnovu svojeg opsežnog istraživanja zaključuju da postoje tri idealna tipa političke kulture: parohijalna, podanička i participacijska. Parohijalna kultura se odlikuje općim neznanjem o političkim objektima kao i neuključenosti u političke aktivnosti. Pri tome, većina ljudi koji pripadaju ovom tipu političke kulture, nemaju razvijenu svijest i predstavu o širim političkim procesima a njihovo sudjelovanje u politici je ograničeno na kraći vremenski period i na njihovu užu sredinu. Pripadnik parohijalne zajednice ne očekuje od političkog sistema da uvodi bilo kakve promjene. Podaničku kulturu, za razliku od parohijalne, karakterizira „određeno znanje o političkim procesima, afektivan odnos prema političkom sustavu, ali i nesklonost participaciji u političkoj djelatnosti, često zbog osjećaja nemoći“ (Ravlić, 2014:106). Iako ljudi ove orijentacije imaju predstavu o širim procesima, oni još uvijek nema-

ju razvijene potrebe i vrijednosti koje bi ih naveli na sudjelovanje te su ubjeđenja da im je sfera politike nedostupna. Participacijska kultura se odlikuje znanjem o politici ali i spremnosti na sudjelovanje u političkom procesu. Svaka od navedenih političkih kultura odgovara određenom tipu političke strukture. Tako parohijalna politička kultura pripada tradicionalnoj decentraliziranoj političkoj strukturi „kojoj se ljudi poistovjećuju sa svojom lokalnom zajednicom i ne zanima ih ništa izvan nje. Podanička kultura odgovara autoritarnoj i centraliziranoj političkoj strukturi, dok je participacijska politička kultura sukladna modernoj demokratskoj političkoj strukturi“ (Ravlić, 2014:106). Međutim, stvarna politička kultura neke zemlje, smatra Ravlić, uvijek je mješavina parohijalnih, podaničkih i participacijskih elemenata u određenom omjeru tako da teško da možemo govoriti isključivo o jednom tipu unutar date zemlje.

Budući da u najvećem broju slučajeva postoji snažna povezanost između političke kulture i političke strukture, tako se participativna kultura, smatra Vujčić, nije ni mogla konstituirati sve do pojave demokracije. No, kako to nije slučaj u svakom pojedinačnom primjeru, navedeni tipovi kulture se mogu kombinirati tako da proizvedu tri vrste sistemski složenih (koalicijskih) političkih kultura. Prva vrsta je parohijalno-podanička, druga parohijalno-participativna i treća, podaničko-participativna politička kultura (Vujčić, 2008:181). Ove hibridne vrste najčešće idu uz proces tranzicije i konsolidaciju demokratije a ukoliko ovu klasifikaciju primijenimo na bosanskohercegovačko društvo, možemo reći da po karakteristikama odgovara trećoj, podaničko-participativnoj političkoj kulturi.

J.S. Mill (1989) stabilnu demokratiju opisuje kao spoj načela vođstva kompetentne elite i participacije većine, odnosno moralne i instrumentalne kompetentnosti političke i birokratske elite te aktivne participacije većine građana. U tom kontekstu, Almond i Verba smatraju da je za stabilan demokratski sistem najpodesnija civilna kultura, odnosno, politička kultura koja je svojevrstan spoj participacijskih, podaničkih i parohijal-

nih elemenata. Civilna kultura je, kako Vujčić zaključuje, politička kultura demokracije koja omogućava da demokratije funkcioniraju na stabilan i djelotvoran način. U temeljima civilne kulture je ugrađeno dobro poznavanje političkih procesa i odnosa, osjećaj građana da mogu biti djelotvorni politički sudionici, predstava o opravdanosti odlučujuće uloge političkih elita u političkim procesima kao i volja tih elita da uvažavaju potrebe i zahtjeve građana. Pri tome, pojedinci „postaju aktivni u političkom procesu“ ali su i dalje „privrženi obiteljskim i lokalnim vezanostima“ (Vujčić, 2008:182).

Struktura demokratskog sistema i političke kulture koja mu pripada podijeljena je na dva nivoa sastavljena od određenih obrazaca, uloga i procedura. „Prva razina su strukturalno relevantne vrijednosti koje su kodificirane društvenim normama (zakonima). Druga razina je uvjerenje društva da te vrijednosti primijeni. Za obje je razine zajedničko opredjeljenje za te vrijednosti koje su zapravo središnje za koncepciju političke kulture“ (Maldini, 2006:90). Demokratski sistem, dakle, počiva ne samo na formalnim institucijama, zakonima i procedurama već uključuje i vrijednosti i uvjerenja građana o prihvatljivosti i opravdanosti tih normi i institucija.

Pojedini autori u svojim radovima o političkoj kulturi prikazivali su demokratsku političku kulturu kao suprotnost autoritarnom sindromu koji uključuje vjeru u moćne vođe, mržnju prema strancima i različitim, osjećaj bespomoćnosti i neučinkovitosti, ekstremni cinizam, sumnju i nepovjerenje prema drugima te dogmatizam. Nasuprot tome, demokratska kultura se odlikuje fleksibilnošću, povjerenjem, djelotvornošću, otvorenosti prema novim idejama i iskustvima, tolerancijom prema drukčijima, prihvatanje drugih i stav prema vlasti koji nije slijepo pokoran, ali nije ni s mržnjom i odbijanjem, nego odgovoran, pa i oprezan (Diamond, 1999:167). Razmatrajući različite pristupe nekolicine autora (Almond i Verba 1989; Lea 1982) te sintetizirajući njihove stavove, možemo navesti sljedeće pretpostavke i kriterije razvijenosti političke kulture:

1. „Osjećaj identiteta sa zajednicom kao rezultat posebnog povijesnog razvoja koji spaja svaku zajednicu određenog vremena i prostora.
2. Lojalnost i povjerenje kao osnovica međusobnih odnosa u zajednici.
3. Autoritet i hijerarhija, odnosno podložnost autoritetu, njegovo prihvaćanje, interakcija i komunikacija s autoritetom, jedna je od bitnih osnova funkcioniranja političkog sistema.
4. Otvoreni ego, odnosno spremnost na suradnju, srdačne odnose, uvažavanje drugog.
5. Spremnost da se s drugim dijele vrijednosti, da se pripada i da se zajednički djeluje.
6. Višestruka vrijednosna orijentacija koja podrazumijeva odsustvo vrijednosne isključivosti, rigidnosti i dogmatizma.
7. Povjerenje u socijalnu okolinu, socijalne odnose i podršku drugih.
8. Odsustvo anksioznosti, sigurnost u sebe i svoje mogućnosti.
9. Upravljanje konfliktom i agresijom kao osnovicom zajedničkog života, nužnoast kontroliranja i na društveno prihvatljiv način izražavanja agresivnosti“ (prema Šiber, 1992:100-101).

Za političke kulture istočnoeuropskih zemalja karakteristična je naglašena dimenzija paternalizma u kombinaciji sa religijskom ortodoksijom koja snažno podržava konzervativne političke uloge i autokratske tendencije. Tako je za mobiliziranje i ujedinjenje „novostvorene masovne javnosti u istočnoeuropskim zemljama“ obično korišten nacionalizam kao najjači ideološki instrument. Nerazvijenost sistema parlamentarnih stranaka i demokratskih institucija te karakteristike političke kulture ovih zemalja, „još su uvijek usmjerene više prema sukobima nacionalizama i etniciteta nego prema političkom kompromisu i konsenzusu koji su pretpostavka sigurnog utemeljenja demokracije (Galić, 2000:201)

Komunistički režimi su se najprije etablirali u zemljama tradicionalnog, agrarnog društva, gdje nije bilo tradicije građanskog društva budući im je takva podloga odgovarala za razvijanje autoritarne strukture svijesti. Upravo je ta struktura svijesti postala i ostala faktor koji će dugotrajno onemogućiti uspostavu demokratskog sistema ali i omogućiti razvoj novih totalitarističkih poredaka u vidu nacionalističkih režima. Politička kultura komunizma, naglašava Galić, nastala je na podlozi jednog totalitarnog političkog sistema koji je kontinuirano imao tendencije da kontrolira svaki segment društvenog života. Glavnu ulogu u tom kontroli-ranju imala je „svemoćna, hijerarhijski organizirana, samoodržavajuća komunistička partija koja je monopol vlasti održavala silom (nasiljem)” (Galić, 2000:202), a svaki pokušaj da se bilo kakva aktivnost koja čini civilno društvo provede izvan njenog dosega, poput privatne ekonomske aktivnosti, organiziranja interesnih grupa, religijskih aktivnosti i slično, bila je unaprijed osuđena na zabranu i propast.

U samoj osnovi socijalističkog sruštva bila je ideologija a ne interes, smatra Šiber (1992:101-102), te je upravo odsustvo interesa (njihove socijalno-ekonomske osnove) znak nepostojanja pluralizma koji nastaje usljed konfrontiranja interesa. Slom političkog sistema povukao je za sobom i raspad ideološkog okvira koji ga je držao na okupu. Budući da ova društva još uvijek nemaju razvijenu socijalnu osnovu na kojoj bi se gradio politički pluralizam, urušavanje jedne ideologije dovelo je do stanja anomije i svojevrsnog vrijednosnog vakuuma. Problem dodatno produbljuje činjenica da nije izgrađena politička kultura koja bi omogućila prevazilaženje ličnih frustracija u korist općeg društvenog interesa dok istovremeno postoji izražena potreba za pripadanjem i oslanjanjem na autoritet. Istovremeno, krizna situacija koja je nastala propašću socijalističkog režima bila je praćena nezadovoljstvom usljed jaza između razine ambicija i postignutog, te je pojedinac trebao naći smisao kao i razloge za takvu situaciju. Krivci su pronalazeni izvan svoje grupe koja se homogenizira te dolazi do međunacionalnih sukoba. Zapravo, obično

se uočava da društva koja nisu ekonomski razvijena, koja su socijalno zatvorena, nemaju kapaciteta za razvijanje političke kulture u kojoj će prevladavati tolerancija, sloboda i demokratija već se kreću unutar začaranog kruga političkog, vjerskog i etničkog jednogumlja. Iako to nije uvijek i svugdje pravilo, razvijena i otvorena društva obično razvijaju tolerantnu i civiliziranu političku kulturu.

Samo postojanje institucija demokratskog sistema nije dovoljno da osigura stabilno demokratsko društvo ukoliko te institucije djeluju mimo temeljnih vrijednosti poput slobode, jednakosti, tolerancije i pluralizma. Ukoliko se njihovo funkcioniranje ne temelji na datim vrijednostima to se direktno odražava na smanjenje povjerenja u institucije sistema, smanjenje političke participacije u vidu političke apatije, građanskom neposlušnošću i slično

(Maldini, 2006:98). Vrijednosti koje su nekada bile široko zastupljene poput egalitarne preferencije, orijentacije prema paternalizmu, konformizmu i kolektivizmu vrlo dugo opstaju nakon propasti režima koji ih je nametao ili preporučivao. Zapravo „one nastavljaju oblikovati stavove pojedinaca prema novouspostavljenim institucijama te mogu i potkopati potporu tim novim institucijama i ugroziti njihovo funkcioniranje. Vrijednosti oblikovane u sociokulturnom i političko-institucionalnom okruženju socijalizma imaju tendenciju slabe potpore novim demokracijama“ (Maldini, 2006:101). Upravo zbog toga je teško uspostaviti jake institucije koje bi donijele konsolidaciju društva.

KRIZA I SAVREMENE TRANSFORMACIJE POLITIČKIH STRANAKA

Prilagođavanje političkih stranaka savremenim društvenim izazovima

Političke stranke su ranije, posmatrano s socijalnopsihološkog aspekta, predstavljane kao kanali socijalizacije, zajedno s porodicom, medijima, obrazovnim i sličnim institucijama. Danas je transformacija stranaka proces koji se odvija na više nivoa. Društvene promjene poput individulizacije i oslobađanja pojedinaca od sociostrukturnih okvira te nastanak medijskog društva, smatra Beyme, uvjetuje deideologizaciju i „slabljenje povjerenja u elite i identifikaciju sa strankama do porasta izborne apstinencije i fluktuacije glasova birača na razini birača“ (Beyme, 2002:184). U pokušaju da adekvatno odgovore na takve promjene stranke obično fleksibiliziraju policy-orijentacije a također se nastoje prilagoditi komercijaliziranoj izbornoj utrci i medijima.

Podsticaji ili pritisci za promjene mogu doći iznutra a jednako tako i „iz različitih sfera spoljašnjeg okruženja: strukture i stratifikacije savremenih društava, institucionalnog okvira u kojem partija deluje, političke kulture i tehnologije komunikacija“ (Goati, 2007:230). Da li će i na koji način uvažiti „signale“ izvana kao podsticaj za transformaciju vlastitih opredjeljenja zavisi od temeljnih obilježja stranke kao organizacije, a najprije od interne distribucije moći u njoj. Kada je u pitanju visoko decentralizirana partija, prilagođavanje promjenama u okruženju brzo se ostvaruje ali često ne u svim dijelovima, odnosno nivoima stranke. Za razliku od njih, stranke koje su centralizirane često dugo odolijevaju svim podsticajima za promjene.

Beyme postavlja dilemu: da li se političke stranke prilagođavaju društvenom okruženju ili same pokreću promjene iznutra, na primjer kroz smjenu elita i reorganizaciju (Beyme, 2002:181). Iako se takva podjela ponekad smatrala suvišnom, on je ipak vidi kao opravdanu, razlikujući vanjsku i unutarnju transformaciju. Smatra da za stvarne promjene i inovacije unutar stranke nije dovoljno mijenjati samo rukovodstvo, ako te promjene nisu usklađene s događajima u okruženju. Drugim riječima, princip „odozdo prema gore“, koji naglašava utjecaj društva na stranke, djeluje zajedno s principom „odozgo prema dolje“, prema kojem stranke oblikuju svoju okolinu (Beyme, 2002:181). Zato ćemo najprije razmotriti promjene koje dolaze izvana.

Spoljašnji faktori transformacije političkih stranaka

Sve društvene promjene imaju u manjoj ili većoj mjeri utjecaj na stranke, od smanjenja broja članova do raspadanja koalicija i slično. S druge strane, stranke u takvim situacijama poduzimaju kontramjere u vidu veće orijentiranosti na birače, veće responzivnosti, profesionalizacije vođstva itd. „Tendencijama na razini političkog sustava – kao što su fragmentiranje stranačkog sustava, konkurencija društvenih pokreta i umjereni pluralizam u sustavima, a time i pojačavanje konkurencije za određene položaje u spektru ili na ljestvici desno – lijevo – odgovara novim koracima prilagodbe, kao što su osamostaljivanje frakcija i približavanje *policy* – pozicija“ (Beyme, 2002:184). Također, među spoljne uticaje koji najbrže ostvaruju efekat na transformaciju političkih stranaka spadaju izmjene ustavnog okvira koje se uvode putem ustavnog inženjeringa.

Kriza savremenih političkih stranaka u doba transformacije stranaka ogleda se najprije kroz sve izraženiji antistranački stav odnosno kroz

političku apstinenciju i nezainteresiranost građana za političku participaciju. Do političke apstinencije²⁹ dolazi usljed razočarenja u političke stranke i politiku uopće zbog čega se odustaje od političke participacije u društvu, budući da vlada dojam da se u svakom slučaju ništa ne može učiniti da se stvari promjene. Među uzroke apstinencije u demokratskim društvima ubrajamo gubitak povjerenja u izbore kao metodu političke promjene kao i nedovoljno povjerenje u političke elite koje se doživljavaju kao izdvojeni centri moći. Građani se u takvoj atmosferi osjećaju izdani i prevareni od strane stranačkih politika, naročito kada nakon izbora uslijedi politička trgovina a u određenim slučajevima i trgovina utjecajem. Epilog toga je kriza parlamentarne, reprezentativne demokratije što se, kako Orlović naglašava, reflektira na „nemogućnost građana da na izborima promene politiku i političare; stanje u institucijama koje je u raskoraku sa stanjem u društvu; reprodukciju političkih elita i njihov način vladanja, koji sve više liči na uzurpaciju ignorišući ustav i procedure“ (Orlović, 2023:314). Nezadovoljstvo načinom upravljanja državom očituje se u sve većem broju građana koji se distanciraju od politike, padu izlaznosti na izborima te rastu zahtjeva za neformalnim oblicima političkog djelovanja, poput protesta i različitih društvenih pokreta, zaključuje Orlović.

Nerijetko političke stranke u kooperaciji sa moćnim korporacijskim akterima stvaraju interesno partnerstvo, međutim, „partnerska saradnja stranačke i državne vlasti sa transnacionalnim kompanijama je neprirodna i neracionalna, a, uz to, permanentno slabi legitimitet i stečeno povjerenje partijskih i državnih organa“ (Fejzić, 2016:81). Elaborirajući uzroke pojave masovne apolitichnosti i apolitichkog duha Elvis Fejzić konstatuje da je to „direktan produkt i posljedica slabosti liberalne političke kulture, njenog participacijskog potencijala i socijalizacijskih mogućnosti“ (Fejzić, 2016:80). Politička apstinencija nastaje i zbog zbunjenosti građana prevelikim brojem političkih stranaka, zbog djelovanja političkih elita na način zatvorenog interesnog društva, zbog pretvaranja stra-

29 „Apstinencija se prvenstveno ukazuje kroz neučestvovanje u glasanju, u uzdržavanju od izbora, te kroz sužavanje izbornog tijela smanjenjem političke participacije“ (Halilović, 2017:33).

naka u klijentelističke grupe kao i zbog djelovanja tabloiziranih medija koji šire pesimizam i apatiju (Halilović, 2017:33). Pored toga, svakako ne smijemo iz vida izgubiti niti ekonomske i obrazovne faktore koji predstavljaju bitne stavke kada govorimo o stepenu političke participacije. Na sve niži stepen identifikacije građana sa strankama veliki utjecaj ima i neprihvatljivo ponašanje stranačkog vođstva u javnosti, njihovo učešće u različitim aferama, skandalima, korupcijama organiziranom kriminalu, i slično (Halilović, 2017:32).

Generalno posmatrano, neregularnosti u funkcioniranju stranaka koje najjače podstiču antistranački efekat kod građana odnose se na oblast finansiranja stranaka. Finansiranje stranaka može biti privatno i javno. Javno, odnosno državno finansiranje političkih stranaka počinje se razvijati tokom pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća. Ono se dijeli na direktno i indirektno finansiranje: direktno obuhvata subvencije za izborne kampanje i poreske olakšice za privatne donatore, dok se indirektno odnosi na besplatno medijsko vrijeme koje političke stranke dobijaju u elektronskim medijima. Iako je javno finansiranje danas široko rasprostranjena praksa, postoje i izuzeci poput SAD-a, Velike Britanije, Irske, Holandije, Portugala, Malezije, Indije gdje to nije slučaj ili se izdvajaju veoma skromna sredstva u vidu državne pomoći strankama.

Finansiranje političkih stranaka u Bosni i Hercegovini određeno je Zakonom o finansiranju političkih stranaka, Izbornim zakonom BiH (poglavlje 15.) gdje se uređuje finansiranje izbornih kampanja, Zakonom o finansiranju političkih stranaka iz budžeta Republike, grada i općine, Zakonom o izvršenju budžeta Federacije Bosne i Hercegovine te Zakonom o finansiranju političkih stranaka iz budžeta Brčko Distrikta BiH. Političke stranke se, prema navedenim zakonskim propisima, mogu finansirati iz članarina, dobrovoljnih priloga pravnih i fizičkih lica, izdavačke djelatnosti, prodaje propagandnog materijala i organiziranja stranačkih manifestacija, prihoda od imovine u vlasništvu političke stranke, budžeta Bosne i Hercegovine, entitetskih budžeta, kantonalnih budžeta i budžeta Brčko

Distrikta BiH te budžeta drugih jedinica lokalne uprave i samouprave u skladu s entitetskim propisima kao i dobiti od preduzeća u vlasništvu političke stranke³⁰.

Privatno ili nevladino finansiranje obuhvata „sredstva prikupljena unutar stranaka (članarina, priloz i pokloni članstva, prihodi od partijskih promotivnih aktivnosti i drugih oblika partijskog privređivanja), zatim priloz i pokloni od fizičkih i pravnih lica van partije i, najzad, priloz interese- snih grupacija“ (Orlović, 2015b:73). Novčani priloz, obrazlaže Orlović, su nelegalni onda kada su u pitanju donacije iz zabranjenih izvora kao što su donacije iz državnih institucija, sindikata, donacije koje prelaze odre- đeni iznos, donacije od kriminalnih organizacija u zamjenu za obećanje da se na njih neće primjenjivati zakon i slično. Najčešći način korumpi- ranja stranačkih elita javlja se onda kada političari iz stranaka, zaobila- zeći zakonske propise o finansiranju, primaju „anonimna“ sredstva koja uglavnom koriste za vođenje izbornih kampanja. Obično oni koji daju novac stranci žele da, u skladu s tim, imaju utjecaj i na opštu stranačku politiku, iako ne treba isključiti ni idealističke motive mada su oni puno rjeđi. Tako pojedini donatori i darodavci „mogu imati očekivanje da im stranka (ili određeni političar), naročito kada dođe na vlast, pomogne u konkretnim pitanjima, davanjem određene povlastice. Bogati pojedinci žele da kupe poslaničko mesto (otprilike se uvek zna koliko košta jedan poslanički mandat), koje im daje ugled, poslanički imunitet, mesto u di- plomatiji i slično“ (Orlović, 2015b:72). Sve to za posljedicu ima razočare- nje građana u političke stranke i demokratiju.

Političke stranke i organizacije nerijetko pate od sindroma klijenteliz- ma što je posebno izraženo u političkim strankama tokom procesa de- mokratske tranzicije. Klijentelizam kao model odnosa između političkih predstavnika i građana, smatra Pavlović, „uključuje reciprocitet i volun- tarizam, ali isto tako eksploataciju i dominaciju. On uspostavlja logiku razmene sa asimetričnim, ali obostrano korisnim transakcijama“ (Pavlo-

30 Šire vidjeti: Hadžiabdić, Irena/Petrić, Branko/Guši, Hasida/Tošović, Sanja (2018) *Praktikum za finansiranje izborne kampanje i političkih stranaka*, Sarajevo: Centralna izborna komisija Bosne i Hercegovine

vić, 2011:329). Korupcija i klijentelizam su snažan simptom kompromitacije političkih stranaka kao i svih političkih procesa savremenog društva. „Klijentelistički odnos podrazumijeva odnos patrona i klijenta u nejednakom odnosu moći, gdje patron kao jači, izvlači korist od onog slabijeg, tj. klijenta. Inače klijentelističke stranke ili stranke klijentelističkog tipa su one koje su slabije u odnosu na jače stranke, pa se i počinju ponašati kao klijenti u odnosu na njih” (Halilović, 2017:36. Birači koji glasaју za klijentelističke stranke obično imaju slabije vrijednosne orijentacije ili ih uopće nemaju te se automatizmom okreću prema pobjedničkim strankama, ponašajući se kao njihovi klijenti. Osnovna orijentacija političkih stranaka ove vrste je osvajanje vlasti a potom i uključivanje njihovih članova u javne službe zbog čega pojedini autori ovim strankama pripisuju patronažnu ulogu. „S ovim u uskoj vezi je uzurpacija javnog i životnog prostora građana i funkcije stranačke patronaže koja dovodi do isključenosti za javne službe nestranačkih simpatizera i glasača” (Halilović, 2017:36). Nerijetko je posljedica takve prakse antistranačko i antisistemske protestno ponašanje glasača.

Kao negativnu pojavu koju možemo primjetiti kada su u pitanju političke stranke u postsocijalističkim ali i savremenim društvima generalno, možemo navesti i kartelizaciju stranaka. Richard Katz i Peter Mair u svojem članku iz 1995. govore o kartelizaciji stranačkog sistema i nastajanju kartelske stranke. Ovaj tip stranke je nastao 1970-ih iz narodne stranke a kao rezultat simbioze stranaka i države s jedne, te pretvaranja stranaka iz posrednika između države i civilnog društva u dio države i njezina agenta, s druge strane. Na taj način se zapravo stranke „podržavaju”, a država se „postrančuje”³¹. Kartelske stranke se odlikuju krajnjom udaljenošću od društva, njihove predstavničke funkcije su svedene na minimum, programski se vrlo malo razlikuju a njihove aktivnosti su finansirane iz državnih izvora. „Slabljenje predstavničke funkcije stranaka povezano je s cjelinom procesa kartelizacije, ali prije svega s njezinom

31 Šire vidjeti: Katz, Richard; Mair, Peter (1995) Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party, Party Politics, 1(1), str. 5-28

funkcionalnom i kompeticijskom dimenzijom – sve većim udaljivanjem stranaka od društva i njihova 'uklapanja' u državu te s međustranačkom suradnjom kartelskih stranaka i isključenjem novih stranaka" (Katz, Mair, 1995:21-22). Predstavnička funkcija kartelskih stranaka je gotovo iščezla iz razloga što su, usljed svoje usredotočenosti na obavljanje izvršne vlasti te oslanjanjem na finansiranje iz državnih izvora, učešće stranačkog članstva i društvenih grupa koje su historijski vezane za stranku svele na minimum. Katz i Mair predstavljaju proces kartelizacije kroz tri dimenzije:

- (1) *organizacijska - prevlast 'stranke na javnom položaju' (nositelji javnih položaja dominiraju u stranačkim izvršnim organima i unutar-stranačkom odlučivanju, stranački aktivisti imaju marginalan utjecaj, izborne kampanje organiziraju prefosionalni stručnjaci) i vertikalna stratarhija (autonomija nacionalne stranačke razine u svim nacionalnim pitanjima, a lokalne razine u njezinu području);*
- (2) *funkcionalna - uključenost u izvršne funkcije vlasti i slabljenje vezanosti za društvene skupine;*
- (3) *kompeticijska - promijenjeni odnosi između suparničkih stranaka vođeni zajedničkom potrebom za očuvanjem dotoka državnih resursa (shvaćanje o zajedničkom interesu 'političke klase' kao temelja kolektivnog djelovanja, smanjivanje konkurencije zajedničkim sudjelovanjem u podjeli državnih sredstava i položaja, sprječavanje pristupa novim akterima) (Katz, Mair, 1995:22).*

Također se dešava da usljed slabljenja „tradicionalnih rascjepa, stranke više nisu povezane s posebnim socijalnim skupinama ili zajednicama - klasa, religijske denominacije, regionalne ili etničke povezanosti. (...) Jedna je od posljedica da suvremene stranke sve više prema takvim biračima dolaze s catch-all programima, koji im onemogućuju smislene izbore" (Ravlić, 2007:1001-1002).

Transformacija političkih stranaka, kako u svijetu tako i kod nas, uslovljena je, između ostalog, i promjenama koje se dešavaju na polju tehnologije kao i strukture rada. Posebno su u tom smislu značajne promjene unutar socijalne strukture i vrijednosnih orijentacija savremenih društava koje su rezultat ubrzanog razvoja masovnih medija i Interneta te pojavom *videokratije*. „*Videokratija* je oblik vlasti koji je svoju ekspanziju doživio u doba neoliberalne globalizacije, odnosno u epohi inovacijskog progressa u *telekomunikacijskoj sferi*. Takva vlast implementira se, u prvom redu, uz pomoć *slika* koje se prenose putem *televizije i interneta*“ (Fejzić, 2016:149). Ova vlast, smatra Fejzić, „u većoj ili manjoj mjeri producira zavisnu i nezrelu građansku egzistenciju“ te prikriveno i osmišljeno medijski kolonizira politiku. U okolnostima u kojima su masovni mediji sveprisutni, sve snažniji i sve više prodiru u političku sferu, postavlja se pitanje ko zapravo vrši medijatzaciju, da li ključnu ulogu u tom procesu imaju mediji ili političke stranke. U savremenim uslovima, gdje mediji u velikoj mjeri određuju teme, a političke stranke ih prate, stranke postaju zavisne od medija, ali istovremeno i mediji ostaju vezani za stranačke izvore informacija. Utjecaj političkih stranaka sve češće u toj interakciji bude marginalan budući da utjecaj medija nerijetko bude toliko snažan da oni gotovo poprimaju ulogu novih stranaka čime se bitno mijenja način funkcioniranja političkih stranaka, njihova suština kao i način vođenja politike.

Promjene u političkim strankama odvijaju se paralelno i često su direktno potaknute procesima globalizacije koja mijenja tradicionalno razumijevanje države i društva u cjelini. Ta promjena se očituje kroz kreiranje i provođenje politika koje su usklađene s izazovima globalizacije, odnosno kroz razvoj tzv. policy-politike u okviru novog društvenog i globalnog poretka. Transformacija stranaka u tom smjeru, uz neizbježnu dezideologizaciju, podrazumijeva oblikovanje politika unutar transnacionalnog, odnosno transteritorijalnog okvira. Sve te promjene iziskuju i preoblikovanje političkih programa stranaka koji će adekvatno odgovoriti izazovima koje sa sobom nosi proces globalizacije i globalna paradigma.

Najzad, kada govorimo o spoljašnjim uticajima na transformacije stranaka, moramo spomenuti i da je jasna podjela među politikama „ljevice“ i „desnice“ koja je egzistirala u XX stoljeću, u velikoj mjeri doživjela promjenu. Sa sve zamagljenijim razlikama i granicama između „ljevice“ i „desnice“ dešava se to da su političari ostali bez tog „političkog utočišta“, odnosno tačke sa koje bi se jasno mogli orijentirati u odnosu na svoj ideološki put. Mogli bismo, u stvari, reći da „ideološki temelji konvencionalne politike nisu oslabjeli nego su se ustvari suzili, budući da su političke stranke većinom prihvatile tržišnu ekonomiju u kojoj se legitimna i prikladna uloga države u odnosu prema tržištu nije dovodila u pitanje makar do pojave globalne finansijske krize“ (Flinders, 2017:50). Uporedo sa sužavanjem ideoloških granica stvarane su i neke nove, vještačke koje su dovele do toga da se „političke rasprave sve više uokviruju uspostavljanjem razlike između 'njih' (to jest, političara koji su nepozdani, pohlepni i korumpirani) i 'nas' (to jest, bilo koga tko nije političar te stoga općenito mora biti izuzet od sumnje)“ (Flinders, 2017:50). Nije suviše zapitati se da li se u javnom prostoru nameće vladavina jedne, kako Flinders poentira, plitke, manjkave ali i jako opasne protupolitičke paradigme.

Unutrašnji faktori promjena

Partije su akteri promjena u društvu ali su i same podložne unutrašnjim promjenama. „Partijska promena (u najširem smislu) je“, kako smatraju Harmel i Janda (1994:275), „svaka varijacija prekrajanja i modifikovanja kako je partija organizovana, kakve ljudske i materijalne resurse koristi, za što se zalaže i šta čini.“ Sukladno tempu odvijanja promjena možemo diferencirati evolutivne, kada do promjena dolazi postepeno, te fundamentalne promjene koje se odvijaju u kratkom roku i dovode do izmjene „organizacionog poretka“ partije (Panebianco, 1988). Svojim unutrašnjim promjenama partije, pored ostvarenja vlastitih inte-

resa, ponekad djeluju reaktivno težeći da pospješe i izmjenu karaktera poretka u kojem djeluju. Promjene će u partijama zahvatiti različite sfere te shodno tome imamo podjelu na: kadrovske, organizacione i programske promjene.

- a) Kadrovske promjene se dešavaju usljed smjena na vrhu partije (istekom mandata, ostavkom ili opozivom vođe), što je najčešće najava cjelovitih promjena sastava čitavog „rukovodećeg establišmenta“.
- b) Organizacione promjene nastupaju u slučaju bitne preraspodjele vlasti između postojećih partijskih organa ili ustanovljenju novih organa. Takve promjene su relativno rijetke i tiču se (1) stepena unutrašnje kohezije vladajuće grupe ili „vladajuće koalicije“, (2) stabilnosti te grupe, i (3) i organizacione „mape vlasti“, koja se odnosi na hijerarhijske odnose (nadređenosti/podređenosti) između različitih službi i interorganizacionih veza (Panebianco, 1988:243). Organizacione promjene su uglavnom evolutivne i implicitne, potrebe za drugačijim načinima djelovanja partije nastoje dugo da zadovolje korištenjem važećih organizacionih obrazaca, shema i struktura (odnosno postojeće „konfiguracije legitimne moći“, Panebianco, 1988:42), da bi se postepeno opredijelile za nove organizacione obrasce, sheme i strukture.
- c) Programske promjene podrazumijevaju *odbacivanje i/ili suštinsko redefiniranje integrativnih ideja* i vrijednosti postojećeg ideološkog projekta ili uključivanje u projekat novih ideja i vrijednosti, što dovodi do promjene identiteta partije (Goati, 2007:227). Programske promjene uglavnom proizilaze iz spoljašnjih zbivanja koji probude unutrašnje sukobe a veoma rijetko se ostvaruju uz saglasnost svih relevantnih aktera u partiji. Ova vrsta promjena ipak ima svoje granice; mali je broj partija koje će, na primjer, eksplicitno i u kratkom roku napustiti integrativne ideje i opredjeljenja svog projekta.

Sve tri vrste promjena među sobom se čvrsto prožimaju i uslovljavaju. Organizacione promjene je, na primjer, teško odvojiti od kadrovskih i programskih, jer ako se dogode krupne kadrovske promjene, način djelovanja partije najčešće se menja a tako i redoslijed programskih prioriteta.

U politološkoj disciplini o političkim partijama postoje dva pristupa koji različito posmatraju faktore koji podstiču promjene. Prvi pristup (*the life-cycle approach*), čiji je začetnik Michels, smatra da se partije neminovno mijenjaju tokom vremena te da partije koje su u početku svog osnivanja bile demokratske „starenjem“ neizbježno poprimaju oligarhijske odlike. Fenomen oligarhijskog i birokratskog sindroma u političkim strankama i političkom organiziranju je uočio Michels koji navodi kako se stranačko vodstvo sve više udaljava od stranačke baze i biračkog tijela a unutar stranke je primjetan deficit unutarstranačke demokratije. Oligarhijske tendencije su proizvele konzervativni karakter unutrašnjih stranačkih politika kao i sužavanje demokratije kako unutar političkih stranaka konsolidiranih demokratija, tako i u zemljama u tranziciji.

Konzervativne teorije vodstva pretpostavljaju da svaki tip političke organizacije neminovno stvara političku klasu, tj. manjinu koja je manjina u odnosu na mnoštvo u društvu, a te se manjine društveno i stranački stalno smjenjuju. Vladavina manjine unutar političke stranke nastaje kada manjina zaposjedne vlast u državi pomoću biračke mase i na taj način državnu vlast koncipira kao organizaciju manjine u formalno demokratskom sistemu, unatoč tome što je demokratija vladavina većine nad manjinom. Kružno kretanje elita ili političkih klasa kao manjine i njihova rotacija kao oblika društvene nadmoći u odnosu na mnoštvo manifestuje se kao „zakon oligarhije“ čija je suština u nužnosti i predestiniranosti načina organizacije zajedničkog života. Stoga Michels zaključuje da je „organizacija majka vladavine izabranih nad biračima, opunomoćenika nad opunomoćiteljima, delegiranih nad onima koji ih delegiraju“ (Michels, 1990:318). Među uzroke oligarhijskih tendencija u demokrat-

skim strankama Michels svrstava potrebu organizacije društvenih masa od strane određenog rukovodstva, potom nužnost diferencijacije poslova i prenošenja poslova s većine na manjinu. Na taj način se stvara podvojenost na podređeno mnoštvo i nadređeno vodstvo.

Drugi pristup (*the system-level trends*) zasniva se na pretpostavci da je razvoj novog tipa partija uslovljen društvenim okolnostima u određenim historijskim epohama. Pobornici ovog pristupa su Duverger, Kirchheimer, Panebianco, Katz, Mair i drugi, koji su razvili „evolucioni lanac“ sastavljen od kadrovskih, masovnih, sveobuhvatnih i kartelskih tipova partija. Novi tip partije, primjećuje Orlović, u procesu njene evolucije postaje hibridan. „Ona je više usmerena na državu (kartel partija), obraća se širim slojevima (catch-all-parties), dominacija profesionalnih političara 'izbornog-profesionalna organizacija' (Panebianco), 'partija profesionalnih političara' (Beyme, 2001), uspon profesionalnih eksperata i medijski usmerena aktivnost i komunikacija (medijska stranka)“ (Orlović, 2015b:202). On dodaje kako se radi o prilagođavanju političkih partija mnogobrojnim promjenama u društvu ali i njihov svojevstan odgovor i strategija za preživljavanje u uslovima sve veće konkurencije.

Promjene partijskog sistema mogu biti situirane u okviru tri nivoa: izbornog tijela, parlamenta i vlade, i partije kao organizacije (Pedersen, 1990:197). Promjene koje se dešavaju unutar izbornog tijela mogu ići u dva smjera: u prvom slučaju glasačko tijelo glasa za drugu partiju u odnosu na onu koju su na prethodnim izborima izabrali ali iz iste „političke porodice“, a u drugom slučaju birači svoj glas daju partiji iz različite „političke porodice“. Generatori promjena mogu biti, osim izbornih rezultata, promjene koalicionog aranžmana te programskopolitička transformacija jedne partije iz sistemsku u antisistemsku, ili obrnuto.

Pored toga, razvoj medijske sfere i promjene koje su se u toj sferi odvijale, imale su snažan utjecaj na djelovanje partija ali i na biračko tijelo. Najprije su se te promjene mogle uočiti u načinu komunikacije sa biračima pa su tako partije s „vremenom bile prinuđene da osnuju pre-

ss-službe i informativne službe, da imenuju portparole, da se bave istraživanjem javnog mnijenja, odnosno da angažuju konsultante i agencije. Prihvatljivost vodećih kandidata u medijima je osnov njihove prihvatljivosti i u strankama“ (Orlović, 2015b:199). Savremeni uslovi medijski posredovane realnosti zahtijevaju od partija da svoju dinamiku djelovanja usklade s dinamikom djelovanja medija, što je za njih poseban izazov.

Uloga partijskog članstva također je pretrpjela određene promjene, posebno u pogledu interne komunikacije, koja je sve više usmjerena na medije, dok su neposredni kontakti znatno smanjeni u odnosu na period prije razvoja masovnih medija. Kao posljedica toga dolazi do slabljenja mobilizacijske i socijalizacijske funkcije stranaka, ali i opadanja spremnosti građana da aktivno učestvuju u njihovom radu, jer se informacije danas mogu brzo dobiti i bez ličnog angažmana. Zbog toga su pojedine stranke uvele brojne mehanizme koji za cilj imaju potaknuti participaciju članova a shodno tome i unaprijediti povjerenje:

Nove partije su takođe pokušale da naglase svoje demokratske i participativne karakteristike, kako bi na taj način podcrtale razliku u odnosu na oligarhijski oblik tradicionalnih stranaka. Italijanski Pokret 5 zvezda (Movimento 5 Stelle) uveo je korišćenje online komunikacionih alata kao ključni način donošenje odluka, komunikacije i konačnog stvaranja pokreta i odabira kandidata, iako su kasnije faze procesa završile sa oligarhijskim tendencijama“ (Spasojević, 2024:77).

Kada je riječ o izbornim kampanjama, utjecaj razvoja medija se najprije vidi na načinu vođenja izborne kampanje budući da se sve više angažiraju konsultantske firme i eksperti. Političke kampanje se profesionaliziraju, kako Orlović naglašava, kroz aktivnosti usmjerene prvenstveno na medije, personalizaciju politike, slabljenje važnosti partijskih programa te njihovo permanentno trajanje (Orlović, 2015b:200). Ovaj autor skreće pažnju i na činjenicu da se programi i politički sadržaji više ne prenose u svojem izvornom obliku već se stvaraju u medijima. Partije su sve više usmjerene ka tome da izgrade što bolji imidž u javnosti nego da svo-

je djelovanje usklade s programskim principima i ciljevima. Nekadašnje bitne pozicije tvoraca programa i stranačkih ideologa sada zauzimaju spin-doktori, PR-timovi i imidž-mejkeri a razvoj tehnologije i medijskih sredstava omogućio je intenzivniju političku komunikaciju sa biračima³².

O transformaciji načina i oblika komuniciranja u cilju prenošenja političke poruke najplastičnije govori primjer predizborne kampanje Baracka Obame koji je u okviru svoje kampanje na predsjedničkim izborima u SAD-a 2008. godine bio prvi političar koji je koristio internet i društvene mreže za mobilizaciju birača kombinirajući tradicionalne metode političkog marketinga i nove informacione tehnologije. U svojoj e-kampanji imao je oko 8 000 pratilačkih grupa, 750 000 volontera te 1 276 000 donatora. Procjenjuje se da je tokom dvadeset i jednog mjeseca, koliko je trajala Obamina kampanja, poslato više od milijardu mejlova s propagandnim sadržajem a na njegovoj mejling listi bilo je čak trinaest miliona elektronskih adresa. Kampanja je, pored revolucionarne upotrebe digitalnog marketinga i društvenih mreža, ostala upamćena po snažnim motivacijskim porukama i govorničkim sposobnostima Baracka Obame te masovnom uključivanju volontera i mladih ljudi. Uspjeh Obamine kampanje najbolje se može sagledati iz činjenice da je tri miliona građana putem interneta doniralo čak pola milijarde dolara (najviše je bilo onih s iznosom manjim od 100 dolara). Obama je na ovim izborima pobijedio i time postao prvi predsjednik SAD-a afroameričkog porijekla³³.

Drugi primjer u prilog transformacije vođenja kampanje odnosno prenošenja političke poruke koji navodimo odnosi se na predizbornu kampanju Donalda Trumpa, kandidata za predsjednika SAD-a 2016. godine. U svojoj predsjedničkoj kampanji putem društvenih mreža, Twittera i Facebooka, Trump je pokazao kako se kampanja može voditi i bez ulaganja puno novca u oglašavanje³⁴. Kao što Lesley Stahl konsta-

32 Više o tome vidjeti Orlović, Slaviša (2023) Nadziranje demokratije, Beograd: Clio, Fakultet političkih nauka

33 Više o tome vidjeti: <https://www.gsb.stanford.edu/gsb-box/route-download/352051>

34 Više o tome vidjeti Gibson, Rachel K. (2015) Party change, social media and the rise of 'citizen-initiated' campaigning", Party Politics, Vol 21 (2), pp. 183 - 197

tuje, društvene mreže imaju mnogo veću moć u odnosu na novac koji njihovo korištenje iziskuje.³⁵ Trump je u svojoj kampanji od društvenih mreža napravio alat, oružje kojim je manipulirao ne samo da bi upravljao masama nego i da bi direktno uticao na sadržaj i agendu medija i to kroz konstantno prebacivanje krivice pa i prijetnje. Njegove poruke na društvenim mrežama bile su prepune agresivnosti, specifično je njegovo davanje nadimaka svojim protivnicima („Crooked Hilary Clinton“), upotreba izraza „Fake News“, njegove optužbe su oštre i agresivne a često i netačne te u masama potiču na agresivnost i mržnju što ranije ni kod jednog američkog kandidata za predsjednika, odnosno predsjednika, nije viđeno. Pri tome je zapanjujuće da je njegove objave na Twitteru pratilo 46,7 miliona ljudi. Sam Trump je često naglašavao kako je ovo daleko efikasniji način da se ostvari kontakt i direktno prenese poruka mnogo većem auditoriju u odnosu na konvencionalne medije, koje smatra nepouzdanim. Trump je, smatraju eksperti, Twitter koristio kako to niko nije do tada učinio. Richard Perloff, profesor komunikacija i političkih nauka na Cleveland State University, smatra da je Trumpova upotreba Twittera obilježila kulminaciju promjene u načinu komuniciranja sa publikom koja traje već dvije decenije. Tu promjenu u stilu karakterizira veća personaliziranost, veća trenutnost kao i manja provjerljivost.³⁶ On je uspio biti izuzetno efikasan kada je u pitanju pridobijanje pristalica te je na svojevrsan način trajno promijenio prirodu komuniciranja sa bi-račkim tijelom.

Na kraju, političke stranke predstavljaju temelj savremenih demokratskih sistema budući je kroz njih omogućeno organizirano političko djelovanje građana i funkcioniranje političkog pluralizma. Njihov razvoj od elitnih organizacija do masovnih i savremenih profesionalnih struktura rezultat je širih društvenih i političkih promjena.

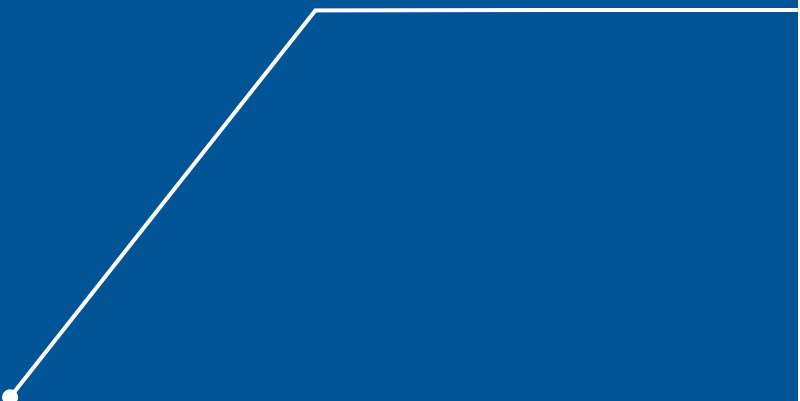
35 Cijeli tekst pod naslovom „Donald Trump Says Facebook and Twitter 'helped him win'“ autora Richa McCormica vidjeti na <https://www.theverge.com/2016/11/13/13619148/trump-facebook-twitter-helped-win>, pristup ostvaren 18.03.2025.

36 Šire vidjeti tekst „Donald Trump one year on: How the Twitter President changes social media and the country's top office“ autora Andrewa Buncomba, na <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/thetwitter-president-how-potus-changed-social-media-and-the-presidency-a8164161.html> pristup 18.3.2025.

Savremeni trendovi poput slabljenja idološke profilacije, jačanja liderstva i kartelizacije otkrivaju sve nijanse unutar transformacije uloge političkih stranaka ali iako se takve pojave odvijaju paralelno s opadanjem povjerenja građana, one i dalje opstaju kao ključni akteri političkog života. U kontekstu Bosne i Hercegovine možemo uočiti dodatne izazove proizašle iz specifičnog ustavnog uređenja te velikog broja političkih subjekata što usložnjava stabilizaciju i institucionalizaciju stranačkog sistema. Najzad, sve navedene promjene u savremenom političkom okruženju neizbježno se odražavaju, odnosno odražavat će se, na djelovanje političkih stranaka u Bosni i Hercegovini.

POLITIČKO ORGANIZIRANJE U BOSNI I HERCEGOVINI U PRVOJ POLOVINI XX STOLJEĆA

A white line graphic consisting of a diagonal segment from the right edge of the page down to a small white dot, followed by a horizontal segment extending to the right edge.

3

POLITIČKO ORGANIZIRANJE U VRIJEME AUSTROUGARSKE VLADAVINE

U osmanskome carstvu su se međuetnički kao međureligijski odnosi razvijali kroz sistem mileta. Naime, svi su podanici bili organizirani u male, polusamostalne religijske zajednice koje su bile podređene sultanu i osmanskim vlastima ali njima su upravljale vjerske ili crkvene a rjeđe svjetovne vlasti. Miletu su imali određeni stepen unutrašnje samostalnosti najprije u oblasti obrazovanja, sudstva, porodičnih poslova i slično, a imali su obavezu pomagati državi prilikom prikupljanja poreza. Tri glavne vjerske zajednice, odnosno milet zajednice, imale su razvijene vlastite forme vjerskog života, bogomolje, vjerske škole, obrede, rituale i slično, a sve te forme vjerskog života su snažno utjecale i na svjetovni život pripadnika tih zajednica, smatra Kasapović (2005:86-87).

Do austrougarske okupacije 1878. godine, kada je počela društvena i politička modernizacija Bosne i Hercegovine, nije bilo obuhvatnijeg svjetovnog konstruiranja i organiziranja sve tri glavne vjerske i etničke zajednice. Zapravo, tek su se krajem 19. i početkom 20. vijeka počele organizirati zasebne društvene i političke institucije i organizacije poput škola i đачkih domova, kulturnih ustanova i dobrotvornih društava, štamparija, banaka, dioničkih društava i poljoprivrednih zadruga, političkih stranaka itd. Vjerske ustanove Srba i Hrvata su u tom periodu, a posebno početkom XX stoljeća, počele sve više poprimati nacionalne oznake te su se u skladu s tim obično i nominirale.

Proces samostalnog društvenog i političkog organiziranja muslimana krajem 19. i početkom 20. stoljeća bio je ipak drugačiji u odnosu na isti proces među pravoslavicima i katolicima. Za razliku od bosanskih pravoslavaca i katolika koji su se, pored vjerskog, sve više i nacionalno samorganizirali te se nazivali Srbima i Hrvatima, bosanski muslimani su proces samoorganiziranja ograničili na vjersko te su se ponašali samo kao

vjerska skupina. Filandra naglašava da su se sva 124 registrirana društva i udruženja 1908. godine nazivala muslimanskim, a nijedno bošnjačkim, što nije bilo ni od koga nametnuto (Filandra, 1998:16). Uzroke toga Filandra vidi u činjenici što „u XX stoljeće Bošnjaci ulaze bez dovoljno razvijene nacionalne svijesti. Svijest o vjerskoj, kulturnoj i političkoj vlastitosti oni donekle imaju i izražavaju, ali svijest o nacionalnoj posebnosti im posve nedostaje. Ponašaju se i osjećaju kao vjerska, a ne kao nacionalna skupina“ (Filandra, 1998:16). Hadžijahić ipak smatra da je nakon razdvajanja nacionalnointegracijskih procesa u Bosni i nastanka nacionalnih zajednica Hrvata, Srba i Muslimana, ustrajavanje na bošnjačkom imenovanju Muslimana postalo „historijski prevaziđeno“. Hadžijahić tvrdi da je to ime bilo rezervirano za sve stanovnike Bosne, ali da „nije došlo do oživotvorenja jedne bošnjačke ideologije“ s obzirom na to da je narod bio u toj mjeri vjerski i klasno izdiferenciran da nije bilo mogućnosti čak ni za minimalno nacionalno jedinstvo u Bosni (Hadžijahić, 1974:39-40).

Kasapović smatra da su navedene podvojenosti imale efekta i na političko profiliranje muslimanskih stranaka kao i važnijih kulturnih društava, novina i časopisa te navodi da su u nacionalnopolitičkom pogledu te stranke uglavnom bile prohrvatski ili prosrpski orijentirane: „Muslimanska narodna organizacija (MNO) i Muslimanska napredna stranka bile su sklonije hrvatskoj nacionalnoj ideologiji i često su javno zauzimali prohrvatska stajališta, a Muslimanska težačka stranka (MTS), Muslimanska demokratija (MD) i Muslimanski radikali (MR) bili su usmjereni prosrpski“ (Kasapović, 2005:92). Kasnije je, za vrijeme prve Jugoslavije, ta podvojenost održavana unutar muslimanske politike a prepoznavala se u „političkom ponašanju i osobnome nacionalnom izjašnjavanju njezinih čelnika, kao i muslimanskih intelektualaca uopće, koji su podlegli 'autosrbizaciji' i 'autokroatizaciji' (Zgodić, 2003:14). Ipak, kako naglašava Kasapović (2005:93), ti procesi „nacionaliziranja“ ostali su ograničeni na muslimansku društvenu i političku elitu te se nisu odrazili na „mase“.

Organiziranje isključivo po principu vjerske pripadnosti nije bilo izričito pravilo. Postojale su i mješovite škole, kulturna i sportska društva, političke stranke i slično. Međutim, osim toga što su te institucije i organizacije bile malobrojnije i manje utjecajne, one su se i nerijetko iznutra etnički segmentirale pod utjecajem vanjskih političkih događaja. Također, pojedine organizacije i institucije su bile višeetničke samo formalno dok su u njihovom sastavu bili pripadnici samo jedne vjerske odnosno etničke skupine ili je njihovo djelovanje bilo politički pristrano. Takav slučaj je bio sa Socijaldemokratskom strankom Bosne i Hercegovine koja je osnovana 1908. godine, njena zvanična ideologija bila je jugoslavenski unitarizam ali je njeno rukovodstvo Bosnu i Hercegovinu smatralo srpskom pokrajinom (Filandra, 1998:137).

Stranačko političko organiziranje ima tradiciju od preko jednog stoljeća u Bosni i Hercegovini. Budući da do sada nije napisana cjelovita politička historija Bosne i Hercegovine a posebno historijat života i djelovanja bosanskohercegovačkih političkih stranaka, stranačkim segmentom političkog života zemlje do sada su se uglavnom bavili historičari. Iz toga razloga a u svrhu ove knjige, razmotran je s politološkog aspekta dostupni historiografski materijal. Pri tome, svjesni smo svih ograničenja takvog metodološkog postupka, odnosno nemogućnosti pristupa izvornoj građi budući je ona u monografijama koje koristimo već obrađena. Naša je namjera u ovom poglavlju da u kratkim crtama prikažemo historijat stranačkog političkog organiziranja u Bosni i Hercegovini, da detektiramo njegove osnovne karakteristike te uspostavimo vertikalnu izmđu modernog stranačkog političkog organizovanja sa njegovim korijenima na početku 20. stoljeća. Pri tome je u fokusu identificiranje najutjecajnijih političkih stranaka u svakom razdoblju političkog života zemlje, prikazivanje stranačke elite kao i njihovih izbornih rezultata. Namjera ovog prikaza historijata stranačkog organiziranja u Bosni i Hercegovini je ukazati na mjesto i ulogu konfesionalnih i etničkih elemenata u stranačkom organiziranju i političkom predstavljanju tokom posljednjeg

stoljeća. Budući se fokusiramo na odnos između političkog, kao općeg i zajedničkog, i etničkog, kao posebnog i separatnog u životu stranačkih političkih subjekata Bosne i Hercegovine svi ostali aspekti njihovog života i djelovanja tretirani su samo ukoliko su u funkciji ovako definiranog predmeta istraživanja ove knjige.

Procesi društvene, političke i ekonomske modernizacije Bosne i Hercegovine počinju nakon Berlinskog kongresa 1878. godine kada se Bosna i Hercegovina predaje na upravu Austro-Ugarskoj monarhiji. Tim činom je bosanskohercegovačko društvo započelo čitav niz reformskih procesa s ciljem njegove vesternizacije, stabilizacije i ekonomskog oporavka. Austrougarska uprava je, vođena svojim imperijalnim ciljevima, bosanskohercegovačke prilike nastojala popraviti i promijeniti ali i prilagoditi svojim interesima. U tom smislu se izolacija Bosne i Hercegovine od nacionalno-političkih gibanja u okruženju nametala kao jedan od prioritetnih ciljeva, budući je takav smjer zbivanja bio pretpostavka njenog integriranja u društvo i državu nove imperije.

Formiranje modernog bosanskohercegovačkog društva bilo je umnogome determinirano procesima „socijalne i konfesionalne suprotnosti među bosanskohercegovačkim stanovništvom“ (Imamović, 1997:69) što je austrougarskim vlastima nametalo potrebu održavanja ravnoteže. Nova vlast je znala da samo ujednačena nacionalna i socijalna politika može održavati takav balans snaga, odnosno, da se lahko može izgubiti konfesionalno-nacionalna ravnoteža između Bošnjaka muslimana, nekada vladajućeg elementa, koji je sada grčevito branio svoja posjednička prava s jedne, te Srba pravoslavnih i Hrvata katolika koji su tražili svoja socijalna i nacionalna prava, s druge strane. Mustafa Imamović, koji se procesima modernizacije Bosne u ovom njenom periodu posebno bavio, ukazuje da je Bosna „bila izložena snažnim nacionalnim pritiscima, od čijeg je efikasnog izoliranja u velikoj mjeri zavisio opstanak Monarhije u njoj, odnosno održanje njemačke i mađarske prevlasti u njenoj upravi“ (Imamović, 1997:69) Ti pritisci su u pravilu od sredine 19. stoljeća dolazili

iz susjednih zemalja, Srbije i Hrvatske, koje su raznim kulturnim projektima pokušavale nametnuti širenje i prihvatanje nacionalnih ideologija, srpske i hrvatske, među bosanskim katoličkim i pravoslavnim stanovništvom, a što je u historijskoj znanosti uveliko dokumentirano³⁷. Okupaciona uprava nastoji voditi politiku ravnoteže i pariteta u politici. Svi njeni napori se svode na „sprečavanje ili bar efikasno kontroliranje nacionalnih aspiracija domaćeg stanovništva“ (Imamović, 1997:70).

Benjamin Kallay, najviše rangirana politička ličnost dvojne monarhije, je tog vremena u BiH imao svoju nacionalnu, bosansku politiku, čiji je cilj bio razvoj osjećaja zajedničke zemaljske, bosanske pripadnosti unutar domaćeg stanovništva bez obzira na njegovu konfesionalnu pripadnost. Njegov koncept bosanske nacije, kao koncept izgradnje nacije po građanskoj, državljanskoj pripadnosti³⁸, u teorijskom smislu je još imao praktičnih izgleda budući su domaći nacionalni pokreti bili još uvijek nerazvijeni i budući je postojala još živa, ali moramo dodati ne i politički aktivna, neprekinuta tradicija bosanstva. Nadolazećim nacionalnim pokretima on je suprostavio novi politički supstrat, bosansku političku tradiciju.

Namjera režima „da se pokuša riješiti nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini uvođenjem bosanske nacije“ a bez obzira na vidnu nesklonost dobrog dijela domaćeg stanovništva, prije svega pravoslavnog, takvom projektu, bila je pokušaj političke modernizacije zemlje (Kraljačić, 1987:214). U tom smislu Kallay je energičnije od drugih nastavio projekt izgradnje bosanske nacionalne ideologije, politike interkonfesionalnog bošnjaštva, koji je kroz projekt modernizacije carstva u Bosni prije njega nastojao implementirati osmanski vilajetski namjesnik Šerif Osman Topal-paša.

37 Šire vidjeti Hadžijahić, Muhamed (1974) *Od tradicije do identiteta*, Sarajevo: Svjetlost, Sarajevo

38 O razlikovanju etničkih i građanskih nacija vidi Brubaker, Rogers (1999) *The Manichean Myth: Rethinking the Distinction Between „Civic“ and „Ethnic“ Nationalism*, in *Nation and National Identity. The European Experience in Perspective* (ed.) Hanspeter Kriesel et al., 55-72. Zürich: Verlag Rüegger

Sva nastojanja državne uprave na uvođenju bosanske nacije ostala su bez rezultata. Takav koncept zajedničke, interkonfesionalne nacije nije imao podrške u bosanskohercegovačkim već narastajućim narodnim pokretima. Bosanski muslimani su se u najvećem dijelu još osjećali državljanima Osmanske imperije, lamentirali su nad svojim ekskluzivnim položajem u toj imperiji i bili su fokusirani na zaštitu svojih posjedničkih prava. Njihovi gornji društveni slojevi teško su prihvatili civilizacijske promjene koje je donijela nova imperija te su se u društvenom životu usmjeravali na spašavanje društvenih odnosa koji su bili već povijesno prevaziđeni. Srpska nacionalna ideja od svih nacionalnih ideja u Bosni bila je, zahvaljujući pomoći iz Srbije, najrazvijenija te kao takva prihvaćena kod ogromne većine pravoslavnog građanstva i seljaštva. Bosanski franjevci su se na uštrb bošnjaštva, kojeg su dugo kulturno i politički zagovarali, vremenom priklonili hrvatskoj nacionalnoj ideji, koja je u to vrijeme, kroz ideologiju hrvatskog državnog prava, uvezena iz Hrvatske. Zato su, smatra Imamović, i nastojanja Austro-Ugarske „da oživi interkonfesionalno bošnjaštvo kao nacionalnu ideologiju istorijski bila unprijed osuđena na neuspjeh“ (Imamović, 1997:73). Modernim politološkim jezikom rečeno, ovaj pokušaj da se izbjegne konfesionalna osnova nacije nije uspio.

Ideja stvaranja “bosanske nacije” bila je svojevrsna protivteža srpskom i hrvatskom nacionalizmu kojoj se posebno posvetio Benjamin Kallay od njegovog preuzimanja uprave nad

Bosnom i Hercegovinom 4. juna 1882. godine. U tom nastojanju, Kallay se “hrvatskom i srpskom nacionalizmu suprostavio politikom bošnjaštva i ‘bosanske posebnosti’, pri čemu je od Sarajeva pokušao izgraditi novi kulturni i duhovni centar” (Lučić, 2013:112). Pod “bosanskom nacijom” podrazumijevao je političku naciju u svojoj početnoj fazi na putu ka izgradnji jedinstvenog nacionalnog identiteta. Ipak, Kallayev oblik bošnjaštva prema kome su svi stanovnici Bosne Bošnjaci, bez obzira na njihovu etničku i religijsku pripadnost, a kojeg je on naslijedio od osman-

skog namjesnika Bosne Šerif Osman Topal-paše, napušta se početkom 20. stoljeća budući su već bili poodmakli tokovi organiziranja i grupiranja bosanskohercegovačkog stanovništva na vjersko-nacionalnoj osnovi. Takvo bošnjaštvo bilo je u suprotnosti nacionalnopolitičkim ciljevima prije svega Srba i Hrvata u BiH. Prihvatanje srpske i hrvatske nacionalne nominacije kod pravoslavnog i katoličkog stanovništva, njihovo posebno kulturno, društveno i vremenom političko organiziranje značilo je i uvođenje Bosne i Hercegovine u središte srpsko - hrvatskih odnosa. Taj pokušaj izgradnje „jedinstvenog bosanskog političkog naroda, sasvim sukladan zapadnim, modernim teorijama o ustroju društva i odnosu države i nacije“ jednostavno nije uspjevao niti Osmanlijama niti Monarhiji (Filandra, 1998:17). Kako bošnjaštvo nije preraslo u nadetničku, političku kategoriju ono je ostalo na nivou domovinske i zavičajne svijesti. Bosanski Muslimani toga vremena također ga nisu preuzeli za svoju nacionalnu nominaciju, što čine tek 1993. godine, iz razloga što u narodu nije bilo građanskih, političkih i ekonomskih snaga koje bi prepoznavale i akceptirale ideju nacije kao sredstvo vlastite društvene egzistencije. Na ovaj način su nacionalno-politički tokovi određivali i stranačko organiziranje. Političke stranke se pojavljuju kao instrumenti ostvarivanja nacionalno - političkih ciljeva, u principu često divergentne prirode. Iz tog razloga je njihov politički karakter i demokratski kapacitet uslovljavan i ograničavan „svetim“ nacionalno - političkim ciljevima.

Za sve građane i narode tokom Austro-Ugarske okupacije Bosne i Hercegovine rješavanje državno - pravnog statusa zemlje bilo je osnovno političko pitanje³⁹. Svaki od bosanskohercegovačkih naroda imao je svoju viziju rješenja tog pitanja, viziju koja je odgovarala njegovim nacionalnim interesima, mada je o tom pitanju dolazilo i do nacionalnih koaliciranja, pogotovo između srpskih i bošnjačkih političkih predstavnika. Budući da zemlja nije imala nikakvo predstavničko tijelo tako nije bilo ni uslova za djelovanje klasičnih političkih stranaka u Bosni i Hercego-

39 Šire vidjeti: Ibrahimagić, Omer (2009) Državopravni i politički razvitak Bosne i Hercegovine, Sarajevo: Autor

vini. „Odatle su građanske političke stranke koje se formiraju u BiH u prvoj deceniji 20. stoljeća po svom obliku, političkoj ideologiji i psihologiji uglavnom odgovarale tipu 'narodnih organizacija' koje nastaju u kolonijalnim zemljama u doba njihove borbe za nacionalno oslobođenje“, smatra Imamović (1997:133). Većina bosanskih građanskih političara, bez obzira na nacionalnu pripadnost, smatrala je da u Bosni i Hercegovini, kao okupiranoj zemlji, bez predstavničkog tijela nema uslova za djelovanje klasičnih političkih stranaka. U tom smislu, nastavlja Imamović, osnovni politički zadatak bila je borba za rješenje državnopravnog statusa zemlje i stvaranje prethodnih uslova za stranačku aktivnost. Unutar elita je vladalo uvjerenje da bi stranačko diferenciranje bilo štetno i po interese zemlje te se smatralo da se treba nastupati složno u rješavanju državnopravnog statusa zemlje kao osnovnog nacionalno - političkog cilja. To se nije moglo postići putem stranačkih nego samo uz pomoću „nacionalnih“ organizacija. Ovakav pristup, prema Imamoviću, određivao je program i političku strategiju bosanskih građanskih stranaka, koje na prvo mjesto stavljaju svoje nacionalno - političke ciljeve. Da bi se to postiglo, svaki narod pojedinačno trebao je ostati ujedinjen, monolitan u svojoj „narodnoj organizaciji“.

Pretpostavka stranačke i političke pluralizacije bilo je ostvarivanje nacionalno-političkih ciljeva kroz rješavanje statusa zemlje, čime je organiziranje na etničkoj/nacionalnoj osnovi dobilo apsolutni primat nad građanskim i socijalnim principima i interesima. Na taj način su prve moderne bosanskohercegovačke političke stranke izrasle iz već uspostavljenih tzv. narodnih pokreta za vjersku i školsku, odnosno kulturnu autonomiju. Nakon oživljavanja parlamentarne demokratije devedesetih godina 20. stoljeća također svjedočimo prevlasti nacionalnih tema i principa organiziranja nad građanskim, individualnim političkim djelovanjem kada se ponovo daje većinska prednost nacionalnoj homogenizaciji na uštrb političke pluralizacije nacija, što će detaljnije biti elaborirano u narednom poglavlju.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća unutar Bošnjaka su bila jasno izdefinerirana dva pokreta, sa različitim nosiocima i ciljevima. Na jednoj strani bio je pokret za vakufsko-mearifsku autonomiju koji je jasno izražavao nezadovoljstvo austrougarskom upravom, predvodili su ga veleposjednički slojevi i aristokratija/plemstvo, dok je na drugoj strani bio pokret čisto kulturne prirode. Intelektualci, kao nosioci ovog usmjerenja, izводеći prvi muslimanski kulturno-nacionalni preporod imali su namjeru „učvrstiti u narodu svijest o slovenskom porijeklu i potrebi približavanja Zapadu, ali uz očuvanje islamske kulture, koja je bila jedna od bitnih komponenti muslimanskog narodnog bića“ (Imamović, 1997:175). Unutar ovog kruga razvila se ideja o posredničkoj ulozi bosanskih muslimana između zapadne i istočne kulture (Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak i Safvet-beg Bašagić). Ovaj isti krug pokrenuo je književni list „Behar“, osnovao kulturno društvo „Gajret“, sportsko društvo „El-Kamer“, islamsku dioničarsku štampariju, list „Ogledalo“, brojne zemljoradničke zadruge itd.

Političko organiziranje u Bosni i Hercegovini tokom austrougarske uprave odvijalo se u specifičnim historijskim okolnostima koje su bile determinirane snažnim ujecajem naslijeđenih konfesionalnih podjela i intenziviranjem nacionalnih ideologija koje su djelovale iz susjedstva. Iako je austrougarska vlast nastojala stabilizirati takve prilike kroz politiku ravnoteže i projekt izgradnje zajedničkog bosanskog identiteta, takvi pokušaji nisu imali uspjeha. Istovremeno, proces modernizacije društva poticao je razvoj novih oblika političkog i društvenog organiziranja, međutim, oni su već u velikoj mjeri bili vezani za etničko-konfesionalne okvire što će već tada usloviti da se uspostavi obrazac političkog djelovanja u kojem etnički i vjerski identiteti imaju presudan uticaj na formiranje političkih organizacija i artikulaciju političkih interesa.

Nacionalne stranke

Prva bošnjačka politička stranka, Muslimanska narodna organizacija (MNO) osnovana je 1906. godine, a na tradiciji prethodne borbe za vjersku i vakufsko - mearifetsku autonomiju (Džabićev pokret) i od strane u osnovi istog kruga pojedinaca. „Glavni pravac djelatnosti Muslimanske narodne organizacije bio je usmjeren na pitanje vjerske i vakufsko - mearifske autonomije i zaštite posjedničkih interesa zemljovlasnika“ (Imamović, 1997:139). Stranka je činila izvjesne pokušaje da razvije rad na privrednom i kulturnom polju, ali bez naročitog uspjeha, a zahtjevala je i korpus osnovnih političkih i građanskih prava i sloboda te autonomiju za Bosnu i Hercegovinu. U državno-pravnom smislu ova politička grupacija autonomnu Bosnu i Hercegovinu željela je vratiti pod okrilje osmanske carevine, protivila se novoj upravi i na takvoj platformi koalirala je sa vodećom srpskom strankom. Vodstvo stranke činila je aristokratska i tradicionalna zemljoposjednička elita te su se u osnovi bavili vlastitim staleškim pitanjima. Seljaštvo nije bilo aktivan politički faktor iako se na njegovu podršku svakako računalo, dok je ovoj stranci vidno nedostajala podrška inteligencije.

Bošnjačka inteligencija je bila okupljena oko drugih projekata. Napredna kulturno orijentirana bošnjačka inteligencija intenzivirala je modernizacijske procese unutar svoga naroda. Ona je smatrala da je opće moderniziranje i prosvjećivanje naroda pretpostavka njegovog političkog djelovanja. Iz toga razloga se na nešto modernijem političkom programu nakon dvije godine osnovala Muslimanska napredna stranka (MNS). Ona je imala podršku novonastajuće bošnjačke humanističke inteligencije, u državno - pravnim pitanjima zagovarala je održanje postojećeg stanja određenog Berlinskim mirovnim ugovorom iz 1878. godine, a u nacionalnim pitanjima ova stranka bila je više okrenuta hrvatskom nacionalnom pokretu⁴⁰.

40 Vidi Filandra, Šaćir (1998) Bošnjačka politika u XX stoljeću, Sarajevo: Sejtarija, str.25-33

Nacionalno konstituiranje Srba je prema Imamoviću bilo u osnovi zaokruženo do Berlinskog kongresa. Iz razloga demografske brojnosti i razvijenosti nacionalne svijesti njihove nacionalne aktivnosti u Bosni i Hercegovini bile su najorganiziranije a u osnovi su imale antirežimski karakter. U tom smislu ovaj autor daje periodizaciju njihove borbe tokom četiri decenije austrougarske vlasti. Prva faza je seljački ustanak nakon okupacije (1882); druga faza je borba za vjersko-prosvjetnu autonomiju do 1905; treća faza je politička borba protiv formalne aneksije BiH, i konačno, revolucionarne aktivnosti omladine između 1912-1914 (Imamović, 1997:81).

Na sličan način kao kod Bošnjaka je i unutar srpskog korpusa na temeljima narodnog pokreta došlo do političkog organiziranja. Borba srpskog građanstva za vjersko - prosvjetnu autonomiju izdvojila je ovu narodnu zajednicu kao vrlo samosvjesnu, svjesnu svojih ciljeva i interesa, te uspostavila komunikacijsku mrežu unutar nje što je i bila pretpostavka za posebne nacionalne političke stranke. Srpsko političko tijelo bilo je prilično heterogeno na početku 20. stoljeća. Unutar njega su se ispojavale četiri različite tendencije grupirane oko novinskih listova „Srpska riječ“, „Narod“, „Dan“ i „Otadžbina“. Grupa oko „Srpske riječi“ bila je sastavljena od starih boraca za vjersko - prosvjetnu autonomiju (Vojislav Šola i Gligorije Jeftanović) iz Sarajeva, odražavala je ekonomske interese novostale trgovačke klase i oportuno se držala spram okupacione vlasti štiteći prije svega svoje staleške interese. Srpskoj inteligenciji je smetao takav oportunizam te je u Mostaru pokrenula list „Narod“ (dr. Nikola Stojanović i dr. Uroš Krulj). Grupa oko „Naroda“ je u nacionalnom programu održavala neka savremena južnoslovenska gibanja imajući osjećaj i za bosanstvo i za jugoslavenstvo. Treću grupaciju, također u Mostaru, činili su pojedinci okupljeni oko dr. Lazara Dimitrijevića i lista „Dan“ a zahtjevali su radikalno riješenje agrarnog pitanja uz pomoć austro - ugarske vlasti. Četvrtu orijentaciju činila je grupacija oko lista „Otadžbina“ u Banja Luci, koju je uređivao Petar Kočić (Zgodić, 2003:323-595). Pripadnici

ove grupe zagovarali su radikalni ekonomski program (zemlja je onih koji je obrađuju), a u nacionalnom obilježju BiH su, kao i prethodne grupacije, smatrali srpskom zemljom.

Srpska narodna organizacija (SNO) osnovana je 1907. godine. Programski je smatrala Bosnu i Hercegovinu dijelom osmanske carevine kojom Austro - Ugarska mandatom evropskih sila samo upravlja a zalagala se za potpunu autonomiju BiH u kojoj bi vlast pripadala narodnom predstavništvu izabranim tajnim glasanjem na opštim izborima. Budući da su Srbi predstavljali većinu stanovništva, slijedom toga u njihovoj koncepciji oni bi bili i dominantni politički faktor. U srpskoj su politici, kao i u hrvatskoj i bošnjačkoj tog doba „nacionalno-politički ciljevi imali prednost nad socijalno-strukturalnim pitanjima“ (Imamović, 1997:162). Tako je većina u srpskom političkom vođstvu smatrala da je važnije pridobiti Bošnjake i uz njihovu podršku izvojevati državno-pravnu autonomiju Bosne i Hercegovine kao pretpostavku njenog mogućeg ujedinjenja sa Srbijom, nego se beskompromisno boriti za oslobođenje srpskih kmetova.

Bosanskohercegovački Hrvati su na početku 20. stoljeća u političkom smislu bili podijeljeni na građansko-liberalnu i klerikalnu struju. Katoličko stanovništvo Bosne i Hercegovine dočekalo je okupaciju prilično socijalno nestratificirano, bez znatnije građanske klase, trgovaca i obrtnika a sa pretežno seoskim stanovništvom. Luka Đaković, najseriozniji istraživač ovog perioda političke povijesti bosanskohercegovačkih Hrvata, ističe da su ulogu inteligencije u njihovom nacionalnom pokretu imali franjevački svećenici (Đaković, 1985). Oni su pedesetih godina 19. stoljeća zagovarali slavensko - bošnjačku ideologiju da bi je vremenom napustili u korist hrvatske nacionalne misli.

Hrvatska narodna zajednica (HNZ), kao prva hrvatska politička organizacija osnovana je 1908. godine, mada je dvije godine ranije započeto sa organiziranim političkim aktivnostima.

Osnovno političko načelo njenog programa bilo je „da su Bosna i Hercegovina etnički i državno - pravno hrvatske zemlje“ te su tražili sjedi-

njenje BiH sa Hrvatskom u okviru Austro - Ugarske monarhije (Đaković, 1985:229). Drugo načelo je bilo, s obzirom na malobrojnost i siromaštvo Hrvata, da se ne može dopustiti stvaranje više organizacija među Hrvatima. O agrarnom pitanju, a što se ticalo odnosa prema Bošnjacima, postojalo je stanovište da se ne zagovara obligatorno rješenje kmetskog pitanja, čime se taktički podržavalo bošnjačke veleposjednike. Stranka je krajem 1908. godine imala 50 000 članova. Vodstvo stranke činila su građanska lica (Nikola Mandić predsjednik) i striktno se zalagalo za nemješanje konfesionalnih principa u nacionalnom organiziranju, čime se otvorio prostor za nacionaliziranje bosanskohercegovačkih muslimana, po njima konfesionalne zajednice, u hrvatskom nacionalnom smislu. U tom smislu u Pravilima organizacije zauzet je stav da član stranke može biti „i svaki nekatolik koji se osjeća Hrvatom“, kao i stanovnici porijeklom izvan Bosne i Hercegovine. Zastupajući interkonfesionalno načelo u političkom organiziranju HNZ je istakla svoje „liberalno-građansko“ opredjeljenje (Đaković, 1985:245) i ono je činilo jedan pol političkog identiteta Hrvata. Ako bi organizacija bila ekskluzivno katolička, monokonfesionalna, onda bi njeno vodstvo po automatizmu činili svećenici, a to se novonastajućoj građanskoj inteligenciji nije svidjalo. HNZ je stoga smatrala da katolički princip nije temelj za hrvatsku nacionalnost a unutar ovog projekta nacija se nije konfesionalno već politički određivala. Ovakav pristup bio je vrlo progresivan i ambiciozan.

Nasuprot tome stavu, bosanski nadbiskup Josip Stadler insistirao je da članovi HNZ-e mogu biti samo katolici promovirajući klerikalnu orijentaciju unutar bosanskohercegovačkih Hrvata. Istovremeno, Stadler je smatrao da se Hrvati katolici trebaju organizirati posebno u odnosu na Hrvate muslimane, zbog specifičnih socijalnih potreba, a da kooperiraju u svim zajedničkim pitanjima. „Bilo je očigledno da je Stadler želio cjelokupnu politiku novoformirane organizacije bosanskohercegovačkih Hrvata staviti pod svoj nadzor i podrediti je autoritetu crkvene hijerarhije“ (Đaković, 1985:274). Istovremeno, Štadler je smatrao da su njegovo zagovaranje „isključivo katoličko - hrvatske orijentacije“ diktirale okolnosti

u zemlji, budući su druge konfesije u zemlji, a mislio je na muslimane i pravoslavce, već bile organizirane na isključivo konfesionalnoj osnovi. Već ovdje je bilo jasno, ističe Đaković, da je konfesionalni princip političkog organiziranja odnio prevagu u Bosni i Hercegovini i to na način da je jedna akcija izazivala istu protureakciju, odnosno, da je obrazovanje političkih stranaka na konfesionalno - etničkom principu unutar jednog naroda izazivalo isto takvo načelo organiziranja unutar drugih naroda⁴¹.

Hrvatska katolička udruga (HKU) bila je jedina klerikalna stranka, osnovana 1910. godine nakon neuspjeha nadbiskupa Stadlera da preuzme HNZ. Stranka je programski podržala aneksiju i zagovarala trijalističko uređenje Monarhije. U Promemoriji Stadlerove političke grupe koju su Ivo Pilar i Josip Vancaš, kao Štadlerovi osobni izaslanici, predali caru Karlu na audijenciji u Beču u augustu 1917. godine, navodi se da se hrvatska elita zalaže za stvaranje jedinstvenog autonomnog upravnog područja koje bi uključivalo teritorij Hrvatske, Bosne, Hercegovine, Slavonije i Dalmacije uz poželjno pripajanje Istre i Kranjske (Lučić, 2013:117). U organizacionom smislu HNZ je donio odluku da se pored osnivanja vlastitih mjesnih odbora i podružnica iskoriste i postojeće hrvatske nevladine organizacije kao što su pjevačka društva, čitaonice, sokolska društva te hrvatske radničke organizacije. Sve stranke su od početka djelovanja postupale na istovjetan način prema tzv. nevladinom sektoru, patronizirajući ga za vlastite stranačke svrhe, a u cilju viših nacionalnih interesa. Takva praksa se u osnovi nastavila tokom cjelokupne djelatnosti tzv. nacionalnih stranaka.

Obje hrvatske političke stranke odobravale su akt okupacije iz 1878. godine i anektiranje BiH. Austrofilstvo bi ih dovelo u bližu vezu sa Hrvatima u Hrvatskoj, smatrali su. Također im je bila zajednička i trijalistička pozicija u pogledu statusa zemlje. Đaković u vezi s tim navodi:

41 Više o tome u Đaković, Luka (1980) *Položaj Bosne i Hercegovine u Austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914-1918*, Tuzla:Univerzal, str. 155-163

Zbog toga se zaključivalo da se hrvatsko pitanje može riješiti samo u okviru habzburške monarhije (u čijem su državnom sustavu bile ionako sve hrvatske zemlje) i to spajanjem Bosne i Hercegovine u njezino zajedničko državno tijelo, u kome bi se bosanski Hrvati mogli nadati ostvarivanju svehrvatskog političkog programa, okarakteriziranog u formuli trijalizma, tj. stvaranjem treće države u koju bi, pored Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, ušla i Bosna i Hercegovina (Đaković, 1985:359)⁴².

Aneksijom iz 1910. godine Bosna i Hercegovina postala je integralnim dijelom Austro - Ugarske monarhije. Tada je osnovan i Bosanski sabor kao njeno predstavničko tijelo. „Bosanski sabor je sastavljen kombinacijom specijalnog, nacionalnog i virilističkog kurijalnog sistema“ (Imamović, 1997:215), brojao je 92 člana od čega 72 predstavnika naroda i 20 virilista gdje su spadali crkveni i laički velikodostojnici⁴³. Namjera austro-ugarske vlasti je bila da stvori zastupničko tijelo na načelu zastupanja interesa tako da bude što vjerniji odraz nacionalnih i socijalnih prilika u zemlji, a u svrhu održavanja društvene ravnoteže. Građani su bili podijeljeni u tri kurije po nacionalnim grupama čime se svakoj konfesiji osiguravao odgovarajući broj poslanika srazmjerno njenoj veličini. Unutar konfesionalnog izbornog tijela postojale su posebne kurije na socijalnoj bazi: gradska, seoska, veleposjednička i kurija inteligencije (Arnautović, 2009:114-115).

42 „U osnovi političke strategije HNZ je ležalo uvjerenje o malobrojnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini. Konfesionalnost kao ključ nacionalnosti ne može koristiti toliko Hrvatima koliko Srbima ili Muslimanima. U Bosni je živjelo dosta katolika koji nisu Hrvati, ali nije bilo pravoslavlja koji nije Srbin. Zato vodstvo stranke smatra da HNZ mora biti natkonfesionalna organizacija. Tu se posebno radilo o nastojanju da se privuku Muslimani“. (Imamović, 1997: 169). Posebno se očekivala suradnja sa Muslimanskom naprednom strankom, ali kako je ta stranka bila bez uticaja u muslimanskom narodu tada je s ciljem pridobijanja Muslimana HNZ pristala na žrtvovanje agrarnih interesa hrvatskih seljaka podržavajući stav o fakultativnom otkupu kmetova, a što je bila politika bošnjačkoga begovata.

43 „Nadležnosti Sabora su se odnosile na oblast uprave, privrede, kulture i finansija (budžeta). Sva druga pitanja je rješavao monarh. Sabor nije imao nadležnosti u oblasti spoljne politike, vojske, odbrane, finansijskog zakonodavstva i monetarnog sistema. Kada su bile u pitanju veće investicije (izgradnja željeznica), tražila se potvrda i austrijskog i ugarskog parlamenta. Sabor nije imao svoje predstavnike u parlamentima Austrije i Ugarske, a za sve odluke Sabora bila je neophodna određena saglasnost austrougarske vlade, a poslije toga odobrenje monarha“ (Golijan, Stanković, Golijan, 2017:74). Sabor je svo vrijeme postojanja bio prinuđen da traži balans između zemaljske vlade s jedne, i austrougarske vlade i monarha, s druge strane te da se usklađiva sa dominantnim strujanjima iz Beča i Pešte kako bi dobio bilo kakve ustupke.

Pored izabраниh poslanika, u Sabor je ulazio i određeni broj virilista. U Sabor je ulazilo 20 lica po položaju i to: reis-ul-ulema, vakufsko-mearifski direktor, sarajevski i mostarski muftija i po imenovanju najstariji muftija; četiri srpsko-pravoslavna mitropolita i potpredsjednik Velikog upravnog i prosvjetnog savjeta SPC; rimokatolički nadbiskup, te oba provincijala (redodržavnika) franjevačkog reda; sefardski nadrabin; predsjednik Vrhovnog suda; predsjednik Advokatske komore u Sarajevu; načelnik zemaljskog glavnog grada Sarajeva i predsjednik Trgovačke i obrtničke komore u Sarajevu⁴⁴. Prema Imamovićevom prikazu rada Bosanskoga sabora od 72 birana poslanika otpadalo je na prvu kuriju 18, na drugu 20, a na treću 34 poslanika. Mandati su u kurijama dijeljeni na sve vjeroispovijesti srazmjerno broju njihovih pripadnika. U prvoj kuriji Hrvatima su pripadala 4 mandata, Bošnjacima 6 i Srbima 8 mandata. U drugoj i trećoj kuriji zajedno Hrvatima je pripadalo 12 mandata, Bošnjacima 18 i Srbima 23 mandata. Jedan mandat u drugoj kuriji pripadao je Jevrejima.

Bosanski sabor je od osnivanja 1910 godine zasjedao pet puta, sve do početka Prvog svjetskog rata, da bi izostala svaka njegova aktivnost tokom rata kao i prilikom procesa „ujedinjenja“ i stvaranja Kraljevine SHS. Izostanak insitucionalnog aktiviteta Bosanskoga sabora „kao jedinog legitimnog predstavničkog tijela bosanskohercegovačkih naroda“ (Arnautović, 2009:117) tokom stvaranja nove jugoslavenske države/kraljevine Arnautović pripisuje nacionalno-političkim interesima Srbije koja se bojala moguće muslimansko - katoličke koalicije u Bosni i Hercegovini i stavlja te koalicije prema politici „ujedinjenja“. Odluku o pristupanju zemlje budućoj zajedničkoj južnoslavenskoj državi u ime građana i naroda Bosne i Hercegovine donijelo je Narodno vijeće Bosne i Hercegovine, kao najviše predstavničko tijelo zemlje⁴⁵.

44 „Aktivno biračko pravo, prema članu 1. Saborskog izbornog reda imali su „svi bosansko-hercegovački pripadnici muškog spola, koji su na dan izbora navršili 24. godinu, samovlasni su i koji u zemlji stanuju barem od jedne godine amo“. Aktivno biračko pravo imaju i austrijski i ugarski državljani, ukoliko su namješteni u upravnoj, prosvjetnoj i željezničkoj službi u BiH. Jedino su žene veleposjednice, ukoliko plaćaju 140 kruna zemljarine, imale aktivno biračko pravo u prvom razredu prve kurije. Pravo glasa nemaju lica koja se nalaze pod stečajem, dok traje postupak, zatim koja su u aktivnoj službi, te lica koja su pod istragom ili su već osuđena zbog krivičnih djela. Pasivno biračko pravo, po čl. 4. Izbornog reda imali su muškarci sa navršениh 30 godina, ukoliko uživaju sva građanska prava. Lica u aktivnoj državnoj službi, u upravi, željeznicama i javnim školama, nisu imala pasivno biračko pravo“ (Imamović, 1997:215).

45 Vidi više Ibahimagić, Omer (1999) Politički sistem Bosne i Hercegovine, Sarajevo: Magistrat, str.48-51

Ujedinjenje tada dvije nezavisne države, Kraljevine Srbije i Države Slovenaca, Hrvata i Srba, nastale 1918. godine na razvalinama Austro-Ugarske u Kraljevini SHS učinjeno je pod supremacijom srpske političke volje na način da je obrazovana „centralistička monarhija sa jakom unitarističkom vladom i jedinstvenim narodnim političkim predstavništvom“ (Arnautović, 2009:121) čime je otvoren sukob između centralističkih i federalističkih političkih snaga. Oblik konstitucije zemlje i njeno političko uređenje determinirali su i oblike stranačkog političkog organiziranja i djelovanja na način da je cijelo vrijeme trajanja međuratne Jugoslavije dominantan bio etnički oblik političkog organiziranja i koaliranja. Na taj način je oživljavanje političkog života nakon 1918. godine u Bosni i Hercegovini nastavljeno na vjersko - nacionalnoj osnovi i to mnogo izrazitiije i jasnije u odnosu na neko prijašnje vrijeme buduću, kako Arnautović ističe, „da je došlo i do jasnijeg profiliranja i podjele biračkog tijela po vjerskoj i nacionalnoj pripadnosti“ (Arnautović, 2009:123).

Na vjersko-nacionalnoj osnovi su tokom austrougarskog perioda u Bosni i Hercegovini djelovale sve političke stranke, izuzev Socijaldemokratske partije. Sve ove stranke su u većoj ili manjoj mjeri podržavale vjersko - nacionalne suprotnosti bosanskohercegovačkog društva.

Nacionalnoj osnovi organiziranja suprotstavljaju se u to vrijeme tri drugačija koncepta: koncept bosanske nacije, koji nameće Austro-Ugarska a koji je neslavno propao, socijaldemokratska ideja koja jača pred Drugi svjetski rat te koncept jugoslavenstva u okrilju pokreta Mlada Bosna.

Pokušaji austrougarskih vlasti da kroz politiku ravnoteže i projekt „bosanske nacije“ prevaziđu konfesionalne podjele ostali su bez uspjeha, prije svega zbog nedostatka društvenih pretpostavki za prihvatanje jedinstvenog političkog identiteta, ali i zbog već afirmiranih nacionalnih ideologija među Srbima i Hrvatima, te specifične pozicije Muslimana. Time je dodatno učvršćen proces nacionalne diferencijacije, koji je postao ključni okvir političkog djelovanja. Formiranjem nacionalnih stranaka početkom XX stoljeća ovaj obrazac dodatno je institucionaliziran.

Bez obzira na međusobne razlike, sve ključne političke organizacije djelovale su u okviru etnički definiranih političkih projekata u kojima su nacionalni ciljevi imali primat nad socijalnim, ekonomskim i demokratskim pitanjima.

Socijaldemokratska stranka i lijeva politička misao

Industrijalizacija kao modernizacija Bosne i Hercegovine nije nastala kao rezultat prerastanja domaće manufakturne proizvodnje u industrijsku, kako je to bilo u većini evropskih zemalja, već je nakon Berlinškog kongresa od strane Austro-Ugarske uspostavljena kao novi kvalitet koji nije imao domicilnu tradiciju. Državni i inozemni kapital činili su predominantnu vlasničku strukturu industrijskih postrojenja dok je kapital domaćih ljudi ostao u formi zemljišnog i lihvarskog kapitala. Agrarni odnosi kao osnovno socijalno-političko pitanje Bosne i Hercegovine ni nakon dolaska austrougarske vlasti nije rješavano tako da je socijalna struktura stanovništva, i pored razvijanja kapitalističkih odnosa, ostajala nepromijenjena u odnosu na ranija vremena. Pored naslijeđenih etničkih, religijskih i kulturalnih podjela socijalna struktura stanovništva, gdje spadaju zemljoposjednici, kmetovi, slobodni seljaci i ljudi bez zemlje, dodatno je dijelila bosanskohercegovačke ljude. Problem je bio utoliko veći što su socijalna prava, prava kmetova, pretežno katolika i pravoslavaca, poistovjećivana sa etničkim a kasnije i nacionalno - političkim pravima, a što je ove dvije socijalno-etničke skupine antagoniziralo prema muslimanskoj kao pretežito zemljišno-posjedničkoj zajednici.

Socijalističke ideje u Bosni i Hercegovini šire se u specifičnoj formi prije institucionalizacije radničkog pokreta kroz sindikalne zahtjeve za po-

boljšanje radnih uvjeta, skraćanja radnog vremena i više dnevnice. Kada su početkom 20. stoljeća u zemlji počeli nicali različiti oblici društvenog i kulturnog organiziranja na vjerskoj i nacionalnoj osnovi pojavili su se i socijalno determinirani oblici nadkonfesionalnog organiziranja i to:

(...) stvaranje prvih radničkih društava oslobođenih svih nacionalnih i vjerskih ograda, s ciljem da radnike okupljaju, razvijaju kod njih smisao za zajednicu, da ih putem svojih prostorija, biblioteka, kroz zabavu, kulturno i klasno vaspitavaju, prevazilazilo je okvire postavljenih ciljeva i unosilo nove ideje u bosanskohercegovačko društvo. Socijalni i klasni principi počeli su polagano potiskivati vjerski i nacionalni (Hadžibegović, 2000:172).

Udruživanje radnika u moderne sindikalne organizacije počelo je 1905. godine. Na prvom javnom radničkom zboru koji je održan 27. augusta 1905. u Sarajevu usvojena su pravila Glavnog radničkog saveza te je izabrana i privremena uprava. Ta pravila su austro-ugarske vlasti tek godinu dana kasnije odobrile, nakon čega je sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini bio legaliziran (Imamović, 2003:252). Uslijedilo je osnivanje više strukovnih i sindikalnih saveza grafičara, metalaca, rudara i drugih. Ipak, svi oblici potpornih, sportskih, pjevačkih, sindikalnih udruženja i manifestacija nisu bili dovoljni za podizanje idejne i klasne svijesti narastajuće radničke klase pa se 1909. godine pristupilo formiranju Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine. Ova politička stranka nastala je iz sindikalnog pokreta, Glavnog radničkog saveza osnovanog 1906. godine te su u početku sindikalni i politički pokret u neraskidivom jedinstvu. „Ideja vodilja bosanskohercegovačkih socijaldemokrata i njihove primarne namjere vezane su za uvođenje socijalizma ostvarivanjem punih radničkih sloboda, ravnopravnosti svih naroda, ostvarenjem ekonomskog blagostanja radnika, preuzimanje političke vlasti parlamentarnom borbom te rješanjem agrarnog pitanja u potpunu korist seljačko-agrarne populacije“ (Fejzić, 2015:159).

Službeno glasilo stranke bio je prvi socijalistički list "Glas slobode" koje je već ranije počeo izlaziti, prije formalnog osnivanja stranke. Iako je Socijaldemokratska stranka BiH bila pod značajnim utjecajem austrijske socijaldemokratske stranke, ipak su postojale specifičnosti koje su se poklapale sa tadašnjim bosanskim prilikama radničkog organiziranja u Bosni i Hercegovini. Naime, kako je pored Glavnog radničkog saveza postojalo dvadesetak malih zanatlijsko-radničkih udruženja koja su bila organizirana na konfesionalno-etničkoj i lokalnoj osnovi sa nekolicinom članova, jedna malobrojna grupa članova Socijaldemokratske stranke u Mostaru i Sarajevu odcijepila se od stranke i pokrenula list "Zvono" (Imamović, 2003:253). Ta grupa imala je za cilj da se čvršće vežu sa Kočićevom grupom pri čemu su socijalne zahtjeve radnika stavljali u drugi plan a srpske nacionalne, odnosno nacionalističke, interese u prvi.

Mada su bosanski socijaldemokrati zagovarali prava žena i sekularnost u obrazovanju, što ih je kvalitativno razlikovalo od tadašnjih nacionalnih stranaka, oni nisu uspjeli razumjeti niti u političku akciju pretočiti revolucionarni potencijal agrarnog pitanja. Oni jednostavno nisu imali povjerenja u seljaštvo, što je tu stranku u dominantno agrarnom bosanskohercegovačkom društvu činilo neatraktivnom do te mjere da nije ni bila parlamentarna stranka tokom Austro - Ugarskog perioda. U državno - pravnom smislu socijaldemokrati su Bosnu i Hercegovinu vidjeli kao dio ujedinjene Jugoslavije a nakon balkanskih ratova kao dio balkanske federacije.

„Socijaldemokratska stranka BiH odbacuje ideju stvaranja bosanske nacije i samostalne bosanske države, ali kritizira srpski i hrvatski nacionalizam, te otvoreno preferira jugoslavensku orijentaciju i balkansku suradnju“ (Fejzić, 2015:163). Nošeni idejama parlamentarizma, republike i socijalne demokracije, socijaldemokrati su nacionalno pitanje svodili na jugoslavensko, odnosno na tvrdnju da su svi jugoslavenski narodi u osnovi jedan narod.

Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunisti), kao Komunistička partija Jugoslavije osnovana je 1919. godine. Na Četvrtom kongresu KPJ 1928. godine u Drezdenu prihvaćen je stav Kominterne o razbijanju Jugoslavije kao versajske tvorevine te formiranju nacionalnih država kao oblika političko - pravnog rješenja nacionalnog pitanja u sklopu balkanske federacije. Među tim državama nije bilo Bosne i Hercegovine, što upućuje da je teritorijalno trebala biti podjeljena između Srbije i Hrvatske ili biti integralno u sastavu Srbije.

Na Splitskom plenumu 1935. napušten je stav o nužnosti razbijanja Jugoslavije, kao zadatak je uzeto njeno revolucionarno demokratsko transformiranje. Osnivaju se KP Hrvatske i KP Slovenije u sastavu KPJ pod izgovorom potrebe radnih masa Hrvatske i Slovenije da njihova partija nosi naziv njihove narodnosti (Bandžović, 2017:225). Partija se tokom 1940. godine izjasnila za narodnu autonomiju Bosne i Hercegovine. Safet Bandžović smatra da je KPJ svojom strukturom projicirala buduće konture federalne države. Na ovaj način napravljena je poveznica između strukture partije, strukture političkog sistema i real političkog nasljedstva naroda.

Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine je 1919. godine pristupila jedinstvenom jugoslavenskom radničkom pokretu. Međuratna cjepanja te stranke na reformističku i revolucionarnu struju poznatu kao komunističku partiju Jugoslavije (KPJ) reflektirala su se i na bosanskohercegovačke ljevičare. Mladi ljevičarski intelektualci u brojnim tekstovima i studijama analizirali su i kritizirali socijalno-ekonomske prilike u Bosni i Hercegovini zalažući se za socijalne reforme. Oni su vrlo aktivno djelovali na političkom planu, kritički su se sučeljavali sa monarhističko-apsolutističkom vlašću te zagovarali suradnju jugoslavenskih naroda.

DJELOVANJE POLITIČKIH STRANAKA U BOSNI I HERCEGOVINI IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

U okviru Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevine SHS) nastale 1918. godine nastavljeno je djelovanje tri glavna kulturna društva⁴⁶, a konflikti nacionalni odnosi su bili podsticaj da se još više učvrste zasebne političke ideologije i identiteti etničkih elita. Tako su Muslimani bili vjerni idealu cjelovite i autonomne Bosne i Hercegovine dok Srbi i Hrvati nisu „dijelili ovaj ideal nego su se usmjeravali ujedinenju Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, odnosno Srbijom“ (Džaja, 2004:259). Način regrutacije u velikoj mjeri je doveo do formiranja tri zasebne društvene elite koje nisu uspjele izgraditi zajedničko shvaćanje političkog identiteta stanovništva i države Bosne i Hercegovine, što će ostaviti dugotrajne posljedice na bosansko društvo i državu sve do savremenog perioda. „Vjerska i etnička segmentiranost društva bila je institucionalizirana i na 'državnoj' razini, to jest na razini glavnih političkih tijela Bosne i Hercegovine u razdoblju austrougarske vladavine. Tada su ozakonjeni i praktično primijenjeni prvi normativnoinstitucionalni obrasci uređenja političkih odnosa koji su bili srodni konsocijacijskim mehanizmima“ (Kasapović, 2005:96). Ipak, neophodno je imati u vidu da su političke pozicije unutar svih triju zajednica bile vrlo složene i podložne unutrašnjim podjelama, regionalnim razlikama i promjenama kroz vrijeme.

U svim oblicima stvaranja Prve Jugoslavije (1918 –1941) bosanskohercegovački narodi bili su posebno zastupljeni i to u osnovi prema proporcionalnom principu. Kada se septembra i oktobra 1918. u Zagrebu formiralo predstavničko tijelo Južnih Slavena u okviru AustroUgarske monarhije, Narodno vijeće SHS, u njegov Plenum je ušlo 10 Srba, 6 Hrvata i

46 "Napredak" - Hrvatsko prosvjetno i kulturno društvo za Bosnu i Hercegovinu, "Gajret" - Prosvjetno i kulturno društvo Muslimana u Bosni i Hercegovini i "Prosvjeta" - Srpsko prosvjetno i kulturno društvo

2 Muslimana/Bošnjaka a Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu, novembar 1918, imala je 6 Srba, 4 Hrvata i 1 Bošnjaka te jedno mjesto za Socijaldemokratsku partiju. Muslimani/Bošnjaci su bili posebno zastupljeni ali ne u po njima zadovoljavajućem procentu. Prema statističkim podacima iz 1907. u Bosni i Hercegovini činovnički aparat je bio popunjen uglavnom ljudima sa strane, samo trećina službenika bila je iz domicilnog stanovništva. Bošnjaka je tada bilo u činovničkom kadru ispod 10%, daleko ispod zastupljenosti u stanovništvu, što se pravdalo činjenicom da ih je najmanji broj bio evropski obrazovan. Nakon 1918. srbijanski vladajući krugovi doveli su svoj pouzdani činovnički kadar iz Srbije i izvršili dodatnu i sistematsku smjenu i ono malo bošnjačkih činovnika čime je bio vidno narušen princip nacionalne ravnopravnosti. Purivatra o tome navodi sljedeće:

Tako, na primjer, 18. avgusta 1919. među šest okružnih predstojnika, 6 predsjednika okružnih sudova, 6 državnih odvjetnika, 5 predsjednika senata Vrhovnog suda i 13 direktora srednjih i s njima izjednačenih škola nije bilo nijednog Muslimana, od 54 predsjednika kotarskih sudova i 51 šefa poreskih ureda bio je samo jedan Musliman, a od 17 upravitelja kotarskih ispostava bila su 2 Muslimana, dok je 5 Muslimana bilo među 61 višim službenikom(...)(Purivatra, 1977:44).

U razdoblju Prve (1918 – 1945) i Druge Jugoslavije (1945-1992) dolazi do ograničavanja pa i nasilnog obuzdavanja procesa društvenog i političkog organiziranja bosanskohercegovačkih etničkih zajednica. Naglašena osobina autoritarnih političkih režima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a pogotovo Kraljevine Jugoslavije, bila je ograničavanje društvenog i političkog pluralizma pa je tako povremeno i službeno zabranjivano nacionalno političko i društveno organiziranje i djelovanje. Poslije proglašenja oktroiranog ustava 1931. godine bila su zabranjena sva udruženja „na vjerskoj, plemenskoj i regionalnoj“ osnovi a zabrana se odnosila, osim na političke stranke, također i na sportska društva, „pri čemu je ustavodavac vjerojatno imao na umu sokolska društva koja su djelovala kao izvanparlamentarni stranački supstituti“ (Džaja, 2004:41).

Nakon zabrane svjetovnog nacionalnog organiziranja i djelovanja, funkciju političkih institucija ponovo su preuzele crkvene ustanove, koje su kroz svoje vjerske, kulturne i sportske aktivnosti istovremeno promovirale i političke vrijednosti i ciljeve. Kako formalno nije postojala službena državna crkva, Srpska pravoslavna crkva imala je status neformalne „državne crkve“ a samim tim i znatan politički i društveni utjecaj.

Nacionalno pitanje se u Bosni i Hercegovini izjednačavalo sa agrarnim. Bosanskohercegovačko društvo bilo je klasno podijeljeno i bilo je za očekivati da socijalna integracija potlačenih seljačkih masa stvori jedinstven nadetnički političko - interesni blok. To se u Bosni i Hercegovini nije desilo. Stvari su išle upravo obrnutim putem. Naime, prema Purivatri, u revolucionarnim akcijama bosanskohercegovačkog seljaštva nisu učestvovali katolici i muslimani u odgovarajućoj mjeri, odnosno srazmjerno njihovom broju kmetova i seoske sirotinje. Oni su uglavnom bili pasivni jer su očekivali „pravedno“ i zakonito rješenje agrarnog pitanja. Štaviše, muslimanski kmetovi i seoska sirotinja solidarisali su se sa muslimanskim feudalcima i ne samo da se nisu borili protiv njih nego su kasnije čak i podržavali političke akcije feudalaca. „Muslimanski slobodni seljaci još od prvih dana ‘prevrata’ našli su se na strani muslimanskih feudalaca jer su u priličnoj mjeri bili pod udarom agrarnog pokreta u kome se, sticajem prilika, klasna komponenta poistovjećivala sa vjersko - nacionalnim osjećajima i interesima“ (Purivatra, 1977:33). Bošnjačka feudalna elita, kao politička elita, uspjela je poistovjetiti svoje imovinske interese sa interesima cijelog naroda, napade na sebe predstaviti kao napad na sve Bošnjake i kao napad na vjeru što je bila dobra baza homogenizacije. Ključno je da je došlo do preklapanja/podudaranja socijalnog statusa i vjerske/nacionalne identifikacije na način da su svi Bošnjaci predstavljani kao veleposjednici/eksploatatori a svi kršćani kao kmetovi/eksploatirani⁴⁷. Na ovoj osnovi došlo je do etničkog cijepanja društva i suprostavljanja materijalnih kao etničkih interesa.

47 „Konfesionalna i socijalna podjela u bosanskom društvu u jednom su se povijesnom trenutku podudarile na način da su katolici/Hrvati i pravoslavci/Srbi većinski bili kmetovi, eksploatirani, dok su muslimani/Bošnjaci bili veleposjednici, eksploatatori. Naravno, bilo je i nemuslimana veleposjednika, posebno Srba u austougarskome razdoblju, kao i muslimana kmetova, ali je ovaj obrazac klasno-konfesionalne podjele bosanskoga društva u osmanoskome razdoblju bio i ostao dominantan“ (Filandra, 2012:308).

Različita su bila politička očekivanja od stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Akt ujedinjenja 1918. pored naslijeđenih stvorio je i nove međunacionalne probleme koji se u osnovi počinju tada i pogoršavati. Sam čin ujedinjenja neprestano je bio predmetom različitih interpretacija ali se u njega ušlo i sa različitim očekivanjima. Dok je srpska strana dobrim dijelom smatrala da se tim činom radi o proširenju Srbije na osnovu njene vojne zasluge u stvaranju zajedničke države, dotle su Slovenci i Hrvati smatrali da se radi o novoj državi koja na federalnom principu treba da omogući ravnopravan i slobodan razvoj svih naroda.

Hrvati i Srbi nakon 1918. godine nisu obnovili predratne stranke već su se „uglavnom, politički organizirali u stranke čije su centrale bile u Zagrebu (Hrvatska seljačka stranka) i Beogradu (Radikalna, Demokratska, Zemljoradnička“ (Bandžović, 2017:190). Kraljevina je smatrana državom jednog „troimenog“ naroda a u njoj osim tri „plemena“ nije bilo drugih priznatih plemena. Narodi koji su se ujedinili slabo su se poznavali. Nije bilo zajedničke historijske svijesti niti zajedničke vizije razvoja, razlike oko koncepcije države bile su stalne, nije bilo unutarnje legitimacije niti konsenzusa o strateškim političkim pitanjima. Nacionalni unitarizam i državni centralizam te segregacijska politika prema nesrpskim narodima bili su polazna osnova prve Jugoslavije.

Ujedinjenje je, dobrim dijelom, samo potvrdilo postojeće odnose moći: vojno moćna Srbija, koja se u ratu borila na „pravoj“ strani, „usisala“ je „slabiju“ slavensku braću. Nacionalni problemi mučili su novu državu od početka, ugrađeni u njeno biće i sudbinu. Susrele su se dvije nespojive koncepcije i politike jugoslovenstva, jedna na zapadnom a druga na istočnom dijelu zemlje. Očekivalo se da građanske i nacionalne slobode slavenskih naroda u slavenskoj državi budu više od prava i sloboda stečenih u Austro-Ugarskoj. U zapadnom jugoslavenstvu bile su snažno izražene težnje ka federativnom uređenju države. Istočni partner ujedinjenja, Kraljevina Srbija, nastupao je, pak, kao država sa vlastitom dinastijom, sa svojim tipom državne organizacije i sa pobjedničkom voj-

skom. Primat je temeljila na ratnim zaslugama, političkoj hegemoniji i pokušaju stvaranja jugoslovenske integralističke ideologije, što nije bilo moguće bez raznih vidova nasilja. Istovremeno, srpske elite smatrale su centralizaciju i potiranje kulturnih i političkih obilježja autonomnih regija preduvjetom za stvaranje jake države (Bandžović, 2017:187).

Tokom trajanja Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije politički izbori bili su obilježeni dominacijom vodećih nacionalnih stranaka u okviru svakog naroda. Na izborima 28. novembra 1920. Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO) dobila je 24 mandata u Bosni i Hercegovini za ustavotvornu skupštinu Kraljevine SHS a ostale stranke: Savez težačka 12, Narodna radikalna 11, Hrvatska težačka 7, KPJ 4, Hrvatska pučka 3, i Jugoslovenska demokratska 2 mandata. Na izborima 1923. godine bile su sljedeće stranke: JMO (18) Narodna radikalna stranka (13), Zemljoradnička stranka (7) Hrvatska republikanska seljačka stranka, (7), HRSS – disident (Kordić) (2), Srpska stranka, (1) te stranke bez osvojenih mandata Demokratska stranka, JMNO (Maglajlić), Hrvatska težačka stranka, Narodna radikalna stranka – deisidenti, Hrvatska pučka stranka, Složni Hrvati, Socijal - demokrati, Nezavisni Muslimani (ing. Suljaga Salihagić), Bez političkih obilježja – Kosta Popadić. (Bandžović, 2017:139).

Jugoslovenska muslimanska organizacija je kao najjača bošnjačka stranka zastupala monarhističko uređenje zemlje ali je za Bosnu i Hercegovinu tražila autonomiju sa pokrajinskim saborom. Srpski radikali, kao najjača srpska stranka, bili su apsolutno protiv toga tvrdeći da se Srbi nisu borili za to nego za sjedinjenje ovih krajeva sa nezavisnim srpskim državama, Srbijom i Crnom Gorom. Od samog početka uspostave Kraljevine SHS obrazovala su se dva bloka, centralistički, kojeg su promovirali svi srpski politički akteri, i federalistički blok, kojeg su činile hrvatske političke stranke sa koalicionim partnerima iz drugih naroda, uglavnom Bošnjaka i Slovenaca.

Ključno političko pitanje Bosne i Hercegovine između dva svjetska rata bilo je pitanje: čija je Bosna? „I sa srpske i sa hrvatske strane „dokaziva-

no“ je kako je ona „srpska“, odnosno „hrvatska“ Ovim problemima vodstvo JMO posvetilo je u stranačkom listu uvodnik „Sporazum i Bosna“. Tu se naglašava da je Bosna uvijek bila središte srpsko-hrvatskog spora, pošto su i jedni i drugi „natezali“ istorijske činjenice kako je kome trebalo. „Svakome ko poznaje istoriju – nastavlja se u uvodu – jasno je da Bosna nikada nije bila ni srpska ni hrvatska i da je ona kroz istoriju uvijek znala sebi osigurati zaseban položaj i makar kakve samostalnosti“. Zato se „bosanski problem koji je osebujan ne može rješavati samo sa srpskog ili samo hrvatskog stanovišta“, jer Bosna ima svoj „posebni historijski razvoj, i socijalni život, posebno tlo i sastav pučanstva, posebni mentalitet Bosnaca i Hercegovaca“ koji „traže poseban način tretiranja“ (Purivatra, 1977:152).

Političke stranke su koristile vjerska osjećanja birača u izborne svrhe, manipulacija religijom na svim stranama bila je prisutna:

S obzirom na tadašnji značaj vjerske komponente u društvenom, a ne samo političkom životu u Bosni i Hercegovini, vodstvo JMO, upravo je taj faktor upotrijebilo kao najefikasnije sredstvo u borbi protiv radikalizacije, držeći na taj način muslimanske mase pod svojom isključivom kontrolom i manipulišući njima. Objektivno, takva politika vodstva JMO, pa i radikalizacija, vodila je ka daljoj izolaciji i Muslimana i Srba, a u nekim mjestima i ka produbljivanju netrpeljivosti između Muslimana i Srba, piše Purivatra (1977:248).

Religija se koristila kao instrument zastrašivanja, kolektiviziranja, homogeniziranja, konfesionalizacije biračkoga tijela na način da su pretežno, ako ne i isključivo, svi glasali za svoje konfesionalne predstavnike mada je unutarkonfesionalna politička pluralizacija minimalno postojala⁴⁸.

Najbrojnija hrvatska politička stranka u međuratnom razdoblju, a koja je djelovala u Bosni i Hercegovini, bila je Hrvatska republikanska se-

⁴⁸ Pored političkih stranaka zasnovanih na etničkom principu u političkom životu zemlje djelovala je, s dužim periodima zabrane, i lijeva ideja u liku Komunističke partije. Socijalno-ekonomska pitanja radništva i seljaštva pokreće lijeva inteligencija tridesetih godina, bez većih izbornih uspjeha ali sa tendencijom jačanja simpatizera.

ljačka stranka koja se od 1925. nazvala Hrvatska seljačka stranka (HSS). Centralno pitanje ove stranke bilo je „hrvatsko pitanje“, i politički aspekt tog pitanja prožimao je život i stranke i svakog njenog pristaše. Odnos centrale ove stranke u Zagrebu i njenog ogranka u Bosni i Hercegovini, u uslovima policijske prismotre i sužene slobode agitiranja i djelovanja, premošćavali su pojedinci, istaknute ličnosti na terenu. U ovom periodu funkcionirala je tijesna veza između političkog organiziranja i tadašnjeg nevladinog sektora, posebno su kulturno - prosvjetna društva pružala priliku da u uslovima zabrane političkog rada preuzmu zadaću razvoja i štice nacionalne svijesti. „Vodstvo, centralno i lokalno, svjesno ograničenih mogućnosti organizirane djelatnosti, zadovoljavalo se, u uslovima sve sustavnijeg i oštrijeg kursa upravljanja, kakvim – takvim efektima akcija koje nisu imale u osnovi politički karakter, ali koje su vodili politički prononsirani ljudi“ (Išek, 1991:49). Aktivnost najistaknutijih pojedinaca bila je, prema Išku, okosnica djelatnosti HSS-a.

Vodstvo HSS je 1936. osnovalo zaštitne organizacije Stranke koje su nazvane Hrvatska seljačka zaštita. Svrha osnivanja je bilo osiguranje individualne i kolektive sigurnosti u priliki kada nema dovoljne javne zaštite njihovih prava, a osnivane su izvan Banovine u mjestima gdje su Hrvati bili većinsko stanovništvo i gdje su bili u paritetnom odnosu sa Srbima⁴⁹. Kada je Mehmed Spaho, vođa JMO-a, na izborima 1935. nezadovoljan saradnjom sa Mačekom pristupio u vladu dr. Stojadinovića, prohrvatski i opoziciono orijentirani Muslimani/Bošnjaci stvorili su preduvjete za nastanak muslimanske opozicije koja će se vezivati za HSS.

Nakon kraljeve diktature 1929. godine nazivi plemena izbrisani su iz naziva države, nametnuta je bila politika integralnog jugoslovenstva, čime je i stranački politički život bio suspendiran. Ideologija integralnog jugoslovenstva, poznata i kao etnički unitarizam, polazi od ideje da tri „plemena“ jugoslovenske nacije, Srbi, Hrvati i Slovenci, potiču iz zajedničkog izvora, iako su tokom stoljeća razvijani u različitim historijskim

49 Vidi Išek, Tomislav (1991) Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-1941, Sarajevo: Institut za istoriju, str. 196

pravicima. Zbog toga se ova koncepcija često opisuje kao ideja o „troimenom jugoslovenskom narodu“, dok se osnivanje jugoslovenske države tumači kao završna faza ponovnog ujedinjenja jedne, suštinski jedinstvene nacije. Ipak, različiti narodi su ovoj ideologiji pristupali selektivno i pragmatično, u skladu sa vlastitim interesima. Tako je, primjerice, JMO jugoslovenstvo shvatala kao spoj srpstva i hrvatstva na narodnosnom nivou, koristeći ga i kao način da izbjegne jasno nacionalno opredjeljenje (Bandžović, 2017:199).

SOCIJALISTIČKA FEDERATIVNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA I STRANAČKI MONIZAM

Tokom Drugog svjetskog rata, 1943. godine, Bosna i Hercegovina se konstituira kao samostalna federalna država u sastavu Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ). U tom periodu antifašističko vijeće zapravo predstavlja narodnu skupštinu formiranu kao tijelo sastavljeno od predstavnika sva tri naroda u Bosni i Hercegovini koje su birali narodnooslobodilački odbori. Bosanskohercegovačka državnost obnovljena je 25. novembra 1943. u Mrkonjić gradu. Na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a. 1. jula 1944. u Sanskom Mostu, usvojena je „Deklaracija II zasjedanja ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine“. U pogledu izbornih prava tu stoji:

Izborno pravo u demokratskoj Bosni i Hercegovini birači će vršiti tajnim glasanjem na osnovu opšteg, jednakog i neposrednog prava glasa. Aktivno i pasivno izborno pravo ima svaki građanin i građanka koji su navršili 18 godina života, a nisu toga prava lišeni na osnovu zakona. Borci narodno - oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije imaju to pravo bez obzira na godine starosti (Ibrahimagić, 1999: 240).

Nova Vlada BiH formirana je 28. aprila 1945. Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a, pozivajući se na odluke Prvog zasjedanja, proglasilo je Bosnu i Hercegovinu zemljom i srpskom i hrvatskom i muslimanskom ali ne i bosanskom. Ubrzo nakon ovog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Sarajevu je 21.-22. maja 1945. održana konferencija predstavnika bosanskohercegovačkih Muslimana. Na njoj je izabran Glavni odbor Muslimana Bosne i Hercegovine, „ne kao organ posebne muslimanske političke stranke, već kao političko predstavništvo Muslimana i operativni politički organ Narodnog fronta“ (Bandžović, 2017:338). Zadatak tog odbora bilo je političko djelovanje među muslimanskim življem u pravcu njegove političke aktivacije te još masovnijeg pristupanja narodnofrontovskoj organizaciji. Ubrzo je slijedilo i formiranje Hrvatske republikanske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini. Obje organizacije su djelovale pod okriljem Narodnog fronta čime se htjelo izbjeći višestranačje. Posebna srpska organizacija unutar Fronta nije formirana.

U Bosni i Hercegovini su 13. oktobra 1946. godine održani izbori za Ustavotvornu skupštinu. Nakon toga održani su izbori za Ustavotvornu skupštinu Jugoslavije 11. novembra 1945. „Skupština BiH predstavlja je stalni narodni parlament koji je biran saglasno Ustavu i izbornom zakonu svake četvrte godine. U prvom ustavnom periodu od 1945. do 1953. godine skupština BiH je bila jednodomna, sa 150 narodnih poslanika“ (Golijan, Stanković, Golijan, 2017:75). Kasnije, u periodu od 1953. do 1963., Skupština je imala dva doma, Republičko vijeće i Vijeće proizvođača dok je u periodu od 1963 do 1974. godine postojalo pet domova: Republičko vijeće, Privredno vijeće, Kulturno - prosvjetno, Socijalno - zdravstveno i Organizaciono - političko vijeće. Od svih pet, samo je Republičko vijeće bilo neposredno birano od strane svih punoljetnih građana⁵⁰. Ustavom iz 1974. godine Skupština BiH se konstituiše kao trodomno tijelo te obuhvata Vijeće udruženog rada, Društveno-političko vijeće, koje je bilo neposredno birano od strane građana, i Vijeće opština, birano od strane opštinskih skupština.

⁵⁰ Dobra strana ovako organiziranog zakonodavnog tijela autori Golijan, Stanković i Golijan vide u činjenici da je ogroman broj ljudi odnosno „građana direktno ili indirektno učestvovalo u organizaciji i vršenju vlasti i upravljanja“. Loša strana tako ustrojenog delegatskog sistema odnosila se na glomaznost sistema koji je sporo funkcionirao i bio skup i neefikasan u donošenju odluka usljed čega je dolazilo do „isticanja grupnih - cehovskih i strukovnih interesa, a gubio se opšti, zajednički interes“ (Golijan, Stanković i Golijan, 2017:75).

Druga, socijalistička Jugoslavija bila je formirana kao federativna država te su na republičkom i saveznom nivou političke strukture bile u potpunosti pokrivene od strane Komunističke partije, odnosno Saveza komunista. Savez komunista je služio kao kanal za delegiranje političke volje jugoslavenskog partijskog vodstva prema svim republičkim institucijama i organizacijama. „Stoga se komunistički tipovi federacija nazivaju i pseudofederacijama ili negenuinim federacijama u odnosu prema demokratskim federacijama, jer su bile federacije ponajprije prema formalnoj strukturi, a mnogo manje prema postupcima interesnog pregovaranja i odlučivanja“ (Kasapović, 2005:108). Ovaj model „represivnog federalizma“, smatra Kasapović, nije bio institucionalni okvir za zaštitu i razvoj posebnih nacionalnih identiteta već za „njihovo ideološki kontrolirano izražavanje i svojevršno 'depolitiziranje'“. Zapadni analitičari su skloni tumačenju da otpor prema zamisli federalizma koji vlada u Istočnoj Europi upravo potiče od iskustva jugoslavenskog tipa pseudofederalizma kao i raspada triju komunističkih federacija, sovjetske, jugoslavenske i čehoslovačke.

Socijalistička Jugoslavija je bila zemlja velikih različitosti, imala je jednu političku partiju, jednu ideologiju i jedinstven državni aparat te istovremeno dvije azbuke/abecede, tri velike religije, četiri jezika, pet nacija i šest republika. Pravi izazov bilo je ostvarenje političke integracije države kroz njenu federalnu strukturu budući da su socijalizam i demokratija u proturječju. Jugoslovenski politički identitet zasnivao se na ideologiji socijalizma. Ustanovljena je unija između Partije i države, s tim da je Partija bila vodeća idejna i organizaciona struktura. Iz tog razloga se mogla i desiti ideologizacija i instrumentalizacija prava. Pravo je bilo sredstvo u rukama vladajuće klase/proletera s ciljem ostvarenja njihovih interesa.

Izbori za ustavotvornu skupštinu održani su 11. novembra 1945. Ustavotvorna skupština je bila organizirana dvodomno te se sastojala od Savezne skupštine i Skupštine naroda. Na izborima su bile predstavljene dvije liste, prva je bila Lista narodnog fronta Jugoslavije a druga

opoziciona lista koja nije imala formalni naziv. "Na izborima za Saveznu skupštinu Lista Narodnog fronta dobila je zvanično 6,725. 047 glasova ili 90,48% birača, a kutija bez liste, zvana 'ćorava kutija' 707.422 ili 9,52%. Sličan omjer bio je i kod izbora za Skupštinu naroda, gdje je za Listu narodnog fronta glasalo 6,574.975 ili 88,69% birača, dok je kutija bez liste dobila 838.239 ili 11,31%" (Imamović, 2003:213).

Socijalistički sistem, kao jednopartijski politički sistem, sam po sebi nije bio demokratski. Karakteristike realnog socijalizma, sa kojim je i Jugoslavija započela svoju socijalističku eru, prema Zagorki Golubović su sljedeće:

*(...)monoorganizacijska struktura društva sa jednopartijskom vladavinom koja isključuje pluralizam ideja i asocijacija; zatvoreno birokratsko društvo; dominacija politike nad svim sferama javnog života, te jednodimenzionalno poimanje čoveka i društva; institucionalizovana društvena nejednakost koja se krije iza lažnog 'egalitarizma'; apsolutizacija moć aparata vlasti na čelu sa harizmatikom ličnošću; voluntarizam u primeni zakona i zloupotreba moći; ostvarenje izvesne socijalne sigurnosti na račun slobode*⁵¹. Jugoslavija je svojim tipom samoupravnog socijalizma, iako je navedene karakteristike socijalizma kao takvoga najvećim dijelom zadržala, uspjela da stalno podiže životni standard stanovništva, otvara se trgovinski prema svijetu i djelomično se stalno reformira, politički i ekonomski.

Istražujući uzroke sloma socijalizma i uspona nacionalizma Zvonko Posavec kaže da je socijalizam „zakazao na dva osnovna područja koja konstituiraju savremeno doba: nije uspio postići zaštitu političkih prava pojedinaca, koja su još od francuske revolucije bila stožer modernih političkih ustrojstava, a niti je uspio organizirati racionalnu proizvodnju i njezinu stalnu inovaciju“ (Posavec, 1995:142). Produktivni sadržaji socijalizma ugrađeni su u koncept modificirane liberalne demokratije prema mišljenju Nenada Zakošeka. No, sistemski transcendirajuće predodžbe socijalizma, kao one o ukidanju privatnog vlasništva, tržišta, političkog

⁵¹ Zagorka Golubović, „Nova levica, socijalizam i personalizam“, Republika, br. 272. god. 2001. ; dostupno na http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/2001/272/272_20.html

predstavništva, pokazale su se nespojivim sa liberalnim konceptom i postale su zastarjelim „zato što se bitno promijenila problemska situacija modernog društva“ (Zakošek, 1992: 107.)

Socijalizam nije ostvario neka od svojih osnovnih ciljeva, prije svega slobodu čovjeka te bratstvo među ljudima u etnoheterogenim društvima. S njegovim krajem nastupila je etnicizacija socijalnog ambijenta uz retraditionalizaciju i reklerikalizaciju društva. Očekivanja od odumiranja države, nacije i religije također nisu bila ostvarena. Naprotiv, religija postaje značajna javna institucija sa bitnim političkim legitimacijskim potencijalom. Socijalizam nije uspio preoblikovati niti potisnuti konfliktne potencijale prošlosti. Nacionalizmi su samo bili površno uspavani i kontrolirani. Niko, ipak, nije mogao predvidjeti, pa ni historičari čija su djela imala „marksistički pristup nauci“, da će se jugoslovenski sistem na tako destruktivan način kakav nije primijenjen ni u jednoj tranzicijskoj zemlji evropskog socijalizma, urušiti, mada se potom slom Jugoslavije shvatao kao neizbježni slijed⁵². „Politika multinacionalizma koju je promicao SKJ, isticala je nacionalne identitete. Gospodarska kriza 1980 -ih godina i slabljenje utjecaja savezne Komunističke partije udahnuili su novi život apelima baziranim na nacionalnosti. U nedostatku drugih oblika političke kohezije, nacionalizam se, pred kraj socijalističkih tvorevina u većem dijelu Istočne Europe, pokazao kao najpraktičnija sjedinjujuća doktrina“ (Sekulić et al, 2004:82). Društveni sistem generirao je nacionalizam, a ne ljudi, glasači, kako tada, tako i danas. Kada se socijalizam suočio sa krizom funkcioniranja njegove elite su u pravilu uzrok vidjele u nedovoljnoj klasnoj svijesti radništva a ne u samoj ideologiji i na njoj zasnovanom sistemu. U godinama krize se vidjelo da partijska država ne može bez partije. Institucije države bile su oslabljene jer je već bila oslabljena partija. Savez komunista Jugoslavije (SKJ) se raspao na XIV kongresu, što je bio uvod u raspad države jer je partija bila ako ne jedini, onda makar osnovni element društvene integracije.

52 O teorijama kraja Jugoslavije više vidi Jović, Dejan (2003) *Jugoslavija, država koja je odumrla*, Zagreb: Prometej

Tokom socijalizma historiografija i kultura sjećanja podupirali su ili potiskivali događaje iz nacionalnih historija i nacionalna identitetska obilježja u ovisnosti od procjene da li su nositelji progresivnih ili retrogradnih ideja. Režim je težio stvoriti zajedničko sjećanje, zajedničku tradiciju, nije bilo kritičkog proučavanja prošlosti, ideološki poražene snage i pokreti nisu imali pravo na svoj glas. Gradila se pobjednička slika svijeta. Zadatak historije bio je legitimiranje partijske vladavine, isticanje zajedničke sudbine malih slovenskih naroda kao odbrane od osvajačkih pretenzija iz susjedstva. Veliki neprijatelj, imperijalizam i kapitalizam, stalno je bio prisutan kao faktor straha i uskraćivanja demokratskih sloboda. Savez komunista Jugoslavije bio je liderska partija koja je njegovala kult ličnosti. Ustavom iz 1974. godine Tito je postao predsjednikom države bez ograničenog mandata a na 10. Kongresu SKJ iste godine postao i predsjednik partije bez ograničenog mandata. Jedinstvena partija bila je glavno sredstvo Titove vladavine, njeno ideološko pokriće. Čelno mjesto u partiji bilo je iznad čelnog mjesta u državi. Sistem je do te mjere postao ovisan od Tita da je on sam postao sistem⁵³.

Društveni sistem je bio definiran kao samoupravni socijalizam. Do 1963. godine federacija je bila nadređena republikama centralizacijom zemlje, birokratizacijom i premoći saveznih organa. Republike su takvim stanjem bile nezadovoljne, tražile su više prostora za sebe okrećući se svojoj bazi, republičkoj i nacionalnoj a kontra centralistima i unitaristima. Moć federalne države ubrzo je počela da slabi. Savez komunista gubi izbore 1990. godine što je značilo kraj socijalizma i otvaranje puta za nova politička i ustavna rješenja. O tome Arnautović piše sljedeće:

Ustavne promjene i prvi višestranački izbori 1990. u Bosni i Hercegovini, nakon Drugog svjetskog rata, predstavljali su pravu vododjelicu u političkom životu ove zemlje, jer se prije tih izbora u Bosni i Hercegovini, odnosno u SFR Jugoslaviji - kao, uostalom, i u drugim zemljama socijalističkog lagersa - vlast od 1945. godine, nije nikada konsti-

53 Šire vidjeti: Bandžović, Safet (2017) Ideja i iskustvo: jugoslavenski socijalizam i bošnjačka pozicija, Sarajevo: Autor

tuirala na slobodnim izborima u kompeticiji više političkih subjekata divergentnih političkih usmjerenja i ideologija, već isključivo 'trkom jednog konja', na prethodnim zaslugama jedine partije (Arnautović, 2009:174).

Neprihvatanje kompetitivnih izbora, kao i drugih demokratskih institucija, nastavlja svoju analizu Arnautović, proizlazilo je iz programa vladajuće partije i vladajuće marksističke filozofije koja je u proleterijatu i komunističkoj partiji, kao njenoj avangardi, vidjela jedine aktere kretanja ka socijalizmu i komunizmu.

Prvi parlamentarni izbori u Bosni i Hercegovini održani su 18. 11. 1990. a Bosna i Hercegovina je prije toga 31. jula 1990. donijela amandmane na postojeći ustav. Ovim amandmanima promijenjen je karakter društveno - ekonomskih odnosa u zemlji i praktički dokinut socijalistički sistem na način da se društvo otvorilo prema tržišnoj ekonomiji, ostvarene su mogućnosti da se dotadašnji jednopartijski sistem zamijeni sa višepartijskim sistemom i pluralističkom demokratijom. Također, dotadašnji skupštinski sistem vlasti sa jedinstvom državne vlasti zamijenjen je parlamentarnim sistemom sa podjelom državne vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Raspad socijalističkog sistema bio je neminovan budući da su mogućnosti razvoja na temeljima državnog, odnosno društvenog vlasništva, državnog centralizma i administrativnog upravljanja bili prevaziđeni i nedostatni. Pored toga, faktori koji su doprinijeli krah u tog sistema bili su nepostojanje demokratskih procedura i mehanizama, zaštite ljudskih prava te nemogućnost političkog izražavanja pluralističkog karaktera društva. To je bila prilika, s druge strane, da nacionalistički orijentirani lideri susjednih država najprije uspostave nacionalne države te da, mobilizirajući u tu svrhu veći dio svojeg nacionalnog korpusa u BiH, teritorij tih država prošire na račun Bosne i Hercegovine.

Temeljna vrijednost i najveće dostignuće bosanskohercegovačkog komunističkog pokreta prve polovine 20. stoljeća jeste ideja i praksa antifašizma. Predvođeni antifašistički partizanski pokret tokom Drugog

svjetskog rata komunisti su politikom bratstva i jedinstva svih naroda uspjeli okupiti sve patriotske i progresivne društvene snage. Takva politika rezultirala je odlukama AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a kojima je reuspostavljena državnost Bosne i Hercegovine kao narodne federalne jedinice unutar federativne demokratske jugoslavenske države. Mada je socijalistički režim bio zasnovan na principu političkog monizma, elementi demokratizacije društvenih odnosa i participacije u sferi rada posredstvom socijalističkog samoupravljanja tom sistemu su davali izvjesne elemente slobodnog društva. Granice te slobode bile su omeđene komunističkom ideologijom koja je zasnivana na marksističkoj teoriji o odumiranju države, ateizmu u sferi religiji i nadanju u odumiranje nacionalnog u korist radničkog, klasnog identiteta. Nakon svjetskopovijesnog sloma socijalističkih režima devedesetih godina 20. stoljeća, uvođenja principa parlamentarne demokratije u novoosnovanim postjugoslavenskim državama te promjene naziva ljevičarske partije Saveza komunista Bosne i Hercegovine u Socijaldemokratsku partiju Bosne i Hercegovine, sa promjenom karaktera društva i politike mijenja se i sam karakter stranke. Djelujući u novim povijesnim i društvenim uslovima Socijaldemokratska partija BiH najznačajniju odrednicu svog identiteta ima u činjenici, kako to ističe Fejzić, što favorizira građanski identitet u odnosu na etničku pripadnost bosanskohercegovačkih građana (Fejzić, 2015:172).

TEORIJA I PRAKSA SOCIJALISTIČKOG KONCEPTA NACIONALNE RAVNOPRAVNOSTI

Nakon dvije velike revolucije (američke i francuske), etablirane su dvije različite forme iskazivanja suverenosti naroda. Tako se američki pristup zasniva "na suverenosti naroda kao građanskog demosa, na vrijednostima prirodnih ljudskih prava, prema kojima su 'svi ljudi stvoreni jednaki, da su obdareni od strane njihovog Tvorca određenim neotudivim pravima, među kojima su život, sloboda i težnja za srećom' (izvod iz američke Deklaracije o nezavisnosti)" (Nešković, 36-37). Francuski pristup, s druge strane, polazi od suverenosti nacije kao političkog kolektiviteta tako da sva vlast proističe izričito iz nje. U ustavnim aktima se narod i nacija obično smatraju sinonimnim pojmovima iako je nacija primarno forma iskazivanja političke zajednice.

Iako je francuska pravna teorija, tokom revolucije 1789. godine, najprije poistovjećivala narod i naciju, ipak je došlo do jasne diferencijacije između ovih pojmova te se desilo to da se iz pojma nacije izdvoji njegova demokratska sadržina. "Narod je realnost, omeđena konkretnim vremenom i prostorom, koja se mijenja demografskim, prirodnim putem ili neprirodnim putem (ratovi, epidemije, katastrofe) i to je ukupnost stanovnika (državljana) koji se mogu popisati", smatra Nešković (Nešković, 2013:37). Nacija je, s druge strane, politička zajednica kojoj je bitno obilježje suverena vrijednost koja ima istorijsku težnju ozbiljenja u državi. Pojam narod Nešković raščlanjuje na tri podvrste te je u njegovom uvidu narod kao "demos" osnova građanskog društva i građanske nacije, narod kao "plebs" osnova potčinjavanja totalitarnoj vlasti a narod kao "ethnos" osnova etničkog društva i etničke nacije. Bitno je pri tome akcentirati da je etnička zajednica cjelina u kojoj najprije egzistira etnički sadržaj koji onda, kroz vrijeme i uticaj demokratskih procesa unutar i između nacija, doseže građanske sadržaje. "Etničko i građansko nije su-

prostavljeno samo po sebi, nego njihova suprostavljenost nastaje u nedemokratskom karakteru djelovanja nacije" (Nešković, 2013:38-39).

Kada preovlada etničko bez građanskih sadržaja poput ljudskih prava i sloboda, onda se otvara prostor za dominaciju totalitarizma vladajućih partijskih elita. Budući da je u takvom sistemu pojedinac neslobodan i lišen osnovnih ljudska prava, svaki njegov zahtjev za tim pravima će se okarakterizirati kao ugrožavanje opšteg nacionalnog interesa od strane elita na vlasti. Elite na vlasti sebe predstavljaju kao lidere nacije koji svoju brane od drugih nacija pri čemu se svaki pokušaj za bilo kakvu, pa i pravnu odgovornost, traži utočište pod paravanom nacionalne ugroženosti. U svemu tome, takvi predvodnici nacije vlastite interese predstavljaju kao nacionalne. Tako dolazi do ukidanja demokratije unutar same nacije te se uspostavlja diktatura male grupe ljudi a svaki oblik kritike vladajuće elite u javnosti se predstavlja kao ugrožavanje nacije. Da bi dominacija vladajuće elite nad nacijom bila potpuna svoj doprinos daju i vjerske zajednice. Spoj nacionalnih elita i vjerskih vođa rezultira pojavom feudalizacije države "gdje vlast dobija blagoslov od vjerskih vođa, a vjerske vođe dobijaju ekonomski interes od vlasti" (Nešković, 2013:39) a sve to uz potporu medija kao sredstava javnog uticaja.

U bosanskohercegovačkom kontekstu, temelj etničke nacije u velikoj mjeri čini religija, koja je ključni faktor njenog opstanka, uprkos tome što je društveni razvoj donosio opšte, univerzalne građanske vrijednosti i sadržaje. Tako su se etnička i građanska dimenzija međusobno isprepletale kao prirodan rezultat društveno-historijskog razvoja, pri čemu se taj odnos može ispoljiti skladno ili kroz suprotnosti. Suživot i međusobno prožimanje etničkog i građanskog moguće je ostvariti kada se narod i nacija razumiju kao demokratske kategorije, jer je pojedinac istovremeno i građanin i pripadnik određene etničke zajednice, čime se objedinjuju njegove privatna i javna dimenzija identiteta.

Kroz balans između građanskog i etničkog u multietničkim društvima, odnosno kroz demokratsko izražavanje interesa nacionalne zajed-

nice "usmjerene, prije svega, na onemogućavanje majorizacije i očuvanje identiteta", obezbjeđuje se ravnopravnost nacija (Papić, 2013:148). Međutim, ako se desi da u tim društvima preovlada građansko to može imati svoju negativnu posljedicu u vidu uspostavljanja hegemonije brojnije nacije nad malobrojnijom. U tom slučaju građanske vrijednosti isključuju etničko-nacionalne te je građanin konstitutivan a ne etnička politička zajednica, što ograničava pravo čovjeka na politički identitet (Nešković, 2013:39). Ovaj koncept se bazira na tvrdnji da etničnost nema izvorna prava već uživa prava koja joj odredi građanska komponenta iz javne političke sfere. "Totalitet građanske nacije i totalitet etničke nacije", zaključuje Nešković, "ne mogu obezbijediti stabilnost države i društva" (Nešković, 2013:39). Taj deformirani demokratski balans etničkog i građanskog je, između ostalog, u bivšoj Jugoslaviji devedesetih godina rezultirao sukobima.

Socijalističko društvo bivše Jugoslavije obuhvatalo je više etničkih nacija koje su, i pored nastojanja da se etablira jedinstvena građanska nacija, opstale kao izvorni nacionalni identitet i svojevrsna baza za nadgradnju ka građanskoj formi nacije. "Upravo je etnički pluralizam nalagao federativno uređenje socijalističke države. Republička unija je prije odražavala stvarnost udruženih etnija - ustvari njihov odbrambeni savez - nego stvarnost jedinstvenog naroda predvođenog proleterima" (Vlaisavljević, 2004:119). Istrajnost i kontinuitet etničke baze se u punom smislu manifestirala kada su u Bosni i Hercegovini, nakon osamdeset pet godina, ponovo uspostavile političke stranke na etničkom principu. Uporedo sa destabiliziranjem države i smanjivanjem njene moći, smanjivao se i udio građanskog u identitetu nacija dok je etnička dimenzija osnaživana.

U socijalističkom periodu opšteprihvaćeno stajalište bilo je da kapitalizam koristi etničkonacionalnu komponentu kao osnovu svoje državne organizacije namećući svoju klasnu vladavinu i eksploataciju kako svoje tako i drugih nacija, za šta se koristi parolom "zajedničkog interesa"⁵⁴.

54 "Nacionalizam se zapravo u našim uslovima iskazuje eminentno ka oblik kontrarevolucije, kao oblik eliminacije klasne borbe i njenog vještačkog prevođenja na plan međunacionalnih odnosa. S tog

Proleterijatu je, ako uzmemo u obzir cjelokupan opus Marx - Engelsovog djela, "imanentno radikalno i praktično negiranje buržoaskog nacionalnog interesa" jednako kao i negacija kapitalizma i buržoazije, smatra Duraković. "Ta negacija proizilazi iz činjenice da su radnici ujedinjeni u njihovim interesima te su samim tim nebitne razlike po pitanju pripadnosti nekom narodu ili naciji. Možemo reći da je proleterijat zapravo 'nacionalna, anacionalna, ili pak antinacionalna kategorija'" (Duraković, 1978:33).

Nacija je dakle u socijalističkom periodu bila pojmljena kao instrument buržoaske manipulacije nad radničkom klasom. Opća predrasuda doktrinarnih predstavnika socijalizma, a tako i Tita, bila je to da je radnička klasa imuna na nacionalizam, da joj „zdravoj klasi“ nije imanentna bilo kakva nacionalna uskogrudnost te da je njeno unutrašnje biće homogeno i „ontološki“ transnacionalno⁵⁵. Ovakva politika, bez obzira na svoja validna marksistička teorijska ishodišta te znatne praktično političke do-sege, bila je limitirana monopartijskim karakterom političkog sistema. Granice Titovog mišljenja nacionalne ravnopavnosti, kao osobe koja je personificirala i simbolizirala komunistički pokret u Jugoslaviji, omeđene su bile prirodom tog sistema. „Dakle, ta svojevrsna 'ontologizacija' i ideologizacija radničke klase u nacionalnim stvarima, koja se, doduše, kod Tita, u teorijskom smislu, baštini iz markističke tradicije, a ona započinje s Marksovom definicijom svjetsko-povijesne zadaće proleterijata koju će on, neovisno od njegove empirijske volje, shodno svom povijesnom bitku, biti prinuđen da izvrši, unosi imanentne granice i u Titov projekt nacionalne emancipacije“ (Zgodić, 2000:404). Zato se i moglo desiti, kako Zgodić ističe, svojevrsno „nacionaliziranje“ radničke klase u godinama raspada Jugoslavije kada je radnička klasa kroz samoupravni društveni

aspekta, podjednako negativne konsekvence na razvoj samoupravljanja u Jugoslaviji moglo bi imati teze o primarno nacionalnom interesu na uštrb klasnog, ali i tendencije da se na liniji otpora nacionalizmu ode u drugu krajnost i promovira isključivo klasni interes uz negaciju značaja rješavanja međunacionalnih odnosa na samoupravnoj osnovi" (Duraković, 1978:108).

55 Ipak, krah socijalističkog režima sa sobom je nosio otkriće da su „svi politički problemi ustvari etnički - što je potpuno suprotno od uvjerenja koje je donio komunistički prevrat: da su sva etnička pitanja ustvari politička (tj. klasno - socijalna)" (O tome šire vidjeti Vlasisavljević, Ugo (2004) Jugoslovenski komunizam i poslije: kontinuitet etnopolitike, Status, br.2, 118-123)

sistem u osnovi podržala etatističko-birokratske nacionalističke snage u vlastitoj naciji i jugoslavenskom društvu a što je rezultiralo krajem tog političkog sistema socijalističke političke ideologije i krajem jugoslovenske političke zajednice.

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) težila je demokratizaciji Jugoslavije a nasuprot totalitarnih ideologija nacionalnih pokreta. Njena ideja rješavanja nacionalnog pitanja sažeta je u formuli nacionalne jednakosti i ravnopravnosti naroda čime se odvajala od prisutnih koncepata nacionalne diskriminacije. U tom smislu komunistička politika nacionalne ravnopravnosti nije bila anacionalna. KPJ je željela da bude i dobrim dijelom djelatno je bila ne samo avangarda radničke klase, već i ona snaga koja se borila za nacionalnu ravnopravnost a okosnica nacionalne politike koju je slijedilo vodstvo KPJ je bila Jugoslavija kao zemlja ravnopravnih naroda, obaranje velikosrpske hegemonije, "uvažavanje prava nacionalnih manjina i obračun sa nacionalšovinizmom, antijugoslovenstvom i separatizmom" (Petranović, 1993:62). Pored toga, komunisti su nastojali postati vodeća politička snaga unutar vlastite nacije tako da su osnivali i posebne komunističke partije unutar naroda, u Sloveniji i Hrvatskoj 1934. a u Makedoniji 1937. godine.

Svoju politiku nacionalne ravnopravnosti komunisti su u prvoj polovini XX stoljeća uobličili u maksimu bratstva i jedinstva. Ta maksima počivala je na preferiranju egalitarne etike kako na individualnom tako i na grupnom nivu i imala je snažan emancipatorski naboj budući je bila lozinka antifašističke borbe i antifašističkog pokreta. Takva politika je uvažavajući nacionalne i vjerske različitosti insistirala na onom zajedničkom sadržaju humanističkih vrijednosti i pojedinaca i naroda. Princip nacionalne ravnopravnosti unutar socijalističke ideje i prakse bio je osnovni programski princip i bio je doveden do načela apsolutnosti. Istovremeno, na tom principu počivala je politika jedinstva zemlje.

Ideološki stav Komunističke partije bio je da etničko i građansko mogu koegzistirati ali onda kada ih predstavlja samo jedan reprezentant, kon-

kretno partija. Partijska vodstva u SFRJ su težila da vode politiku nacionalne uravnoteženosti, s vremena na vrijeme organizirajući masovne političke kampanje kako bi pridobili više članova iz određenih nacionalnih skupina s ciljem uravnoteženja nepovoljnog ili nepoželjnog nacionalnog sastava savezne i republičkih partijskih organizacija. „Kampanje su bile osobito važne u nacionalnim sredinama u kojima se jugoslaven-ska komunistička ideologija i politika nisu bile dovoljno ukorijenile i u kojima su nailazile na postojaniji otpor, kao i u nacionalno mješovitim republikama, među kojima je prednjačila Bosna i Hercegovina“ (Kasapović, 2005:83-84).

Prvi ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) iz 1946. formulirao je “princip narodne vlasti koja se ostvaruje preko predstavničkih tijela: narodnih odbora i narodnih skupština. U njemu je kroz federativni princip državnog uređenja dosljedno realiziran nacionalni program KPJ, tj. priznata i garantovana ravnopravnost svih naroda i narodnosti Jugoslavije i to na osnovi prava na samoopredjeljenje do otcjepljenja” (Duraković, 1978:95-96). Ravnopravnost republika državno - pravni izraz imala je u dvodomnom ustrojstvu Savezne skupštine u kojoj je jedan dom činio vijeće naroda sastavljeno od istog broja predstavnika svih šest narodnih republika. “Nacionalnim manjinama je također bila garantovana potpuna ravnopravnost u ekonomskom, kulturnom i političkom pogledu, a u sklopu NR Srbije formirane su i Autonomna Pokrajina Vojvodina i Kosovsko - Metohijska Autonomna Oblast, koje su isto tako ravnopravno zastupljene u Vijeću naroda” (Duraković, 1978:96). Ipak, u politici o nacionalnom pitanju komunisti nisu uvijek bili dosljedni. Na Petoj zemaljskoj konferenciji Komunističke partije Jugoslavije koja je održana u oktobru 1940. posebna pažnja je posvećena nacionalnom pitanju. Unutar diskusije o položaju Bosne i Hercegovine bilo je govora o nacionalnosti Muslimana na inicijativu delegata iz Bosne, Muje Pašića. Zaključeno je da je potrebno da se zauzme stav prema onima, dominantno pripadnicima hrvatske i srpske buržoazije, koji negiraju Muslimane

kao etničku grupu, budući da oni nisu još uvijek formirana nacija ali jesu etnička grupa (Duraković, 1978:86).

Ustav SFRJ iz 1963. godine naglašava da su se narodi Jugoslavije ujedinili u saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti i stvorili socijalističku federativnu zajednicu radnih ljudi (...).⁵⁶ Budući da je u narednim godinama položaj federalnih jedinica postepeno jačao, u Ustavu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine iz 1974. godine izražena je samostalnost i odgovornost BiH kako za sopstveni razvoj, tako i za razvoj jugoslovenske federacije (Pejanović, 2005:237). Hrvati, Srbi i, od ovog Ustava, Muslimani, svoja suverena prava i nacionalne interese ostvaruju u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini kao njeni građani i njeni narodi⁵⁷ a ustavne garancije ravnopravnosti naroda su predviđene kroz princip prema kojem se u "skupštinama društveno-političkih zajednica, kao nosiocima vlasti, ostvaruje srazmjerna zastupljenost naroda i narodnosti" (Pejanović, 2005:237).

Na VIII Kongresu SKJ 1964. prvi put je prisutna kritika unitarizma. Time se nacionalno unutar politike partije transformiralo kao pozitivno u odnosu na jugoslavenstvo i unitarizam, izabrani zvaničnici u najviše vodstvo Partije „označeni su po svom nacionalnom porijeklu“ (Bandžović, 2017:496). Odbačena je nenaučna teorija o odumiranju nacije i otvoren put redefiniranju federacije. Politika nacionalnog ključa postaje instrument balansa između naroda i republika. Inače, period od 1961. do 1963. godine smatra se svojevrsnim uvodom u priznanje muslimanske nacije dok je provedba odluke o priznanju uslijedila u razdoblju od 1966. do 1968. Konkretnije to se desilo na dvadesetoj sjednici CK SKBiH 1968.godine⁵⁸. U okviru rasprave o preustroju jugoslovenske države 60-ih godina, komunisti su otvorili pitanje o nacionalnosti budući se nametnulo

56 Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963., dostupno na: <https://pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2019/05/Ustav-SFRJ-iz-1963.pdf>, pristup ostvaren 24.03.2018.

57 Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine iz 1974. godine, dostupno na: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Motions/NotIndexable/IT-04-74/MSC6451R0000329835.pdf>, pristup ostvaren 24.03.2018.

58 Vidi Filandra, Šaćir (1998) Bošnjačka politika u XX stoljeću, Sarajevo: Sejtarija, str. 237.

pitanje odnosa političkog centra, odnosno saveznog nivoa i republika. U prethodnom periodu oni su više bili okupirani borbom protiv nacionalizma i prenaplašenog izražavanja nacionalnog identiteta. Sada unutar rasprave o međurepubličkim i međunacionalnim odnosima na 17. sjednici Saveza komunista koja je održana 26. januara 1968, iznijeti su, između ostalog, i stavovi o neravnopravnom statusu Republike Bosne i Hercegovine unutar SFRJ o "jugoslavenstvu, bosanstvu i bošnjaštvu i njihovu sadržaju kao znaku kolektivnog identiteta" (Lučić, 2009:99).

Republički ustav iz 1974. godine odredio je da se Skupština Bosne i Hercegovine treba sastojati od tri doma: Vijeća udruženog rada, Vijeća općina i Društenopolitičkog vijeća. Zastupnici u Skupštinu nisu birani putem direktnih izbora koji su se temeljili na općem i jednakom pravu glasa već su zaposleni i članovi pet ustavnih društvenopolitičkih organizacija – Saveza komunista (SK), Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN), Saveza sindikata (SS), Saveza socijalističke omladine (SSO) i Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) imali tri aktivna i tri pasivna prava glasa dok su nezaposleni i nečlanovi spomenutih organizacija imali samo dva aktivna i jedno pasivno pravo glasa. „U Društenopolitičko vijeće, koje se prikazuje kao nekakvo „vijeće građana“, mogli su biti birani isključivo članovi spomenutih društvenopolitičkih organizacija, pa je ono praktično bilo tipično partijsko vijeće, udaljenije od pravoga vijeća građana čak i od Vijeća općina“ (Kasapović, 205:168).

Savezni organi formirali su se na paritetnoj zastupljenosti pokrajina u Predsjedništvu SFRJ, Skupštini SFRJ, Ustavnom sudu, Saveznom sudu, Savjetu guvernera Narodne banke te dijelu Saveznog izvršnog vijeća. Ustavom iz 1974. bilo je regulirano i obavezno pravilo da se vodi računa o nacionalnom sastavu kada je riječ o saveznim sekretarima i drugim funkcionerima koji rukovode saveznim organima uprave i saveznim organizacijama. Također, načelo paritetne zastupljenosti bilo je prisutno i pri formiranju rukovodećih organa Saveza komunista Jugoslavije na

nivou federacije. "Duboki smisao paritetnog formiranja glavnih organa federacije jeste osiguranje ravnopravnosti naroda i narodnosti u federaciji i onemogućavanje majorizacije interesa brojnijih nacija" (Grbić, 1975:103-104).

Društveni i ekonomski prosperitet BiH bio je jedan od tokova unutar procesa liberalizacije i demokratizacije Jugoslavije. Nakon Brionskog plenuma i odlaska Rankovića 1966. godine uslijedili su procesi federalizacije i razvoja političke periferije a donošenje Ustava iz 1974. godine značilo je dobijanje epiteta državnosti za republike. Kako je Bosna i Hercegovina "u političkoj stvarnosti bila toliko vezana za savezni centar, Beograd, da je više izgledala kao srbijanska pokrajina već savezna federalna jedinica" (Filandra, 2018:16-17) to je bilo neophodno da ona prestane biti tretirana kao administrativni prostor koji je dijelom srpski, dijelom hrvatski već ravnopravna federalna jedinica. Pad Rankovića 1966. značio je jačanje nacionalizma uporedo sa decentralizacijom zemlje. Tad počinje i decentralizacija SKJ jer vlast je bila u Partiji, a ne državi. Tih godina redefinirana je politika odnosa federacije i republika, priznate nacije i nacionalne manjine, tražila se ravnopravnost naroda i narodnosti a ne ukidanje nacija, napušta se projekt jedne sveobuhvatne jugoslovenske nacionalnosti.

Kroz proces dobijanja većih političkih i državnih prava za republike, koji je počeo Ustavom iz 1963. a okončan Ustavom iz 1974., kako je Bosna i Hercegovina ostvarila veća politička prava i ravnopravan status, tako su i Bošnjaci dobili status nacije. Slijedom toga, ravnopravnost naroda u BiH bila je odraz ravnopravnosti BiH unutar Federacije. Džemal Bijedić, predsjednik Skupštine SR BiH, naglasio je važnost ravnopravnosti sva tri naroda u Bosni i Hercegovini poistovjećujući je sa ravnopravnosti Republike BiH. Ne problematizirajući o nacionalnom statusu Muslimana, on pravi problem vidi u paternalističkom stavu i politici Srbije i Hrvatske prema BiH u čemu vidi napad na njenu samostalnost.

Buđenje nacionalizma je od strane Centralnog komiteta najprije dovedeno u vezu s političkolingvističkim dokumentima⁵⁹ iz susjednih republika dok je ista pojava unutar muslimanskih krugova⁶⁰ tumačena kao odgovor na te nacionalizme (Lučić, 2009:102). Za politički i društveni status hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini tih godina od ključnog značaja bilo je Mostarsko savjetovanje. To je bio radni naziv rasprave radne grupe formirane na inicijativu Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista BiH koja je održana u septembru 1966. godine. Ovaj događaj je organiziran nakon što su uočena brojna otvorena pitanja odnosa na relaciji Savez komunista – religija, međunacionalna te pitanja koja se tiču oblasti obrazovanja i kulture. Ipak, poseban segment je činilo pitanje obespravljenosti hrvatskog stanovništva zapadne Hercegovine budući da su bile evidentne predrasude čiji je nosilac bio "Savez komunista koji je sve što je hrvatsko faktički, mada ne i deklarativno, poistovjećivao s ustaškim" (Filandra, 2010: 24).

Značaj Mostarskog savjetovanja ogleda se u činjenici da je, u teorijskom smislu, to bio događaj koji je označio promjenu kursa politike "čvrste ruke" u smjeru demokratiziranja socijalističkog samoupravljanja. Kako je ovom prilikom implicitno priznata prevaga policijske, kadrovski dominantno srpske⁶¹, nad političkom vlašću, tako je ovo savjetovanje označilo i zaustavljanje isključivo srpskog vladanja u Bosni i Hercegovini. Filandra zaključuje da je time završeno i "neuravnoteženo stanje Bosne i Hercegovine, koja ponovo zadobiva puninu svojega trovalentnog bića: bošnjačkog, hrvatskog i srpskog (...)" (Filandra, 2010:25). Na teorijskoj i političkoj ravni to je značilo prekidanje dogmatskog i ideološkog smjera koji je negirao multietničku i multireligijsku stvarnost Bosne i Hercegovine. Novim političkim kursom dat je zamah politici nacionalne rav-

59 "Deklaracija o položaju i nazivu hrvatskog književnog jezika" u Hrvatskoj i „Predlog za razmišljanje grupe književnika Srbije" u Srbiji

60 Članak Muhameda Filipovića „Bosanski duh u književnosti" objavljen u časopisu „Život" marta 1967. godine

61 „Savjetovanje je implicitno priznalo prevagu policijske nad političkom vlašću u BiH, s obzirom da su u politici dominirali srpski kadrovi, i prevagu srpske bosanske komponente nad ostalim dvjema" (Bandžović, 2017:521).

nopravnosti budući da je skinuta kolektivna stigma sa hrvatskog sudjelovanja u Drugom svjetskom ratu na strani okupacionih snaga, hrvatski kadrovi počinju značajno ulaziti u državnu službu a područja njihovog življenja se intenzivnije razvijati (Filandra, 1998: 229-240).

Nacionalizirana partijska struktura određivala je nacionalizaciju republika. Jugoslavija sedamdesetih godina, prema mnogima, bila je u suštini savez država koje se o svemu dogovaraju. Međutim, nakon što se 70-ih godina reformirao ustavni poredak usljed događaja potaknutih „Hrvatskim proljećem“ te nakon što su republike dobile veću samostalnost a Jugoslavija se donekle konfederalizirala, nacionalni ključ se u Bosni i Hercegovini trebao primjenjivati sistemski kako u partijskim tijelima i republičkim institucijama i organizacijama, tako i na vodećim položajima u privredi, obrazovanju, kulturi, nauci, medijima itd. Ipak, u praksi je to bilo nešto drugačije. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 31,37% Srba, 43,67% Muslimana, 17,32% Hrvata, 5,50% Jugoslavena te 2,14% ostalih⁶². Tim udjelima ne odgovara učešće u strukturi zaposlenih radnika u organima uprave i stručnim službama Republike Bosne i Hercegovine budući da je u tim organima 39% osoba srpske nacionalnosti, Muslimana 34,50% a Hrvata 13,70%. Ako pojedinačno posmatramo, prema zvaničnim podacima koje navodi Mirsad Abazović, uočiti ćemo da je posebna dominacija kadrova srpske nacionalnosti bila prisutna u Ministarstvu za narodnu odbranu (44,70%), Ministarstvu za unutrašnje poslove (39,19%) te Ministarstvu za finansije (49,10%) (Abazović, 1999:137).

Jugoslavenska narodna armija (JNA) u bivšoj SFRJ imala je istaknutu i veoma značajnu ulogu. „To je bio cjelovit i paralelan sistem kompletne ostaloj strukturi i infrastrukturi države“ (Abazović, 1999:116). Unutar JNA postojali su instituti koji inače postoje u jednoj državi poput vojno-privredne strukture, autonomnog pravosudnog sistema, školstva, izdavačke djelatnosti te autonomni sigurnosni sistem. Pored svega toga, JNA je

62 Dostupno na: <https://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>

imala i svoju političku strukturu i infrastrukturu, odnosno autonomnu partiju koja je, iako je pripadala Savezu komunista Jugoslavije, imala visok nivo samostalnosti u djelovanju. Kada je riječ o profesionalnoj kadrovskoj strukturi JNA, najprije u pogledu oficirskog i vojno-službeničkog kadra, već od Drugog svjetskog rata pa i kasnije bila je dominantna srpska nacionalna komponenta. Čitav razvoj JNA u tom periodu, kako Abazović ističe, diktiraju srbijanski komunisti kao i srbijanski politički i komandni kadrovi u oružanim sastavima NVJ (Abazović, 1999:117).

Vođenje kadrovske politike u bivšoj Jugoslaviji bilo je u rukama Komunističke partije, odnosno Savezu komunista a u samoj upravljačkoj strukturi i Partiji uzevši generalno preovladavao je srpski nacionalni korpus. Višenacionalni sastav stanovništva Bosne i Hercegovine predstavljao je izazov u smislu postizanja ravnomjerne predstavljenosti u svim državnim institucijama. Svaka nepravilnost gdje je jedna nacija bila predominantno zastupljena a druge nedovoljno značila je "njenu negaciju kao zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti" (Abazović, 1999:347). Rezultat je bio gomilanje nezadovoljstva i stvaranje napetosti između tih nacija što je bilo plodno tlo za rađanje međunacionalnih konflikata.

Socijalistička Jugoslavija u suštini nije nikada ozbiljno pokušavala sa nekom novom jugoslavenskom nacionalnom politikom na uštrb postojećih naroda, jer je imala u vidu negativne efekte jedne takve politike u međuratnom periodu. Dugo osporavane crnogorska, makedonska i muslimanska nacija priznate su kao ravnopravne sa srpskom, hrvatskom i slovenačkom, zbog čega će se kasnije iz vizure nacionalističkih historiofija socijalizam označavati tamnicom nacija ali i mjestom njihova rađanja. Dva su procesa tu bitna, jedan spoljnopolitički izražen u rušenju socijalizma kao političkog poretka u Istočnoj Evropi a drugi unutarjopolitički, izražen u domaćim unutarjnim ekonomskim, političkim, nacionalnim i ideološkim tenzijama. Istovremeno, „ustavnim rješenjima, izbornim zakonom i ostalim pratećim izbornim procesima, promovirana je jedna sasvim nova (stara) politička profilacija, a to je etnička pripad-

nost, kao primarna osnova političkog predstavljanja, odnosno političkog legitimiteta“ (Arnautović, 2009:176).

Amandmanom XL na Ustav SRBiH iz 1974. godine, koji je usvojen 1990. godine, BiH je definirana kao „suverena demokratska država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine - Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive“⁶³. Formula ugrađena u ovaj amandman kombinira građansku i nacionalnu dimenziju što implicira da se „država i društvo zasnivaju na principima građanske demokratije i nacionalne ravnopravnosti“ (Trnka, 2000:26). Također, među temeljne ustavne principe uvršteni su cjelovitost i teritorijalna nedjeljivost države, srazmjerna nacionalna zastupljenost u svim organima državne vlasti te paritetna predstavljenost konstitutivnih naroda. Ibrahimagić smatra da je jedna od najznačajnijih odredbi tada važećeg ustavnog amandmana XL na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine bila ona što daje novu definiciju Bosne i Hercegovine koja je bila, uz provedeni referendum, osnovni pravni argument za međunarodnopravno priznanje Bosne i Hercegovine kao nezavisne države. U njoj se Bosna i Hercegovina definira kao: „demokratska suverena država ravnopravnih građana, naroda BiH–Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive“ (Ibahimagić, 1999:72). Skoro istovjetno definiranje bosanskohercegovačke države i društva imamo i 1992. godine u Platformi za djelovanje Predsjedništva Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima.⁶⁴

63 Dostupno na: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/01/Amandman.pdf>

64 Platforma za djelovanje Predsjedništva Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima, dostupno na: https://www.alijaizetbegovic.org/wp-content/uploads/2024/12/Platforma-za-djelovanje-Predsjednistva-Republike-Bosne-i-Hercegovine-u-ratnim-uslovima_26_06_1992-FINAL.pdf, pristup ostvaren 08.05.2025.

PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U POSTSOCIJALISTIČKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

4

KRIZA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE I PRELAZ NA VIŠEPARTIJSKO POLITIČKO ORGANIZIRANJE

Pretpostavke klasične teorije modernizacije da će širenje tržišta, demokratizacija društva, urbanizacija te ravnomjernije raspodijeljeni resursi relativizirati značaj etničkog identiteta a povećati nivo međuetničke tolerancije i socijetalne forme udruživanja, nisu se pokazale vjerodostojnim. Uprkos svim pozitivnim trendovima razvoja društva i demokratizacije ustanova, ipak su pojave nacionalizma i etničkih sukobljavanja bile nerijetko prisutne na prostorima ne samo Istočne već i savremene Zapadne Europe. „Nove elite u polietničkim društvima okupljaju ljude na osnovi etničke pripadnosti, što vodi u natjecateljske odnose a ovi u sukobe. To nije anakronizam nego, dapače, djelotvoran oblik kolektivne akcije za postizanje ciljeva koji se ne mogu postići klasnim, profesionalnim i drugim oblicima kolektivne akcije“ (Katunarić, 1994:210). U osnovi, ključni problem ovdje nije postojanje etničkih identiteta, već njihova politička instrumentalizacija. U uslovima institucionalne slabosti i krize legitimiteta države, etničke elite koriste identitet kao dominantan okvir političke mobilizacije čime etnicitet postaje zamjena za program-ske politike i ideološku diferencijaciju.

U etnički pluralnim zemljama, tvrdi Gray, „projekt konstrukcije države na osnovu etničkog identiteta recept je za katastrofu...Pojava demokratije u bivšim tiranskim režimima dovela je do pokušaja uspostave etnički homogenih država. U tim slučajevima demokratija i etničko čišćenje idu ruku pod ruku“ (Gray, 2000:126). Analizirajući etničke konflikte Brubaker zaključuje da akteri većine tih konflikata „nisu etničke grupe kao takve već razne vrste organizacije (...) kao određena ministarstva, službe, or-

ganizacije za provođenje zakona i oružane jedinice; tu su također i terorističke grupe, paravojne organizacije, naoružane bande i labavo strukturirane bande; također političke partije, etnička udruženja, društvene organizacije, crkve, novine, radio i televizijske stanice itd." (Brubaker, 2002:172). Upravo se u Bosni i Hercegovini potvrđuje ta Brubakerova opservacija budući je „cijela mreža takvih organizacija izvršila taj 'odsudni' prvi udar, najprije na ustavnopravni poredak Republike kreiranjem paralealnog sistema i zamišljenih etničkih administrativnih jedinica, a potom i sam oružani udar s ciljem etničke redefinicije Republike na način fizičkog odstranjenja 'drugih'" (Mujkić, 2007:89).

Pokušaji da se Jugoslavija demokratizira i očuva kao država bili su ometani najprije od strane unitarističkih i birokratskih snaga koje su podupirale interese narastajućeg srpskog nacionalizma. Te snage u svom nastojanju imale su na raspolaganju i oružane snage nad kojim su imali gotovo potpunu kontrolu. Zaoštreni međunacionalni odnosi vremenom su zahtijevali konkretnija i radikalnija rješenja krize u odnosu na postojeća koja su mahom bili parcijalni pokušaji popravke sistema. Predlagana rješenja odnosila su se na rekonstrukciju jugoslovenske federacije poput formiranja asimetrične federacije, saveza suverenih republika, konfederacije te odvajanja i osamostaljivanja republika.

Nakon raspada autokratskog komunističkog režima u Bosni i Hercegovini uslijedilo je gotovo odmah pozivanje na vjerske i nacionalne podjele. Tako su se Hrvati, Srbi i Muslimani počeli organizirati u odvojene nacionalne političke organizacije a na prvim višestranačkim izborima 1990. godine, održanim neposredno prije rata, podrška tim trima strankama u velikoj mjeri je preslikavala etničku strukturu stanovništva. Kada je pitanje političke budućnosti, suverenog i samostalnog razvoja Bosne i Hercegovine prvi put 1991. godine, nakon prvih višestranačkih izbora postavljeno u Parlamentu Bosne i Hercegovine, formirane su dvije struje mišljenja. Prva struja bila je na stajalištu da se Bosna i Hercegovina treba razvijati kao suverena, samostalna država, da je neophodno

da se građani o tome izjasne na referendumu kako bi se izrazila njihova volja i cijeli proces dobio atribut legitimnosti. Ovoj koncepciji su pripadale Stranka demokratske akcije (SDA) i Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) kao i opozicione stranke koje su tada bile u sastavu Parlamenta BiH: SDPBiH, Stranka demokratskih socijalista, Savez reformskih snaga, Muslimanska bošnjačka organizacija (MBO) i Liberalna stranka. Druga struja zagovarala je ostanak Bosne i Hercegovine u tada „krnjoj“ Jugoslaviji budući da su Hrvatska i Slovenija već bile napustile tu državnu zajednicu koja je bila pod kontrolom Miloševićevog režima. Na tom stajalištu bili su Srpska demokratska stranka (SDS) i Srpski pokret obnove. Sva beskompromisnost stajališta ove struje se pokazala kada je Srpska demokratska stranka 1991. godine izašla iz Parlamenta i formirala Skupštinu srpskog naroda.

Evropska zajednica je slijedom tih događaja 17. decembra 1991. godine usvojila dva važna dokumenta za rješavanje jugoslovenske krize, Deklaraciju o kriterijima za priznavanje novih država u Istočnoj Evropi i Sovjetskom savezu te Deklaraciju o Jugoslaviji. U drugom dokumentu se izražava spremnost Evropske zajednice, odnosno njenih država članica, da počevši od 15. januara 1992. godine priznaju one jugoslovenske republike koje budu ispoštovale principe obuhvaćene prvom deklaracijom⁶⁵, uz neke dodatne specifične zahtjeve⁶⁶.

Referendum za nezavisnost BiH održan je 29. februara i 1. marta 1992. godine a referendumsko pitanje glasilo je: „Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive?“. Na referendum je izašlo 64,31% upisanih birača a od uku-

65 Ti su principi u prvom redu bili poštovanje Povelje UN, Završnog dokumenta iz Helsinkija i Pariske povelje o novom poretku u Evropi, koji su usvojeni u okviru OSCE-a, uz poštovanje prava nacionalnih manjina i etničkih zajednica. Pored toga, zahtjevi su se odnosili na poštivanje principa nepovredivosti državnih granica, rješavanje pitanja sukcesije u skladu sa međunarodnim pravom te poštivanje obaveza u procesu razoružanja i neširenja nuklearnog oružja.

66 Zahtjevi su se, između ostalog, odnosili na izjave da prihvataju Nacrt okvirnog sporazuma za rješavanje krize u Jugoslaviji predloženog u Hagu, te da će usvojiti čvrste političke i ustavne garancije koje bi potvrdile da nemaju teritorijalnih pretenzija na susjedne ili druge države. Uz to su trebale garantirati da neće provoditi neprijateljsku propagandu prema susjednim ili bilo kojim drugim državama.

pnog broja glasova 99,44% je glasalo „za“, 0,29% je glasalo protiv dok je 0,25% bilo nevažećih glasačkih listića. Nakon što su ispunjeni svi uslovi koje je Evropska zajednica postavila, uključujući i provedeni referendum, Evropska zajednica i države članice su na sjednici održanoj 6. aprila 1992. godine u Luxemburgu „priznale Socijalističku republiku Bosnu i Hercegovinu kao suverenu i nezavisnu državu u postojećim granicama“ (Trnka, 2000:29). Uslijedilo je priznanje od strane SAD-a koje su istovremeno priznale i Sloveniju i Hrvatsku.

REAFIRMACIJA POLITIČKOG PLURALIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Postsocijalistički period bio je obilježen društveno - političkom demokratizacijom i liberalizacijom a političke stranke koje tada nastaju najčešće su usmjerene etnonacionalno-tradicijski ili, u nešto manjoj mjeri, građansko-demokratski. Budući da su političke stranke izrazi „slobodno izabrane političke identifikacije preko koje građani iskazuju svoje ideološke i interesne, tradicionalne i moderno - racionalizirane vizije najprihvatljivije 'političke formule' zajedničkog državnog identiteta“ (Kalanj, 2007:118). One se pojavljuju kao konkretna osnova interesne, socijalne i političke identifikacije, za razliku od države koja ostaje na nivou opće apstrakcije. Na taj način se one etabliraju kao „glavni instrumenti političke konstrukcije društvenosti“ a država tek prostorom na kojem se one bore za nametanje vlastite koncepcije društvenosti. Rezultat tih borbi i nastojanja je fenomen *partitokratije*⁶⁷ u kojem stranke preuzimaju državno - političku i društvenu ulogu te apsorbiraju dobar dio društveno-mo-

67 U zemljama postsocijalističke tranzicije, uočava Zgodić, to je dominirajući oblik vladavine. U partitokratskim režimima partijske elite preuzimaju na sebe definiranje općeg dobra a sve postojeće postaje partijsko vlasništvo. „Partitokratija je, u stvari, totalitarna *realpolitika* kao *panpolitika* na djelu“, zaključuje ovaj autor (Zgodić, 2009:385).

bilizacijske energije. „Tako dolazi do toga“, zaključuje Kalanj, da stranke suptituiraju društvenost čime se „očituju kao jedina konkretna stvarnost a društvo samo kao skup obvezujućih moralnih proklamacija“ (Kalanj, 2007:119). U društvima u kojima demokratija nije dovoljno razvijena a pri tome postoje ubrzani procesi modernizirajuće diferencijacije, kao što je to slučaj sa bosanskohercegovačkim, političke stranke nerijetko proizvedu suprotan učinak od uspostavljanja društvene kohezije i integracije, dovodeći do fragmentiranja i dezintegracije.

Kratko prije prvih višestranačkih izbora osnovane su tri nacionalne stranke⁶⁸. „Nacionalne stranke Bošnjaka, Hrvata i Srba - Stranka demokratske akcije (SDA), Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) i Srpska demokratska stranka (SDS) u to su vrijeme ujedno bile i svojevrsni nacionalni pokreti. Svi ovi pokreti unutar sebe su okupili heterogeno članstvo od bivših rigidnih komunista, preko nacionalnih romantičara, istinskih boraca protiv komunističkoga jednoulja do osoba otvorenih fašističkih ideja“ (Jukić, 2009:271). Nacionalne stranke, SDA, SDS i HDZ BiH ubjedljivo su odnijele pobjedu na prvim višestranačkim izborima održanim 1990. godine „i to na isključivim i međusobno suprostavljenim nacionalnim programima“ (Jukić, 2009:273) što im nije predstavljalo problem prilikom formiranja vladajuće koalicije u postizbornom periodu. Od ukupno 240 zastupnika koliko je brojala tadašnja dvodomna Skupština BiH (Vijeće građana i Vijeće općina), nacionalne stranke su osvojile 201 mjesto. SDA je pripalo 86 zastupničkih mandata, SDS 70, HDZ BiH 45 a sve ostale stranke skupa su osvojile samo 38 zastupničkih pozicija. Tri nacionalne stranke su svaka za sebe tvrdile da imaju isključivo legalno i legitimno pravo da zastupaju interese i prava svog naroda.

Pored grupe nacionalnih stranaka formirana je i skupina u kojoj su bile novoosnovane političke stranke nastale usljed transformacije vladajuće komunističke partije, njenih satelitskih organizacija te dijelova do tada

68 „Politički pluralizam, umjesto kao konglomerat različitih političkih programa i ideja u BiH, je shvaćen i postavljen kao nacionalno - politički pluralizam, u kojem je jedna stranka značila istovremeno i jednu vjeru, jednu naciju i političko - teritorijalni ekskluzivitet i hegemoniju na barem jednom dijelu BiH“ (Seizović, 2012:20).

vladajuće političke elite na anacionalnoj osnovi (Dejanović, 2014:52). Jedna od tih stranaka je nastala kada su bivši komunisti iz Saveza komunista BiH osnovali Stranku demokratskih promjena koja je ubrzo promijenila ime u Socijaldemokratska partija BiH te je usvojen i program usklađen s principima modernih evropskih stranaka socijal-demokratskog usmjerenja. Ubrzo nakon toga ova stranka biva primljena u Socijalističku internacionalu te se distancira od do tada zastupane ideje komunizma nakon čega je i formalno međunarodno priznata kao moderna socijaldemokratska partija (Jukić, 2009: 271-271).

Etnonacionalne političke stranke od samog početka svojeg djelovanja postavile su maksimalističke ciljeve koji su proizlazili iz posebnosti njihove etničke zajednice, no, ti su ciljevi, u većem dijelu, bili međusobno suprotstavljeni. To je rezultiralo otvorenim sukobima ali i specifičnom situacijom kada su te stranke bile u otvorenim ili prikrivenim savezima dvojice protiv trećeg (Arlović, 2013:375). Čak i danas, više od tri decenije nakon završetka ratnih sukoba u Bosni i Hercegovini, nije se došlo do saglasnosti o zajedničkim vrijednostima i ciljevima koji bi bili za sve prihvatljivi. To je jedino moguće postići putem demokratskog dijaloga, argumenata i razumnih ustupaka sa svake strane a u korist svih. „Ima se dojam da je kod velikog broja pripadnika političkih elita koje su politički organizirane i djeluju na nacionalnoj osnovi, prije svega, iz sva tri konstitutivna naroda prisutan strah da će bilo kojim ustupkom priznati svoj poraz i izgubiti svoju poziciju elite koja je nositelj i moći i vlasti u svom nacionalnom korpusu i od kojeg dobiva na izborima pravo da u njihovo ime sudjeluje u vlasti“ (Arlović, 2013:380-381). Rezultat takvih stavova je stalno reproduciranje političke krize i regresija koja onemogućuje kvalitativno drugačije i bolje reformiranje političkog ustojstva i funkcioniranja države. Razlog je sadržan u tome što ove stranke, kako smatra Mirko Pejanović, „nemaju kapacitet za društveni kompromis u strateškim pitanjima državnog razvitka Bosne i Hercegovine“ (Pejanović, 2005:63). Te stranke ne pokazuju spremnost na društvene promjene niti provođenje

reformi zbog čega je država na kraju zapravo „talac neuspješnog političkog pluralizma zasnovanog na etnodemokratiji“, modelu koji podrazumijeva paralelizam u vlasti, etničko zaokruživanje teritorija i jednonacionalnu strukturu javne uprave na općinskom, kantonalnom i etnitskom nivou (Pejanović, 2005:63).

RAZVOJ I DIFERENCIJACIJA POLITIČKIH STRANAKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Formiranje i razvoj stranačkog sistema Bosne i Hercegovine

SDA, SDS i HDZ BiH su se od samog početka višestranačkog organiziranja pa do danas po svojim obilježjima etablirale kao masovne nacionalne partije sa elementima nacionalnih pokreta. Nasuprot njima, u grupu anacionalnih stranaka u tom periodu svrstavale su se Savez komunista BiH - Socijaldemokratska partija, Savez reformskih snaga Jugoslavije, Demokratski socijalistički savez BiH, Savez socijalističke omladine - Demokratski savez BiH i druge. Posmatrano s aspekta ideološke podjele desnica - ljevica i sistemске - antisistemске nacionalne stranke su uglavnom bile antisistemске i desničarske dok su se ostale partije mogle okvalificirati uglavnom kao sistemске i ljevičarske. Odlike koje su upućivale na antisistemsko u ponašanju kod vladajućih SDA, SDS i HDZ BiH u tom periodu bilo je „potpuno odbacivanje jednopartijskog naslijeđa, suprostavljena programska opredjeljenja u odnosu na očuvanje Jugoslavije i državnu samostalnost BiH i opredjeljenje za ratnu opciju, koje nema izborni i programski legitimitet“ (Dejanović, 2014:53).

Na samom početku agresije na BiH uspostavljen je Savez političkih partija za odbranu Bosne i Hercegovine u kojem su se našle Stranka demokratske akcije i Hrvatska demokratska zajednica te pet opozicionih stranaka: Socijaldemokratska partija, Liberalna stranka, Stranka reformista, Demokratska stranka socijalista i Muslimansko bošnjačka organizacija. Ovaj Savez okupio je stranke koje su snažno podupirale ideju o samostalnoj, suverenoj i nezavisnoj Bosni i Hercegovini te su 1992. godine predložile da se donese odluka kojom bi Predsjedništvo Republike preuzelo funkcije i nadležnosti Parlamenta u ratnim uslovima (Pejanović, 2005:98). Ove stranke su za vrijeme trajanja ratnih dejstava i agresije na BiH, odnosno sve do potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, izuzevši HDZ tokom hrvatsko-bošnjačkog vojnog sukoba 1993. godine, imale konsenzus oko glavnih pitanja političke budućnosti i ustroja BiH. Konsenzus je obuhvatao egzistiranje Bosne i Hercegovine kao cjelovite države u međunarodno priznatim granicama, „zajednički život i ravnopravnost naroda, demokratski razvitak, zaštitu ljudskih prava i kažnjavanje ratnih zločinaca“ (Pejanović, 2005:98) a omogućio je funkcioniranje Predsjedništva i Vlade BiH kao legitimnih struktura vlasti.

U periodu agresije na BiH i ratnih sukoba 90-ih godina dolazi do jačanja uloge i pozicije nacionalnih političkih stranaka dok slabi uloga multietničkih te se formiraju tri nacionalna partijska bloka. Prvo je SDS formirao srpski nacionalni blok tako što je okupljena većina predstavnika opozicionih partija a uspostavljena je i potpuna kontrola nad nov osnovanim i lokalnim institucijama vlasti, dijelom teritorije i vojskom. Isti obrazac ponašanja slijedila je i HDZ BiH te na kraju i SDA. „Princip jedan narod, jedna nacionalna partija i jedna nacionalna politika, nije dozvoljavao ili je potpuno marginalizirao opoziciono i frakcijsko partijsko djelovanje“ (Dejanović, 2014:54).

Stranka demokratske akcije (SDA) osnovana je 26. maja 1990. godine. Osnivač i prvi predsjednik stranke bio je Alija Izetbegović a podpredsjednik Adil Zulfikarpašić. Budući da je u programu stranke akcenat stav-

ljen na rješavanje muslimanskog nacionalnog pitanja te zaštitu vjerskih prava, tako je od samog početka stranka imala jaku podršku od strane uleme (muslimanskog svećenstva). Programska deklaracija stranke, koja je usvojena na Osnivačkoj skupštini SDA 1990., naglašava zalaganje za „održanje Jugoslavije kao slobodne zajednice suverenih naroda i republika u sadašnjim federalnim granicama“ (čl. V) te je posebno naveden „interes za očuvanje Bosne i Hercegovine kao zajedničke države Muslimana, Srba i Hrvata“ (čl. VII).⁶⁹ Kasnije, naročito nakon proglašenja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske, SDA je fokus svojeg političkog programa i djelovanja u stavila na proglašenje nezavisnosti BiH (Markešić, 2004:32). Od samog osnivanja a tako i u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu ova stranka je, kada je riječ o uređenju zemlje i ravnopravnosti naroda, izražavala jasan stav da je neophodno sačuvati multietnički i multikulturalni karakter zemlje.

Srpska demokratska stranka (SDS) osnovana je 12. jula 1990. godine a na mjesto njenog prvog predsjednika tada je izabran Radovan Karadžić. Na osnivačkoj skupštini SDS-a bili su prisutni brojni predstavnici Srpske Pravoslavne Crkve (SPC). Okosnica programa SDSa odnosila se na ostatak Bosne i Hercegovine u zajedničkoj državi sa Srbijom, da bi 1992. godine pod vodstvom ove stranke bila osnovana i skupština srpskog naroda koja je na dijelovima teritorije Bosne i Hercegovine većinski naseljenim srpskim stanovništvom proglasila Srpsku republiku BiH a onda i Republiku Srpsku.

Hrvatska demokratska zajednica (HDZ BiH) osnovana je 18. augusta 1990. godine a za njenog prvog predsjednika izabran je Davor Perinović. Osnivačkom saboru HDZ-a BiH prisustvovali su brojni katolički vjerski poglavari te predstavnici HDZ-a iz Zagreba. HDZ BiH se u svojoj programskoj orijentaciji opredijelila za preustroj jugoslovenske zajednice u konfederalnu državu, a u slučaju da to ne bude moguće, za nezavisnost BiH. Za Stranku je od ključnog značaja bilo, između ostalog, osnivanje

69 „Programska deklaracija Stranke demokratske akcije, usvojena kao „Programski dokument“ na Osnivačkoj skupštini stranke 26.5.1990. godine u Sarajevu

Hrvatskog narodnog sabora 2000. godine koji za cilj ima da usmjeri djelovanje ostalih političkih stranaka sa hrvatskim predznakom.

Pored ovih partija, koje su od devedesetih godina prošlog vijeka dominantno određivale političke i društvene procese u Bosni i Hercegovini, tu su i multietničke ili građanske stranke koje se svojim djelovanjem ne usmjeravaju ka nekom od tri etničke skupine već nastoje definirati i ostvariti interese svih građana i svih naroda u Bosni i Hercegovini. U tu skupinu u prvom redu spada Socijaldemokratska partija BiH (SDP BiH). Ova stranka svoje korijene vezuje za Socijaldemokratsku stranku BiH, osnovanu 1909. godine kao izraz političkih potreba radničke klase i pokušaj da se prevlada mononacionalni karakter političkog organiziranja i međunacionalnog polariziranja i konfrontiranja. SDP BiH je multietnička partija koja djeluje i ima svoje organizacije na području cijele Bosne i Hercegovine a prvi predsjednik Stranke bio je Nijaz Duraković. Godine 2002. u SDP BiH dolazi do prvog raskola kada je jedna skupina napustila stranku i formirala Socijaldemokratsku uniju (SDU) te 2013. godine kada je Željko Komšić, visokopozicionirani dužnosnik stranke i aktuelni član Predsjedništva BiH iz reda hrvatskog naroda, sa jednom skupinom članova istupio iz SDP-a nakon čega je formirao stranku Demokratska fronta.

Završetak rata označio je početak izvjesnih promjena unutar nacionalnih pokreta Hrvata, Srba i Bošnjaka odnosno stranaka HDZ BiH, SDS i SDA koje se postepeno dezintegriraju te se istovremeno počinju nazorati konture instinski demokratskog sistema. U tom periodu javlja se i jedan fenomen koji je specifičan za sve tranzicijske zemlje a to je inflacija političkih subjekata. Tako se brojka od 40 političkih subjekata, koliko je sudjelovalo na općim izborima 1996.godine, za vrlo kratak period uvećala na 83, koliko ih je bilo na narednim izborima održanim 1998. godine.

Stranačka fragmentacija i demokratizacija u Bosni i Hercegovini u postatratnom periodu dešava se najprije unutar tri velike nacionalne stran-

ke, budući da su one bile te koje posjeduju izuzetno veliku političku snagu te su preovlađujuće prisutne u svim društvenim tokovima (Jukić, 2009:274). Najprije je SDA kao vodeća bošnjačka stranka bila zahvaćena političkom fragmentacijom kada se iz nje izdvaja značajan dio članstva uz Harisa Silajdžića kao predvodnika i dugogodišnjeg visokog zvaničnika SDA koji utemeljuju Stranku za BiH. Za SDA to nije predstavljalo veliku štetu te ona i dalje nastavlja funkcionirati kao stabilna i snažna politička stranka sa značajnom biračkom podrškom. „SDA se kroz postratno razdoblje pomakla prema političkom centru i usvojila program europskih narodnjačkih partija. Konzervativnih je stavova a u pogledu promjene političke strukture u BiH zalaže se za postupnost umjesto radikalnih rezova“ (Jukić, 2009: 274). Iako su među članovima SDA dominantno Bošnjaci, ova stranka otvorena je i prema drugim narodima u BiH.

Nakon SDA dolazi do fragmentacije Srpske demokratske stranke 1998. godine kada stranku napušta dio članstva uglavnom progresivnije i umjerenije orijentiranih, predvođeni Biljanom Plavšić, tadašnjom predsjednicom Republike Srpske i visokom dužnosnikom SDS-a.

Ta grupa formira Srpski narodni savez koji je uskoro nakon toga, uz formiranje široke koalicije, preuzeo vlast u entitetu Republika Srpska. Uslijedilo je formiranje još nekoliko važnijih političkih stranaka. Srpska demokratska stranka vremenom se sve više približavala centru u čemu je snažnu „ulogu odigrala i međunarodna zajednica, koja je svojim odlukama zabranila djelovanje brojnim dužnosnicima SDS-a s ratnom hipotekom, kao i onima koji su zastupali ekstremne stavove, te tako otvorila prostor za umjerenije stranačke dužnosnike“ (Jukić, 2009: 274-275).

U HDZ-u BiH se, kao vodećoj stranci koja predstavlja interese Hrvata u Bosni i Hercegovini, na mjestu predsjednika stranke izmijenilo nekoliko ljudi u predratnom i ratnom periodu, najprije Davor Perinović, potom Stjepan Kljuić, Milenko Brkić, Mate Boban i Darijo Kordić. Kao predsjednik stranke 1996. godine izabran je Božo Rajić da bi na petom saboru stranke došlo do „prvog značajnijeg unutarstranačkog raskola kada je

general Ante Jelavić izabran za predsjednika stranke dok je Krešimir Zubak, nezadovoljan tim izborom, sa skupinom svojih istomišljenika osnovao Novu hrvatsku inicijativu" (Jukić, 2009:275). Bariša Čolak dolazi na mjesto predsjednika stranke 2000. godine, nakon što je OHR smijenio Jelavića zbog kršenja Daytonskog mirovnog sporazuma, da bi nakon njega na saboru 2005. godine na čelo stranke došao Dragan Čović koji i danas obnaša tu funkciju. Na tom saboru izbija na površinu snažan raskol u HDZ BiH kada Božo Ljubić, Čovićev protukandidat na izborima za predsjednika stranke napušta stranku i osniva HDZ 1990. To je imalo značajno negativne posljedice na dotadašnje rezultate HDZ BiH kada je u pitanju broj osvojenih mandata na idućim izborima. Za HDZ BiH danas možemo konstatirati da je hrvatska nacionalna stranka narodnjačke i demokršćanske orijentacije koja ponekad iskazuje desničarske stavove nastojeći ostvariti etnoteritorijalno zaokruživanje u vidu trećeg entiteta u Bosni i Hercegovini.

Ovi procesi stranačke fragmentacije postepeno su utjecali da politički monopol tri etničke stranke bude u nekoj mjeri oslabljen. Budući da je u tom periodu došlo do ujedinjavanja Socijaldemokratske partije BiH i Socijaldemokrata, te formiranja Stranke nezavisnih socijaldemokrata Milorada Dodika u Republici Srpskoj, tako je na narednim općim izborima 2000. godine došlo do značajne izborne pobjede za građansko-liberalne stranke. No, takvo stanje nije potrajalo te pored toga, SNSD kao nominalno socijaldemokratska stranka, nije ni na koji način doprinijela deetnicizaciji političkog prostora u Republici Srpskoj, a tako ni Bosne i Hercegovine. Učinak je bio upravo suprotan.

Programska orijentacija političkih stranaka i odnos prema ustavnom ustrojstvu BiH u postdejtonskom periodu

Stavovi političkih stranaka u Bosni i Hercegovini o ustavnom ustroju države odražavaju izražene ideološke i političke suprostavljenosti koje su, između ostalog, vezane za složenu društvenu strukturu. Zbog toga smo analizirali programske dokumente relevantnih političkih aktera s ciljem identificiranja njihovih koncepcija državnog uređenja pri čemu smo fokus stavili na ključne, za pojedinu stranku karakteristične ili u odnosu na druge stranke diferencijalne stavove, koji na neki način najbolje oslikavaju identitet te političke organizacije.

Stranka demokratske akcije (SDA) po tom pitanju stoji na stanovištu očuvanja BiH kao cjelovite i demokratske države „u kojoj će svi građani i narodi biti ravnopravni na cijeloj njenoj teritoriji“ (Programska deklaracija)⁷⁰. Ova stranka postojeće ustavno uređenje posmatra proizvodom agresije na BiH, „etničkog čišćenja, ratnih zločina i genocida nad Bošnjacima“ te je kao takvo izvor neravnopravnosti, što su potvrdile brojne presude Evropskog suda za ljudska prava. Zbog toga se SDA zalaže za Bosnu i Hercegovinu koja će biti uređena na način da u potpunosti afirmira osnovna ljudska prava i temeljne slobode kao i ukidanje diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Dalje se u važećem programskom dokumentu ove stranke navodi da je to moguće postići tako što će BiH „biti uređena kao demokratska, na ekonomskim i multietničkim principima regionalizirana, pravna i socijalna država pod nazivom Republika Bosna i Hercegovina sa tri nivoa vlasti: državni, regionalni i lokalni, sa gradom Sarajevom koji je politički, administrativni, kulturni i ekonomski centar Bosne i Hercegovine“. SDA se zalaže za dosljednu implementaciju svih presuda Evropskog suda za ljudska prava i Ustavnog suda BiH s ciljem

⁷⁰ Programska deklaracija SDA usvojena na 8. Kongresu Stranke 14.10.2023. godine, dostupno na: https://sda.ba/assets/docs/Programska_deklaracija_8_Kongres.pdf, pristup ostvaren 17.01.2026.

postizanje ravnopravnog položaja konstitutivnih naroda i svih drugih građana podjednako u oba entiteta, odnosno na nivou cijele države. Pored toga, ova stranka iskazuje svoje opredjeljenje za „slabljenje dominacije etničkog, a jačanje građanskog koncepta uređenja države s ciljem postizanja njihovog funkcionalnog balansa“.

Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD) u Programskim opredjeljenjima⁷¹ naglašava svoju naklonost prema demokratskim tekovinama uz akcentiranje da suverenitet ne pripada centrima moći i uticaja nego narodima i građanima koji putem demokratskih izbora biraju svoje predstavnike u vlasti. Dalje se naglašava da je iz tog razloga nedopustivo da u 21. vijeku „nelegitimno i nelegalno postavljeni pojedinac, pritom državljani strane države, ima veću političku i zakonodavnu moć od zajedničkih institucija na nivou BiH, kao i demokratski izabranih predstavnika naroda i građana“, ciljajući na instituciju Visokog predstavnika za BiH. Budući da ova Stranka smatra da je različitim manipulacijama, ucjenama i pristiscima od strane međunarodnih političkih faktora došlo do prenošenja nadležnosti sa entiteta RS na državu BiH, tako oni snažno zagovaraju vraćanje tih nadležnosti na entitetski nivo. U programskom dokumentu ove stranke Bosna i Hercegovina se proglašava „državnom zajednicom“ dok se entitetu Republika Srpska pripisuje atribut državnosti da bi u daljem tekstu ovog dokumenta, u kontekstu protivljenja bilo kakvih promjena Ustava BiH te unitarnog i građanskog modela za BiH, zaključak glasio: „Za SNSD je ustavna struktura BiH sačinjena od dva entiteta i tri konstitutivna naroda i to se neće mijenjati“. Dominantne tačke Programa ove stranke su pozivanje na Ustav BiH, naglašavanje potrebe jačanja institucija RS-a i rezolutno odbacivanje uticaja međunarodnog faktora u BiH. Na kraju dokumenta stoji istaknuto: „SNSD poštuje povelje Ujedinjenih nacija, postulate prava na samoopredjeljenje do odcjepljenja i smatra da je to pravo pogotovo aktuelno imajući u vidu kolonijalni status i upravu u BiH“.

⁷¹ Programska opredjeljenja usvojena na 7. Saboru 30.09.2024. godine, dostupno na: <https://snsd.org/wp-content/uploads/2024/04/%D0%A1%D0%9D%D0%A1%D0%94-09-2024.pdf>, pristup ostvaren 17.01.2026.

SNSD se programski striktno zalaže za BiH kao tronacionalnu državu jer se kao članovi Predsjedništva države mogu izabrati striktno Srbin iz Republike Srpske a Hrvat i Bošnjak iz Federacije BiH. U suštini ova stranka državu vidi isključivo kao tropartijsku državu na način da je legitimni predstavnik Srba samo onaj član koji dolazi iz SNSD-a a legitimni član Hrvata samo onaj koji dolazi iz HDZ BiH, dok se sve stranke u Federaciji BiH smatraju bošnjačkim. Kategorija „legitimni predstavnik naroda“, na kojoj naročito insistira HDZ BiH, je kategorija kojom jedna stranka monopolizira etničko predstavljanje, etničku grupu kao takvu, etničkog identiteta i etničkih interesa. Politička stranka prisvaja i monopolizira jedan narod, na način da su samo „pravi“ Srbi i „pravi“ Hrvati oni koje određuje SNSD i HDZBiH. To da jedna politička stranka, u osnovi njen predsjednik, odlučuje ko je „legitimni“ Srbin ili ko je Hrvat, vrhunac je stranačke uzurpacije političkog života u zemlji.

Socijaldemokratska partija (SDP BiH) zalaže se za administrativno uređenje Bosne i Hercegovine „kao funkcionalne i decentralizovane države na principima evropskog regionalizma i široke autonomije lokalne samouprave“. Ova stranka jasno ističe građanina kao političkog subjekta te se u Programu⁷² jasno ističe da je građanima neophodno pružiti mogućnost da aktivno učestvuju u donošenju političkih odluka uz korištenje različitih instituta neposredne demokratije. „SDP će ustrajati na daljoj izgradnji sistema parlamentarne demokratije, jačanju uloge parlamentarnih tijela i njihove odgovornosti za napredak u socijalnom i kulturnom razvoju“, stoji u Programu Stranke (Program SDP, str. 7).

Demokratska fronta (DF) snažno odbacuje koncept kolektivnih prava konstitutivnih naroda nad individualnim pravima i slobodama građana BiH težeći uspostavi građanske države Bosne i Hercegovine⁷³. Po pitanju ustavnog uređenja ova stranka Bosnu i Hercegovinu vidi kao „decentra-

72 Program Socijaldemokratske partije BiH, oktobar 2015, dostupno na: <https://sdp.ba/datoteke/uploads/PROGRAM-SDP-BIH.pdf>, pristup ostvaren 17.01.2026..

73 Programska deklaracija Demokratske fronte od 09.10.2021. godine, dostupno na: <http://fronta.ba/index.php/za-gradjansku-drzavu/>, pristup ostvaren 17.01.2026.

liziranu državu regija koje bi bile determinirane ekonomski, geografski i socijalno, pri čemu bi centri regija bili nosioci regionalnoga razvoja". DF u svojem programskom dokumentu smatra da izmjene izbornog zakonodavstva trebaju ići u smjeru osiguranja političkih i demokratskih prava za sve građane bez obzira na nacionalnu i bilo koju drugu pripadnost ili mjesto stanovanja, a u skladu s evropskim standardima i presudama Evropskog suda za ljudska prava.

U Temeljnim programskim načelima⁷⁴ Hrvatske demokratske zajednice 1990 (HDZ 1990) ova stranka, koja dolazi iz hrvatskog nacionalnog i političkog kruga, iskazuje svoje opredjeljenje prema kompromisu, slobodi i ravnopravnosti konstitutivnih naroda ali i svih građana generalno u BiH uz puno uvažavanje različitih identiteta. Na tom putu smatraju da najvažniji korak „stvarna (a ne formalna) i ubrzana integracija BiH u Europsku uniju“ što bi dovelo do toga da se duboke unutarnje suprotnosti i podjele usklađuju i rješavaju demokratskim putem. HDZ 1990 posebno naglašava potrebu za „rješavanjem hrvatskog pitanja u Bosni i Hercegovini na ustavan, zakonit i institucionaliziran način“ kako bi se osigurala institucionalna ravnopravnost hrvatskog naroda. U tom smislu ova stranka traži ostvarivanje novog društvenog dogovora kroz Ustav i Izborni zakon ciljajući najprije na „otklanjanje diskriminacije u nacionalnom (kolektivnom) i individualnom (građanskom) smislu (presude ESLJP i Ustavnog suda BiH), podjela nadležnosti u funkcionalnom smislu između općina, kantona i viših razina koja će osigurati funkcionalnu decentralizaciju, te pravilnu i ravnomjernu raspodjelu moći i sredstava na čitavom prostoru BiH“, navodi se u programskom dokumentu ove stranke. Ova stranka ne daje u svojem programu detaljnije obrazloženje u vezi s ustavnim uređenjem Bosne i Hercegovine.

Zalažući se za državu u kojoj svi državljani uživaju jednaka politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava Naša stranka programski ističe da je opredjeljena za jedinstvenu, modernu, sekularnu Bosnu i Hercegovinu.

⁷⁴ Temeljna programska načela usvojena na VII Saboru HDZ 1990, 11.11.2023., dostupno na: <https://hdz1990.ba/wp-content/uploads/2024/07/Programska-nacela.pdf>, pristup ostvaren 17.01.2026.

nu. Ova stranka potencira novi ustavni model koji će od „Bosne i Hercegovine stvoriti pravnu državu i u kojoj će država biti zaštitnik svojih građana a ne političke partije kojima ti građani pripadaju“.⁷⁵ Iako Naša stranka potvrđuje svoju predanost osiguranju prava konstitutivnih naroda u BiH, ova stranka smatra da je osnovni subjekt političkog i društvenog života građanin-pojedinac te se snažno protivi zloupotrebi etničkih prava i teritorijalnom rasparčavanju zemlje. Shodno tome, zalaže se za jednaku mogućnost biranja i kandidiranja za sve građane i za svaku poziciju. Stav ove stranke je da prava konstitutivnih naroda odnosno kolektivna prava trebaju biti jasno formulirana i taksativno nabrojana te pravno normirana u ustavnom tekstu te da „institucionalni modeli te zaštite moraju biti u skladu s evropskom praksom“.

U Programu Srpske demokratske stranke stoji da ova stranka „ima ulogu da kao politički izraz narodnih i demokratskih vrijednosti snažno i nedvosmisleno ostvaruje punu nacionalnu emancipaciju našeg naroda i Republike Srpske“.⁷⁶ U Programu je jasno navedeno da je Srpska demokratska stranka narodna demokratska partija budući da „slijedi demokratske tradicije srpskog naroda i iskustva zapadnih evropskih demokratija“ (Program, str. 5.). Srpska demokratska stranka Dejtonsko uređenje BiH kao dvoentitetske države posmatra kao, garanciju opstanaka Republike Srpske te smatra neprihvatljivim svako drugačije teritorijalno preuređenje BiH⁷⁷. Svi pregovori o rješavanju ustavnih promjena BiH moraju biti verifikovani u institucijama Republike Srpske i moraju ih prihvatiti njeni građani, u skladu sa Zakonom o referendumu Republike Srpske. To znači da je jedini prihvatljivi model odlučivanja jasno definisan institucionalnim putem uz potvrdu naroda na referendumu. Ukoliko se stvore uslovi Srpska demokratska stranka je spremna da u procesu

75 Programska deklaracija 2021 usvojena na Drugom vanrednom Kongresu 04.09.2021. godine, dostupno na: https://www.nasastranka.ba/uploads/documents/7-programska-deklaracija-1_1630753060.pdf, pristup ostvaren 17.01.2026.

76 Program Srpske demokratske stranke, str.3. dostupno na http://www.sdsrs.com/UcitaneSlike//admin/Program_SDS.pdf, pristup ostvaren 17.01.2026.

77 Program Srpske demokratske stranke iz marta 2010. godine, dostupno na: <https://www.sds.rs/program/>, pristup ostvaren 17.01.2026.

političkog dogovaranja ostvari sporazum sa političkim predstavnicima iz Federacije BiH o mirnom razdruživanju i osamostaljenju oba entiteta. Ključna dva programska momenta su volja naroda i međunarodni status Republike Srpske, promjena ustava je faktički tako postavljena da je izvodiva samo ako se prihvate i uvažavaju zahtjevi srpskog naroda, odnosno jedne strane, što je politički krajnje nerealno. Pri tome je međunarodni status tog entiteta za ovu stranku aksiom o kome nema pregovaranja. „Djelujući u teškim i izazovnim vremenima, Srpska demokratska stranka je borbu za ostvarivanje nacionalnih ciljeva Srba u BiH krunisala stvaranjem i međunarodnim priznanjem Republike Srpske u Dejtonskom mirovnom sporazumu“ (Program, str. 3).

Partija demokratskog progresa (PDP), koja se samotitulira kao „ozbiljna, državotvorna, narodna i patriotska, sistemska partija Republike Srpske“ u svojem programskom dokumentu u prvoj stavci navodi da je Republika Srpska konstitutivni dio Bosne i Hercegovine te da BiH predstavlja „sui generis tvorevinu koja prema svojim karakteristikama predstavlja decentralizovanu zajednicu“.⁷⁸ Pri tome ova stranka naglašava primarnost entiteta uz konstatiranje da „Republika Srpska i Federacija BiH grade Bosnu i Hercegovinu kao zajednicu koja svojim ustavom ima limitirane nadležnosti i koja nema mogućnost bilo kakvog ustavno-pravnog niti političkog diktata prema entitetima koji imaju Ustavom jasno određene nadležnosti“. Ova stranka upoređuje državu BiH i njen značaj stavlja u istu ravan s Europskom unijom koja je, kako smatraju samo politički i ekonomski okvir za razvoj evropskih zemalja. U Programu PDP-a navodi se da je BiH izvedena zajednica i da nije racionalno „nasilno graditi njene nove državne kapacitete“ već je neophodno snažiti institucionalne kapacitete entiteta pri čemu bi u takvoj, visokodecentraliziranoj ali stabilnoj BiH, ulogu lidera preuzeo entitet Republika Srpska. Također, ova stranka smatra da je neophodno stvoriti političku, ekonomsku, carinsku uniju među zemljama regije zapadnog Balkana pri tome naglašava-

78 Politička deklaracija PDP-a za period 2019.-2039.usvojena na Saboru stranke 28.09.2019. godine, dostupno na: <https://cdn.prod.website-files.com/6459fecb790.pdf>, pristup ostvaren 17.01.2026.

jući da „BiH jedino ima smisla ako se i sama integriše u šire regionalne i evropske strukture. Dakle, ona mora dalje nastaviti da se integriše sa ostalim zemljama regije, a za nas je primarna politička i ekonomska integracija sa Srbijom“.

Hrvatska demokratska zajednica (HDZ BiH) u Programu stranke⁷⁹ najprije naglašava usmjerenost na izgradnju stabilnog političkog sistema temeljenog na vladavini prava uz akcentiranje da je država Bosna i Hercegovina moguća jedino kao „zajednica triju potpuno ravnopravnih, suverenih i konstitutivnih naroda – Hrvata, Srba i Bošnjaka i drugih građana koji u njoj žive“. Ova stranka se u svojem programu iskazuje svoje protivljenje, prema njihovom mišljenju, „konceptima lažnog 'građanskog univerzalizma' “ koji se u njihovoj vizuri manifestira kao nacionalizam najbrojnijeg naroda, misleći pri tome na Bošnjake. Što se tiče ustavnog uređenja BiH, HDZ BiH se zalaže za „racionalnije uređenu Bosnu i Hercegovinu, utemeljenu u skladu s načelima federalizma i konsocijacijske demokracije uz dosljednu operacionalizaciju temeljenoga načela iz preambula Daytonskoga ustava o konstitutivnosti naroda“ (Program, str. 22). Također, ova stranka iznosi svoje opredjeljenje za „izvorna ustavna načela postignuta i ostvarena u Washingtonskom i Daytonskom mirovnem sporazumu“ kao i izmjenu Izbornog zakona i Ustava BiH u smjeru ostvarenja legitimnog predstavljanja na svim nivoima a posebno u Predsjedništvu BiH.

Stranka Narod i pravda (NiP) Bosnu i Hercegovinu vidi kao „demokratsku i sekularnu državu, koja počiva na vladavini prava“ te iskazuje opredjeljenje za njenu „institucionalnu zaštitu od svih destruktivnih i destabilizirajućih snaga“ spolja i iznutra⁸⁰ uz naglašavanje opredjeljenja za suverenu i nedjeljivu BiH.

79 Program HDZ BiH usvojen na XIV. Izbornom saboru stranke 06.05.2023. godine, dostupno na: https://hdzbih.org/sites/default/files/dokumenti/HDZ%20BiH%20-%20XIV.%20Sabor%20-%20Statut%20%26%20Program_.pdf, pristup ostvaren 17.01.2026.

80 Deklaracija Naroda i pravde usvojena na 1. Kongresu stranke, novembar 2021., dostupno na: https://nip-cms.cdn.prismic.io/nip-cms/ZqlsuB5LeNNTxfPz_Kongresni-Dokumenti-A4-FINAL.pdf#page=11.09, pristup ostvaren 17.01.2026.

Analizom programskih dokumenata političkih stranaka u Bosni i Hercegovini dolazimo do zaključka da stavove po pitanju ustavnog uređenja BiH možemo grupirati na stranke koje zastupaju građanski model, etno-federalni, primarno entitetski i hibridnu grupu, odnosno model koji kombinuje elemente građanskog i etničkog pristupa. Građanski model državnog uređenja zastupaju stranke SDP, DF i Naša stranka koje primat daju individualnim pravima građana u odnosu na kolektivna prava konstitutivnih naroda te smatraju da je neophodno smanjenje etničke institucionalne dominacije. U drugoj, etno-federalnoj grupi su političke stranke koje snažno zastupaju tezu da je neophodna ravnopravnost konstitutivnih naroda kroz institucionalne mehanizme unutar države (HDZ BiH, HDZ 1990). Stranke poput SNSD-a, SDS-a i PDP-a polaze od primata entiteta nad državom te smatraju da je potrebno jačati njegovi teritorijalno-političku autonomiju zbog čega ih možemo objediniti unutar primarno entitetskog modela. I najzad, model koji možemo nazvati hibridnim kombinuje elemente građanskog modela uz istovremeno očuvanje ravnopravnosti konstitutivnih naroda pri čemu se zalažu za jedinstvenu i demokratsku BiH te ovdje pripadaju Stranka demokratske akcije (SDA) i stranka Narod i pravda (NiP). Nespojivost ovih modela vrlo slikovito odgovara na pitanje zbog čega ni tri decenije nakon završetka ratnih dešavanja nije došlo do ustavne reforme.

IZAZOVI PARLAMENTARNE DEMOKRATIJE U BOSNI I HERCEGOVINI U POSTDEJTONSKOM PERIODU

Izborni sistem BiH i etnicizacija bosanskohercegovačkog političkog prostora

Predstavnici međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini na čelu sa lokalnom misijom Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju (OEES) su 2002. godine, nešto prije općih izbora, presudno utjecali da se usvoji jedinstveni izborni zakon koji regulira izborni proces na nivou države, entiteta, kantona i općina. Složena struktura države bila je presudna da se uvede proporcionalni uz kompenzacioni izborni sistem kao i veći broj višemandatnih izbornih jedinica. „Zahvaljujući kompenzacionom izbornom sistemu došlo je do svojevrstne mešavine dva nivoa izbornih cenzusa (od 3-5%), radi zaštite potpune jednakopravnosti sva tri bosanskohercegovačka naroda - Srbi, Hrvati i Bošnjaci - u uslovima kada je povratak njihovih pripadnika još uvek neadekvatno ostvaren u većem delu zemlje“ (Đukanović, 2006:521). Namjena kompenzacione liste je da stranke koje bi bile nedovoljno zastupljene u parlamentu prema broju glasova dobijenim u temeljnim izbornim jedinicama, dobiju kompenzacijske mandate uzevši u obzir zbir glasova u cijelom entitetu. Političke stranke samostalno formiraju redoslijed kandidata na kompenzacijskoj listi a činjenica da obično prva tri mjesta na listi redovno dobijaju poslanički mandate, i to bez obzira na broj glasova koji kandidat osvoji, otvara prostor za političku korupciju i nerijetko su teren za razne vrste manipulacije.

U Bosni i Hercegovini, u skladu s kompleksnim političkim sistemom, uspostavljen je izborni sistem koji je:

(...) kombinacija gotovo svih poznatih izbornih principa: većinski princip i jednočlane izborne jedinice za izbor Predsjedništva BiH, zatim proporcionalni princip višečlane izborne jedinice za izbor sastava parlamenata, prag od 3% za redovne mandate putem zatvorenih preferencijalnih listi, preferencijalno glasanje (liste otvorene biračima), te prag od 5% za kompenzacione mandate, zbog čega izborni sistem Bosne i Hercegovine možemo smatrati kombiniranim ili hibridnim sui generis izbornim sistemom (Arapović, 2012:25).

Inače, proporcionalni (razmjerni) izborni sistem pogodan je za države koje u svojem stanovništvu imaju više različitih etničkih, religijskih i drugih skupina čije interese je neophodno adekvatno predstaviti u okviru parlamentarnih tijela. Tako su se prvi poslijeratni izbori koji su održani 1996. godine, ali i svi nakon toga, odvijali po proporcionalnom modelu reprezentacije. Od 2000. godine formirano je 8 izbornih jedinica, u Federaciji BiH pet a u entitetu Republika Srpska tri izborne jedinice te 12 kompenzacijskih mjesta. Tada je također uvedeno preferencijalno glasanje. Na svim izbornim nivoima u Bosni i Hercegovini zastupljene su zatvorene neblokirane liste u kojima je unaprijed striktno utvrđen raspored kandidata. Razlog zbog kojeg je ovaj oblik izbornih lista zastupljen sadržan je u potrebi kontroliranja potencijalnih kandidata od strane Misije OEES-a.

Izborni zakon Bosne i Hercegovine kao formulu za preračunavanje glasova u mandate koristi Saint - Laguë formulu koja predstavlja modifikovanu D'ontovu izbornu formulu. Ova formula je prilično liberalna obzirom da dozvoljava i pospješuje osvajanje direktnih mandata strankama koje su imale prilično loš rezultat. Naime, kada je usvajan Izborni zakon BiH, međunarodna zajednica je smatrala da će uspostavom ove metode doprinijeti slabljenju etnonacionalnih blokova, SDA, SDS i HDZ na način da će dozvoliti da male stranke budu nadpredstavljene u parlamentima. Rezultat su stvaranje frakcija i mini poslaničkih grupa, nestalne i lako promjenjive vlade i pojava jednog divljeg političkog pluralizma.

U većini zemalja koje provode načelo proporcionalnosti izborna pravila propisuju određenu vrstu prohibitivne klauzule (izborni prag ili census) koja omogućuje sudjelovanje u raspodjeli mandata samo onim političkim strankama koje osvoje unaprijed određen, minimalan broj glasova (npr. Belgija 5%, Grčka 3%, Danska 2%, Holandija 0,67 % itd.). Tako je i u Bosni i Hercegovini međunarodna zajednica pokušavajući da umanji značaj i utjecaj nacionalnih stranaka, SDA, HDZ i SDS, u Izborni zakon uvela izborni census od 3% kako bi otvorila prostor za neke nove političke stranke i aktere da bi se međunacionalne tenzije smanjile i postepeno izgubile značaj. Ovaj pokušaj ostao je neproduktivan jer je nacionalna retorika ipak ostala najjači motivacijski momenat koje stranke nude glasačima. Pored toga, pluralizam je dobio svoju negativnu krajnost i izgubio smisao u situaciji kada u parlamentima postoji od 7 do 12 različitih političkih grupacija koje za glavni cilj imaju uzimanje bar djelića izvršne vlasti. U nastavku dajemo pregled načina izbora parlamentarnih zastupnika u zakonodavnim tijelima Bosne i Hercegovine na državnom i entitetskim nivoima.

Najviše zakonodavno tijelo Bosne i Hercegovine je Parlamentarna skupština koja je dvodomna, sastoji od Doma naroda i Predstavničkog doma⁸¹. Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH čini 15 poslanika od kojih se deset bira u Domu naroda Parlamenta Federacije BiH (po pet Bošnjaka i Hrvata) a pet predstavnika Srba u Narodnoj skupštini Republike Srpske. U Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, od ukupno 42 zastupnika, iz Federacije BiH dolazi 28 a iz Republike Srpske 14 zastupnika i svi se biraju u višemandatnim izbornim jedinicama. Zastupnici koji dolaze s teritorije FBiH biraju se na način da se 21 bira proporcionalnim izbornim sistemom uz primjenu Sainte-Laguë formule i cenzusom od 3% dok se ostalih 7 mandata dodjeljuje s kompenzacione liste uz primjenu iste formule i cenzusa od 5%. Važno je spomenuti da u okviru raspodjele kompenzacijskih mandata ne mogu učestvovati nezavisni kandidati već samo političke stranke i koalicije, budući da se na taj način pokušava očuvati zagarantirano učešće svih etničkih zajednica u najvišem predstavničkom tijelu. Isto izorno

81 Vidjeti šire: Mujakić, Muhamed (2025) *Institucije države Bosne i Hercegovine*, Dobra knjiga, Sarajevo.

načelo vrijedi kada se raspoređuje i 14 poslaničkih mandata iz Republike Srpske tako što se 9 poslanika bira na osnovu „čistog“ proporcionalnog izbornog sistema a ostatak u skladu sa kompenzacionim sistemom

Predstavnički dom Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine sastoji se od 98 zastupnika.

Više od polovine mandata, odnosno 70% bira se iz deset višemandatnih izbornih jedinica (redovni mandati) dok ostatak mandata predstavlja tzv. kompenzacijske mandate. Narodna skupština Republike Srpske sastoji se od 83 zastupnika koji se biraju na gotovo identičan način kao i u Federaciji BiH. Od 2002. godine u Narodnoj skupštini postoji i Vijeće naroda koje se sastoji od istog broja zastupnika Srba, Bošnjaka i Hrvata (po 8 zastupnika) i 4 zastupnika iz reda Ostalih, koji se biraju iz reda klubova poslanika u skupštini. U Parlamentu Federacije BiH postoji Dom naroda kojeg sačinjava jednak broj predstavnika tri konstitutivnih naroda (Bošnjaci, Srbi, Hrvati) koje delegiraju skupštine deset kantona. Dom naroda broji ukupno 80 zastupnika, tako narodni klubovi konstitutivnih naroda imaju po 23 zastupnika dok klub Ostalih ima 11 zastupnika⁸². Dom naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine je gornji dom Parlamenta Federacije BiH. Predstavlja tri konstitutivna naroda Federacije BiH - Bošnjake, Hrvate i Srbe⁸³, kao i Ostale, štiteći njihove nacionalne interese. Zastupnici svakog konstitutivnog naroda čine narodni klub. Ovlaštenja Doma naroda Parlamentarne skupštine FBiH i Vijeća naroda Narodne skupštine RS u značajnoj su asimetriji budući da je Vijeće naroda Narodne skupštine RS u prilici samo da pokrene postupak zaštite vitalnog nacionalnog interesa nekog od konstitutivnih naroda za razliku od Doma naroda Parlamenta FBiH koji je u ravnopravnom statusu sa Predstavničkim domom po pitanju vršenja zakonodavne vlasti.

82 Ovaj broj zastupnika Doma naroda Parlamenta FBiH rezultat je intervencije Visokog predstavnika u BiH, Christiana Schmidta koji je u izbornoj noći, 2. oktobra 2022. godine, donio odluku kojom je raniji broj (58) povećao na 80 zastupnika u Domu naroda.

83 Izvornim Ustavom Dom naroda sastojao se od bošnjačkog i hrvatskog kluba, a svaki je imao 17 izaslanika. Zastupnici su birani u kantonalnim skupštinama iz odnosnog naroda; bošnjački zastupnici birali su bošnjačke, a hrvatski, hrvatske izaslanike. Međutim, nakon odluke Ustavnog suda Federacije BiH o konstitutivnosti naroda od 2000., visoki predstavnik Wolfgang Petritsch nametnuo je amandmane XXVII - LIV 30. juna i 1. jula 2000. Ovim amandmanima određeno je, između ostalog, da se Dom naroda sastoji od kluba tri konstitutivna naroda i kluba Ostalih.

Izborni sistem Bosne i Hercegovine ima niz specifičnosti zbog kojih je od samog uspostavljanja često bio predmet kritika i osporavanja, a ponekad i zloupotreba. Posebno je problematično to što pravni okvir i dalje ograničava pravo kandidovanja i glasanja na osnovu etničke pripadnosti, što nije u skladu s odredbama Kopenhagenskog dokumenta OSCE iz 1990. godine koji garantuju opće i jednako biračko pravo svim punoljetnim građanima. Kandidatura za Predsjedništvo BiH, kao i za predsjednika i potpredsjednike Republike Srpske, omogućena je isključivo osobama koje se izjašnjavaju kao Bošnjaci, Hrvati ili Srbi. Dodatno, postoje ograničenja vezana za prebivalište, pa tako Srbin s prebivalištem u Federaciji BiH, kao i Bošnjak ili Hrvat s prebivalištem u Republici Srpskoj, ne mogu biti kandidati za Predsjedništvo BiH. Također, birači iz Republike Srpske mogu glasati samo za srpskog člana Predsjedništva, dok birači iz Federacije BiH glasaju isključivo za bošnjačkog ili hrvatskog kandidata.

Zakon o konstitutivnosti i odluka Ustavnog suda BiH iz 2000. godine, kojim se naglašava da su narodi konstitutivni na čitavom prostoru Bosne i Hercegovine, stvorio je još jednu paradoksalnu situaciju u izbornom sistemu BiH. Naime, odluka o konstitutivnosti zahtjeva etničko predstavljanje čak i tamo gdje danas uopšte ne žive predstavnici jednog naroda. Nerijetko se dešava čak da jedna politička partija dominantno pripadajući jednom narodu, dolazi u mogućnost da nominuje pripadnike drugih naroda kako bi se zadovoljila klauzula o konstitutivnosti. Pravi primjer ove anomalije je izbor srpskog kluba delegata u Domu naroda Federacije BiH ili izbor hrvatskih poslanika u Narodnu skupštinu Republike Srpske kao i kluba delegata u Vijeću naroda Republike Srpske. Dakle, odluka Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti naroda dovela je do toga da izborni sistem BiH formalno osigurava etničku zastupljenost na cijeloj teritoriji, ali u praksi često proizvodi situacije u kojima predstavnici ne odražavaju stvarnu volju naroda koje nominalno predstavljaju.

Budući da Ustav kao legitimne političke interese priznaje jedino bošnjačke, hrvatske i srpske etničke interese tako je političko predstavljanje

zapravo etničko. „Isključivo etničko političko predstavljanje dovelo je do nestanka političkog građanina u pluralizmu njegovih identiteta i političkih interesa“ (Bakšić-Muftić, 2001:297). Ovu specifičnu bosansku politiku Mujkić jasno razgraničava od *demokratije građana* te je opisuje pojmom *demokratija etničkih oligarhija* (Mujkić, 2007:III). Naime, postojeća formalna demokratska procedura nema ustavnu i političku legitimaciju građanstva te služi samo za stalno legitimiranje i reproduciranje vladavine političkih stranaka koje predstavljaju jedan od tri konstitutivna naroda. Glavnu prepreku uspostavi građanskog društva u Bosni i Hercegovini, kako Mujkić zapaža, predstavlja etnički centriran Dejtonski sporazum. Stoga on sugerira da bi termin koji adekvatno obuhvata trenutno stanje Bosne i Hercegovine bio termin etnopolis kojeg Mujkić ovako opisuje:

(...) zajednica koju karakterizira politički prioritet etničke grupnosti nad individuumom, prioritet koji je proveden kroz proces demokratske samolegitimacije, zajednica koju karakterizira politički politički prioritet etnički grupnog prava na samoodređenje nad pravom građanina na samoodređenje, pri čemu je članstvo građanina u političkoj zajednici predodređeno njenim ili njegovim članstvom u etničkoj zajednici. Politička naracija i praksa koja opravdava ovaj etnički utemeljen društveni konstrukt naziva se etnopolitikom (Mujkić, 2007:III).

Za bosanskohercegovačku demokratiju moglo bi se reći da je zapravo „*oksimoron* jer je 'demokratija oligarhija' ili 'etnička demokratija'“ (Šarčević, 1997) budući da se ne radi o demokratiji građana već o „demokratiji“ tri, takozvana, konstitutivna naroda, etničke grupe, od kojih je svaka ponaosob, u značajnoj mjeri, represivna prema individuumu, njegovoj autonomiji i dostojanstvu“ (Mujkić, 2007:3).

Među kritične tačke izbornog sistema BiH možemo uvrstiti i pitanje nejednake vrijednosti glasa gdje postoje drastične razlike u broju glasova od jedne do druge izborne jedinice koje je potrebno dobiti da bi se osvojio parlamentarni mandat. Također, izostankom „prava dijela birača iz Brčko distrikta da biraju svoje predstavnike u kantonalne skupštine, a time posredno i domove naroda viših nivoa, narušeno je jednako birač-

ko i opće pravo na predstavništvo“ (Arapović, 2021:19). Izborni zakon BiH sadrži nekoliko anomalija i stoga je nužnost da se što prije izmjeni. Budućim izmjenama je potrebno obuhvatiti sve one stavke koje su nedorečene ili koje su neadekvatno riješene te samim tim egzistiraju kao plodno tlo za manipulacije sa različitih strana. U kontekstu reforme izbornog sistema od krucijalne važnosti implementacija presuda Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu i Ustavnog suda BiH u predmetima koji su najsnažnije stavili akcenat na problem diskriminatornog karaktera Izbornog zakona, odnosno Ustava BiH. Reforma izbornog sistema trebala bi biti utemeljena na opštem jednakom i tajnom pravu glasa, te slobodnim i neposrednim izborima za sve državljane BiH sa biračkim pravom.

Najzad, Benjamin Reilly, pozivajući se na Horowitza, tvrdi da je za podijeljena društva najpogodniji izborni sistem u kojem bi postojali mehanizmi koji će omogućiti da politički predstavnici ne budu birani samo od strane birača svoje etničke skupine (Reilly, 2002:159). Tome bi pridonijelo korištenje preferencijalnih izbornih sistema koji biraču daju priliku da dodijele svoje glasačke preferencije različitim strankama i kandidatima. Tu spada alternativni glas (većinski sistem u jednomandatnim izbornim jedinicama apsolutne većine) kao i pojedinačno prenosivi glas (proporcionalni sistem sa višemandatnim izbornim jedinicama) a ovi sistemi podstiču političare da svoju kampanju prošire i na druge etničke skupine što ih čini umjerenijima u njihovim nastupima⁸⁴. U kontekstu Bosne i Hercegovine, trenutni izborni sistem omogućava političkim akterima da osvajaju mandate dominantno oslanjajući se na podršku vlastite etničke skupine. Suprotno tome, ako bismo usvojili izborni model kojeg preporučuje Reilly, odnosno Horowitz, onda bismo na snazi imali preferencijalni izborni sistem koji podstiče kandidate da traže podršku i izvan vlastite etničke baze. Primjena takvog modela u BiH mogla bi doprinijeti smanjenju etničke polarizacije, jer bi politički uspjeh zavisio od sposobnosti kandidata da privuku širi krug birača, uključujući i pripadnike drugih konstitutivnih naroda.

84 Šire vidjeti: Reilly, Benjamin (2002) Electoral Systems for Divided Societies, *Journal of Democracy*, Vol. 13, No.2, pp. 156 - 170

O PRINCIPU KONSTITUTIVNOSTI

Pojam „konstitutivnost⁸⁵ naroda“ nije dovoljno poznat niti često korišten unutar političkih nauka i u ustavnopravnoj literaturi. Sama riječ „konstitutivan“ proizilazi iz latinske riječi „constitutio“ koja u svojem glagolskom obliku znači postaviti, urediti, osnovati, ustanoviti dok kao imenica označava: unutrašnju strukturu, organizaciju, uređenje, ustav, zakon, ustanovu (političku).⁸⁶ U francuskom jeziku riječ „constituant“ znači ustavotvoran, osnovni, sastavan a glagol „constituer“ se prevodi kao ustanoviti, sačinjavati, osnovati⁸⁷. Na tragu ovih varijanti prevoda i značenja pojedini autori tvrde da je neophodno napraviti distinkciju između „konstituentni“ i „konstitutivni“ narodi te da je u prvom slučaju riječ o ustavotvornom, državotvornom narodu, „odnosno o onom bez koga se ne može donijeti ili promijeniti ustav“, za razliku od drugog pojma gdje se „radi o narodu koji je osnovni, sastavni dio nekog društva ili države“ (Trnka, 2000:50). Nurko Pobrić, slijedeći politološko tumačenje, konstitutivnost određuje kao „sposobnost jednog naroda da bude autom ustava u vidu samoodlučivanja i samostalnog djelovanja u oblastima relevantnim za očuvanje njegove konstitutivnosti, ali i suodlučivanja na ravnopravnim osnovama s drugim konstitutivnim subjektima u pitanjima od zajedničkog interesa“ (Pobrić, 2016:8).

Upotreba pojma „konstitutivni narod“ adekvatna je samo u višenacionalnim zajednicama ili državama u kojima niti jedan od naroda, odnosno nacija nemaju natpolovičnu većinu. Kako Trnka objašnjava, radi se o

85 Termin „konstitucija“ izvodi se iz latinske riječi *constitutio* što znači uredba, ustroj, ustrojstvo dok *constitutus* pak znači „sazdan“. Tako bi se termin „konstitutivan“ mogao prevesti s „tvoran“ ili „tvoriteljski“, „ili deskriptivno ‘onaj koji nešto tvori, čini!’ Tako bi ‘konstitutivni narodi’ jedne državne zajednice bili oni koji je tvore, odnosno od kojih je socijalna kvintesencija te države ‘sazdana’“ (Seizović, 2012:29).

86 Grujić, Branislav: *Rječnik latinsko-srpskohrvatski*, Cetinje: izdanje Obod

87 Kada je riječ o korištenju pridjeva konstitutivan (sastavni) se u engleskom jeziku je u upotrebi riječ „constitutive“, „constituent“, „component“, „constitutive nations“; u njemačkom jeziku „konstitutiv“, „konstituierend“, „grundlegend“, „rechtsbegründet“, „konstituierende Nationen“; u francuskom jeziku „constituant“, „constitutif“, „nations constitutives“ (Osmojezični enciklopedijski rječnik, knjiga 2, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1995. godina)

„dva ili više naroda koji uspostavljaju državnu zajednicu i grade odgovarajuću strukturu državnih institucija i odnosa kroz koje se osigurava njihova ravnopravnost kao kolektiviteta“ (Trnka, 2000:50). Odnos između konstitutivnog naroda kao kolektivnog entiteta i pojedinaca koji mu pripadaju, s obzirom na nacionalnu izmješanost stanovništva je personalne a ne teritorijalne prirode. Smatra se da jedino u onim slučajevima gdje je jedna nacija homogeno naseljena na određenom prostoru, obično federalnoj jedinici ili teritoriji na kojoj uživaju određeni stepen autonomije, može doći do izražaja teritorijalna veza. Nastojanje da se u Bosni i Hercegovini, uz upotrebu nasilja, stvore takve homogene nacionalne sredine, zapravo predstavlja zločin genocida na način kako je to definirano u Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine.

Kako se pojavljuje problem diskriminacije nacionalnih manjina tako se u građanskim demokratijama multinacionalnih država razvija sistem zaštite koji najprije obuhvata garantiranje ljudskih prava i sloboda a, u pojedinim slučajevima, kao što je to slučaj sa Švajcarskom, Kanadom i Belgijom, i federalizacijom te davanjem određene mjere autonomije. U zemljama poput bivšeg SSSR-a, Čehoslovačke te Jugoslavije bio je zastupljen tzv. nacionalni federalizam te institucije kao što su „Dom naroda“ i „Vijeće nacionalnosti“ kao ustavna teorija i praksa kojom se težilo postići nacionalna ravnopravnost. Ipak, kako zaključuje profesor Kasim Trnka, na kraju su se ti potezi pokazali kao nedostatni budući da se „samo institucionalnim i državnopravnim reformama ne može rješavati pitanje nacionalne ravnopravnosti“ (Trnka, 2000:47).

Historijski razvoj koncepta konstitutivnosti naroda

Specifična društvena odlika Bosne i Hercegovine kao višenacionalne i viševjerske države nalazi se u činjenici da je njeno stanovništvo oduvijek bilo izmiješano te se nije, sukladno etnonacionalnoj i vjerskoj pripadnosti, teritorijalno diferenciralo. Međusobna upućenost bosanskohercegovačkog stanovništva posebno je došla do izražaja tokom Drugog svjetskog rata kada je ideja antifašizma potvrdila princip bratstva i jedinstva svih naroda. U Rezoluciji ZAVNOBiH-a kao najvišeg predstavničkog tijela za Bosnu i Hercegovinu 1943. godine princip jednakosti i ravnopravnosti naroda najodlučnije je istaknut riječima da narodi BiH „hoće da njihova zemlja, koja nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego i srpska i muslimanska i hrvatska, bude slobodna i zbratimljena Bosna i Hercegovina u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost svih Srba, Muslimana i Hrvata”⁸⁸. Kategorija slobode naroda i građana dodatno je podcrtana na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a 1944. godine gdje je istaknut zajednički karakter domovine i njena nedjeljivost te su takstativno nabrojana individualna, građanska prava od slobode vjeroistopovijesti do prava na neposredno i tajno glasanje⁸⁹.

Politički sistem Jugoslavije tokom socijalizma bio je diferenciran na dva koncepta, unitaristički i demokratski. Centralističko upravljanje one-mogućavalo je razvoj demokratizacije društva i samoupravnih društvenih odnosa što je rezultiralo ustavnim promjenama iz 1971. i 1974. godine. „Reafirmisana je suverenost i državnost republika, povećane su njihove nadležnosti i ojačana uloga u odlučivanju u savezним organima” (Trnka, 2000:20). Pored jačanja državnosti republika uvedeno je paritet-

88 Rezolucija Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, novembar 1943., dostupno na: <https://digital.bgs.ba/rezolucija-zemaljskog-antifasistickog-vijeca-narodnog-oslobodjenja-bosne-i-hercegovine/>, pristup ostvaren 04.09.2018.

89 Zapisnik Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a 30. juna – 02. juli 1944. godine, dostupno na: https://znaci.org/00001/145_5.pdf, pristup ostvaren 04.09.2018.

no predstavljanje u mnogim organima Federacije te principom konsenzusa republika i pokrajina uvedeno niz konfederalnih elemenata u jugoslavensku federaciju. Prema članu 3. Ustava SFRJ iz 1974. godine „Socijalistička republika je država zasnovana na suverenosti naroda i na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi,...“⁹⁰ BiH je definirana kao: „socijalistička demokratska država i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata, pripadnika drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive“. Pored toga, u Ustavu se naglašava:

*Povezani u svojoj prošlosti zajedničkim životom, stremljenjima i borbom za slobodu i socijalni progres, savlađujući nastojanja i slamaajući otpore tuđinskih sila i domaćih reakcionarnih snaga, našli su se prvi put slobodni, ravnopravni i zbratimljeni u svojoj republici, koja je postala društveni i politički oblik njihove povezanosti, međusobne ravnopravnosti, kao i ravnopravnosti sa ostalim narodima i narodnostima Jugoslavije sa kojima su se na osnovu prava na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na otcjepljenje, dobrovoljno udružili u zajedničku državu – Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju (...).*⁹¹

Kasnije, ustavnim promjenama iz 1990. godine Bosna i Hercegovina je definirana kao „suverena nezavisna država, ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata, i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive“. Tokom cijelog svog socijalističkog perioda Bosna i Hercegovina je snažno potvrđivala svoju multietničku narav, jednakost i ravnopravnost građana i naroda te je nizom unutarpolitičkih mjera kakav je bio tzv. nacionalni ključ u kadrovskoj politici dužna pažnja posvećivana nacionalnoj ravnopravnosti i jednakosti.

Iako su svi bitni elementi kategorije „konstitutivnosti naroda“ bili sadržani u dokumentima poput odluka ZAVNOBiH-a, AVNOJ-a i svih ustava

⁹⁰ Ustav SFRJ iz 1974. godine, Osnovna načela, poglavlje I (https://www.yuhistorija.com/serbian/doc/Ustav_SFRJ_iz_1974.pdf), pristup ostvaren 04.09.2018.

⁹¹ Prvo poglavlje Osnovnih načela i član 1. Ustava SRBiH iz 1974. godine objavljenog u „Službenom listu SRBiH“ br. 4/74. (https://www.yuhistorija.com/serbian/doc/Ustav_SFRJ_iz_1974.pdf), pristup ostvaren 04.09.2018.

SFRJ, ovaj termin nije bio izričito upotrijebljen niti u jednom dokumentu ustavnopravne prirode sve do 1994. godine kada je uvršten u Ustav Federacije BiH. „Konstitutivnost naroda“ se inače kao termin prvi put pojavljuje u Mišljenju br. 2 Arbitražne komisije Evropske komisije Evropske zajednice iz 1991. godine koje spada u međunarodno-pravne dokumente. Arbitražna komisija je, nakon odbijanja prvog evropskog plana za rješavanje krize u bivšoj Jugoslaviji od strane Srbije i Crne Gore, imala zadatak da razmotri najsloženija politička i pravna pitanja u procesu disolucije SFRJ. Jedno od takvih pitanja koje je uputila Republika Srbija glasilo je: „Da li srpsko stanovništvo iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine kao konstitutivan narod Jugoslavije uživa pravo na samoopredjeljenje?“.

Komisija je, nakon konsultiranja i pribavljanja odgovora od ostalih republika bivše Jugoslavije, Predsjedništva SFRJ i tzv. „Skupštine srpskog naroda BiH“ dala odgovor u kojem ne koristi pojam „konstitutivni narod“ nego „konstituentna grupa“. Kasim Trnka (2000:30) smatra da je lošim prevodom sa francuskog jezika umjesto pojam „konstituentna“ upotrijebljen pojam „konstitutivan“, pojam koji se bitno razlikuje od prvog, u teorijskom i praktičnom smislu. Ipak, svi mirovni planovi koji su slijedili su koristili pojam „konstitutivnost“ neovisno o tome da li se veže za pojam naroda ili teritorijalne jedinice u Bosni i Hercegovini.

Komisija je u svojem Mišljenju po pitanju prava na samoopredjeljenje istaknula da bez obzira na okolnosti to pravo ne može biti povod za izmjenju granica koje egzistiraju u trenutku nezavisnosti, izuzev ako se zainteresirane države drugačije dogovore. U Mišljenju se također kaže da u slučaju kada „u okviru jedne države postoji jedna ili više konstitutivnih grupa, jedna ili više etničkih, vjerskih, jezičkih zajednica, ove grupe imaju, u skladu sa međunarodnim pravom, pravo na priznavanje njihovog identiteta“⁹². Pravo na samoopredjeljenje se u Mišljenju spominje i u kontekstu individualnog prava svakog čovjeka da po svojem izboru izrazi pripadnost određenoj etničkoj, vjerskoj ili jezičkoj zajednici.

92 Mišljenja Badinterove komisije: <https://pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2019/01Mi%C5%A1ljenja-Badinterove-komisije.pdf>, pristup ostvaren 04.09.2018.

Na samom početku agresije na Bosnu i Hercegovinu, kada su članovi Predsjedništva BiH, delegati iz reda Srpske demokratske stranke (SDS) Nikola Koljević i Biljana Plavšić napustili tu najvišu državnu instituciju s namjerom delegitimacije vlasti, građanski multietnički opozicioni politički blok je tu situaciju izgladio dajući kandidate srpske nacionalnosti iz vlastitih redova. Zauzvrat je trebala biti donesena politička platforma o djelovanju vrha države u ratnim uslovima. Platforma Predsjedništva Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima bila je „najširi politički okvir za okupljanje svih patriotskih snaga, kao idejni projekt očuvanja i odbrane zemlje, bila je antifašistički intoniran, političko-ustavni projekt viđenja budućnosti države“ (Filandra, 2012:244). Ovaj dokument obuhvatao je ideje i principe ravnopravnosti koji proizilaze iz multietničke strukture Bosne i Hercegovine te je potvrdio odluke prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a iz 1943. godine. U tom smislu u Platformi je navedeno sljedeće :

*Tri konstitutivna naroda, Muslimani, Srbi i Hrvati u BiH imaju svoje nacionalne interese, ali i interese koji proistču iz tradicije viševjekovnog zajedničkog življenja. Politički život u BiH zasniva se na ravnopravnosti Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti u upravljanju državnim poslovima.*⁹³

Dokumentom je definiran i unutrašnji ustroj države koji treba da počiva na principima regionalne i lokalne samouprave pri tome uvažavajući kulturne, istorijske i etničke specifičnosti. U Platformi se također naglašava da je suprotno interesima države pristajanje na bilo kakav sporazum o miru koji bi predviđao formiranje etnički čistih teritorija i podjelu na isključivo etničkoj bazi. Akademik Mirko Pejanović, član ratnog Predsjedništva RBiH, smatra da je značaj Platforme u širem historijskom kontekstu „označila utemeljenje ciljeva sveopšteg građanskog, multietničkog fronta za odbranu ideje države Bosne i Hercegovine koja je u aprilu i maju mjesecu 1992. godine, na osnovama rezultata referenduma

⁹³ Platforma za djelovanje Predsjedništva BiH u ratnim uslovima, 26. juni 1992., dostupno na: <https://www.alijazetbegovic.org/platforma-za-djelovanje-predsjednistva-r-bosne-i-hercegovine-u-ratnim-uslovima/>, pristup ostvaren 04.09.2018.

građana, dobila međunarodno priznanje od Evropske zajednice, SAD i velikog broja zemalja svijeta, a potom i primljena u članstvo OUN (22. maja 1992. godine)" (Pejanović, 2015:50). Ti događaji su označili ulazak u potpuno novo historijsko doba po pitanju egzistencije države Bosne i Hercegovine.

Nakon početka agresije na BiH uslijedilo je nekoliko mirovnih planova, jedan od prvih koji je nastao u okviru Konferencije o Jugoslaviji bio je Kutiljerov plan. Pregovore su, pod vodstvom portugalskog diplomate Kutiljera, vodili lideri tri vodeće parlamentarne nacionalne stranke u periodu od februara do augusta 1992. godine. Tom prilikom su kao osnova za dalje pregovore, do kojih nikada nije došlo, usvojena dva dokumenta. Jedan od njih je „Izjava o principima za novo ustavno uređenje BiH“ koje predviđa formiranje tri konstitutivne jedinice zasnovane na etnonacionalnom principu, uz uvažavanje ekonomskih, geografskih i drugih značajki. „Osnovna vodilja ovog dokumenta“ bila je, navodi Kasim Begić, „da se nasilno uvede dominantna etnička komponenta i da, na toj osnovi, preko noći ukupno ustavno i teritorijalno ustrojstvo poprими etnički predznak, čime je otvoren 'sukob' i sa tradicijom identiteta BiH, na jednoj strani, a isto tako i sa standardima savremenih demokratskih društvenih zajednica u domenu ljudskih prava i građanskih sloboda, na drugoj strani“ (Begić, 1997:96).

Budući da je nakon neuspjeha Kutiljerovog plana bilo jasno da primjena etnonacionalnog kriterija nije adekvatan orijentir u traženju rješenja za BiH, nakon održane Londonske konferencije o Jugoslaviji 26. augusta 1992. godine, na pregovorima u Ženevi iste godine početo je sa profiliranjem Vance-Owenovog plana⁹⁴. Ovaj plan se distancirao od principa etničke podjele te se bazirao na uspostavljanju deset provincija koje bi bile zasnovane na geografskim, ekonomskim i drugim kriterijima. Pri tome provincije ne bi bile nazivane „konstitutivnim jedinicama“ niti bi se vezale za pojam „konstitutivnih naroda“. Pitanje nacionalne ravnoprav-

94 Tekst Vance-Owenovog plana u cjelosti dostupan na: <https://peacemaker.un.org/en/node/9640>

nosti je ovim planom bilo zaštićeno brojnim domaćim i međunarodnim mehanizmima. Planom se također zahtijevalo da budući ustav konkretno odredi šta se sve može podvesti pod pojam „vitalni nacionalni interes“. Plan je prihvatila bošnjačka i hrvatska strana dok je od strane Srba odbijen.

Owen-Stoltenbergov plan je ponuđen nakon odbijanja Kutiljerovog plana od strane „Republike Srpske“ a njime je bila predviđena apsolutna primjena etničkog kriterija, uspostavljanje etnonacionalnih republika, ukidanje državnosti BiH koja bi bila pretvorena u labavu uniju bez bitnih nadležnosti. Pri tome, umjesto ustava bio bi donešen „ustavni sporazum u uniji tri nacionalne republike“ (Trnka, 2000:34). Owen-Stoltenbergov plan također je predviđao teritorijalizaciju za svaki konstitutivni narod tako da bi svaka republika bila monoetnička. Budući da evropski mirovni planovi, koji su se bazirali na etničkom kriteriju, nisu imali uspjeha, angažman SAD-a se pokušao distancirati od tog kriterija pri tome se pridržavajući demokratskih standarda, očuvanja državnog kontinuiteta te multietničkog fakticiteta Bosne i Hercegovine. Proizvod tog nastojanja su Washingtonski i Daytonski sporazum koji i pored takve namjere nisu uspjeli zaobići etnički princip po pitanju funkcioniranja institucija.

Ideja da Bosnu i Hercegovinu konstituiraju narodi a ne građani potiče od onih koji su, povlačeći paralelu između Jugoslavije i BiH, tvrdili da, ukoliko BiH ne bude podijeljena između Srbije i Hrvatske ili se ne uspije priključiti velikoj Srbiji, treba je, po uzoru na SFRJ, konstituirati na principu konstitutivnih naroda. „Ideja o konstitutivnosti naroda u Bosnu je došla izvana i ciljala je na međunarodnopravno legitimiranje konstitutivnih naroda koji bi imali svoje teritorijalno oblikovane paradržavne tvorevine s mogućnošću odcjepljenja od Bosne i Hercegovine i priključenja Srbiji, odnosno Hrvatskoj“ (Filandra, 2012:251). Na samom početku agresije na BiH, ideja o konstitutivnosti naroda je za cilj imala, kako Filandra zaključuje, da legalizira i legitimira tada uspostavljene paradržavne tvorevine bosanskih Srba i Hrvata da bi kasnije, ista teorija o konstitutivno-

sti naroda dobila prilično izmijenjeno značenje. Naime, konstitutivnost naroda na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine sada smjera na ukidanje nejednakosti u pogledu ostvarenja ljudskih prava za sve državljane BiH te potrebe za bilo kojom nacionalno ekskluzivnom vlasti⁹⁵.

Ključna sličnost između ideje ravnopravnosti u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji i koncepta konstitutivnosti u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini ogleda se u tome što oba pristupa priznaju kolektivni identitet naroda kao važnu ustavnopravnu kategoriju, nastojeći kroz institucionalne mehanizme spriječiti dominaciju jedne grupe u multietničkom društvu. U oba slučaja, stabilnost sistema temelji se na ravnoteži između etničkih zajednica, a ne isključivo na individualnoj građanskoj jednakosti. Ipak, razlike između ova dva koncepta su duboke i suštinske. Ravnopravnost u SFRJ bila je zamišljena kao integrativan i promjenjiv princip, uklopljen u širi ideološki okvir socijalističke demokratije, koji je, barem na normativnom nivou, težio usklađivanju kolektivnih i individualnih prava. Nasuprot tome, konstitutivnost u Bosni i Hercegovini, uspostavljena nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma, djeluje kao statičan i isključiv princip koji etničku pripadnost postavlja kao uslov za punu političku ravnopravnost, čime se održava trajna strukturalna diskriminacija.

Dok je jugoslavenski model imao izražen nesklad između proklamovanih načela i njihove praktične primjene, savremeni ustavni okvir Bosne i Hercegovine sadrži elemente diskriminacije već na nivou samih normi. Zbog toga se može zaključiti da je današnji koncept konstitutivnosti manje usklađen s demokratskim standardima ravnopravnosti i ljudskih prava nego što je to bio model ravnopravnosti u SFRJ, uprkos njegovim brojnim ograničenjima. U tom kontekstu, jedan od ključnih izazova ustavnopravnog razvoja Bosne i Hercegovine jeste pronalaženje rješenja koje bi istovremeno štitilo kolektivne identitete, ali i osiguralo punu jednakost svih građana kao nosilaca političkih prava.

⁹⁵ Ustavni sud Bosne i Hercegovine je 30. juna i 1. jula 2000. godine donio Odluku o konstitutivnosti naroda koja nalaže jednakost u pogledu ostvarivanja ljudskih prava i sloboda za sve građane na nivou Bosne i Hercegovine. Vidjeti: Konstitutivnost naroda u Bosni i Hercegovini: zbornik dokumenata Srpskog građanskog vijeća – pokret za ravnopravnost BiH 1992-2001 godine, Srpsko građansko vijeće – pokret za ravnopravnost Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2001., str. 181 - 182

Konstitutivnost naroda u ustavnom sistemu Bosne i Hercegovine

Ustav Bosne i Hercegovine, koji je zapravo aneks 4. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH⁹⁶, obezbijedio je konstitutivnim narodima veća kolektivna nacionalna prava nego pripadnicima nacionalnih manjina budući da su prvi obavezno zastupljeni u strukturama državnih institucija te u odlučivanju u njima:

Sam princip 'konstitutivnosti naroda' je pojačan i razrađen u mnogim odredbama Ustava, gdje se čak ni formalno ne spominju 'ostali' ili 'građani'. Sastav svih zajedničkih institucija (Parlamentarna skupština, Predsjedništvo, Vijeće ministara, domaći suci Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, itd.) utemeljen je na formuli 'jedna država, dva entiteta – tri naroda', što je, čini se, unikatan koncept u teoriji i praksi ustavnog prava i političkih sistema u svijetu i kao takav, neodrživ (Seizović, 2012:33).

Iako u određenim slučajevima postoje velike razlike u pogledu brojnosti i udjelu u cjelokupnoj populaciji, te se razlike ne primjenjuju u pogledu zastupljenosti i pravu odlučivanja te se traži nacionalni konsenzus. Konstitutivni narodi, za razliku od nacionalnih manjina, imaju pravo donošenja odluka u vezi s izmjenama ustava te je njihov jezik i pismo ustavom definiran kao službeni. Ipak, značajno je zapažanje Nurka Poabrića koji tvrdi da ni Ustav Federacije BiH niti Ustav BiH „konstitutivne narode ne određuju i suverenim narodima“, odnosno ne dodjeljuju im najvišu državnu vlast. „Svi demokratski ustavi proglašavanjem načela narodnog (pučkog) suvereniteta izvode temelje državne vlasti iz naroda naglašavajući time da je nosilac suvereniteta odvojen od najvažnijeg svojstva državne vlasti, naime da je suverena (najjača, supremitas)“ (Poabrić, 2016:5). Pojam naroda, pri tome, uključuje sve državljane, odnosno

96 Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, dostupno na: <https://www.ohr.int/dayton-peace-agreement/>

građane jedne države bez obzira na nacionalnu pripadnost i druge razlike. Narodni suverenitet se, u skladu s tim, u savremenoj politološkoj znatnosti i ustavnom pravu, naziva pučki, građanski ili državljanski suverenitet. Nosioци suvereniteta su u većini ustava jasno određeni, obično je to narod s tim što je u jednonacionalnim državama narod i nacija sinoniman pojam. U ustavima država nastalih raspadom Jugoslavije, izuzev BiH, prihvaćen je princip narodnog suvereniteta čime su se deklarirale kao demokratske države s jedne, te je osiguran dominantan položaj njihovih naroda, s druge strane.

Suverenost je kategorija koja je šira od kolektivnih prava konstitutivnih naroda te tako niti jedan od konstitutivnih naroda posebno a niti svi zajedno ne mogu obuhvatiti cjelokupni sadržaj suverenosti budući da su nosioci suverenosti, sukladno demokratskoj tradiciji, zapravo svi građani. Ukoliko razmotrimo završnu rečenicu preambule Ustava BiH koja glasi: "Bošnjaci, Srbi i Hrvati (u zajednici s ostalima), i građani Bosne i Hercegovine ovim utvrđuju Ustav Bosne i Hercegovine"⁹⁷ dolazimo do zaključka da državna vlast izvorno proizilazi iz konstitutivnosti Bošnjaka, Hrvata i Srba, potom suverenosti građana⁹⁸ te položaja pripadnika ostalih naroda. Ipak, konstitutivni narodi svoja prava ostvaruju u „svojevrsnom suvlasništvu (kondominiumu)” te nije moguće da jedan konstitutivni narod, nezavisno od druga dva naroda, „ostvaruju ona prava koja su po ustavu rezervirana za konstitutivne narode” (Trnka, 2000:51).

Ustavno uređenje BiH je u svojoj građanskoj dimenziji ojačano prihvatanjem najviših međunarodnih standarda ljudskih sloboda i prava čime se garantira ravnopravnost građana u pravima i dužnostima kao i zabrana diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Integralni dio Ustava čini Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda koja ima prvenstvo primjene u odnosu na domaće zakone. Ova konvencija, između

97 https://www.ustavisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf, pristup ostvaren 04.09.2018.

98 Kako većina savremenih ustava sinonimno tretira pojmove „građanin” i „državljanin” tako se određenjem građanina kao nosioca suverenosti podrazumijeva princip jednakosti i nediskriminacije u pogledu prava i obaveza.

ostalih, garantira pravo učešća svim građanima u ostvarivanju biračkih prava i učešća u državnoj vlasti bez diskriminacije po bilo kojem principu. I pored postojanja klauzula koje zabranjuju svaki vid diskriminacije, građani Bosne i Hercegovine svoja individualna prava deriviraju isključivo iz pripadnosti jednom od tri nacionalna kolektiviteta tj. konstitutivna naroda. U suštini, jedina ravnopravnost koja djelatno funkcionira, kako Mujkić, zapaža je „ravnopravnost etnopolitičkih oligarhija“, odnosno politički i interesni balans etnopolitičkih elita.

U preambuli Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine stoji da „Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi u zajednici sa ostalima i građani Bosne i Hercegovine ovim uređuju Ustav Bosne i Hercegovine“ što ukazuje na ravnopravni status tri naroda ali i svih građana BiH. S druge strane, entitetske vlasti nisu bili svoje ustave usaglasili sa Dejtonskim mirovnim sporazumom, odnosno sa Ustavom BiH. Srpsko građansko vijeće je 1997. godine, na tom tragu, uz podršku Hrvatskog narodnog vijeća, Vijeća kongresa bošnjačkih intelektualaca i Asocijacije nezavisnih intelektualaca „Krug 99“, uputilo inicijativu Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine da donese odluku koja bi grantirala ustavnu ravnopravnost sva tri konstitutivna naroda na cijelom teritoriju države⁹⁹. Političke stranke su u odnosu na ovu inicijativu u principu zauzele ili protivnički stav ili su bile suzdržane a rijetke su bile one koje su dale svoju podršku za postizanje konstitutivnosti naroda na prostoru cijele države¹⁰⁰.

99 „Prvobitnu inicijativu za postizanje konstitutivnosti srpskog naroda u Federaciji Bosne i Hercegovini pokreće Srpsko građansko vijeće na svojoj Osnivačkoj skupštini u Sarajevu, 27. marta 1994. godine. Inicijativa je pokrenuta u obliku amandmana na Ustav Federacije BiH. Srpsko građansko vijeće, nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, zapravo 1997. godine, proširuje svoju inicijativu o postizanju konstitutivnosti naroda, na temelju Deklaracije o ljudskom pravu na političku i nacionalnu ravnopravnost. Ovom deklaracijom započeta je realizacije ideje o postizanju konstitutivnosti srpskog naroda u Federaciji BiH i bošnjačkog i hrvatskog u Republici Srpskoj u postdejtonskom vremenu“ (Pejanović, Mirko (1999) Bosansko pitanje i Srbi u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: Bosanska knjiga, str. 296 i 299, 300, 301 i 302).

100 Srpska demokratska stranke i Hrvatska demokratska zajednica su svoje protivljenje ovoj ideji izrazile i na taj način što su izvršile uticaj na sudije Ustavnog suda BiH i reda srpskog i hrvatskog naroda da ne glasaju za Odluku Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti naroda. U Federaciji BiH konstitutivnost naroda u oba entiteta podržale su Stranka demokratske akcije, Socijaldemokratska partija, Hrvatska seljačka stranka, Nova hrvatska inicijativa kao i sve stranke iz tadašnjeg opozicionog bloka (Pejanović, 2005:257-258).

Ustavni sud je konstatirao da postoji kršenje Ustava BiH te da je potrebno osigurati konstitutivnost sva tri konstitutivna naroda (Hrvati, Srbi, Bošnjaci) na prostoru cijele BiH. Tada izraz „konstitutivni narodi“ dobija nešto drugačiju konotaciju, odnosno 2000. godine nakon donošenja odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine¹⁰¹ kojom se zaključuje da pojam „konstitutivnost naroda“ obuhvata i načelo kolektivne jednakosti sve tri etničke skupine. Također se ovom Odlukom daje u obavezu entitetima da poštivaju načelo zabrane diskriminacije pripadnika tri konstitutivna naroda a naročito u slučajevima kada su pripadnici nekog od konstitutivnih naroda u datom entitetu brojčano slabiji, odnosno ako su u položaju nacionalne manjine.

Provođenje Odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine uslijedilo je 2001. godine, odnosno nakon usvajanja amandmana na Ustav Federacije BiH i Ustav Republike Srpske i parlamentarnih izbora 2002. godine. Na taj način su započeti procesi koji će osigurati ukidanje etničke diskriminacije oko 1 300 000 građana Bosne i Hercegovine, Srba u Federaciji BiH a Bošnjaka i Hrvata u Republici Srpskoj. Također, to je značilo stvaranje pravne osnove za jednaku zaštitu ljudskih prava u multietničkom društvu te dolazak do adekvatnog rješenja koje bi dovelo do integracije putem osnaživanja uloge i nadležnosti organa države Bosne i Hercegovine (Pejanović, 2005:245). Nakon nemogućnosti da se osigura parlamentarna većina za usvajanje amandmana u entitetskim ustavima u Parlamentu FBiH i Narodnoj skupštini RS-a uslijedila je Odluka visokog predstavnika međunarodne zajednice o proglašenju amandmana o konstitutivnosti naroda i u Federaciji BiH i Republici Srpskoj. Provođenjem ove Odluke došlo je do izmjena koje se odnose na izbor podpredsjednika entiteta, članova entitetskih vlada i imenovanja sudija vrhovnih sudova u entitetima na način da se u tim institucijama obezbijedi učešće do tada diskriminiranog konstitutivnog naroda¹⁰².

101 Ustavni sud BiH, odluka U 5/98, tačka 60, 1.VII 2000. , dostupno na: https://www.ustavisud.ba/uploads/odluke/_bs/U-5-98-12209.pdf, pristup ostvaren 24.10.2025.

102 U Brčko distriktu, za razliku od entiteta, u potpunosti se primjenjuje ustavni princip ravnopravnosti i razmjerne zastupljenosti naroda.

Poseban problem predstavlja činjenica da su građani koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici jednog od tri konstitutivna naroda lišeni pasivnog prava glasa, nemaju pravo učešća u javnim poslovima te im javne funkcije nisu jednako dostupne. Iako su pripadnici ostalih naroda navedeni u Ustavu jednako kao i konstitutivni narodi njihova kolektivna nacionalna prava nisu posebno zaštićena, izuzev Ustavom Federacije BiH koji im osigurava predstavljenost u Domu naroda Parlamenta Federacije dok su za njih međunarodnim pravom predviđena kolektivna prava manjina. Ustav Federacije BiH¹⁰³ također sadrži član koji definira zaštitu vitalnog nacionalnog interesa, no, ustavna formulacija je u ovom slučaju tako široko postavljena da se gotovo svako pitanje može proglasiti bitnim za vitalni nacionalni interes što je nerijetko u političkoj praksi bilo zloupotrijebljeno. „Nejednak tretman 'konstitutivnih naroda', 'ostalih' i 'građana' u BiH je u potpunoj suprotnosti sa ustavnom odredbom o zabrani diskriminacije“ a ljudska prava su zamijenjena kolektivnim koja se realiziraju isključivo na osnovu pripadanja grupi odnosno grupnog, nacionalnog identiteta (Nadaždin Defterdarević, 2014 :78).

U tom kontekstu, Evropski sud za ljudska prava je 2009. godine utvrdio postojanje diskriminatornog odnosa prema kategoriji „ostalih“ u BiH u predmetu Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine. Sud je u ovom predmetu donio zaključak da je aplikantima, Dervi Sejdiću i Jakobu Finciju, učinjena diskriminacija budući da im je onemogućen izbor u Predsjedništvo BiH kao i u Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH¹⁰⁴ zbog njihove rase/etničke pripadnosti¹⁰⁵. Međutim, iako je nakon ove uslijedilo još nekoliko presuda pred Evropskim sudom za ljudska prava¹⁰⁶ gdje je utvrđeno postojanje diskriminacije zbog onemogućivanja kandidiranja

103 Član 70, koji je dopunjen Amandmanima LIX, CVII, LXXVII i LXXXII na Ustav Republike Srpske, na identičan način kao Ustav Federacije BiH, definirao je pitanja koja reguliraju vitalni nacionalni interes konstitutivnih naroda.

104 Sud je 22. decembra 2009. godine donio presudu u kojoj se navodi da je prekršen stav 14. u vezi sa članom 3. protokola br.1. koji se odnosi na nemogućnost aplikanata da se kandiduju na izborima za Dom naroda BiH te povrijeđen član 1. Protokola br. 12 zbog nemogućnosti aplikanata da se kandiduju za Predsjedništvo BiH.

105 Diskriminaciju po etničkoj osnovi Sud smatra oblikom rase diskriminacije.

106 Nakon ove presude uslijedilo je još nekoliko u slučajevima: Zornić, Pilav, Šlaku, Pudarić, Kovačević, Begić. U svim navedenim slučajevima Evropski sud za ljudska prava utvrdio je postojanje diskriminacije u vezi s ostvarivanjem punog biračkog prava ili obavljanja određenih funkcija u predstavničkim tijelima, a koja je ugrađena u Ustav, odnosno Izborni zakon BiH.

na izborima zbog rasne/etničke pripadnosti ili nepripadnosti jednom od tri konstitutivna naroda, ustavno i izbornu uređenje Bosne i Hercegovine i dalje proizvodi nejednak položaj građana na osnovu njihove etničke pripadnosti, čime se ograničava ostvarivanje osnovnih političkih prava i narušava princip jednakosti pred zakonom.

TERITORIJALIZACIJA ETNICITETA I SUSPREZANJE ETNIČKIH KONFLIKATA

Proces teritorijalizacije etniciteta predstavlja jedan od ključnih fenomena za razumijevanje političke i institucionalne dinamike Bosne i Hercegovine. Ovaj proces odvijao se tokom agresije na BiH od 1992.-1995. godine kroz prisilno premještanje stanovništva, političko - vojno zauzimanje te prekrajanje teritorija što je rezultiralo dubokim promjenama u društvenoj strukturi i političkom uređenju države.

U vrijeme dok su se odvijale rasprave o ustavnim promjenama, srpske nacionalističke stranke koje su nakon izbora 1990. godine na osnovu izbornih rezultata stekle pravo učešća u vlasti, počele su s destrukcijom ustavnog sistema Bosne i Hercegovine. Već od septembra 1991. godine započet je proces ilegalnog udruživanja općina u zajednice općina nakon čega je uslijedilo samoproглаšavanje u tzv. "srpske autonomne oblasti" (SAO). Kako Ustav BiH nije poznao pojam "autonomne oblasti" niti je bio predviđen bilo kakav legalan postupak njihovog formiranja, tako su ove tvorevine "samovlasno preuzimale kompetencije, ne samo Republike BiH i opština, nego i savezne države u kojoj je BiH još bila" (Trnka, 2000:61). Samoproглаšavanje "Skupštine srpskog naroda u BiH" 24. oktobra 1991., održavanje "plebiscite srpskog naroda za ostanak u Jugoslaviji" 9. i 10. novembra iste godine te formiranje "Republike srp-

skog naroda u BiH" (koja je kasnije preimenovana u "Republiku Srpsku") 9. januara 1992. godine te donošenje "Ustava srpske republike BiH" 28. februara iste godine, bile su faze u zaokruživanju tog nacionalističkog projekta¹⁰⁷. Pri tome se pozivalo na pravo naroda na samoopredjeljenje, koje je u toj instrumentalizaciji potpuno iskrivljeno interpretirano.

Državni i politički vrh Republike Hrvatske, na čelu sa Franjom Tuđmanom, također je imao velikodržavne aspiracije i plan o stvaranju "Velike Hrvatske" uz pripajanje državne teritorije Bosne i Hercegovine. Nominalno je sa strane tadašnjeg političkog vođstva Hrvatske postojala podrška državnosti i cjelovitosti BiH, što je izraženo kroz poziv hrvatskom narodu da se na referendumu opredijele za osamostaljenje BiH te kasnije međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine. Ipak, razlog takvog stava Trnka vidi u potrebi da se osigura "međunarodna podrška reintegracije jedne trećine teritorije Hrvatske, koju su pod kontrolom držale srpske paradržavne vlasti, nastale i djelovale na istom konceptu kao i one u BiH" (Trnka, 2000:64). Neophodno je naglasiti kako su bosanski franjevci kao i dio hrvatskih intelektualaca jasno upozoravali da realizacija projekta "velike Hrvatske" nije u interesu hrvatskog naroda, kao ni ostalih naroda u BiH a. Kasnije je u stranci HDZ BiH došlo do raskola po tom pitanju a širenje otpora na svojevrsan način iniciralo je stvaranje ili jačanje hrvatskih nacionalnih stranaka poput Nove hrvatske inicijative, Hrvatske seljačke stranke BiH i drugih, kao i formiranje Hrvatskog narodnog vijeća BiH¹⁰⁸. Srpski i hrvatski velikodržavni projekti međusobno su se sukobili kada se pokazalo da se njihove teritorijalne pretenzije prema BiH preklapaju gotovo na trećini teritorija Bosne i Hercegovine.

Pod izgovorom očuvanja Jugoslavije, SDS je u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, uz podršku JNA i uz pozivanje na potrebu regionalizacije, od kraja 1990. i tokom 1991. godine jednostrano uspostavljao zajednice

107 Prema tom projektu u okviru Jugoslavije pod „srpskim teritorijem“ se podrazumijevalo, pored Srbije i Crne Gore „sao područja“ u BiH, i „sao područja“ u Hrvatskoj: Krajina, Slavonija, Baranja i Zapadni Srem.

108 Šire vidjeti Ribičić, Ćiril (2000) Geneza jedne zablude – Ustavnopravna analiza formiranja i djelovanja Hrvatske zajednice (Republike) Herceg – Bosna, Zagreb: Jesenski-Turk; Sarajevo: Sejtarija

opština a zatim i srpske autonomne oblasti. Ova politika imala je za cilj stvaranje velikosrpske države na prostoru raspadajuće Jugoslavije. Na kraju je 9. januara 1992., bez saglasnosti bošnjačkog i hrvatskog naroda, proglašena Srpska republika Bosna i Hercegovina, koja je obuhvatala sve srpske autonomne oblasti i oko 62,94% teritorije BiH. "Jednostrana teritorijalna reorganizacija u Bosni i Hercegovini započeta proglašenjem *Zajednice opština Bosanske Krajine (ZOBK)* u aprilu 1991. godine, bila je uvod za formiranje *Srpske republike Bosne i Hercegovine* (od augusta 1992. godine: Republika Srpska) koja će nakon potpisavanja Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine imati status entiteta u Bosni i Hercegovini" (Medić, 2021:305). Također, hrvatske političke strukture uspostavile su vlastite institucionalne okvire u BiH pozivajući se na neprihvatljivost unitarnog uređenja. U tom kontekstu, u Odluci o uspostavi Hrvatske zajednice Herceg – Bosne naglašava se da hrvatski narod smatrajući da:

*(...) postojeći unitarni oblik političkog i državnog ustroja ne osigurava hrvatskom narodu njegova prava u BiH i na Bosnu i Hercegovinu, odlučan je da ta prava obrani, između ostalog, mijenjajući svoj položaj tako što na dijelu teritorija BiH uspostavlja svoju državnu zajednicu, te prenosi dio konstitutivnih prava na budući savez republika i pristaje na sudjelovanje u pojedinim zajedničkim institucijama i službama od zajedničkog interesa u BiH, kako se to uredi trojnim ustavnim sporazumom konstitutivnih naroda.*¹⁰⁹

Iako kasnije, prema Washingtonskom sporazumu, nije bilo osnove za teritorijalizaciju principa konstitutivnosti, postojao je jak pritisak, potpomognut od strane nacionalističkog vođstva HDZa Hrvatske, da se održe teritorije koje su usljed ratnog nasilja etnički očišćene kako bi se uspostavila mononacionalna vlast. U tu kao i u svrhu realizacije teze o „trećem entitetu“ je, tvrdi Trnka, služilo produžavanje efektivnog djelovanja paradržavnih institucija tzv. Hrvatske republike Herceg-Bosne (Trnka, 2000:39). Međutim, implikacija takve politike, smatraju pojedini autori,

¹⁰⁹ Odluka o uspostavi Hrvatske Republike Herceg – Bosne koja je donešena na sjednici održanoj 18. novembra 1991. godine, dostupno na: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Motions/NotIndexable/IT-04-74/MSC6451R0000330435.pdf>, pristup ostvaren 05.12. 2018.

nije ništa do automarginalizacija hrvatskog naroda u BiH. Stav nevladine organizacije Hrvatskog narodnog vijeća BiH također smjera u tom pravcu. Naime, njihov stav je da bi takvo, troentitetsko preuređenje Bosne i Hercegovine „većinu Hrvata pretvorilo u nacionalnu manjinu u entitetima drugih dvaju naroda, dovelo u izolaciju u samom hrvatskom entitetu, a potom potaknulo iseljavanje i nestanak, što se i sada već događa“.¹¹⁰

Bošnjaci, odnosno ranije nominirani Muslimani Bosne i Hercegovine, nisu imali niti su mogli imati, teritorijalne pretenzije van Bosne i Hercegovine kao što nisu mogli tendirati niti ka punoj majorizaciji unutar Bosne i Hercegovine budući da im to najprije nije dozvoljavala teritorijalna rasprostranjenost i populacijski kvantitet, tvrdi Mirsad Abazović. „Tamo gdje su se javljale varijacije nacionalizma kod Muslimana, zamjetno je da su one bazirane na otporu prema jednom ili drugom velikodržavnom projektu, zatim otporu prema majorizaciji, hegemonizaciji, deautentiranju, denacionaliziranju, detradicionaliziranju, dekulturniranju, dereligiziranju“ (Abazović, 1999:370).

Postoji bar dva razloga zbog kojih bošnjački politički predstavnici ali i liberalno – građanska struja, prema mišljenju Asima Mujkića, nisu spremni razgovarati o razgraničenju unutar Bosne i Hercegovine. Na prvom mjestu je „zastrašujuća hipoteka zločina, genocida i masovnog etničkog inženjeringa čije su najveće žrtve pripadnici bošnjačkog naroda“ a koja se nalazi u samoj srži etnonacionalne teritorijalizacije BiH (Mujkić, 2012:165). Drugi razlog sadržan je u činjenici da Bošnjaci, kao većinski narod u BiH koji svoju opstojnost vežu za opstojnost države, što se odnosi i na liberalno - građansku struju, svoju „ustavom zagaraniranu konstitutivnost žele prakticirati u svakom dijelu BiH, a ne samo u nekom teritorijalnom entitetu gdje bi predstavljali većinu“ (Mujkić, 2012:165). Institucionalizacija etniciteta, pored toga što proizvodi nasilje, u suprotnosti je sa višenacionalnim bićem Bosne i Hercegovine kako tvrdi Zarije Seizović:

¹¹⁰ HNV BiH: „Pravedno uređenje Bosne i Hercegovine. Prijedlog za konferenciju u Butmiru u Sarajevu, 20.10.2009“, Oslobođenje, 16.10.2009, str. 11

Naime, sasvim je jasno da niti individualno ni kolektivno shvaćena 'nacionalna pripadnost' u bosanskohercegovačkom političkom realitetu ne može biti ekskluzivistički locirana na bilo koji dio teritorija Bosne i Hercegovine, pa samim tim, bosansko (hercegovačko) bošnjaštvo, hrvatstvo i/ili srpstvo ne može biti teritorijalno ograničeno na jedan dio ili dijelove Bosne i Hercegovine. Pretpostavka za biti Bošnjakom, Hrvatom ili Srbinom u Bosni i Hercegovini, odnosno biti pripadnikom nekog od navedenih etno – kolektiviteta automatski ne pret(po)stavlja vezu (samo) s određenim dijelom teritorija Bosne i Hercegovine, na kojem su živjeli ili žive samo pripadnici tog bosanskohercegovačkog etničkog korpusa (Seizović, 2012:28).

Svođenje društva na primarno etnički homogene segmente ni teorijski niti stvarnosno nije legitimno. Naprotiv, društva iznutra mogu biti izdiferencirana po različitim osnovama, etničkoj, religijskoj, jezičkoj, nacionalnoj, po historijskim pokrajinama, pripadnosti regionalnom identitetu i slično. U nekim slučajevima političke partije predstavljaju ali više od toga instrumentaliziraju te diferencijacije na način što ih predstavljaju kao nešto što je razlog za neprijateljstvo i sukob. „Čine to one partije koje se predstavljaju kao legitimni reprezentanti subkulturnih entiteta – i to tako što svoje neprijateljsko odnose projektiraju na pluralno društvo: linije diferencija i fragmentacije u njihovoj kreaciji transformiraju se u linije političkih, a ponekad i oružanih, borbi koje mogu dovesti u pitanje i sam opstanak društva i države.“ (Zgodić, 2015:86).

PRIMJENA KONSOCIJACIJSKOG MODELA U BOSNI I HERCEGOVINI

Koncepcije teritorijalizacije etniciteta imale su za namjeru da stvore zatvorene političke zajednice koje bi funkcionirale kao relativno autonomni sistemi, što na kraju treba da oteža izgradnju zajedničkog političkog prostora i doprinese održavanju međusobnog nepovjerenja. Osim toga, teritorijalizacija je omogućila razvoj ekskluzivnih nacionalnih politika koje teže očuvanju kontrole nad „vlastitim“ prostorima. U tom kontekstu, političke elite često instrumentaliziraju etnički identitet kako bi učvrstile svoju poziciju, čime dodatno produbljuju društvene podjele. Istovremeno, pojavljuju se i alternativni pristupi koji zagovaraju neteritorijalne oblike organizacije, poput konsocijacijskih aranžmana, kao način prevazilaženja rigidnih etničkih podjela.

Konsocijacijska demokratija razvijena je kao model upravljanja u duboko podijeljenim društvima. Njena osnovna ideja jeste da stabilnost ne proizlazi iz homogenosti, već iz saradnje političkih elita koje predstavljaju različite društvene segmente. Temeljni elementi ovog modela uključuju veliku koaliciju, „međusobni veto ili načelo 'većine istomišljenika' koje služi kao dodatna zaštita vitalnih manjinskih interesa“, potom „proporcionalnost kao osnovno mjerilo pri određivanju političke zastupljenosti kod imenovanja državnih činovnika i raspodjeli javnih fondova“ i, četvrti element, „visok stupanj samostalnosti svakog segmenta u odlučivanju o unutarnjim pitanjima“ (Lijphart, 1992:32). Autonomija društvenih segmenata odnosi se na ovlasti da svaki od njih samostalno vodi određene poslove poput obrazovanja, kulture i slično, a posebni oblik autonomije u slučajevima kada su segmenti geografski skoncentrirani je federalizam. Lijphart ističe da se načelo federacije „može koristiti kao konsocijacijska metoda kad je neko pluralno društvo i 'federalno društvo': društvo kojega je svaki segment koncentriran na određenom po-

dručju i odijeljen od ostalih segmenata ili, drugim riječima, društvo gdje se rascjepi nastali zbog segmentiranja poklapaju s regijskim rascjepima" (Lijphart, 1992:49). Međutim, jednako tako on ukazuje na opasnost od raspada države u slučaju kada se primjenjuje federalizam budući da je to koncept koji vodi ka određenom stepenu autonomije što ponekad nije dovoljno pa se zahtijeva više autonomije i u slučaju kada se to ne odobri rezultira otcjepljenjem pa čak i mogućim konfliktima. Ipak, Lijphart napominje da ni uvođenje unitarističkog i centralističkog sistema demokratije nije garancija da neće doći do otcjepljenja u slučajevima kada egzistira snažna volja za tim.

Konsocijativni režimi u osnovi su adekvatno riješenje u zemljama gdje niti jedna od postojećih subkultura nema većinu u ukupnom stanovništvu ili ako je izborni sistem koncipiran tako da niti jedna od tih subkultura ne može dobiti većinu u parlamentu niti samostalno formirati vlast. Također, konsocijativnim aranžmanima su pogodniji višestranački a ne dvostranački sistemi, i to pod uslovom da postoji tri ili više subkultura koje egzistiraju u okviru zasebnih zajednica ili grupa. Ipak, osnovna pretpostavka za uspjeh konsocijacijske demokratije u jednom pluralnom društvu je privrženost vođa segmenata očuvanju jedinstva države i demokratskog ustroja. Pri tome oni moraju balansirati između saradnje sa vođama drugih segmenata koja uključuje spremnost na međusobne ustupke s jedne, te lojalnosti svojim pristašama koji su im dali podršku i legitimitet za predstavljanje sa druge strane.

Sve mehanizme konsocijacijske demokratije, smatra Lijphart, treba oprezno koristiti jer svaki od njih sadrži potencijal za zloupotrebu. Kao što neki od segmenata pluralnog društva može prekomjerno koristiti pravo veta da bi iznudio određene ustupke, tako se može desiti da traži i da se „proporcionalna zastupljenost zamijeni prezastupljenošću u vlasti korist, čak i kada to objektivne okolnosti ne opravdavaju" (Lijphart, 1992:50). Da bi realizacija proporcionalne zastupljenosti bila omogućena neophodno je osigurati adekvatan izborni sistem, što je u ovom slučaju

proporcionalni, te voditi računa da se princip razmjernosti poštuje i kada je u pitanje imenovanje državnih funkcionera i raspodjele javnih resursa.

U teorijskom smislu, konsocijacija predstavlja pokušaj institucionalnog upravljanja konfliktima kroz kompromis i konsenzus. Bosna i Hercegovina predstavlja jedan od često analiziranih primjera primjene određenih mehanizama konsocijacijske demokratije. Postdejtonski politički sistem uključuje ključne elemente ovog modela, uključujući podjelu vlasti između etničkih grupa i pravo veta. U Bosni i Hercegovini su, uočava Mujkić, već prisutne glavne institucije konsocijacijske demokratije:

(...) koalicija etničkih partija u vlasti, tročlano rotirajuće Predsjedništvo, etnička kvota poslaničkih mjesta (...), dvodomni parlament (premda su u praksi oba doma ustvari 'domovi naroda'), pravo veta na pitanja 'od vitalnog nacionalnog interesa' pri čemu ta pitanja mogu biti što god dvije trećine 'narodnih predstavnika požele, iritirajuće cjepidlačka paritetnost u svim državnim institucijama, obično na štetu stručnosti itd.¹¹¹.

Ovaj model je doprinio očuvanju mira nakon rata, omogućavajući svim konstitutivnim narodima učešće u vlasti. Međutim, njegova primjena u praksi pokazuje ozbiljna ograničenja. Naime, da bi se u složenim poliarhijskim društvima konsocijativni aranžmani što duže održali, prema mišljenju R. Dala, moraju biti ispunjena dva osnovna uslova, to da „političke elite moraju vjerovati da su konsocijativni aranžmani krajnje poželjni i izvodljivi, a moraju imati i znanja i motiva da ih sprovedu u delo“ (Dal, 1999:348). Dahl također ističe da *vladajuće elite* moraju imati određenu naklonost ka njegovanju *pozitivnih vrijednosti* kakve su, na primjer, demokratske institucije, nezavisnost zemlje, mirno rješavanje konflikata, i sl. Samim tim, u atmosferi suprostavljenih političkih ciljeva, interesa i stavova nedostaje prostora i spremnosti za akomodaciju među elitama. Ako se pri tome podsjetimo da je, prema Lijphartovoj formuli, uloga političkih elita „nedvojbeno najvažniji element konsocijacijske

111 Mujkić, Asim (2008) Ideološki problemi konsocijacijske demokratije u Bosni i Hercegovini, Odjek, www.odjek.ba/index.php?broj=13&id=00

demokracije“, jer samo one mogu premostiti rascjepe među društvenim segmentima i svojom suradnjom održavati zajednicu (Lijphart, 1992:59), onda je jasno zašto u BiH model konsocijacijske demokracije nije polučio željene rezultate. Razloge za neuspjeh ovog modela možemo naći i u specifičnim socijalnim karakteristikama društava u kojima je ovaj model imao manje ili više uspjeha o čemu ćemo detaljnije elaborirati u dijelu koji se bavi Belgijom i Švicarskom kao komparativnim slučajevima.

Na tom tragu, pojedini autori smatraju da u BiH ne postoji temeljni konsenzus konstitutivnih naroda o državnoj zajednici. „Drugim riječima, nema minimalne suglasnosti Bošnjaka, Hrvata i Srba o temeljnim vrijednostima i normama zajedničkog života, koja je osnova uspostave i funkcioniranja demokratskoga političkog poretka (Kasapović, 2005:15-16). Međutim, bilo bi pogrešno i površno pristupiti ovoj temi na način da zanemarimo ključne strukturalne i vanjske faktore koji uslovljavaju ovakvu situaciju poput snažnog političkog i kulturnog uticaja susjednih država, prije svega Srbije i Hrvatske, naslijeđa agresije i ratnih dešavanja u Bosni i Hercegovini te institucionalne strukture uspostavljene Dejtonskim mirovnim sporazumom. Svi ti faktori zajedno snažno potiču održavanje etničkih podjela i divergentnih političkih lojalnosti u Bosni i Hercegovini.

Dalje, posebno je u konsocijacijskom modelu odlučivanja degradirana uloga građanstva (političkog naroda, demosa) tako što je, od subjekta demokratije, sveden na samo jednu (etničku, vjersku ili nacionalnu) dimenziju svog identiteta. Istovremeno, u konsocijacijskim aranžmanima čak ni „partije *ne moraju biti iznutra demokratske*, poželjnije je, kako bi se bez *zapitkivanja, rizika ili otpora* definirali i usvojili konsocijacijski paktovi, da budu centralizirane i pod autokratskim liderstvom partijskih vođa“ (Zgodić, 2015:91). Od političkih vođa u velikoj mjeri zavisi da li će neko pluralno društvo imati stabilnu demokratsku vlast, oni su ti koji donose odluke koje vode ka povezivanju ili konfliktima. Već na prvi pogled uočavamo:

(...) kako je u toj demokratiji oblikovanje demokratskih odnosa izručeno subjektivnoj – slučajnoj volji lidera, njenim hirovima i htijenjima, te ovisi o njihovih (ne)kulturnih afiniteta, njihovog osobnog (ne)smisla za saradnju, sprazum, kompromis, toleranciju i sl., te nije, prema tome, ni utemeljeno u institucijama koje s normativnog stajališta počivaju na transvoluntarističkoj prirodi javnog uma i depersonaliziranom poretku demokratije, parlamentarizma i pravne države (Zgodić, 2015:92).

Iako je ovakav sistem prilagođen pluralnim društvima i podstiče saradnju između različitih grupa, njegova glavna slabost je što uspjeh nije „ugrađen“ u institucije, već zavisi od lične spremnosti lidera na kompromis, toleranciju i očuvanje države. Zbog toga može biti nestabilan i nepredvidiv, budući je podložan njihovim interesima, karakterima i međusobnim odnosima te nema stabilnu osnovu.

Pobornici konsocijacijske demokratije su se složili s konstatacijom kritičara da ovaj model demokratije nije efikasan. Razlog te neefikasnosti može se naći najprije u činjenici da velike koalicije usporavaju procese političkog odlučivanja a time su i neučinkovitije od jednostranačkih ili vlada minimalnih pobjedničkih koalicija. Drugi razlog odnosi se na korištenje prava veta koje obično dovede do blokade procesa političkog odlučivanja ili čak do paralize političkog sistema. Također, jedan od razloga neefikasnosti je taj što se mjesta u javnoj upravi dodjeljuju prema načelu paritetne ili razmjerne zastupljenosti svih društvenih segmenata a ne prema načelu kompetentnosti, što stvara pretpostavke za stvaranje i širenje klijentelističke mreže. Naposljetku, konsocijacijski sistemi imaju tendenciju da umnožavaju administrativne jedinice i javne ustanove u autonomnim segmentima. Ipak, opravdano se zapitati, šta može poslužiti kao adekvatna alternativa konsocijacijskim aranžmanima u podijeljenim društvima? Analizirajući institucionalne aranžmane u multietničkim demokratijama, Damir Kapidžić nasuprot konsocijacijske demokratije spominje, između ostalih, i centripetalni pristup. Iako oba pristupa polaze od etniciteta kao relevantne kategorije, centripetalni pristup, za razliku od prvog zagovara multietničku vlast ali ne uz nužno uključiva-

nje svih segmenata društva te ne podrazumijeva bilo kakav oblik veta. U osnovi, centripetalni pristup je više integrativan te je „jasna suprostavljena logika dvaju pristupa od kojih jedan garantira zastupanja etničkih interesa, dok drugi potiče na međuetničku suradnju“ (Kapidžić, 2019:119). No, uspjeh bilo kojeg modela upravljanja u Bosni i Hercegovini u velikoj mjeri zavisi od više faktora poput historijskih, kulturalnih te strukturalnih posebnosti. Pored toga, spremnost na kompromis i odustajanje od maksimalističkih ciljeva kada su u pitanju politički predstavnici i elite čine bitnu osnovu za stabilizaciju političkog sistema.

Konsocijacijska praksa u BiH u osnovi opovrgava sve ključne odrednice konsocijacije koje Lijphart spominje. To se najprije odnosi na saradnju među elitama jer se u bosanskohercegovačkom slučaju ta saradnja pretvara u svoju suprotnost stalno reproducirajući međuetničke tenzije. Mujkić na osnovu rezultata opsežnih istraživanja o problemu podijeljenosti bosanskohercegovačkog društva, konstatuje da su konsocijacijski mehanizmi upravo u službi etnopolitičkog projekta čime se održava duboka podijeljenost društva¹¹². Njihova tendencija je da dalje reproduciraju institucionalizaciju etniciteta koja treba da dovede do teritorijalnog zaokruživanja.

Da zaključimo, konsocijacijska demokratija, kao dominantan model upravljanja, omogućila je očuvanje mira, ali je istovremeno proizvela niz strukturnih problema. Iako pruža mehanizme zaštite kolektivnih interesa, ovaj model ograničava efikasnost institucija i usporava demokratski razvoj budući da njegova dugoročna održivost zavisi od sposobnosti političkih aktera da prevaziđu etničke podjele i usmjere se ka izgradnji inkluzivnijeg političkog sistema. Najzad, konsocijativni aranžmani predstavljaju samo privremeno rješenje kako bi se vremenom stekli uslovi za liberalnu demokratiju koja podrazumijeva stabilnost, uređenost i kontinuitet¹¹³.

112 Mujkić, Asim (2008) Ideološki problemi konsocijacijske demokratije u Bosni i Hercegovini, Odjek, www.odjek.ba/index.php?broj=13&id=00

113 Više vidjeti: Kovačević, Slaven (2021) Konsocijacijska demokratija Arenda Lijpharta vs. liberalna demokratija: Primjer Bosne i Hercegovine, Pregled: časopis za društvena pitanja, 62(1), str. 113 - 136

KONSOCIJACIJSKA DEMOKRATIJA U BELGIJI I ŠVICARSKOJ: KOMPARATIVNI UVIDI

Kao što smo već naglasili, Bosna i Hercegovina predstavlja specifičan primjer provođenja određenih mehanizama konsocijacijske demokratije zasnovane na principu grupnog, prvenstveno etničkog predstavljanja. U takvom sistemu politički legitimitet proizlazi iz zastupanja konstitutivnih naroda, Bošnjaka, Hrvata i Srba, što u značajnoj mjeri određuje dinamiku političkih odnosa i funkcioniranje institucija.

Belgija i Švicarska se u komparativnoj politici često navode kao primjeri konsocijacijskog modela, s tom razlikom što je u slučaju Švicarske ovaj model uspio uspostaviti stabilnost političkog sistema. Polazeći od pretpostavke da formalna sličnost institucionalnih rješenja ne podrazumijeva nužno i njihovu funkcionalnu ekvivalenciju, ovdje nastojimo pokazati da ključne razlike u historijskom razvoju, političkoj kulturi i stepenu institucionalne kohezije značajno utiču na uspješnost konsocijacijskih aranžmana. Kroz komparativnu analizu Belgije i Švicarske, cilj je identificirati faktore koji doprinose stabilnosti ovih sistema te ukazati na strukturne i političke prepreke koje ograničavaju njihovu primjenjivost u bosansko-hercegovačkom kontekstu.

Belgija: federalna višenacionalna država

Belgija je ustavna monarhija federalnog tipa, s parlamentarnim sistemom vlasti. Administrativno je podijeljena na 3 regije (Bruxelles, Flandriju i Valoniju) te 3 jezičke zajednice (francusku, flamansku i njemačku). U sastavu stanovništva Flamanci, koji žive u sjevernom dijelu zemlje, zauzimaju 57,6% dok Valonci, koji naseljavaju južni dio zemlje, imaju udio od 32,2%¹¹⁴. Reforme koje su započele 1970. a završile 1993. dovele su

¹¹⁴ <https://www.worldometers.info/hr/svjetsko-stanovnistvo/belgija-stanovnistvo/>, pristup ostvaren 27.10.2025.

do uspostavljanja federalne strukture zasnovane na jezičkoj različitosti tri zajednice (flamanskoj, francuskoj i njemačkoj), tri regije (flamanska, valonska i bruxelleska) te različitoj privrednoj razvijenosti. Službeni jezici su francuski, nizozemski i njemački¹¹⁵.

Na čelu države nalazi se monarh koji proglašava zakone i na taj način raspolaže pravom zakonodavne sankcije a uz to je nositelj izvršne vlasti te vrhovni zapovjednik oružanih snaga. U Belgiji je obavezan paritetni sastav Vlade odnosno pri formiranju Vlade vodi se računa da bude podjednak broj ministara Flamanaca i Valonaca. Zakonodavnu vlast na nivou države obavlja parlament koji je organizovan kao dvodomno tijelo, a čine ga Zastupnički dom (Vijeće predstavnika) i Senat. Zastupnički dom broji 150 zastupnika koje građani biraju neposredno na mandat od pet godina, u višemandatnim izbornim jedinicama prema proporcionalnom izbornom sistemu. Senat ima ukupno 60 senatora. Od tog broja, 50 biraju predstavnici federalnih jedinica (29 iz flamanskog parlamenta, deset iz parlamenta francuske zajednice, osam iz valonskog parlamenta, dva frankofona zastupnika iz parlamenta briselske regije i jedan iz parlamenta njemačke zajednice), dok preostalih deset senatora bira sam Senat putem kooptiranja. Federalno zakonodavno tijelo u Belgiji je, smatra Lajphart, prije primjer relativno slabog nego jakog bikameralizma (Lajphart, 2003:100-101).¹¹⁶ Inače, u Belgiji postoje dvije vrste kvalifikovane većine. Tako na primjer sve ustavne promjene mora odobriti dvotrećinska većina u oba doma zakonodavnog tijela a pored toga i zakoni koji se tiču organizacije i vlasti zajednica i regiona imaju gotovo jednak, ustavni status. Te zakone, osim dvotrećinske većine u oba doma, mora odobriti i većina grupe koja govori francuski i grupe koja govori holandski u oba doma što praktično daje pravo veta francuskoj manjini (Lajphart, 2003:101).

115 <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6718>, pristup ostvaren 12.03.2018.

116 "Ukupan jezički sastav izgleda ovako: četrdeset i jedan član koji govori holandski, dvadeset devet članova koji govore francuski, i jedan koji govori njemački. Još jedna neobična odredba je da su sva odrasla kraljeva deca 'senatori po pravu'" (Lajphart, 2003:100-101).

Pored federalnog dvodomnog parlamenta i vlade, svaka od triju regija i zajednica imaju svoj parlament i svoju vladu, iako je Flandrija 1980. spojila ovlasti parlamenata i vlada Regije Flandrije i Flamanske zajednice u jedno tijelo. Kraljevina Belgija je ustrojena kao federalna zajednica Valonije, Flandrije i regije Bruxelles Capitale (glavni grad). Pored političke teritorijalne podjele po federalnim jedinicama, Belgija je podijeljena i na tri jezičke cjeline: frankofoni dio u Valoniji, flamanski u Flandriji, dvojezična federalna jedinica Bruxelles Capitale te njemački na istoku Belgije. Flandrija, sjeverni dio Belgije, više je liberalno-nacionalistički, Valonija, južni dio je socijalistički dok je glavni grad Bruxelles socijalističko-liberalan. Imajući u vidu sve navedene odlike, dolazimo do zaključka da Belgija nije samo jezično već i politički veoma podijeljena zemlja.

Federalni oblik uređenja Belgije podrazumijeva tri geografski određena regiona, Flandriju, Valoniju i dvojezičnu prestonicu Brisel, te tri negeografski određene kulturne zajednice: veliku flamansku i francusku zajednicu te malu zajednicu onih koji govore njemačkim jezikom. „Osnovni razlog za stvaranje ovog dvoslojnog sistema bio je činjenica što dvojezično područje Brisela ima veliku većinu stanovništva koje govori francuski, ali je okruženo Flandrijom u kojoj se govori holandski“ (Lajphart, 2003:100). Pored toga što postoji značajno preklapanje između regiona i zajednica, svaki ima svoju zakonodavnu i izvršnu vlast, sa izuzetkom Flandrije gdje vlada flamanske zajednice obavlja funkciju vlade flamanskog regiona.

U Valoniji se vijeće sastoji od predstavnika francuske zajednice i Njemaca koji žive duž istočne granice zemlje, dok članovi flamanskog parlamenta dolaze iz Flandrije i Brisela. Posljednji je spoj regionalnog (flamanskog) i zajedničkog parlamenta (onih koji govore nizozemski) (Bieber, 1999). Neovisno od regija, tri zajednice su dobile samoupravu u oblastima kulture, obrazovanja, medija i individualnoj dobrobiti te, kao i njihove regionalne kolege, mogu razvijati međunarodnu i regionalnu saradnju iz ovih oblasti. „Sve tri zajednice imaju svoje parlamente: *The Conseil de la Communauté Francophone* kombinira one koji govore fran-

cuski iz Valonije i Brisela; *Nederlandstalige Gemeenschapsraad* je, kako je gore spomenuto, spojen sa flamanskim parlamentom; dok njemački Rat okuplja poslanike iz Valonije“ (Bieber, 1999:81).

U Belgiji je period nakon Drugog svjetskog rata bio oblikovan narastajućom jezičkom i nacionalnom svjesnošću Flamanske zajednice, uzrokovano njenim ekonomskim razvojem i padom teške industrije u Valoniji. Ovo je bio okidač za nacionalnu samosvijest francuske govorne zajednice u Belgiji koji je vodio u brojne ustavne i zakonske reforme. Belgija je sve do 1970. bila unitarna i centralizirana država da bi postepeno bila zahvaćena procesima decentralizacije i federalizacije sve do 1993. godine kada je zvanično postala federalna država. Reforme iz 1993. proizvele su višestruke rezultate, transferirale su ovlasti te su uredile oblast finansiranja manjina kao i finansiranja regija. „To je bila, uprkos pritiscima odozdo, federalizacija s vrha, dizajnirana od strane belgijskih nacionalnih elita, sa delegiranjem državnih ovlasti – u skladu s principom subsidiarnosti – prema manjim jedinicama“ (Bieber, 1999:81). Za tri regiona su predviđene mnogo šire nadležnosti u oblastima poput ekonomske politike, poljoprivrede, okoliša i energetike. Pored toga, provincijama odnosno regionima je ovim reformama data mogućnost da zaključuju međunarodne sporazume koji su vezani za ove oblasti. Ovlasti koje su preostale federaciji su spoljni poslovi, odbrana, unutrašnji poslovi te socijalna zaštita. Ipak, prikupljanje poreza je centralizirano i država još uvijek ima monopol u toj oblasti tako da su niži nivoi vlasti finansirani od strane države a ne obrnuto.

Belgija ima parlamentarni oblik vladavine sa kabinetom kojeg nadzire parlament. Ipak, kako Lajphart naglašava, belgijski kabineti, prije svega zahvaljujući tome što su to često široke i nekoherentne koalicije, nisu u toj mjeri dominantni kao njihovi pandani u vestminsterskom modelu te sa parlamentom imaju pravi odnos podjednakog „uzimanja i davanja“ (Lajphart, 2003:98). Belgijski kabineti su u principu slabi i krako traju, na primjer, u periodu od 1980. do 1995., bilo je formirano šest kabineta a prosječno trajanje kabineta je bilo oko 2,5 godine.

Vjerske razlike u katoličkoj Belgiji reflektiraju se i na karakter i oblik političkog organiziranja. Tako postoje hrišćanske socijalističke stranke koje predstavljaju vjernije katolike, te socijalisti i liberali koji predstavljaju katolike koji rijetko ili nikad ne ispovijedaju svoju vjeru. Socijalisti i liberali se razlikuju po klasnoj osnovi. U skladu s njihovim unutrašnjim podjelama sukladno jezičkim grupama, tu je zapravo šest velikih partija, dok, pored njih, postoje najmanje dvije regionalne partije što Belgiju čini osmostranačkim sistemom. Ipak, ove partije zajedno čine ravnotežu. Ukoliko jedna ili dvije dominiraju a druge su manje ili više iscjepkane partije, to onda nužno ne obezbjeđuje manjinsku zastupljenost (Bieber, 1999: 86). „Nasuprot Švajcarskoj, jezički razdor u Belgiji uzorkovao je dalje podele, deleći kako tri gore pomenute grupacije, koje su nekad bile dominantne stranke u Belgiji, u odvojene i male stranke onih koji govore holandski i onih koji govore francuski, kao i stvarajući nekoliko dodatnih malih jezičkih stranaka“ (Lijphart, 2003:99). Zajedničko Belgiji i Švajcarskoj je to što sadrže tri jaka elementa korporativizma: tripartitno usaglašavanje, mali broj relativno velikih interesnih grupa te istaknuto mjesto koje drže najznačajnija udruženja (Lajphart, 2003:99).

U Bosni i Hercegovini, za razliku od Belgije, nema nacije/etničke skupine koja bi bila preovlađujuća većina. Ipak, kako druge vrste socijalnih rascjepa nisu u dovoljnoj mjeri prisutni, tako su nacionalne podjele izbile u prvi plan. Na taj način se u velikoj mjeri sputava bilo kakav uspjeh konsocijalnog režima (Bieber, 1999:84). Lijphartov koncept konsocijacije u svojem središtu ima instituciju dijeljenja moći. To podrazumijeva formiranje široke koalicije nekoliko partija koje predstavljaju većinu grupa koje su obuhvaćene dominantnim rascjepom. „Kada je Belgija u pitanju, ta podjela moći se odnosi na dvije dimenzije. Na jednoj strani, postoji ustavna regulacija koja uspostavlja jednak broj Flamanaca i Valonaca u Vladi dok, na drugoj strani, struktura partijskog sistema zahtijeva koalicije koja također neminovno obuhvata različite 'duhovne porodice'“ (Bieber, 1999:85).

U Bosni i Hercegovini postoji veliki broj političkih partija, međutim tri velike nacionalne partije su nadmoćne u odnosu na sve druge, prije svega one građanske/transnacionalne orijentacije. „Unutar entiteta, nacionalne partije su vrlo široko monopolizirale politički život uspostavljajući sebe kao državne partije, pri čemu se često gubi jasna podijeljenost između države i partijskih struktura“ (Bieber, 1999:86). U Belgiji, s druge strane, podjela na tri glavne, tradicionalne partije, Kršćanske demokrate, Socijaliste i Liberale, spriječila je mnoge sukobe na liniji jezičkih diferencijacija. To je također omogućilo da parlamentarna debata ne bude reducirana na interese Flamanca i Valonaca već da njen opseg obuhvati i druge skupine, poput klasnih i vjerskih, bez obzira na jezičke razlike.

Iako ovakav sistem omogućava inkluzivnost i stabilizaciju odnosa između glavnih društvenih grupa, on istovremeno proizvodi i određene disfunkcionalnosti. Česte i ideološki heterogene koalicije rezultiraju slabijim i kratkotrajnim vladama, što ukazuje na inherentnu napetost između reprezentativnosti i efikasnosti. Upravo ova karakteristika belgijskog modela ima posebnu analitičku vrijednost za razumijevanje sličnih izazova u Bosni i Hercegovini, gdje mehanizmi zaštite kolektivnih interesa često dovode do institucionalnih blokada ali bez istog nivoa političke kooperativnosti koja postoji u Belgiji.

Švicarska

Švicarska je Ustavom iz 1848. definirana kao konfederalna država, republika s parlamentarnim sistemom vlasti. Poglavar države je predsjednik konfederacije, kojeg između članova vlade imenuje parlament na period od godine dana a tokom vršenja dužnosti nalazi se i na čelu izvršne vlasti¹¹⁷. U Švicarskoj je vlast organizirana na tri nivoa: općinski, kantonalni i federalni. Općinska autonomija i ovlasti su regulirane ustavima kantona i zakonima koji se odnose na općine. Švicarsku konfederaciju čini 20 kantona i 6 polukantona od kojih svaki ima svoj ustav koji

¹¹⁷ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60083>, pristup ostvaren 12.03.2018.

mu osigurava autonomiju i suverenost. Svaki kanton ima svoju zakonodavnu i izvršnu vlast te tako donose i provode zakonsku regulativu iz oblasti fiskalne, ekonomske, obrazovne i unutarnje politike kantona.

Na federalnom nivou je za izvršnu vlast zaduženo Federalno vijeće koje se sastoji od sedam članova. Ovo izvršno tijelo je najbolji primjer uspješnog organiziranja kabineta u konsocijacijskom modelu demokracije. Izvršna vlast je, naime, podijeljena između najrelevantnijih stranaka u parlamentu pa je tako od 1959 do 2003. godine vrijedio „čarobni obrazac 2:2:2:1 – po dva mjesta za socijaldemokrate, liberalne i demokršćane te jedno mjesto za Švicarsku narodnu stranku (SVP)¹¹⁸. Iako „ne postoje kvote za Federalno vijeće“, u švicarskom ustavu piše kako „različite regije i jezici države moraju biti ekvivalentno reprezentirani (čl. 175, st. 4)“ (Lijphart, 2014:45)“. Navedena ustavna odredba je u tom smislu svojevrsan mehanizam osiguranja predstavljenosti cjelokupnog švicarskog društva. Pored toga, kako Lijphart ističe, postoji neformalno pravilo da se vlast dijeli i prema jezičkim grupama u skladu s njihovom brojnošću. Članovi Federalnog vijeća su zaduženi da, uz predstavljanje političkih preferencija birača, što je moguće vjernije oslikaju i regionalnu te jezičnu raznolikost države, razmjerno s brojnošću jezičke grupe: četiri ili pet onih koji govore njemački, jedan ili dva iz frankofone grupe te često, jedan koji govori italijanski. Iako su oba navedena kriterija neformalna, pravila se strogo poštuju, ističe Lajphart. Na svim nivoima vlasti zastupljenost konfesionalnih i jezičkih grupa osigurana je Ustavom ali i praksom međusobnog dogovora i kolegijalnog djelovanja političkih elita. U Federalnom vijeću odluke se najčešće donose konsenzusom već tokom rasprave. Zbog takve dogovorne prirode institucija, instrumenti poput obaveznog i fakultativnog referenduma te narodne inicijative omogućavaju građanima direktno učešće u političkom procesu pri čemu mogu djelovati kao opozicija federalnoj vladi. Na taj način građani Švicarske imaju mogućnost uticati na odluke kantonalnih i saveznih izvršnih vlasti pa ih čak i osporiti.

¹¹⁸ Za razliku od Bosne i Hercegovine, u Švicarskoj stranke nemaju etnoreligijski, odnosno etnolingvistički predznak.

Savezna skupština predstavlja najvišu zakonodavnu vlast a ujedno i najvišu vlast u konfederaciji te se sastoji od Nacionalnog vijeća i Državnog vijeća. Nacionalno vijeće broji 200 zastupnika koji su birani na općim i tajnim izborima u kojima kantoni čine izborne jedinice gdje se zastupnici biraju proporcionalno veličini pojedinoga kantona. Državno vijeće ima 46 članova biranih na direktnim izborima prema pravilima koja donose pojedini kantoni s tim što po dva člana Državnoga vijeća biraju birači 20 kantona, a po jednoga birači 6 polukantona. Oba doma parlamenta imaju jednake ovlasti a rasprave o zakonskim prijedlozima provode se na odvojenim zasjedanjima. Da bi se neki zakonski prijedlog prihvatio, potrebno je da dobije podršku većine zastupnika u oba doma. Odnos između izvršnog Federalnog vijeća i zakonodavnog tijela švajcarski politolog Jürg Štajner objašnjava na sljedeći način: „Članovi saveta biraju se pojedinačno na utvrđeni period od četiri godine i, po ustavu, zakonodavno telo ne može im izglasati nepoverenje u tom periodu. Ako neki predlog vlade ne prođe u parlamentu, nije nužno da član koji je podneo ovaj predlog, a ni Federalni savet kao organ, podnesu ostavku“ (Štajner prema Lajphart, 2003:98). Ovo formalno razdvajanje vlasti, smatra Lajphart, uslovilo je veći stepen nezavisnosti kako izvršne tako i zakonodavne vlasti a samo Federalno vijeće kao zakonodavno tijelo, iako ima izvjesnu moć, nije vrhovni organ (Lajphart, 2003:98).

Glavni argument za uspostavljanje dvodomnog umjesto jednodomnog sistema odnosi se na izraženu potrebu posebnog predstavljanja manjina. Lajphart naglašava da postoje dva uslova koja moraju biti ispunjena da bi ovo predstavljanje manjina imalo željene efekte, „gornji dom se mora birati po drugačijem kriterijumu nego donji dom i, idealno uzev, mora imati stvarnu snagu – koliko i donji dom“ (Lajphart, 2003:100). Oba ova uslova ispunjena su u švajcarskom sistemu te je tako kroz Narodno vijeće, koje predstavlja donji dom, predstavljen švajcarski narod dok su kantoni predstavljeni unutar Državnog vijeća kao gornji ili federalni dom. Kantoni u Državnom vijeću imaju po dva a polukantoni po jednog predstavnika. Kantoni su ranije bili potpuno nezavisni pa su se potom

pripajali jedan po jedan današnjoj Švicarskoj i ustupili savezu neke od nadležnosti. U mnogim područjima ipak, kantoni su i dalje samostalni. Na primjer, oni imaju sopstvene parlamente, vlade i sudove te ustave i zakone, koji ipak ne smiju biti u koliziji sa saveznim pravom. Švicarska je rasčlanjena na tri državna nivoa: Savez, kantoni i opštine pri čemu savezna država, kao nadređeni nivo, preuzima samo one dužnosti koje im je izričito dodijelio savezni ustav. Državni oblik Švicarske je direktna demokratija. Tako stanovništvo sa glasačkim pravom može ne samo da bira zastupnike u parlamentu na nivou Saveza, kantona i opštine, nego takođe može i da glasa o mnogim pitanjima – primjera radi o visini poreza i taksi, o trasama ulica ili uslugama pošte, takođe i o pristupu međunarodnim organizacijama ili sporazumima sa drugim državama.

Na nastanak i karakter višestranačkog sistema u Švajcarskoj i Belgiji uticala su dva faktora. Najprije moramo imati u vidu da su ove dvije zemlje pluralna društva podijeljena po nekoliko linija što je uslovalo višedimenzionalnost njihovih stranačkih sistema:

U Švajcarskoj verski rascep deli hrišćanske demokrate, koje uglavnom podržavaju aktivni katolici, od socijalnih demokrata i radikala, koji najveću podršku dobijaju od onih katolika koji retko ili nikad ne idu u crkvu, kao i od protestanata. Društveno-ekonomske razlike dalje dele socijalne demokrate, koje uglavnom podržava radnička klasa, od radikalnih demokrata, koji imaju veću podršku srednje klase. Švajcarska Narodna stranka naročito je jaka među protestantskim farmerima (Lajphart, 2003:99).

Ove tri velike stranke čine relativno labav savez kantonalnih stranaka unutar kojeg je jezička podjela značajan oblik razlikovanja.

Lajphart naglašava da proporcionalni izborni sistemi koji su zastupljeni u Švajcarskoj i Belgiji nisu spriječili prenošenje društvenih rascjepa i u stranački sistem. Za razliku od modela pluraliteta, u kojem su velike stranke često prekomjerno zastupljene, a male nedovoljno, osnovna svrha proporcionalnog predstavljanja jeste raspodjela parlamentarnih mjesta u skladu s udjelom osvojenih glasova. Donji domovi oba zakonodav-

na tijela biraju se upravo primjenom ovog sistema. I Belgija i Švajcarska imaju pisani ustav koji se može promijeniti samo uz saglasnost kvalifikovane većine. U Švajcarskoj usvajanju amandmana na ustav mora prethoditi referendum na kojem je potrebno dobiti podršku ne samo ukupne većine naroda već i većinu u većini kantona, pri čemu polukantoni imaju polovinu glasova u obračunavanju po kantonima (Lajphart, 2003:101).

Jedna od bitnih pretpostavki za funkcioniranje modela konsocijacijske demokratije u Švicarskoj koja nedostaje Bosni i Hercegovini da bi taj model funkcionirao na politički produktivan način, odnosi se na sastav stanovništva. Naime, u Švicarskoj njemačka etnolingvistička grupa čini 65% stanovništva dok u BiH bošnjačka nacionalna zajednica čini 50,11% (prema Popisu stanovništva iz 2013. godine, Agencija za statistiku BiH)¹¹⁹. I u BiH i Švicarskoj glavne skupine stanovništva su u biti geografski skoncentrirane, razlika je u tome što je u Švicarskoj to proizvod povijesnog naslijeđa dok je u BiH to rezultat prisilnih migracija usljed etničkog čišćenja 1992.-1995. Također, jedna od razlika odnosi se na povijesnu prisutnost vanjske opasnosti (Napoleon) koja je u Švicarskoj podsticala jedinstvo.

Potrebno je takođe uzeti u obzir da navedene zemlje, kao ni mnoge druge, nisu jednako uspješni primjeri konsocijacijske demokratije niti jednako politički stabilne, kako to Sadiković poentira:

„Za razliku od Švicarske koja je uvažavanjem tradicionalnog historijskog naslijeđa primijenila teritorijalni federalizam, etnički koncept belgijskog federalizma nije doveo do stabilizacije političkog sistema. I pored značajnih reformi decentralizacije državnog ustrojstva Belgija još uvijek nije pronašla integrativni model za izgradnju jedinstvenog građansko – državnog i nacionalnog identiteta“ (Sadiković, 2019:62).

Za države istočne i jugoistočne Evrope u tom smislu presudan je bio nedostatak liberalne demokratske ustavne tradicije i demokratske političke kulture zbog čega je izostala demokratska konsolidacija, politička transformacija i izgradnja liberalno demokratskih institucija, zaključuje Sadiković.

¹¹⁹ http://www.bhas.ba/?option=com_content&view=article&id=329, pristup ostvaren 13.04.2026.

Komparativna analiza političkog predstavljanja u Bosni i Hercegovini, Belgiji i Švicarskoj pokazuje da formalna primjena konsocijacijskog modela ili bar pojedinih njegovih mehanizama, nije dovoljna garancija njegove funkcionalnosti. U slučaju Švicarske pokazuje se da konsocijacijski aranžmani mogu doprinijeti stabilnosti u podijeljenim društvima ali pod uslovom postojanja razvijene političke kulture kompromisa, institucionalne fleksibilnosti i visokog nivoa međuelitne saradnje. U takvim sistemima mehanizmi zaštite manjina ne djeluju isključivo kao instrumenti blokade već kao sredstva pregovaranja i postizanja održivih političkih rješenja. Posebno je značajno da su društveni rascjepi u ovim državama višedimenzionalni, što sprječava njihovu potpunu politizaciju kroz jednu dominantnu liniju konflikta.

Za razliku od Belgije i Švicarske, u Bosni i Hercegovini konsocijacijski model funkcioniše unutar institucionalnog okvira koji onemogućava saradnju i mirno rješavanja sporova među različitim etničkim grupama. Takva struktura dovodi do situacije u kojoj mehanizmi zamišljeni kao instrumenti ravnoteže postaju sredstva političke blokade i reprodukcije postojećih podjela. Dodatno, nedostatak stabilne političke prakse kompromisa i jasne institucionalne koordinacije između različitih nivoa vlasti ograničava kapacitet sistema da proizvodi efikasne i inkluzivne javne politike. Međutim, ključni izazov za Bosnu i Hercegovinu ne leži isključivo u institucionalnom dizajnu već u širem političkom i društvenom kontekstu unutar kojeg taj dizajn djeluje. Bez jačanja političke odgovornosti, razvoja kulture dijaloga i redefiniranja odnosa između kolektivnih i građanskih principa predstavljanja, konsocijacijski model ostaje ograničen u svojoj sposobnosti da osigura dugoročnu političku stabilnost i funkcionalnost sistema. U tom smislu, iskustva Belgije i Švicarske ne nude direktno primjenjiv model već prije služe kao analitički okvir za razumijevanje uslova pod kojima ovakav oblik uređenja može biti održiv. Parlamentarna demokratija u BiH.

PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U BiH OD 1990. DO 2022. GODINE

Pregled izbornih rezultata

U nastavku slijedi pregled izbornih rezultata u periodu od 1990. do 2022. godine, s naglaskom na Opće izbore. Cilj ove analize jeste da se prikaže evolucija političke scene, odnosno da se omogući komparativni uvid u odnose političkih snaga između pojedinačnih izbornih ciklusa.

Rezultati izbora u Bosni i Hercegovini 1990. godine

Kroz rezultate izbora iz 1990. godine najbolje možemo proniknuti u karakter i osobenosti društveno-političkog ambijenta u tom povijesnom trenutku. Ukupno je od 41 (43) registrirane stranke na izbore samostalno ili u koaliciji izašlo njih 15. Osam političkih stranaka predložilo je svoje kandidate (njih 27) za Predsjedništvo BiH te je uz jednog nezavisnog bilo ukupno 28 kandidata. Uslov za prihvatanje kandidature za izbor članova Predsjedništva SR BiH, bilo je 100 000 prikupljenih potpisa registriranih birača. U biračkim spiskovima bilo je ukupno 3 144 353 upisanih birača od čega je glasalo 2 339 958 ili 74,42%¹²⁰. U Predsjedništvo je izabrano 7 članova iz tri nacionalne stranke (3 iz Stranke demokratske akcije, 2 iz Srpske demokratske stranke i 2 iz Hrvatske demokratske zajednice).

¹²⁰ Izvor: Arnautović, Suad (1996) Izbori u Bosni i Hercegovini '90, Analiza izbornog procesa, Sarajevo: Promocult, dostupno na: <https://istinomjer.ba/app/uploads/2024/12/suad-arnautovic-izbori-u-bih-1990.pdf>

4. PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U POSTSOCIJALISTIČKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Za Skupštinu SR BiH svoje kandidate predložilo je 15 političkih strana-
ka tako da je bilo oko 1500 kandidata za ukupno 240 poslaničkih mjesta
od čega 130 u Vijeću građana te 110 u Vijeću općina republičkog parla-
menta.

Tabela 1. Stranačka struktura Skupštine SR BiH nakon izbora 1990¹²¹.

Redni broj	Stranka	Izabrani poslanici u Vijeće građana		Izabrani poslanici u Vijeće općina		Ukupno	
		Broj	%	Broj	%	Broj	%
1.	SDA	43	33,00	43	39,09	86	35,85
2.	SDS	34	26,15	38	34,56	72	30,00
3.	HDZ	21	16,15	23	20,93	44	18,35
4.	SK – SDP	11	8,50	3	2,72	14	5,83
5.	SRS	11	8,50	1	0,90	12	5,00
6.	SK – SDP i DSS	4	3,00	1	0,90	5	2,08
7.	SSO – DS i Ekopokret „Zeleni“	2	1,50			2	0,83
8.	MBO	2	1,50			2	0,83
9.	DSS	1	0,75			1	0,41
10.	SRS i DP Mostar	1	0,75			1	0,41
11.	SPO			1	0,90	1	0,41
UKUPNO		130	100	110	100	240	100

Rezultati prvih višestranačkih izbora održanih 1990. godine ukazali su na promjenu raspoloženja birača i pad povjerenja u Savez komunista BiH, dok su istovremeno prednost stekle stranke s nacionalnim obiljež-
jem. Ipak, važno je imati na umu da 25,58% birača nije izašlo na izbore, kao i da je približno četvrtina glasova pripala političkim strankama gra-
đanske orijentacije.

¹²¹ Izvor: Izvještaj o rezultatima izbora poslanika u Vijeću građana Skupštine SR BiH i izvještaj o rezultatima izbora poslanika u Vijeće općina Skupštine SR BiH, Republička izborna komisija (prema Arnautović, Suad (2009) *Političko predstavljanje i izborni sistemi u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću*, Sarajevo: Promocult)

Na izborima za Vijeće građana od ukupno 130 mandata, nacionalne stranke su osvojile 100 mandata, odnosno 76,92% a građanske stranke 30 mandata, tj. 23,08%. SDA je osvojila 43 mandata, SDS 34 mandata, HDZ 21 mandat, SKBiH – SDP 15 mandata (SKBiH sam 11 mandata te 4 mandata zajedno sa DSS), Savez reformskih snaga Jugoslavije 11 mandata, MBO 2 mandata, koalicija SSO i Eko pokret 2 mandata, DSS 1 mandat i koalicija SRSJ i Demokratska partija Mostar 1 mandat.

U općinama koje su imale dominantnu srpsku nacionalnu strukturu (njih 22) ubjedljivu većinu dobio je SDS, u 21 općini sa dominantnim bošnjačkim stanovništvom najveći postotak glasova dobila je SDA dok je u 11 općina sa pretežno hrvatskim stanovništvom strukturu ubjedljivu većinu dobio HDZ. „Rezultati su pokazali da su najveći stepen identifikacije iskazali birači Hrvati u homogenim sredinama glasajući za HDZ, zatim Srbi glasajući za SDS, a najmanji stepen nacionalne i političke identifikacije sa jednom strankom pokazali su Bošnjaci, glasajući u najmanjem postotku za svoju nacionalnu političku stranku – SDA“ (Arnautović, 2009:548). Općine u kojima je SKBiH-SDP dobio nešto veći broj glasova su: Brčko 23,00%, Novo Sarajevo 20,6%, Zenica 19,9%, Tuzla 30,00%, Modriča 18,6% itd.

Dominacija nacionalnih stranaka bila je još izraženija u Vijeću općina gdje je od ukupno 110 mandata SDA osvojila 43, SDS 38 mandata, HDZ 23 mandata, SKBiH i DSS 4 mandata, SPO 1 mandat i SRSJ 1 mandat. Dakle, u Vijeću općina koje je birano po većinskom sistemu, stranke s nacionalnim predznakom osvojile su ukupno 105 mandata odnosno 96,2%, dok su stanke građanske orijentacije osvojile samo 5 mandata ili 3,8%.

Rezultati izbora 1996. godine

Rezultati prvih izbora nakon rata, održanih 1996. godine, jasno su ukazali na dominaciju tri vodeće nacionalne stranke. One su tada zajedno osvojile više od 76% glasova i približno 86% mjesta u državnom parlamentu. U narednim izbornim ciklusima njihov uticaj postupno je opadao, kako u apsolutnom tako i u relativnom smislu: na izborima 1998. godine osvojile su oko 55% glasova i preko 64% mandata, 2000. godine približno 47% glasova i oko 45% mandata dok su 2002. godine dobile oko 45% glasova i oko 48% poslaničkih mjesta.

Kao jedan od uzroka slabijeg izbornog uspjeha triju vodećih nacionalnih stranaka ističe se značajno smanjenje ukupnog broja birača u zemlji. U periodu od 1996. do 1998. godine broj registriranih birača opao je za 382.929, dok je od 1996. do 2002. taj pad iznosio čak 791.493 birača. Uz to, došlo je i do izrazitog pada izlaznosti: dok je 1996. glasalo više od 79% birača, 2002. godine na izbore je izašlo tek oko 52%. Kao razlog povećane apstinencije navodi se zamor birača, uzrokovan čestim održavanjem izbora na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini što je bila strategija međunarodne zajednice. Cilj takve strategije bio je uspostavljanje i jačanje demokratskog poretka kao i prevazilaženje dubokih društvenih podjela.

Opći okvirni sporazum za mir u BiH je unutar Anexa III nadležnost za cjelokupan izborni proces povjerio Organizaciji za sigurnost i saradnju (OSCE). Tako je ova međunarodna institucija organizirala i nadzirala opće izbore održane 1996., 1998. i 2000. godine te vanredne izbore za Narodnu skupštinu RS-a od 22./23. novembra 1997. godine. Anex III Daytonskog mirovnog sporazuma regulirao je pravo glasanja za raseljene osobe te je uveden mehanizam glasanja u odsutnosti kao i glasanje putem pošte za izbjegle osobe. Na taj način otvoren je novi prostor za različite forme izbornog inženjeringa.

Rezultati Općih izbora iz 1996. godine svjedočili su o osnaženoj poziciji nacionalnih stranaka. Kao članovi Predsjedništva Bosne i Hercegovine apsolutnom većinom izabrani su kandidati tri vodeće nacionalne stranke u BiH: Alija Izetbegović (SDA) sa 79,99% od ukupno važećih glasova svih birača koji su glasali za člana Predsjedništva iz reda bošnjačkog naroda; Krešimir Zubak (HDZ BiH) sa 88,70% od ukupno važećih glasova svih birača koji su glasali za člana iz reda hrvatskog naroda; i Momčilo Krajišnik (SDS) sa 67,30% od ukupno važećih glasova svih birača koji su glasali za člana iz reda srpskog naroda.

Tabela 2. Rezultati izbora za Predsjedništvo BiH 1996. godine¹²² - član iz reda bošnjačkog naroda

Naziv stranke ili koalicije	Kandidat	Broj glasova
SDA	Alija Izetbegović	730.592.
Stranka za Bosnu i Hercegovinu	Haris Silajdžić	124.396.
Demokratska narodna zajednica	Fikret Abdić	25.584.
Združena lista BiH (UBSD, SDP BiH, HSS, MBO, Republikanci)	Sead Avdić	21.254.
Građanska demokratska stranka BiH	Ibrahim Spahić	4.127.
Liberali BiH	Hasib Salkić	3.427.
Bosanska stranka	Mirnes Ajanović	2.424.
Stranka privrednog prosperiteta Bosne i Hercegovine	Safet Redžepagić	1.473.

¹²² Izvor: Misija OSCE u BiH, Privremena izborna komisija, Rezultati izbora u Bosni i Hercegovini od 14. septembra 1996. godine., „Službeni list RBiH“, broj 32/96 od 9.10.1996. godine

4. PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U POSTSOCIJALISTIČKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Tabela 3. Rezultati izbora za Predsjedništvo BiH 1996. godine – član iz reda hrvatskog naroda

Naziv stranke ili koalicije	Kandidat	Broj glasova
HDZ	Krešimir Zubak	330.477.
Združena lista BiH (UBSD, SDP BiH, HSS, MBO, Republikanci)	Ivo Komšić	37.684.
Građanska demokratska stranka BiH	Anton Štitić	2.208.
Liberali BiH	Vinko Ćuro	2.197.

Tabela 4. Rezultati izbora za Predsjedništvo BiH 1996. godine – član iz reda srpskog naroda

Naziv stranke ili koalicije	Kandidat	Broj glasova
Srpska demokratska stranka/ Srpskih zemalja	Momčilo Krajišnik	690.646.
Demokratski patriotski blok RS – Narodni savez za slobodan mir	Mladen Ivanić	307.461.
Srpska patriotska stranka – SPAS	Milivoje Zarić	15.407.
Srpska stranka Krajine	Branko Latinović	12.643.

Prema rezultatima izbora za Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine od 28 članova koji se biraju s teritorije Federacije Bosne i Hercegovine SDA je osvojila ukupno 16 mjesta ili 58%, HDZ BiH osvojio je ukupno 8 mjesta ili 29%, dok su po 2 mjesta ili po 8% osvojile Združena lista BiH (koalicija od 5 najjačih opozicionih stranaka predvođenih SDP-om) i Stranka za Bosnu i Hercegovinu. Od 14 mjesta s teritorije Republike Srpske, SDS je osvojio 9 mjesta ili 65%, SDA 3 mjesta ili 22%, i Narodni savez za slobodan mir/Savez za mir i progres (koalicija 5 opozicionih stranaka) je osvojio 2 mjesta ili 15%.¹²³

¹²³ Službeni rezultati izbora „Službeni list RBiH“, broj 32/96, od 9.10.1996.

Tabela 5. Osvojeni mandati po političkim strankama za Predstavnički dom parlamentarne skupštine BiH sa teritorije Federacije BiH (28 mandata)

Naziv stranke, koalicije ili nezavisnog kandidata	Mandati	Broj glasova
SDA	16	725.417.
HDZ BiH	8	338.440.
Združena lista BiH (SDP BiH, UBSD, HSS, MBO, Republikanci)	2	105.918.
Stranka za Bosnu i Hercegovinu	2	93.816.
Demokratska narodna zajednica	0	25.562.
Hrvatska stranka prava	0	14.879.
Bosanska stranka	0	6.523.
Liberali BiH	0	4.996.
Stranka privrednog prosperiteta BiH	0	4.905.
Srebrov Vladimir	0	4.574.
Žena BiH	0	4.149.
Bosanskohercegovačka patriotska stranka	0	3.295.
Građansko demokratska stranka BiH	0	3.292.
Liberalno – bošnjačka organizacija BiH	0	2.129.

Tabela 6. Osvojeni mandati po političkim strankama za Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine sa teritorija Republike Srpske (14 mandata)

Naziv stranke, koalicije ili nezavisnog kandidata	Mandati	Broj glasova
Srpska demokratska stranka/srpskih zemalja/	9	578.723.
SDA	3	184.553.
Narodni savez za slobodan mir (Savez za mir i progres)	2	136.077.

Srpska radikalna stranka RS	0	62.409.
Združena lista BiH (SDP BiH, UBSD, HSS, MBO, Republikanci)	0	30.285.
Demokratski patriotski blok RS	0	29.494.
Srpska patriotska stranka – SPAS	0	14.146.
Narodna stranka RS	0	13.680.
Stranka srpskog jedinstva	0	8.183.
Građanska demokratska stranka BiH	0	4.429.

Rezultati Općih izbora 1998. godine

Na Općim izborima 1998. godine birano je tročlano Predsjedništvo BiH, Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, predsjednik i potpredsjednik Republike Srpske, Narodna skupština Republike Srpske, Predstavnički dom Parlamenta FBiH, zastupnici u 10 kantonalnih skupština u Federaciji BiH te 12 općinskih vijeća koja nisu izabrana na lokalnim izborima 1997. godine.

Za člana Predsjedništva BiH kandidirano je ukupno 12 kandidata, za člana iz reda bošnjačkog naroda 4 kandidata: Alija Izetbegović, Fikret Abdić – Babo, Sefer Halilović i Hajrija Rahmanović; za člana iz reda hrvatskog naroda 5 kandidata: Senka Nožica, Gradimir Gojer, Ante Jelavić, Krešimir Zubak i Saša Nišandžić; te za člana iz reda srpskog naroda Predsjedništva 3 kandidata: Zoran Tadić, Momčilo Krajišnik i Živko Radišić. Kao član iz reda bošnjačkog naroda izabran je Alija Izetbegović sa 511.541. glasova, član iz reda hrvatskog naroda Ante Jelavić sa 189.438. glasova dok je iz reda srpskog naroda izabran Živko Radišić sa 359.937. glasova.¹²⁴

¹²⁴ OSCE – Misija u BiH, PIK, rezultati općih izbora 1998., „Službeni glasnik BiH“, broj 23/98 od 15. decembra 1998. godine

Najbolje rezultate za Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine ostvarila je Koalicija za cjelovitu i demokratsku BiH osvojivši 17 mandata (14 u FBiH i 3 u RS), zatim HDZ s 6 mandata, SDP, SDS i Sloga sa po 4 mandata, Socijaldemokrati BiH i SRS sa po 2 mandata, te DNZ, NHI-HKDU i Radikalna stranka RS sa po jednim mandatom. Ovi izbori nisu donijeli bitnu razliku niti neku vrstu političke transformacije, nacionalne stranke su još uvijek imale dominantan iako u odnosu na izbore 1996. nešto slabiji uticaj te je uticaj opozicije bio neznatno veći.

Tabela 7. Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH – alokacija mandata - Izabrani iz Federacije BiH

Koalicija za CD BiH	14 mjesta
HDZ BiH	6 mjesta
SDP BiH	4 mjesta
Socijaldemokrati BiH	2 mjesta
DNZ BiH	1 mjesto
NHI HKDU	1 mjesto
Ukupno	28 mjesta

Tabela 8. Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH – alokacija mandata - Izabrani iz Republike Srpske

SDS Lista	4 mjesta
Sloga	4 mjesta
Koalicija za CD BiH	3 mjesta
SRS RS	2 mjesta
Radikalna stranka RS	1 mjesto
Ukupno	14 mjesta

Rezultati Općih izbora 2000. godine

Predstavnici međunarodne zajednice, a posebno tadašnji američki ambasador u BiH Thomas Miller, nakon mnogo uloženog truda i pregovaranja uspjeli su u svojoj namjeri da nakon Općih izbora 2000., odnosno početkom 2001. godine, formiraju postizbornu koaliciju sastavljenu od deset političkih stranaka pod nazivom „Alijansa za demokratske promjene“. Ova koalicija bila je zamišljena kao svojevrsan antipod vladavini nacionalnih stranaka te inicijalni korak ka uspostavi građanskog modela vlasti u BiH a činile su je SDP BiH, Stranka za BiH, Nova hrvatska inicijativa (NHI), Bosanska patriotska stranka (BPS), Liberalna demokratska stranka, Republikanska stranka, Građanska demokratska stranka, Hrvatska seljačka stranka, Stranka umirovljenika Federacije i Demokratska stranka umirovljenika. „Tako je, nakratko, ne jasno izraženom voljom bh. elektorata nego postizbornom kombinatorikom, na jednom dijelu BiH došlo do uspostave građanskog modela političkog predstavljanja od nekoliko manjih političkih stranaka, predvođenih najjačom opozicionom strankom SDP BiH“ (Arnautović, 2009:595). Budući je bila sastavljena od ideološki različitih stranaka Alijansa za promjene nije uspjela dugo zadržati vlast niti održati stabilno jedinstvo. Velika očekivanja građana nisu ispunjena zbog sporih ekonomskih i političkih reformi, dok su snažne nacionalne stranke poput SDA, HDZ BiH i SDS kontinuirano osporavale njen rad. Kombinacija unutrašnjih sukoba, slabih rezultata i vanjskog političkog pritiska dovela je do gubitka povjerenja birača i njenog raspada već na izborima 2002. godine.

Uvođenjem mehanizma kompenzacijskih mandata na ovim izborima omogućeno je mnogim manjim strankama da uđu u parlamente. Tako je, na primjer, u Predstavnički dom PS BiH, ušla stranka BPS dobivši 1 mandat sa osvojenih 1,84% glasova; Demokratska stranka penzionera BiH – 1 mandat sa 1,85% glasova; NHI – 1 mandat sa 2,04%; DNZ BiH – 1 mandat sa 2,19% glasova, itd. Od ukupno 2.508.349 registriranih birača, na izbore je izašlo 1.616.313. ili 64,4% birača¹²⁵.

¹²⁵ OSCE, PIK, Ovjereni izborni rezultati – Izbori 11. novembra 2000., „Službeni glasnik BiH“, br. 30/2000.

Tabela 9. Rezultati izbora za Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH s područja Federacije BiH

Stranka/ Koalicija	Broj glasova	%	Mandat	%
Stranka za BiH	134.917.	15,6	4	14,3
SDP BiH	235.616.	27,3	8	28,5
HDZ BiH	166.667.	19,3	5	17,8
DNZ BiH	18.895.	2,2	1	3,6
SDA BiH	233.352.	27,0	7	25,0
DSP BiH	15.962.	1,8	1	3,6
NHI BiH	17.624.	2,0	1	3,6
BPS BiH	15.857.	1,8	1	3,6
OSTALI	24.740.			
UKUPNO	863.630.	100,0	28	100,0

Tabela 10. Rezultati izbora za Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH s područja Republike Srpske

Stranka/ Koalicija	Broj glasova	%	Mandat	%
Stranka za BiH	34.078	5,4	1	7,14
SDP BiH	32.654	5,2	1	7,14
SDS	248.579	39,7	6	42,86
SP RS	35.780	5,7	1	7,14
SDA	46.196	7,4	1	7,14
SNS	28.125	4,5	1	7,14
PDP RS	95.245	15,2	2	14,29
Koalicija SNSDDSP	66.684	10,6	1	7,14
OSTALI	39.250	6,3		
UKUPNO	626.591	100,0	14	100,0

Rezultati Općih izbora 2002. godine

Prema rezultatima Općih izbora 2002. godine na nivou Predsjedništva Bosne i Hercegovine najviše glasova osvojili su Sulejman Tihić (SDA) iz reda bošnjačkog naroda sa 192 661 glasova ili 37, 29%, Dragan Čović (Koalicija HDZ/Demokršćani) iz reda hrvatskog naroda sa 114 606 ili 61.52% te Mirko Šarović (SDS) iz reda srpskog naroda sa 180 212 ili 35.52%. U utrci za Parlamentarnu skupštinu Bosne i Hercegovine, kada su u pitanju glasovi iz Federacije BiH, najviše glasova je osvojila SDA (232 325) sa osvojenih 9 mandata, potom Stranka za BiH (116 114 glasova) i 5 mandata, Koalicija HDZ/Demokršćani 114 207 glasova, 5 mandata te Socijaldemokratska partija BiH (SDP BiH) 112 258 glasova, 4 mandata. Iz Republike Srpske najviše glasova za državni parlament osvojila je Srpska demokratska stranka (SDS), 172 544 čime joj je pripalo 5 mandata, potom Stranka nezavisnih socijaldemokrata – Milorad Dodik (SNSD) 114 591 glasova, odnosno 3 mandata te Partija demokratskog progresa RS (PDP RS) 53 177, 2 mandata.

Kada su u pitanju glasovi iz Republike Srpske za Parlamentarnu skupštinu BiH, na ovim izborima SDS je uspjela zadržati status najutjecajnije stranke, no, prvi put do tada SNSD uspijeva samostalno osvojiti 25% glasova za razliku od prethodnih općih izbora kada je ova stranka status parlamentarne stranke mogla dobiti samo kao dio koalicionih aranžmana.

Tabela 11. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda bošnjačkog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Mujčić Adem	RADNIČKA PARTIJA BOSNE I HERCEGOVINE	4940	0.96%
Ibrahimpasić Asim	BOŠNJAČKA STRANKA PRAVA BiH	2026	0.39%
Tanović Bakir	NARODNA BOŠNJAČKA STRANKA	1087	0.21%

STRANAČKI PLURALIZAM I MULTIETNIČKA STVARNOST BOSNE I HERCEGOVINE

Balijagić Faruk	BOSS - BOSANSKA STRANKA	9650	1.87%
Spahić Ibrahim	GRAĐANSKA DEMOKRATSKA STRANKA BiH	3062	0.59%
Abdić Fikret	DEMOKRATSKA NARODNA ZAJEDNICA BiH	21164	4.10%
Behmen Alija	SDP - SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA BOSNE I HERCEGOVINE – SOCIJALDEMOKRATI	90434	17.51%
Tihić Sulejman	SDA-STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	192661	37.29%
Silajdžić Haris	STRANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU	179726	34.79%
Zlutar Emir	BOSANSKOHERCEGOVAČKA PATRIOTSKA STRANKA	6500	1.26%
Kadić Rasim	LDS-Liberalno Demokratska Stranka BiH	5360	1.04%

Tabela 12. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda hrvatskog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Kljuić Stjepan	REPUBLIKANSKA STRANKA BiH	9413	5.05%
Mišić Žarko	HRVATSKA KRŠĆANSKA DEMOKRATSKA UNIJA-HKDU BiH	5142	2.76%
Osmanović Karmela	GRAĐANSKA DEMOKRATSKA STRANKA BiH	965	0.52%
Čović Dragan	KOALICIJA (HDZ, DEMOKRŠĆANI)	114606	61.52%
Koroman Željko	HRVATSKI PRAVAŠKI BLOK	5255	2.82%

4. PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U POSTSOCIJALISTIČKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Anić Mijo	NOVA HRVATSKA INICIJATIVA	16345	8.77%
Ivanković- Lijanović Mladen	EKONOMSKI BLOK HDU - ZA BOLJITAK	32411	17.40%
Brkić Marinko		2154	1.16%

Tabela 13. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda srpskog naroda

Kandidat	Stranka	Broj Glasova	%
Mirko Šarović	SDS – SRPSKA DEMOKRATSKA STRANKA	180212	35.52%
Bakić Ranko	PARTIJA SOCIJALDEMOKRATSKOG CENTRA	3231	0.64%
Taušan Tomislav	NARODNA PARTIJA SOCIJALISTA	1875	0.37%
Radmanović Nebojša	SAVEZ NEZAVISNIH SOCIJALDEMOKRATA – SNSD – MILORAD DODIK	101119	19.93%
Rajlić Aleksandar	GRAĐANSKA DEMOKRATSKA STRANKA BiH	2625	0.52%
Bajić Dušan	DEMOKRATSKA NARODNA ZAJEDNICA BIH	2790	0.55%
Dokić Branko	PDP – PARTIJA DEMOKRATSKOG PROGRESA REPUBLIKE SRPSKE	41228	8.13%
Vasić Borislav	STRANKA DEVIZNIH ŠTEDIŠA REPUBLIKE SRPSKE	1570	0.31%

Grahovac Mladen	SDP - Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine – Socijaldemokrati	22852	4.50%
Banjac Mirko	SAVEZ NARODNOG PREPORODA – Mr. Mirko Banjac	23238	4.58%
Ilić Dragutin	SOCIJALISTIČKA PARTIJA REPUBLIKE SRPSKE	18533	3.65%
Đokić Milorad	DEMOKRATSKI NARODNI SAVEZ REPUBLIKE SRPSKE	16129	3.18%
Radivojević Desnica	SDA-STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	41667	8.21%
Mihajlović Svetozar	SRPSKI NARODNI SAVEZ	5143	1.01%
Simić Radovan	STRANKA DEMOKRATSKOG RAZVOJA	940	0.19%
Tadić Ognjen	SRPSKA RADIKALNA STRANKA REPUBLIKE SRPSKE	44262	8.72%

Tabela 14. Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH – Izborne jedinice sa teritorija Federacije BiH

Stranka/Koalicija	Broj glasova	Mandat
BOSS - BOSANSKA STRANKA	18411	1
STRANKA PENZIONERA UMIROVLJENIKA BIH	17588	1
KOALICIJA (HDZ, DEMOKRŠĆANI)	114207	5
DEMOKRATSKA NARODNA ZAJEDNICA BIH	16454	1

4. PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U POSTSOCIJALISTIČKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

NOVA HRVATSKA INICIJATIVA	13820	1
SDP - Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine – Socijaldemokrati	112258	4
SDA-STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	232325	9
STRANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU	116114	5
EKONOMSKI BLOK HDU - ZA BOLJITAK	16052	1

Tabela 15. Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH – Izborne jedinice sa teritorija Republike Srpske

Stranka/Koalicija	Broj glasova	Mandat
SDS – SRPSKA DEMOKRATSKA STRANKA	172544	5
SAVEZ NEZAVISNIH SOCIJALDEMOKRATA – SNSD – MILORAD DODIK	114591	3
PDP RS – PARTIJA DEMOKRATSKOG PROGRESA REPUBLIKE SRPSKE	53177	2
SOCIJALISTIČKA PARTIJA REPUBLIKE SRPSKE	22126	1
SDA-STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	37102	1
STRANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU	19976	1
SRPSKA RADIKALNA STRANKA REPUBLIKE SRPSKE	24559	1

Rezultati Općih izbora 2002. godine pokazali su izvjesno razočarenje u provođenje reformi od strane građanskih stranaka te su tako nacionalne stranke ponovo došle do uspjeha. Inače, ovo su bili prvi opći izbori nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma koji nisu provedeni pod nadzorom međunarodne zajednice. Najveći pad u broju glasova na ovim izborima pretrpila je Socijaldemokratska partija BiH koja je imala preko 100 000 glasova manje u odnosu na opće izbore 2000. godine.

Rezultati Općih izbora 2006. godine¹²⁶

Na Općim izborima 2006. godine najveći broj glasova za Predsjedništvo BiH iz reda bošnjačkog naroda osvojio je Haris Silajdžić iz Stranke za Bosnu i Hercegovinu, 350 520 odnosno 62,80%, Željko Komšić za člana Predsjedništva iz reda hrvatskog naroda (Socijaldemokratska partija BiH) sa 116 062 osvojenih glasova odnosno 39,56% te Nebojša Radmanović kao srpski član iz Saveza nezavisnih socijaldemokrata – Milorad Dodik sa osvojenih 287.675, odnosno 53,26%. Iz Federacije BiH najviše glasova za Parlamentarnu skupštinu BiH osvojila je Stranka demokratske akcije 217 961 (25,54 %) čime joj je pripalo 8 mandata, potom Stranka za Bosnu i Hercegovinu sa 196 230 glasova (22,99 %) i 7 mandata, Socijaldemokratska partija BiH 131 450 glasova (15,40 %) i 5 mandata, te HDZ-Hrvatska koalicija-HNZ sa 68 188 glasova (7,99 %) 3 mandata i Hrvatsko zajedništvo (HDZ 1990 HZHSS-HKDU-HDU-DEMOKRŠĆANI) sa 52 095 glasova (6,10 %) i 2 mandata.

Iz entiteta Republika Srpska najviše glasova za državni parlament osvojila je stranka Savez nezavisnih socijaldemokrata – SNSD -Milorad Dodik, 262 203 (46,93 %) čime joj je pripalo 7 mandata te Srpska demokratska stranka sa ukupno 108 616 glasova (19,44 %) i 3 mandata.

¹²⁶ Izvor: <https://www.izbori.ba/Default.aspx?CategoryID=230&Lang=3>

4. PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U POSTSOCIJALISTIČKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Tabela 16. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda bošnjačkog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Beščo Alibegović	NEZAVISNI KANDIDAT	2.670	0,48
Adil Žigić	NEZAVISNI KANDIDAT	1.245	0,22%
Čengić Muhamed	NARODNA STRANKA RADOM ZA BOLJITAK	4.466	0,80%
Silajdžić Haris	STRANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU	350.520	62,80%
Tihić Sulejman	SDA-STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	153.683	27,53%
Ajanović Mirnes	PATRIOTSKI BLOK BOSS - SDU BIH	45.608	8,17%

Tabela 17. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda hrvatskog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Irena Javor – Korjenić	NEZAVISNI KANDIDAT	2.143	0,73%
Ivo Miro Jović	HDZ-HRVATSKA KOALICIJA – HNZ	76.681	26,14%
Mladen Ivanković – Lijanović	NARODNA STRANKA RADOM ZA BOLJITAK	24.822	8,46%
Zvonko Jurišić	HRVATSKA STRANKA PRAVA BOSNE I HERCEGOVINE - ĐAPIĆ - DR. JURIŠIĆ	20.350	6,94%
Željko Komšić	SDP - SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA BOSNE I HERCEGOVINE - SOCIJALDEMOKRATI BIH	116.062	39,56%
Božo Ljubić	HRVATSKA DEMOKRATSKA ZAJEDNICA 1990 HRVATSKO ZAJEDNIŠTVO	53.325	18,18%

Tabela 18. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda srpskog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Radmanović Nebojša	SAVEZ NEZAVISNIH SOCIJALDEMOKRATA - SNSD - MILORAD DODIK	287.675	53,26%
Bosić Mladen	SDS-SRPSKA DEMOKRATSKA STRANKA	130.824	24,22%
Bakić Ranko	NARODNA STRANKA RADOM ZA BOLJITAK	18.302	3,39%
Ristić Branislav	NEZAVISNI KANDIDAT	2.143	0,40%
Svjetlana Udovičić	NEZAVISNI KANDIDAT	2.847	0,53%
Jovičić Jugoslav	SDP - SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA BOSNE I HERCEGOVINE - SOCIJALDEMOKRATI BIH	22.245	4,12%
Avdaloović Snežana	NEZAVISNI KANDIDAT	2.753	0,51%
Kanjerić Radislav	SRPSKA RADIKALNA STRANKA DR VOJISLAV ŠEŠELJ BIJE LJINA	19.849	3,67%
Dragičević Slavko	PATRIOTSKI BLOK BOSS - SDU BIH	10.410	1,93%
Tešanović Zoran	PDP RS - PARTIJA DEMOKRATSKOG PROGRESA REPUBLIKE SRPSKE	26.818	4,96%
Neđo Đurić	DEPOS-DEMOKRATSKI POKRET SRPSKE	16.307	3,02%

Tabela 19. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine; glasovi iz Federacije Bosne i Hercegovine – zbirni rezultat

Stranka/Koalicija	Broj glasova	%	Mandat
SDA-STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	217.961	25,54 %	8
STRANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU	196.230	22,99 %	7
SDP - SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA BOSNE I HERCEGOVINE - SOCIJALDEMOKRATI BIH	131.450	15,40 %	5
HDZ-HRVATSKA KOALICIJA -HNZ	68.188	7,99 %	3

4. PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U POSTSOCIJALISTIČKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

HRVATSKO ZAJEDNIŠTVO (HDZ 1990 HZ-HSS-HKDU-HDU-DEMOKRŠĆANI)	52.095	6,10 %	2
BOSANSKOHERCEGOVAČKA PATRIOTSKA STRANKA-SEFER HALILOVIĆ	37.608	4,41 %	1 (KOMPENZACIJSKI)
NARODNA STRANKA RADOM ZA BOLJITAK	27.487	3,22 %	1 (KOMPENZACIJSKI)
DEMOKRATSKA NARODNA ZAJEDNICA BIH	16.221	1,90 %	1

Tabela 20. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine; glasovi iz Republike Srpske – zbirni rezultati

Stranka/Koalicija	Broj glasova	%	Mandat
SAVEZ NEZAVISNIH SOCIJALDEMOKRATA - SNSD - MILORAD DODIK	262.203	46,93 %	7
SDS-SRPSKA DEMOKRATSKA STRANKA	108.616	19,44 %	3
PDP RS - PARTIJA DEMOKRATSKOG PROGRESA REPUBLIKE SRPSKE	28.410	5,08 %	1 (KOMPENZACIJSKI)
STRANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU	23.257	4,16 %	1 (KOMPENZACIJSKI)
SDA-STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	20.514	3,67 %	1 (KOMPENZACIJSKI)
DEMOKRATSKI NARODNI SAVEZ DNS	19.868	3,56 %	1 (KOMPENZACIJSKI)

Opći izbori 2006. godine su bili su specifični po nekoliko bitnih stavki koje su obilježile političku scenu. Prije svega, održani su u ozračju neuspjelih ustavnih reformi (tzv. "aprilski paket") što je dodatno pojačalo političke tenzije i nacionalnu retoriku. Tako je umjesto jačanja umjerenih opcija došlo do rasta podrške strankama s izraženijim nacionalnim stavovima.

Velika promjena bila je i u političkom vodstvu budući da je na mjesto člana Predsjedništva BiH iz reda Bošnjaka izabran Haris Silajdžić (Stranka za Bosnu i Hercegovinu), koji je vodio snažnu kampanju o ukidanju entiteta. U Republici Srpskoj dodatno je ojačao Milorad Dodik, odnosno stranka SNSD, čime počinje period izraženije političke polarizacije. Pored navedenog, izbore je obilježio i izbor Željka Komšića (koji je tada bio u SDP-u) na mjesto člana Predsjedništva iz reda hrvatskog naroda, što je izazvalo kontroverze unutar dijela hrvatskog biračkog tijela.

U suštini, izbori 2006. na neki način su označili kraj pokušaja umjerenijih reformi i početak dublje političke podijeljenosti u BiH, koja će obilježiti i naredne godine.

Rezultati Općih izbora 2010. godine

Prema rezultatima Općih izbora 2010. godine najveći broj glasova od kandidata za člana Predsjedništva BiH iz reda bošnjačkog naroda osvojio je Bakir Izetbegović, kandidat Stranke demokratske akcije – 162 831 (34,86%), Željko Komšić, kandidat Socijaldemokratske partije

BiH, član iz reda hrvatskog naroda sa 337 065 glasova ili 60,61% te Nebojša Radmanović, kandidat SNSDA-SP, iz reda srpskog naroda sa ukupno 295 629 glasova ili 48,92%.

Budući da je od 9,44% nevažećih glasačkih listića za srpskog člana Predsjedništva čak

7,04% bilo praznih, Mladen Ivanić je tražio da se ponovi izborni proces. Veliki broj pritužbi Centralnoj izornoj komisiji odnosio se na nevažeće listiće, međutim iz CIK-a je, uz obećanje da će se u svakoj pojedinačnoj žalbi ispitati sve okolnosti i eventualno poduzeti istraga, došlo objašnjenje da je moguće objašnjenje bojkot radi diskriminatornih odredbi Izbornog zakona BiH.

Željko Komšić je na ovim izborima osvojio 200 000 glasova više nego četiri godine ranije. Jasno je pri tome da je u toj cifri najveći udio glasova onih koji se izjašnjavaju kao Bošnjaci ili Bosanci i Hercegovci, odnosno onih koji se ne definiraju u etničkom smislu što je izazvalo vrlo oštre polemike i osporavanja od dijela biračkog tijela.

Za Zastupnički dom Parlamentarne skupštine BiH najviše glasova sa teritorija Federacije BiH osvojila je Socijaldemokratska partija BiH - 266 023 glasova, tj. 26,07% čime joj je pripalo 8 mandata, potom Stranka demokratske akcije - 197 922 glasova, 19,40% sa 7 mandata, Stranka za bolju budućnost - SBB BiH - Fahrudin Radončić - 124 114 glasova ili 12,16% sa 4 mandata, te Hrvatska demokratska zajednica BiH - 112 115 glasova, 10,99% sa 3 mandata i Stranka za Bosnu i Hercegovinu - 74 004 glasova (7,25%) sa 2 mandata kao i Hrvatska koalicija HDZ 1990 - HSP sa 49 549 glasova (4,86%) sa 2 mandata. Po 1 mandat su osvojile Narodna stranka radom za boljitak sa 49 050 osvojenih glasova ili 4,81% te Demokratska narodna zajednica BiH sa 14 843 glasova ili 1,45%.

Prema glasovima sa teritorija Republike Srpske najveći broj glasova osvojio je Savez nezavisnih socijaldemokrata - SNSD Milorad Dodik sa 269 009 glasova ili 43,30% i 8 mandata, potom Srpska demokratska stranka sa 137 844 glasova ili 22,19% i 4 mandata. Po 1 mandat osvojila je Partija demokratskog progresa sa 40 070 glasova ili 6,45% te Demokratski narodni savez sa 28 511 glasova odnosno 4,59%. Na ove izbore izašao je najveći broj glasača od 1996. do tada, 56,28%.

Potpuni fijasko na ovim izborima u odnosu na izbore iz 2006. godine doživjela je Stranka za Bosnu i Hercegovinu. Glasačko tijelo Stranke demokratske akcije se jednim dijelom orijentiralo ka SDP-u i SBB-u, stranci koja je, iako nova na tim izborima, ostvarila odličan rezultat.

Tabela 21. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda bošnjačkog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Izetbegović Bakir	SDA - STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	162831	34,86
Radončić Fahrudin	SAVEZ ZA BOLJU BUDUĆNOST BIH -SBB BIH FAHRUDIN RADONČIĆ	142387	30,49
Silajdžić Haris	STRANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU	117240	25,10
Đedović Ibrahim	DEMOKRATSKA NARODNA ZAJEDNICA - DNZ BIH	13369	2,86
Demirović Mujo	BPS - SEFER HALILOVIĆ	8951	1,92
Latić Đemal	STRANKA DEMOKRATSKE AKTIVNOSTI A-SDA	8738	1,87
Spahić Ibrahim	GRAĐANSKA DEMOKRATSKA STRANKA BOSNE I HERCEGOVINE	6948	1,49
Kešetović Izudin	BOSS - BOSANSKA STRANKA - MIRNES AJANOVIĆ	4228	0,91
Jusić Aida	NEZAVISNI KANDIDAT	2347	0,50

Tabela 22. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda hrvatskog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Komšić Željko	SDP - SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA BIH	337065	60,61
Krišto Borjana	HDZ BIH - HRVATSKA DEMOKRATSKA ZAJEDNICA BOSNE I HERCEGOVINE	109758	19,74
Raguž Martin	HRVATSKA KOALICIJA HDZ 1990 - HSP BIH	60266	10,84
Ivanković Lijanović Jerko	NARODNA STRANKA RADOM ZA BOLJITAK	45397	8,16
Galić Pero	NEOVISNI KANDIDAT	1581	0,28
Kutle Mile	NEOVISNI KANDIDAT	1069	0,19
Galić Ferdo	NEOVISNI KANDIDAT	975	0,18

4. PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U POSTSOCIJALISTIČKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Tabela 23. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda srpskog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Radmanović Nebojša	SNSD – SP	295629	48,92
Ivanić Mladen	KOALICIJA ZAJEDNO ZA SRPSKU	285951	47,31
Papović Rajko	SAVEZ ZA DEMOKRATSKU SRPSKU	22790	3,77

Tabela 24. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine – glasovi iz Federacije BiH

Stranka/Koalicija	Broj glasova	%	Mandat
SDP - SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA BIH	266023	26,07	8
SDA - STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	197922	19,40	7
SAVEZ ZA BOLJU BUDUĆNOST BIH - SBB BIH-FAHRUDIN RADONČIĆ	124114	12,16	4
HDZ BIH - HRVATSKA DEMOKRATSKA ZAJEDNICA BOSNE I HERCEGOVINE	112115	10,99	3
STRANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU	74004	7,25	2
HRVATSKA KOALICIJA HDZ 1990 - HSP BIH	49549	4,86	2
NARODNA STRANKA RADOM ZA BOLJITAK	49050	4,81	1
DEMOKRATSKA NARODNA ZAJEDNICA - DNZ BIH	14843	1,45	1

Tabela 25. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine – glasovi iz Republike Srpske

Stranka/Koalicija	Broj glasova	%	Mandat
SAVEZ NEZAVISNIH SOCIJALDEMOKRATA – SNSD – MILORAD DODIK	269009	43,30	8
SDS – SRPSKA DEMOKRATSKA STRANKA	137844	22,19	4
PDP – PARTIJA DEMOKRATSKOG PROGRESA	40070	6,45	1
DNS – DEMOKRATSKI NARODNI SAVEZ	28511	4,59	1

Opći izbori u Bosni i Hercegovini 2010. godine obilježeni su izraženom političkom podijeljenošću i nemogućnošću formiranja vlasti što je prevaziđeno tek nakon više od godinu dana. Iako je Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine ostvarila značajan rezultat, neslaganja među strankama dovela su do dugotrajnih pregovora i blokada. Dominacija SNSD-a u Republici Srpskoj i ponovni izbor Željka Komšića dodatno su naglasili političke podjele.

Rezultati Općih izbora 2014. godine

Najveći broj glasova od kandidata za člana iz reda bošnjačkog člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine osvojio je Bakir Izetbegović ispred Stranke demokratske akcije, 247 235 odnosno 32,867%, Dragan Čović kao kandidat Hrvatske demokratske zajednice BiH za člana iz reda hrvatskog naroda sa 128 053 glasova (52,204%) te Mladen Ivanić, kandidat Saveza za promjene za člana iz reda srpskog naroda sa 317 799 glasova (48,69%).

Mandate u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine, sa glasovima sa teritorije Federacije BiH osvojile su Stranka demokratske akcije sa 274 057 glasova (27,87%) kojoj je pripalo 9 mandata, Demokratska fronta – DF Željko Komšić sa 150767 glasova (15,33%) 5 mandata, dok je po 4 mandata dobio Savez za bolju budućnost – Fahrudin Radončić sa 142 003 glasova (14,44%) i koalicija HDZ BiH, HSS, HKDU BiH, HSP DR. ANTE STARČEVIĆ, HSP HERCEG-BOSNE sa 119 468 glasova odnosno 12,15%. Socijaldemokratska partija BiH je sa 92 906 glasova, odnosno 9,45% osvojila 3 mandata dok su po 1 kompenzacijski mandat dobile Hrvatska demokratska zajednica 1990 sa 40 113 glasova (4,08%) i BPS – Sefer Halilović sa 35 866 glasova ili 3,65%, te A – SDA sa 22 088 glasova ili 2,25%, 1 regularni mandat.

Prema glasovima sa teritorija Republike Srpske, mandate u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH osvojile su Savez nezavisnih socijaldemokrata - Milorad Dodik sa 249 182 glasova (38,48%) ukupno 6 mandata, Srpska demokratska stranka sa 211 562 glasova (32,67%) 4 mandata, dok su po jedan mandat, i to kompenzacijski, dobile koalicija PDP - NDP sa 50 322 glasova ili 7,77%, koalicija DNS DEMOKRATSKI NARODNI SAVEZ - NS - SRS sa 37 052 glasova ili 5,72% te Stranka demokratske akcije 31 337 glasova ili 4,84%.

Najveći poraz na ovim Općim izborima pretrpjela je Socijaldemokratska partija BiH, kao i ostale stranke Platforme¹²⁷ odnosno HSP i stranka Radom za boljitak, dok su SDA i HDZ BiH ostvarile značajan uspjeh. Budući da je među kandidatima za člana Predsjedništva iz bošnjačkog naroda bilo nekoliko kandidata koji su imali dobre predispozicije za osvajanje mandata, tako su se glasovi bošnjačkog glasačkog tijela na ovim izborima raspršili prema tim kandidatima. Nasuprot tome, Dragan Čović

¹²⁷ „Platforma vlasti“ je bila zapravo politički dogovor nekoliko političkih stranaka u periodu nakon općih izbora 2010. do izbora 2014. godine. Nakon ovih izbora dio stranaka je formirao vlast u FBiH na osnovu jednog dokumenta koji se zvao „Platforma za djelovanje zakonodavne i izvršne vlasti“ a to su bile. SDA, SDP BiH, Narodna stranka radom za boljitak i Hrvatska stranka prava BiH. Ono što se strankama Platforme upućivalo kao kritika jeste da time što nisu uključili HDZ BiH kao vodeću stranku koja predstavlja interese Hrvata u BiH, samim tim nemaju legitimnost. To je proizvelo jaku političku krizu i blokade institucija.

je među hrvatskim glasačkim tijelom imao potpunu prednost u odnosu na druge kandidate te je odnio ubjedljivu pobjedu i izabran kao hrvatski član Predsjedništva.

Opći izbori 2014. godine su se odvijali u periodu nakon velikih protesta i socijalnih nemira u februaru 2014. godine u FBiH te općeg nezadovoljstva usljed visoke stope nezaposlenosti i zastoja u razvoju ekonomije. Ono što je obilježilo ove izbore jeste veliki „povratak“ SDA kao vodeće stranke među Bošnjacima, HDZ BiH učvrstio poziciju među Hrvatima dok je u RS-u egzistirala jaka podjela između SNSD-a i opozicionih stranaka.

Tabela 26. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda bošnjačkog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Izetbegović Bakir	SDA - STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	247235	32,867
Radončić Fahrudin	SBB - FAHRUDIN RADONČIĆ	201454	26,781
Suljagić Emir	DEMOKRATSKA FRONTA-ŽELJKO KOMŠIĆ	114334	15,199
Hadžiomerović Bakir	SDP-SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA BIH	75369	10,019
Halilović Sefer	BPS-SEFER HALILOVIĆ	66230	8,804
Cerić Mustafa	NEZAVISNI KANDIDAT	33882	4,504
Bajramović Džebail	STRANKA DIJASPORE BOSNE I HERCEGOVINE	5041	0,670
Kebo Mirsad	NEZAVISNI KANDIDAT	3893	0,518
Tuzlić Halil	NEZAVISNI KANDIDAT	3162	0,420
Žigić Adi	NEZAVISNI KANDIDAT	1637	0,218

4. PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U POSTSOCIJALISTIČKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Tabela 27. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda hrvatskog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Čović Dragan	HDZ BIH - HRVATSKA DEMOKRATSKA ZAJEDNICA BOSNE I HERCEGOVINE	128053	52,204
Raguž Martin	HDZ 1990 HRVATSKA DEMOKRATSKA ZAJEDNICA	94695	38,605
Budimir Živko	STRANKA PRAVDE I POVJERENJA	15368	6,265
Popović Anto	DEMOKRATSKA FRONTA-ŽELJKO KOMŠIĆ	7179	2,927

Tabela 28. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda srpskog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Ivanić Mladen	SAVEZ ZA PROMJENE	317799	48,697
Cvijanović Željka	SNSD-DNS-SP	310867	47,635
Zmijanac Goran	STRANKA PRAVEDNE POLITIKE	23936	3,668

Tabela 29. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine – glasovi iz Federacije BiH

Stranka/Koalicija	Broj glasova	%	Mandat
SDA - STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	274057	27,87	9
DEMOKRATSKA FRONTA-ŽELJKO KOMŠIĆ	150767	15,33	5
SBB - FAHRUDIN RADONČIĆ	142003	14,44	4
HDZ BIH, HSS, HKDU BIH, HSP DR.ANTE STARČEVIĆ, HSP HERCEG-BOSNE	119468 12,15	12,15	4
SDP-SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA BIH	92906	9,45	3
HDZ 1990 HRVATSKA DEMOKRATSKA ZAJEDNICA	40113	4,08	1 (kompenzacijski)
BPS-SEFER HALILOVIĆ	35866	3,65	1 (kompenzacijski)
A-SDA STRANKA DEMOKRATSKE AKTIVNOSTI	22088	2,25	1

Tabela 30. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine – glasovi iz Republike Srpske

Stranka/Koalicija	Broj glasova	%	Mandat
SAVEZ NEZAVISNIH SOCIJALDEMOKRATA - SNSD - MILORAD DODIK	249182	38,48	6
SDS-SRPSKA DEMOKRATSKA STRANKA	211562	32,67	4
PDP-NDP	50322	7,77	1 (kompenzacijski)
DNS-DEMOKRATSKI NARODNI SAVEZ - NS - SRS	37052	5,72	1 (kompenzacijski)
SDA - STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	31337	4,84	1 (kompenzacijski)

Rezultati Općih izbora 2018. godine

Najveći broj glasova na Općim izborima 2018. godine za člana iz reda bošnjačkog naroda Predsjedništva imao je kandidat Stranke demokratske akcije Šefik Džaferović koji je osvojio 212 581 glasova ili 36, 61% dok je od kandidata za člana iz reda hrvatskog naroda najviše glasova osvojio kandidat Demokratske fronte Željko Komšić, 225 500 glasova odnosno 52,64% a za člana iz reda srpskog naroda Milorad Dodik iz Saveza nezavisnih socijaldemokrata koji je dobio 368 210 glasova ili 53,88%.

Prema glasovima sa teritorija Federacije BiH, mandate u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH dobile su Stranka demokratske akcije koja je sa 252 058 glasova ili 25,48% dobila 8 mandata, koalicija HDZ BIH,HSS,HKDU BIH,HSP-HNS,HSP DR AS BIH,HDU BIH je sa osvojenih 145 487 glasova ili 14,71% dobila 5 mandata a toliko mandata je dobila i Socijaldemokratska partija BiH koja je imala 140 782 glasova ili 14,23%. Koalicija

DF-GS, ŽELJKO KOMŠIĆ: BIH POBJEĐUJE! sa osvojenih 96 174 glasova ili 9,72% pripala su 3 mandata dok je 2 kompenzacijska mandata dobio Savez za bolju budućnost – Fahrudin Radončić sa 67 599 glasova ili 6,83%. Naša stranka je sa 48 401 glasova ili 4,89% dobila 2 mandata (1 redovni i 1 kompenzacijski) a po 1 mandat su osvojili Nezavisni blok koji je imao 41 512 glasova ili 4,20%, Pokret demokratske akcije sa 38 417 osvojenih glasova ili 3,88% te koalicija A-SDA ZA EVROPSKU BOSNU I HERCEGOVINU – ZAJEDNO sa 29 726 glasova ili 3,01%.

Parlamentarne mandata su, glasovima sa teritorija entiteta Republika Srpska, dobili Savez nezavisnih socijaldemokrata sa 260 930 glasova ili 39,10%, ukupno 6 mandata, potom 3 mandata je osvojila koalicija SDS-LISTA (SDS-NDP-NS-SRS) sa 162 414 glasova ili 24,34%, 2 mandata PDP – Mladen Ivanić sa 83 832 glasova ili 12,56% te 1 mandat Demokratski narodni savez sa 68 637 glasova ili 10,29%. Po 1 kompenzacijski mandat osvojile su Socijalistička partija sa 31 321 glasova odnosno 4,69% i Stranka demokratske akcije sa 29 673 ili 4,45% osvojenih glasova.

Tabela 31. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda bošnjačkog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Džaferović Šefik	SDA - STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	212.581	36,61
Bećirović Denis	SDP - SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA BOSNE I HERCEGOVINE	194.688	33,53
Radončić Fahrudin	SBB-FAHRUDIN RADONČIĆ	75.210	12,95
Hadžikadić Mirsad	HADŽIKADIĆ MIRSAD - PLATFORMA ZA PROGRES	58.555	10,09
Šepić Senad	NEZAVISNI BLOK	29.922	5,15
Jerlagić Amer	STRANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU	9.655	1,66

Tabela 32. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda hrvatskog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Komšić Željko	DEMOKRATSKA FRONTA	225.500	52,64
Čović Dragan	HDZ BIH HRVATSKA DEMOKRATSKA ZAJEDNICA BOSNE I HERCEGOVINE	154.819	36,14
Zelenika Diana	HRVATSKA DEMOKRATSKA ZAJEDNICA 1990 - HDZ 1990	25.890	6,04
Falatar Boriša	NAŠA STRANKA	16.036	3,74
Ivanković-Lijanović Jerko	NARODNA STRANKA RADOM ZA BOLJITAK	6.099	1,42

Tabela 33. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda srpskog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Dodik Milorad	SAVEZ NEZAVISNIH SOCIJALDEMOKRATA – SNSD	368.210	53,88
Ivanić Mladen	SAVEZ ZA POBJEDU	292.065	42,74
Popović Mirjana	SRPSKA NAPREDNA STRANKA	12.731	1,86
Kličković Gojko	PRVA SRPSKA DEMOKRATSKA STRANKA PRVA SDS	10.355	1,52

4. PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U POSTSOCIJALISTIČKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Tabela 34. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine – glasovi iz Federacije BiH

Stranka/Koalicija	Broj glasova	%	Mandat
SDA - STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	252.058 25,48	25,48	8
HDZ BIH,HSS,HKDU BIH,HSP-HNS,HSP DR AS BIH,HDU BIH	145.487	14,71	5
SDP - SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA BOSNE I HERCEGOVINE	140.782	14,23	5
DF-GS,ŽELJKO KOMŠIĆ:BIH POBJEĐUJE!	96.174	9,72	3
SBB-FAHRUDIN RADONČIĆ	67.599	6,83	2 (kompenzacijski)
NAŠA STRANKA	48.401	4,89	2 (1 redovni + 1 kompenzacijski)
NEZAVISNI BLOK	41.512	4,20	1
POKRET DEMOKRATSKE AKCIJE PDA	38.417	3,88	1
A-SDA ZA EVROPSKU BOSNU I HERCEGOVINU – ZAJEDNO	29.726	3,01	1

Tabela 35. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine – glasovi iz Republike Srpske

Stranka/Koalicija	Broj glasova	%	Mandat
SAVEZ NEZAVISNIH SOCIJALDEMOKRATA – SNSD	260.930	39,10	6
SDS-LISTA (SDS-NDPNS-SRS)	162.414	24,34	3
PDP-MLADEN IVANIĆ	83.832	12,56	2
DNS-DEMOKRATSKI NARODNI SAVEZ	68.637	10,29	1
SOCIJALISTIČKA PARTIJA	31.321	4,69	1 (kompenzacijski)
SDA - STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	29.673	4,45	1 (kompenzacijski)

I ovi opći izbori su proteklu u znaku rasprave oko velikog broja nevažećih listića kao i niske izlaznosti birača. Također, jedna od tema koja je potencirana je izbor Željka Komšića (DF) za člana Predsjedništva BiH iz reda hrvatskog naroda te osporavanje njegove legitimnosti od strane HDZ BiH i dijela hrvatskih političkih predstavnika. Nakon toga uslijedilo je proglašavanje Željka Komšića personom non grata u nekoliko općina s većinski hrvatskim stanovništvom (Široki Brijeg, Ljubuški, Čapljina, Grude). Argumenti kritičara su bili da Komšić nije izabran glasovima Hrvata te se zbog toga ne može smatrati „legitimnim predstavnikom“¹²⁸ Hrvata dok je s druge strane argument bio da Ustav BiH ne zahtijeva etničko glasanje kada je u pitanju izbor člana Predsjedništva BiH te da Komšić predstavlja sve građane a ne samo jednu etničku grupu.

Rezultati Općih izbora 2022. godine

Na ovim izborima najveći broj glasova za Predsjedništvo BiH od kandidata iz reda bošnjačkog naroda osvojio je Denis Bećirović (Ujedinjeni za Bosnu i Hercegovinu) 57,37% glasova, Željko Komšić osvojio je mandat s 55,80% glasova kao kandidat Demokratske fronte kao član iz reda hrvatskog naroda dok je kao član iz reda srpskog naroda Željka Cvijanović osvojila mandat kao kandidatkinja SNSD-a sa 51,65% glasova.

U Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH ušli su glasovima iz FBiH SDA, HDZ BiH, SDP BiH, DF, NIP, Naša stranka i NES – Za nove gene-

¹²⁸ Ovdje je prilika da kratko objasnimo šta znači termin „legitimno“: „Pojam legitimacija (od latinskog legitimare, što znači 'iskazati zakonitost') u najširem smislu znači zakonitost ili funkcioniranje u skladu sa zakonom. Problem političke legitimacije izgleda da je nastao oko pitanja 'prava na vlast' onih koji vladaju te dužnosti i obveze podanika ili građana prema 'autoritetu vlasti'“ (Vujčić, 1999:109). Međutim, kao što piše Elmir Sadiković, legitimnost je „kategorija građanskog društva i u modernom shvatanju države i politike sloboda i jednakost svih građana su osnovne pretpostavke legitimizacije političke vlasti i političkog poretka u cjelini“ (Sadiković, 2018:159). Pojam „legitimni predstavnik“ u tom kontekstu čini centralni momenat krize legitimizacije vlasti u Bosni i Hercegovini gdje su na djelu kolektivističke ideologije koje „po svojoj prirodi ne priznaju suverenitet građanina, te prema tome u svojoj supstanci ne mogu biti legitimne“ (Sadiković, 2018:159). U tom smislu, potrebno je graditi liberalno-demokratske vrijednosti i institucije koje će istovremeno zastupati interese svih građana u BiH ali i štititi njihova nacionalna prava, zaključuje Sadiković.

4. PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U POSTSOCIJALISTIČKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

racije dok su glasovima iz RS-e SNSD, SDS, PDP, ZA PRAVDU I RED, DEMOS, SDA i Ujedinjena Srpska.

Tabela 36. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda bošnjačkog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Bećirović Denis	UJEDINJENI ZA SLOBODNU BOSNU I HERCEGOVINU	330.238	57,37
Izetbegović Bakir	SDA – STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	214.412	37,25
Hadžikadić Mirsad	PLATFORMA ZA PROGRES	30.968	5,38

Tabela 37. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda hrvatskog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Komšić Željko	DEMOKRATSKA FRONTA – DF	227.540	55,80
Krišto Borjana	HDZ BIH – HRVATSKA DEMOKRATSKA ZAJEDNICA BOSNE I HERCEGOVINE	180.255	44,20

Tabela 38. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine – član iz reda srpskog naroda

Kandidat	Stranka	Broj glasova	%
Cvijanović Željka	SAVEZ NEZAVISNIH SOCIJALDEMOKRATA – SNSD- MILORAD DODIK	327.720	51,65
Šarović Mirko	SDS – SRPSKA DEMOKRATSKA STRANKA	224.912	35,45
Mijatović Vojin	UJEDINJENI ZA SLOBODNU BOSNU I HERCEGOVINU	38.655	6,09
Nešić Nenad	DNS- DEMOKRATSKI NARODNI SAVEZ	34.955	5,51
Bijelić Borislav	STRANKA ŽIVOT	8.278	1,30

Tabela 39. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine - glasovi iz Federacije BiH

Stranka/Koalicija	Broj glasova	%	Mandat
SDA - STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	243.415	25,17	8 (7 redovnih + 1 kompenzacijski)
HDZ BIH, HSS, HSP BIH, HKDU, HSPAS, HDU, HSPHB, HRAST	137.340	14,20	4 (3 redovna + 1 kompenzacijski)
SDP - SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA BOSNE I HERCEGOVINE	129.500	13,39	5
ŽELJKO KOMŠIĆ - ZA GRAĐANSKU DRŽAVU - DF/GS	101.715	10,52	3 (2 redovna+1 kompenzacijski)
NAROD I PRAVDA	79.555	8,23	3 (1 redovni i 2 kompenzacijska)
NAŠA STRANKA	49.481	5,12	2 (1 redovni + 1 kompenzacijski)
NES-ZA NOVE GENERACIJE	47.157	4,88	2 (1 redovni + 1 kompenzacijski)

Tabela 40. Zastupnički/Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine – glasovi iz Republike Srpske

Stranka/Koalicija	Broj glasova	%	Mandat
SAVEZ NEZAVISNIH SOCIJALDEMOKRATA - SNSD - MILORAD DODIK	255.515	41,15	6
SDS-SRPSKA DEMOKRATSKA STRANKA	112.250	18,08	2
PDP - PARTIJA DEMOKRATSKOG PROGRESA	73.023	11,76	2 (1 redovni + 1 kompenzacijski)
ZA PRAVDU I RED - LISTA NEBOJŠE VUKANOVIĆA	32.982	5,31	1 (0 redovnih+1 kompenzacijski)
DEMOKRATSKI SAVEZ-DEMOS	30.591	4,93	1 (0 redovnih+1 kompenzacijski)
SDA - STRANKA DEMOKRATSKE AKCIJE	30.132	4,85	1 (0 redovnih+1 kompenzacijski)
UJEDINJENA SRPSKA	24.313	3,92	1 (0 redovnih+1 kompenzacijski)

Specifičnost ovih izbora ogleda se u tome što je Visoki predstavnik u BiH Christian Schmidt u toku izbornog dana, odnosno, u noći nakon zatvaranja biračkih mjesta, donio nekoliko odluka koje su se odnosile na izborna pravila te je ovakva intervencija na dan izbora bez presedana u Bosni i Hercegovini. Ovakav čin je u javnosti primljen kao vrlo kontroverzan što zbog činjenice da je poduzet na dan održavanja izbora, to zbog izmjena Izbornog zakona BiH i amandmana na Ustav Federacije BiH koje su na taj način uvedeni.

Ključne promjene odnosile su se na proširenje Doma naroda FBiH, redefiniiranja načina popune delegata, preciziranje rokova za formiranje vlasti te ograničavanje mehanizama institucionalne blokade. Ove mjere su imale za cilj da ubrzaju formiranje vlasti te da spriječe političke blokade u Federaciji BiH, kako se to ranije često događalo. Odluka je stupila odmah na snagu, uz odsustvo bilo kakve parlamentarne rasprave i odlučivanja. Proširenje Doma naroda FBiH značilo je da će delegata ispred konstitutivnih naroda (Bošnjaka, Srba i Hrvata) biti po 23 dok je onih iz reda Ostalih 11. Zamjerke kritičara ovakvih mjera išle su u pravcu dokazivanja da je ovom promjenom ojačan etnički princip u političkom predstavljanju dok je građanski koncept doveden u gori položaj nego je to bilo ranije. Pored toga, predstavnici pojedinih političkih stranaka doveli su u pitanje legitimnost ovakvog poteza u smislu direktnog utjecaja na izborni proces.

Izborni rezultati su i ovaj put pokazali da stranke i kandidati osvajaju mandate unutar svoje etničke skupine. Novitet nakon ovih izbora odnosio se na formiranje vlasti koja je na državnom nivou ovaj put zaobišla SDA, dominantnu stranku kod Bošnjaka. Vlast je formirana na način da je stvorena koalicija SNSD-a, HDZ BiH i tzv. Trojke (kolokvijalni naziv koji obuhvata tri stranke, Narod i pravda (NIP), SDP BiH i Našu stranku). Iako su na vlast, bar što se tiče stranaka koje dolaze iz FBiH, stupile liberalne, probosanske stranke, to nije rezultirano ublažavanjem etno-nacionalnih tenzija i izgradnjom stabilne vlasti temeljene na kompromisu i konsen-

zusu. Baš suprotno, te su se tenzije postupno zaoštravale producirajući vrlo izraženu političku krizu te zastoje u provođenju reformi. Konačno, sve političke opcije u Bosni i Hercegovini koje su svoj program i djelovanje bazirali na nadetničkim vrijednostima i građanskim principima, imale su, bar ograničeni uspjeh i svoju biračku bazu a tako i djelovanje tokom izbornih ciklusa koje smo analizirali, isključivo u Federaciji BiH kao i podršku od bošnjačkog ili dijela biračkog tijela koji se nije etnički identificirao.

POLITIČKE STRANKE IZNUTRA

Unutarstranačka demokratija u Bosni i Hercegovini

Budući su političke stranke kreatori javnih politika, a tako i akteri koji ih u praksi provode, tako su unutarstranački odnosi najčešće adekvatno mjerilo funkcioniranja demokratskih načela u cjelini jednog društva. Unutarstranačka demokratija je višedimenzionalan koncept kojeg su mnogi autori pokušali konkretnije odrediti. Von dem Berge i Poguntke (2017) tako navode dvije dimenzije ovog fenomena, skupštinsku i plebiscitarnu unutarstranačku demokratiju gdje se prva odnosi na mogućnost deliberacije i shodno tome postizanja konsenzusa kod onih koji donose odluke, dok je druga, plebiscitarna forma isključiva i ne nudi konsenzus kao mogućnost¹²⁹. Najvažniji aspekt unutarstranačke demokratije kod ovih autora jeste inkluzivnost odnosno uključenost članova stranke u odlučivanje te raspršenost moći a ne koncentracija u ruka-

¹²⁹ Šire vidjeti: Von dem Berge, Benjamin, Poguntke, Thomas (2017) *Varieties of Intra-Party Democracy: Conceptualization and Index Construction*, u : Scarow, Susan E., Webb, Paul D. i Poguntke, Thomas (ur.) *Organizing Political Parties. Representation, Participation, and Power*, Oxford University Press, Oxford:136-157(https://books.google.ba/books?hl=en&lr=&id=ACkDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA136&ots=rO8S5xtQrh&sig=UerLCCUE_KQ0fbyiabTypVhMsc&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false), pristup ostvaren 16.11.2025.

ma stranačkog vođe (Von dem Berge i Poguntke, 2017:140). Kod Susan Scarrow (2000) unutarstranačka demokratija se može pratiti kroz tri dimenzije: autonomija, inkluzija i nivo institucionalizacije¹³⁰.

Unutarstranačka demokratija obuhvata procese u kojima i stranačko rukovodstvo ali i članstvo imaju svoja prava i obaveze. Partijski lider je osoba od koje se očekuje zalaganje za interese partije, da svojim postupcima izbori visoke rezultate na izborima, da je spreman brzo i efikasno reagovati te da pokaže fleksibilnost, kada je to potrebno. Međutim, fleksibilnost nije uvijek pozitivno shvaćena osobina o čemu Goati govori na primjeru postkomunističkih zemljama ukoliko unutar biračkog tijela postoje izvjesne radikalizirajuće tendencije. Tada „partijski lideri koji pokazuju ideološku fleksibilnost“ mogu biti proglašeni „kolebljivcima, oportunistima i mekušcima...“ (2007:152). Uloga partijskog lidera posebno je značajna u kandidacijskim procesima budući da je on taj koji treba da procjeni kvalitet kandidata koji će se naći na izbornim listama te kojeg će biračko tijelo najbolje prihvatiti.

Kandidacijski proces obuhvata način i korake putem kojih se kandidati selektiraju za predstavničke institucije a taj proces najčešće je detaljno opisan u statutu stranke ili nekom drugom dokumentu, rjeđe u državnim zakonima. Tako se izdvajaju dva modela kandidacijskih postupaka. Prvi model obuhvata procese kandidacije definirane državnim zakonima koje Leon D. Epstein imenuje američkim državnim nominacijskim postupcima, dok drugi model obuhvata statutom regulirane kandidacijske procese koji su, prema njegovom mišljenju, tipični za europske stranačke kandidacijske postupke (Epstein, 1967). Ovi drugi su dominantno zastupljeni kod bosanskohercegovačkih stranaka.

Moć se unutar političkih stranaka redistribuirati uglavnom upotrebom mehanizama poput imenovanja ili kooptiranja u glavne stranačke organe, obično postavljanjem ljudi bliskih lideru ili užem rukovodilačkom

¹³⁰ Scarrow, Susan E. (2000b) *Parties without members? Party organization in a changing electoral environment*, u Dalton, Russell J. (ed.) *Parties Without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*, Comparative Politics, pp. 79-101

krugu, zatim primjenom kontrolisanog glasanja te čak izmjenama ili dopunama statutarnog dokumenta. Unutarstranački izbori predstavljaju mehanizam putem kojeg se definira raspodjela moći unutar stranke. Njihova je funkcija da razvijaju i osnaže unutarstranačku demokratiju te da izgrade i ojačaju povjerenje između članova i stranačkih dužnosnika. Da bi ti izbori bili demokratski Nohlen tvrdi da je potrebno „da imaju barem ova normativna obilježja:

1. izborni prijedlog koji izbore podvrgava jednakim mjerilima (sloboda izbornog nadmetanja), a koji ne može nadomjestiti izbornu odluku birača; 2. nadmetanje kandidata koje se spaja s konkurencijom između političkih pozicija i programa; 3. jednakost šansi u području izbornog nadmetanja (kandidatura i izborna borba); 4. sloboda biranja koja se osigurava tajnim glasanjem; 5. izborna odluka za vrijeme jednog izbornog razdoblja (izbor i sloboda biranja u budućim izborima ne ograničavaju se prije donesenom odlukom (Nohlen, 1992:16).

Unutarstranačka demokratija dakle obuhvata mnoštvo aspekata a za potrebe ovog teksta analizirali smo statute deset bosanskohercegovačkih političkih stranaka posmatrajući sljedeće varijable:

- a) prava i obaveze članstva i unutrašnji odnosi,
- b) kandidacijski proces i izbori,
- c) distribucija moći unutar stranke.

Stranke koje smo obuhvatili su politički subjekti koje svojim djelovanjem dominantno i tokom više mandatnih perioda usmjeravaju i determiniraju sva politička kretanja na državnom ili entitetskom nivou u periodu od 1995. godine do danas: SDA, SDS, SNSD, HDZ BiH, SDP, PDP. Ipak, ovaj skup smo proširili dodavši u okvir analize i nekoliko stranaka koje će upotpuniti sliku o stanju unutarstranačke demokratije u BiH: HDZ 1990, Narod i pravda (NIP), Naša stranka te Demokratska fronta (DF).

S normativne strane, političke stranke i političko organiziranje u BiH regulirano je Zakonom o političkim organizacijama iz bivše Socijalističke

Republike Bosne i Hercegovine (SR BiH) iz 1991. godine što se primjenjuje na nivou Federacije BiH dok je u Narodnoj skupštini RS usvojen gotovo istovjetan zakon 1996. godine koji se do danas primjenjuje na nivou entiteta Republika Srpska. U Brčko Distriktu se od 2002. godine primjenjuje Zakon o političkim organizacijama Distrikta Brčko koji se oslanja na zakon iz SR BiH iz 1991. godine. Niti u jednom od ovih zakona nije spomenuta unutarstranačka demokratija što ostavlja širok prostor strankama da samostalno uređuju unutrašnje odnose.

Profili stranaka i unutrašnja struktura

Stranka demokratske akcije (SDA) zauzima poziciju bosanskohercegovačke “narodne stranke političkog centra” otvorene za sve građane Bosne i Hercegovine koji prihvataju njene programske ciljeve. Ona se posebno zalaže za afirmaciju bosanskog identiteta „kao zajedničkog identiteta svih građana Bosne i Hercegovine, uz očuvanje njihovih etničkih posebnosti”.

Socijaldemokratska partija BiH (SDP BiH) deklarira se kao demokratska stranka lijeve političke orijentacije te se statutarно samoodređuje kao multietnička organizacija.¹³¹ U programskom smislu ova stranka insistira na svojim povijesnim ishodištima, dubokim historijskim zasadima u ideji bosanskohercegovačke socijaldemokratije te povijesnim doprinosima ideje socijalizma i antifašizma. Inače, SDP je u razvoju unutarpartijske demokratije bio otišao najdalje kada je 2014. godine uveden princip “jedan član - jedan glas” kod izbora rukovodstva Partije na svim nivoima. Na Kongresu održanom 2025. godine taj princip je ukinut što predstav-

¹³¹ Statut Socijaldemokratske partije BiH od 27.08.2025., dostupno na http://sdp.ba/datoteke/uploads/dokumenti/STATUT_SDP_BiH.pdf, pristup ostvaren 08.11.2025.

lja korak unazad kada su u pitanju demokratski standardi unutarstranačke organizacije.

U dokumentu pod nazivom Programska opredjeljenja¹³² stranka SNSD se deklarira kao socijaldemokratska stranka koja se zalaže za poštovanje osnovnih ljudskih prava i sloboda kao i ravnopravnost te „poštuje identitetske razlike i pravo na slobodno opredjeljenje“.

Demokratska fronta (DF) je politička stranka socijal-demokratske orijentacije utemeljena kao organizacija slobodno i dobrovoljno udruženih građana BiH a namjerom ostvarivanja političkih ciljeva demokratskim putem te je otvorena za sve građane koji prihvataju Program i Statut ove stranke¹³³.

Naša stranka se deklarira kao socijalno-liberalna stranka te je posvećena borbi za društvo jednakih šansi i sloboda za sve građane¹³⁴.

Srpska demokratska stranka (SDS) sebe pozicionira kao stranku demokratskog centra „jer u sebe uključuje centralno postavljena politička opredjeljenja srednje klase, ogromne većine naroda, tj. sva politička opredjeljenja koja ostaju izvan ekstremnih izraza ljevih i desnih opredjeljenja“¹³⁵ (Program, str. 6). U programu se navodi da je SDS i konzervativna jer „predstavlja osjećaj za dostignute istorijske vrijednosti i prirodnu simbiozu tradicionalne srpske političke misli i opštecivilizacijskih dostignuća savremenog doba“ te da je nacionalna partija koja zastupa interese srpskog naroda (str. 7-8).

Partija demokratskog progresa (PDP) u svojem statutu i programu se ne izjašnjava po pitanju ideološke orijentacije u smislu pozicioniranja

132 Programska opredjeljenja usvojena na VII Saboru SNSD-a 30.09.2024., dostupno na: <https://snsd.org/wp-content/uploads/2024/04/%D0%A1%D0%9D%D0%A1%D0%94-98-30-09-2024.pdf>, pristup ostvaren 08.11.2025.

133 Statut političke stranke Demokratska fronta od 09.10.2021, dostupno na <http://fronta.ba/index.php/statut/>, pristup ostvaren 08.11.2025.

134 Programska deklaracija usvojena na Drugom vanrednom Kongresu 2021 godine, dostupno na: https://www.nasastranka.ba/uploads/documents/7-programska-deklaracija-1_1630753060.pdf, pristup ostvaren 08.11.2025.

135 Program SDS, mart 2010., dostupno na: <https://www.sds.rs/wp-content/uploads/2025/BA%D0%B5.pdf>, pristup ostvaren 08.11.2025.

na liniji lijevo - desno. U statutu Stranke navodi se da se ova stranka se zalaže za vladavinu prava, jačanje parlamentarne demoratiije, izgradnja otvorenog, slobodnog i demokratskog društva te „za najbržu moguću integraciju Republike Srpske i Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju“.¹³⁶

U Programu Hrvatske demokratske zajednice BiH¹³⁷ (HDZ BiH) navodi se da je to narodna stranka koja okuplja sve slojeve hrvatskoga naroda i drugih građana Bosne i Hercegovine, bazirana na načelima kršćanske demokracije te otvorena za pripadnike svih naroda i nacionalnih manjina koji prihvataju njezin Program i Statut. Tu se kaže i da je Hrvatska demokratska zajednica (HDZ BiH) demokršćanska i socijalna stranka, odnosno, suvremena, slobodnjačka, državotvorna i europska stranka koja djeluje u Bosni i Hercegovini i inozemstvu (Program, HDZ BiH.)

Hrvatska demokratska zajednica 1990 sebe pozicionira kao narodnu, socijalnu i demokršćansku stranku¹³⁸.

Narod i pravda (NiP) se u stranačkim dokumentima¹³⁹ samodefinira kao „demokratska stranak političkog centra i srednjeg puta“ koja svoj prostor nalazi „između desnih i lijevih ideologija, ubažavajući principe kapitalizma, ali i demokratskog socijalizma“.

Kada je u pitanju unutrašnja struktura navedenih političkih stranaka, sve one, uglavnom, imaju sličnu hijerarhijsku strukturu. Središnje tijelo stranke obično nazivaju stranačkom skupštinom odnosno saborom, koji se sastaje u pravilu svake četiri godine i koji bira glavna stranačka tijela (glavni odbor, predsjedništvo, predsjednika stranke). Glavni odbor je faktički zakonodavno tijelo svake stranke koje postavlja i odlučuje o naj-

136 Statut Partije demokratskog progresa usvojen na X Saboru 1. oktobra 2023. godine, dostupno na: <https://cdn.prod.website-files.com/B2%D1%83.pdf>, pristup ostvaren 08.11.2025.

137 Program HDZ BiH od 06.01.2023. godine, dostupno na: https://hdzbih.org/sites/default/files/dokumenti/HDZ%20BiH%20-%20XIV.%20Sabor%20-%20Statut%20%26%20Program_.pdf, pristup ostvaren 08.11.2025.

138 Programska načela HDZ 1990 od 11.11.2023., dostupno na: <https://hdz1990.ba/wp-content/uploads/2024/07/Programska-nacela.pdf>, pristup ostvaren 08.11.2025.

139 Deklaracija Naroda i pravde usvojena na I Kongresu stranke, novembar 2021., dostupno na: https://nip-cms.cdn.prismic.io/nip-cms/ZqlsuB5LeNNTxfPz_Kongresni-Dokumenti-A4-FINAL.pdf, pristup ostvaren 08.11.2025.

krupnijim političkim pitanjima. Unutar svake stranke postoji predsjednik i glavni tajnik stranke te je predsjednik stranke pozicija u kojoj je skoncentrirana najveća količina političke moći (Jukić, 2009: 289). Tako predsjednik stranke, pored predstavljanja stranke u javnosti, ujedno donosi i sve najznačajnije odluke poput odobravanja kandidatskih lista za izbore na svim nivoima i slično.

Prava i obaveze članova i unutrašnji odnosi

Članstvo u strankama se u većini stranaka može ostvariti s navršenih 18 godina (SDA, SDP, NiP, NS) dok se u pojedinim to pravo može i ranije ostvariti, sa navršenih 16 godina (HDZ BiH, HDZ 1990). Prava i obaveze članovi u većini stranaka ostvaruju u općinskoj/gradskoj organizaciji (SDA, SDP BiH...) Također, u statutima svih stranaka obuhvaćenih analizom navedeno je aktivno i pasivno pravo glasa članova, obaveza da promoviraju ciljeve i interese stranke čiji su članovi te obaveza da se pridržavaju programa i načela navedenih u statutu i programu stranke. Statuti svih stranaka formalno garantiraju pravo članova da biraju i budu birani, učestvuju u radu i iznose mišljenja. S druge strane, naglašava se obaveza poštivanja odluka većine i stranačke discipline. Od članova se očekuje da se pridržavaju principa unutrašnjeg reda i discipline, a u suprotnom nije isključena ni mogućnost provođenja disciplinskog postupka kojeg provode posebni organi koji imaju pravo izreći i određene sankcije, u težim oblicima narušavanja discipline obično se radi o isključenju iz stranke (SDP, HDZ 1990, SDS i druge).

Lokalni organi stranaka su u biti subordinirani centralnim organima te imaju slobodu raspravljanja i donošenja odluka kao i predlaganja kan-

didatskih lista koje se tiču samo lokalnog nivoa ali uvijek uz saglasnost centralnih organa stranke. Obaveza svih nižih nivoa je da bezpogovorno provode sve odluke i direktive koje dolaze sa viših stranačkih nivoa (SDA, SDS, SNSD, DF, SDP...). Narod i pravda (NiP) formalno omogućava članovima da predlažu inicijative i učestvuju u radu organa, ali ključne odluke i dalje donose centralni organi. U Našoj stranci naglašava se građanski i participativni karakter, ali i tu je odlučivanje strukturirano kroz predstavnička tijela. Ovakav omjer snaga vjerno oslikava distribuciju moći u kojoj prevlast imaju centralni organi.

U statutima većine stranaka koje smo analizirali naglašava se potreba transparentnog djelovanja, također, nalaže se princip tajnosti u izborom procesu budući da se tajnim glasanjem biraju najviši a u pojedinim slučajevima i niži stranački organi (HDZ 1990, SDS, SDA...).

Kandidacijski proces i izbori

Kandidacijski procesi u političkim strankama Bosne i Hercegovine uglavnom su regulirani statutima stranaka. Iako formalno uključuju više nivoa odlučivanja u praksi su najčešće centralizirani. Tako primjer Stranke demokratske akcije (SDA) pokazuje da predsjednik ima mogućnost veta na odluke predsjedništva kao i ključnu ulogu u definiranju kandidatskih lista. Slično tome, u Savezu nezavisnih socijaldemokrata (SNSD) predsjednik potvrđuje izborne liste i učestvuje u imenovanju značajnog broja članova glavnih organa.

U Srpskoj demokratskoj stranci (SDS) predsjednik ima ovlaštenje imenovanja dijela članova Glavnog odbora, dok u Partiji demokratskog progresa (PDP) postoji obaveza članova da provode odluke većine, čak i kada se s njima ne slažu.

Kod Hrvatske demokratske zajednice BiH (HDZ BiH) i HDZ 1990, centralni organi odlučuju o kandidacijskim procedurama i sastavljanju izbornih lista, što dodatno potvrđuje visok stepen centralizacije.

Distribucija moći unutar stranke

Kada je riječ o distribuciji moći, analiza statutarne dokumenata pokazuje visok stepen centralizacije moći gotovo u svim strankama. Ključne odluke, posebno one vezane za candidature i koalicije, donose uski krug rukovodilaca. Na primjer, u SNSD-u je dodatno izražena praksa kooptiranja članova glavnih organa, dok u SDA i SDS-u postoji snažna kontrola kandidacijskih procesa od strane vrha stranke. U HDZ strukturama odluke o političkoj strategiji i kadrovima koncentrirane su u uskom krugu centralnih tijela.

Zanimljivo je da, kada je u pitanju stranka SDP, statutom nisu data velika ovlaštenja predsjedniku Stranke te je njegova uloga više da koordinira rad organa partije te da se pobrine da programski ciljevi i zadaci budu realizirani. Međutim, u pojedinim slučajevima te su statutom određene granice često zanemarivane, što nije nepoznanica ni za druge političke stranke u Bosni i Hercegovini. U gotovo svim većim bosanskohercegovačkim strankama možemo primjetiti prisustvo autoritarnih tendencija predsjednika stranke uz učestalu praksu dugotrajnog ostanka na toj poziciji¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Predsjednik SNSD-a Milorad Dodik, predsjednik HDZ BiH Dragan Čović čine predsjednike stranaka s najdužim stažom na tim pozicijama. Na čelo SNSD-a 1996. godine je došao Milorad Dodik koji je i sada predsjednik ove stranke. Predsjednik HDZ-a BiH, Dragan Čović je na toj poziciji od 2005. godine kada je pobijedio Božu Ljubića nakon čega će Ljubić osnovati stranku HDZ 1990.

Sumirajući, u svim navedenim strankama možemo izdvojiti nekoliko zakonitosti po pitanju unutarstranačke demokratije poput dominacije predsjednika stranke, primjene delegatskog sistema kod unutarstranačkih izbora, centraliziranog donošenja odluka te ograničene stvarne participacije članstva.

Najprije, unutar političkih stranaka koje djeluju u Bosni i Hercegovini možemo primjetiti da je u svakoj od njih, bez obzira na ideološku, nacionalnu, programsku i bilo koju drugu odrednicu, zastupljeno pravilo discipline kao i strogo određene hijerarhije te dominantne uloge stranačkog lidera. S druge strane, ovdje je bitno spomenuti specifičnost odnosa članstva prema stranačkom lideru. U pravilu u tom odnosu „izostaje svaki oblik kritičke svijesti i djelovanja a autoritet vođe se smatra neprikosnovenim“ (Huruz, 2015:116). Ovu pojavu djelimično možemo objasniti činjenicom da se način nastajanja stranaka u BiH odvijao s vrha da bi kasnije bila proširivana baza članstva uz zadržavanje svojevrsnog monopola na upravljačke funkcije od strane uskog kruga ljudi koji čine osnivačku strukturu. Takva situacija pogodovala je da se ustabili njihov autoritarni karakter s naglašenim oligarhijskim tendencijama. Stranačko rukovodstvo je sve vrijeme zadržalo veoma široka ovlaštenja a jedno od takvih je i sačinjavanje lista za kandidate na lokalnim i općim izborima, u praksi poznat kao proces ovjeravanja lista na nivou vodstva stranke. Također, nosioci stranačkih funkcija se biraju prema delegatskom sistemu što znači da članovi stranke biraju delegate za kongres, sabor i druga tijela kolektivnog odlučivanja koji onda biraju stranačke funkcionere i donose druge važne odluke. Inače, unutarstranački izbori mogu biti redovni i vanredni uz tajno glasanje i primjenu većinskog odlučivanja (većina od prisutnih ili većina članova određenog tijela).

U komparativnom smislu, analizirane stranke pokazuju visok stepen homogenosti u organizacijskim obrascima, bez obzira na ideološke razlike. Dominacija stranačkih lidera, centralizacija odlučivanja te ograničena autonomija nižih organizacijskih nivoa govore o postojanju sta-

bilnih oligarhijskih struktura unutar stranaka u BiH što ograničava mogućnost stvarnog utjecaja članstva. Na taj način se ograničava razvoj interne političke konkurencije a dodatni problem predstavlja činjenica da normativni okvir države ne regulira eksplicitno pitanje unutarstranačke demokratije, čime se političkim strankama ostavlja širok prostor za autonomno uređivanje unutrašnjih odnosa bez jasnih demokratskih standarda. Također, iako statuti političkih stranaka sadrže odredbe koje promoviraju participaciju, transparentnost i demokratske procedure, njihova praktična primjena često odstupa od normativnih načela.

Ipak, metodološko ograničenje ovakve analize odnosi se na stvarno stanje stvari i odnosa unutar stranaka budući da su analizirani samo formalni dokumenti a ne stavovi članstva koji bi dali jasniji uvid u faktičko funkcioniranje u političkim strankama u Bosni i Hercegovini.

PARLAMENTARNA DEMOKRATIJA U BOSNI I HERCEGOVINI: REZIME KLJUČNIH NALAZA

Prvi višestranački izbori 1990. godine označili su početak političke pluralizacije, ali su istovremeno uspostavili dominantan obrazac političke mobilizacije zasnovan na etnonacionalnoj pripadnosti, koji će u velikoj mjeri biti prisutan i na narednim izbornim ciklusima. Konstanta koju možemo uočiti po pitanju izbornih rezultata u Bosni i Hercegovini od ponovnog uvođenja višestranačja pa do danas, odnosi se na to da nacionalne stranke imaju prilično široku podršku biračkog tijela koje izlazi na izbore.

U postratnom periodu, posebno od 1996. godine, dolazi do konsolidacije političkog sistema u okviru dejtonskog institucionalnog okvira, pri čemu etnonacionalne stranke zadržavaju dominantnu poziciju. Iako se u pojedinim izbornim ciklusima, poput izbora 2000. godine, pojavljuju pokušaji jačanja građanskih političkih opcija, ti pokušaji ostaju ograničenog dometa (koncentrirani su samo na FBiH) ali i kratkog trajanja. Razloge za to možemo tražiti u kombinaciji institucionalnih rješenja, etnički strukturiranog biračkog tijela, kao i u nedovoljnoj političkoj i organizacionoj snazi alternativnih aktera. Tokom posmatranog perioda uočavamo i trend postepene fragmentacije političke scene, naročito unutar etničkih političkih blokova, što dovodi do veće konkurencije, ali ne i do suštinske promjene dominantnog modela političkog predstavljanja. Istovremeno, postoji i trend pada izlaznosti i rast apstinencije birača što je posljedica sve izraženijeg nepovjerenja građana u političke aktere i institucije.

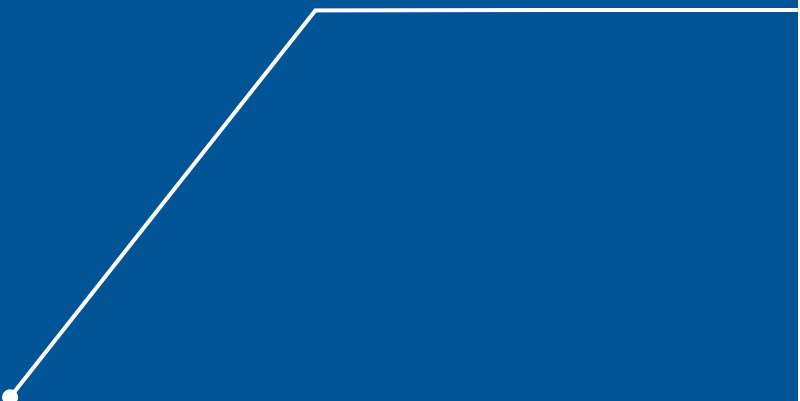
Jedna od specifičnosti izbornog sistema u Bosni i Hercegovini jeste značajan utjecaj institucionalnog uređenja uspostavljenog Dejtonskim mirovnim sporazumom. Zbog toga izborni rezultati ne predstavljaju isključivo izraz političke volje građana već su u velikoj mjeri oblikovani i institucionalnim okvirima u kojima se odvija političko nadmetanje. Na osnovu prethodne analize može se zaključiti da je političku scenu Bosne i Hercegovine u posmatranom razdoblju karakterizirala relativna stabilnost dominantnih političkih aktera te ustaljenost obrazaca političkog djelovanja što je u krajnjem rezultiralo očuvanjem postojećih odnosa političke moći.

Parlamentarna demokratija u Bosni i Hercegovini, posmatrajući generalno, sadrži nekoliko ozbiljnih strukturnih problema i nedostataka. Najprije, tu ubrajamo etničku segmentaciju političkog prostora kao i dominaciju stranačkih elita nad institucijama uz nizak nivo njihove odgovornosti spram građana/birača. Zbog svega toga na snazi je ograničen demokratski i parlamentarni razvoj uz institucionalnu neefikasnost što zahtijeva temeljite reforme izbornog i stranačkog sistema. Umjesto transformacije ka građanskom modelu demokratije, politički sistem ostaje zarobljen u okviru etničke reprezentacije. Takav model održava stabilnost političkih elita ali istovremeno proizvodi institucionalnu neefikasnost i dugoročnu političku nestabilnost. Ključni izazov za budući razvoj nije samo institucionalna reforma, već promjena obrasca političke mobilizacije, od etničkog ka programskom i građanskom.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

5

A white line graphic consisting of a diagonal segment from the top right towards the center, and a horizontal segment extending to the right edge of the page.

5

Percepcija uloge političkih stranaka se posmatrajući globalno, s vremenom i u promijenjenim društvenim i političkim okolnostima, u određenoj mjeri mijenjala. Najprije su novi mediji i kanali informiranja građana doveli do toga da presudni utjecaj i glavna uloga stranaka i stranačkog lidera u kreiranju političkog javnog mnijenja bude znatno oslabljena. Posljedica toga je bilo slabljenje veze građana, smanjenje stranačke identifikacije te nezadovoljstvo i porast sumnje u stranke. Pored toga, partije su se iznutra počele mijenjati a njihov predstavnički kapacitet je počeo slabiti usljed anomalija poput klijentelizma, korupcije i sličnog. To je utjecalo na deformiranje percepcije građana o demokratiji kao izvorno neposrednoj vladavini naroda a pored toga, unutarstranačka nedemokratičnost se preslikala i na širu društveno-političku podlogu.

Zastupanje uskih, stranačkih interesa, zapostavljanje konkretnih društvenih problema te unutrašnja logika stranaka koja primat daje kolektivitetu u odnosu na individuu su samo neke od zamjerki koje su upućene strankama u bosanskohercegovačkim prilikama. Međutim, iako postoji sve više organizacija i interesnih grupa koje nastoje da se nametnu kao relevantni politički subjekti i konkurenti strankama, još uvijek ne postoji adekvatna alternativa.

Analiza stranačkog pluralizma i multietničke stvarnosti u Bosni i Hercegovini pokazuje da se razvoj političkih stranaka i demokratskih procesa u zemlji ne može posmatrati izvan njenog specifičnog historijskog, društvenog i institucionalnog konteksta. Stranačko organiziranje u Bosni i Hercegovini od samog početka, još za vrijeme vladavine Austrougarske monarhije, bilo je u direktnoj vezi s etničkom pripadnošću, odnosno etničkim identitetima. Ta veza je višestruko odredila cjelokupan karakter

kasnijeg uvođenja i funkcioniranja demokratije i demokratskih institucija u BiH, odnosno, odredila je karakter političkog života ali i ograničila razvoj građanskog modela demokratije.

S propasti socijalizma dolazi do reafirmacije stranačkog pluralizma kao i reaktualizacije etničkih identiteta u Bosni i Hercegovini. Političke stranke koje su tada osnivane nisu bile moderne, programski profilirane stranke evropskog tipa nego su se kao dominantne nametnule etnonacionalne stranke koje nastupaju kao nosioci kolektivnih identiteta a ne predstavnici općedruštvenih interesa. U takvom ozračju bosansko-hercegovačko društvo, kao primarno multikulturalno, nastoji se svesti na podijeljeno društvo u kojem su etnokulturalne zajednice apsolutne kategorije koje funkcioniraju kao paralelni svjetovi. S druge strane, stranačka struktura je smještena u okvire etnopolitike što je dodatno ojačano dejtonskim ustavnopravnim okvirom koji je etnički princip institucionalizirao etabliirajući na taj način segmentirani pluralizam. Politička konkurencija se u takvim okolnostima ne odvija primarno na osnovu ideja i programa nego unutar etnički definiranih okvira što ograničava mogućnost stvaranja zajedničkih društvenih vrijednosti i dugoročno usporava proces demokratizacije. Rezultat ovakvog razvoja jeste politički ambijent u kojem dominira etnicizacija politike dok su pitanja građanskih prava, političke odgovornosti i javnog interesa potisnuta u drugi plan.

Kroz Ustav je konstitutivnim narodima obezbijeđen širok dijapazon kolektivnih nacionalnih prava. Tako je obavezna zastupljenost svih konstitutivnih naroda u strukturi državnih institucija kao i u procesu odlučivanja u njima a također bez njih nije moguće donijeti ustav niti ustavne promjene. Često su konstitutivni narodi jednako zastupljeni te imaju jednako pravo odlučivanja neovisno o njihovom udjelu u etničkoj strukturi stanovništva. Zbog toga smo analizi i kritici izložili koncept konstitutivnosti naroda koji je od izvorne namjene da zaštiti narode u BiH, zloupotrijebljen i obesmišljen u toj namjeni. Političko - ustavna ravnotežnost naroda koja je historijski etabliirana donošenjem odluke ZA-

VNOBiH-a zamijenjena je konceptom konstitutivnosti naroda koji tu ravnopravnost gotovo u potpunosti poništava. U takvim uslovima demokratija se ne pojavljuje kao demokratija građana nego kao demokratija etničkih grupa, odnosno konstitutivnih naroda uz naglašenu diskriminatorsku crtu prema onima koji se u tom smislu ne žele opredijeliti. Budući da je princip konstitutivnosti ugrađen u funkcioniranje cjelokupnog političkog sistema pa tako i političkih stranaka, na taj način se etnicitet institucionalizira i stalno reproducira. Posljedice na društvenoj ravni su preovlađujuće etnicizirana i na taj način parcijalizirana društvena svijest koja nije sposobna da prevaziđe uske, etničke granice i time stvori pretpostavke za formiranje seta zajedničkih društvenih vrijednosti i ciljeva.

Iako je zaštita kolektivnih identiteta važan element stabilnosti u multietničkim društvima, dominacija etničkog nad građanskim principom dovodi do narušavanja ravnoteže koja je ključna za funkcionalnu liberalnu demokratiju. Na taj način je znatno sužen prostor za razvoj političke kulture zasnovane na univerzalnim vrijednostima poput jednakosti, slobode i vladavine prava. Suštinsko pitanje je na koji način u Bosni i Hercegovini kreirati model političkog predstavljanja koji će adekvatno zastupati individualna građanska prava s jedne, te kolektivna, etnička prava, s druge strane. Pored toga, pitanje je da li je moguće i na koji način doći do zajedničke političke volje i šta treba biti njen sadržaj? Da li je to set liberalnih političkih vrijednosti koje same po sebi ne mogu imati supstancijalnu samointegrirajuću moć budući da im je potreban emocionalni i identitetski sadržaj koji bi ih na individualnom nivou internalizirao.

U tom smislu, čini nam se da određeni procesi unutar stranačkog sistema kao što je stranačka fragmentacija, unutarstranačke promjene i pojave novih političkih aktera ukazuju na postojanje potencijala za postepenu demokratizaciju i transformaciju političke scene. Ovi procesi, ma koliko u nekim slučajevima bili motivirani pragmatičnim interesima i liderskim tendencijama, mogu doprinijeti pluralizaciji političkog prostora i otvaranju mogućnosti za razvoj alternativnih političkih opcija.

U perspektivi, ključni izazov za Bosnu i Hercegovinu ostaje uspostavljanje ravnoteže između očuvanja multietničkog karaktera države i jačanja građanskog principa. Transformacija političkih stranaka u inkluzivnije i programski orijentirane aktere, zajedno s reformom institucionalnog okvira, predstavlja nužan kroak ka izgradnji stabilne i funkcionalne demokratije. Bez takvih promjena, stranački pluralizam će i dalje ostati zarobljen etničkim okvirima a demokratski potencijali društva nedovoljno iskorišteni.

LITERATURA

Enciklopedije, leksikoni i rječnici:

Anić Šime, Klaić Nikola, Domović Želimir (2002) *Rječnik stranih riječi: tuđice, posuđenice, izrazi,kratice i fraze*, Sani-plus: Zagreb

Badie, Bertrand, Berg-Schlosser, Dirk, Morlino, Leonardo (eds.) (2011) *International Encyclopedia of Political Science*, Vol.1, Sage Publication

Kasapović, Mirjana (2003) *Izborni leksikon*, Politička kultura, Zagreb

Klaić, Bratoljub (2004) *Rječnik stranih riječi, tuđice i posuđenice*, Zagreb: Nakladni zavod MH

Lavić, Senadin (2014) *Leksikon socioloških pojmova*, Sarajevo:Fakultet političkih nauka

Miller, David (ur.) (2003) *Bllackwellova enciklopedija političke misli*, Zagreb: Demetra

Nohlen, Dieter (2001) *Politološki rječnik – Država i politika*, Osijek, Zagreb, Split: Pan liber

Tadić, Ljubomir (1996) *Politikološki leksikon*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Todorović Mirjana, Nedović Slobodan (1996) *Sociološki rečnik*, Beograd: Čigoja štampa

Vujaklija, Milan (1980) *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd: Prosveta

Knjige i zbornici:

- Abazović Mirsad D. (1999) *Kadrovski rat za BiH*, Sarajevo: Savez logoraša Bosne i Hercegovine, Centar za istraživanje i dokumentaciju
- Almond, Gabriel, Verba, Sidney (1989) *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, California: Sage Publications
- Altermatt, Urs (1997) *Etnonacionalizam u Evropi*, Sarajevo: Svjetionik
- Apter, David (1968) *Ideologie and Discontent*, New York: The Free Press
- Arapović, Adis (2012) *Izborni sistem Bosne i Hercegovine: Kričička analiza i kompilacija izbornog zakonodavstva*, Centri civilnih inicijativa, Tuzla
- Arapović, Adis (2021) *Kričične tačke unapređenja izbornog sistema Bosne i Hercegovine – rubikon demokratizacije*, u Cvitković, Ivan (ur.) *Reforma izbornog zakonodavstva Bosne i Hercegovine*, Vol. 17, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, str. 11 – 26
- Arlović, Mato (2013) *Ravnopravnost i konstitutivnost naroda, ljudska prava i temeljne slobode u ustavu Bosne i Hercegovine*, u zborniku radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, *Bosna i Hercegovina – europska zemlja bez ustava, znanstveni, etički i politički izazov*, Mijo Džolan (ur.), Sarajevo, Zagreb: Synopsis, str. 371-396
- Arnautović, Suad (2009) *Političko predstavljanje i izborni sistemi u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću*, Sarajevo: Promocult
- Arnautović, Suad (1996) *Izbori u Bosni i Hercegovini '90*, Analiza izbornog procesa, Sarajevo: Promocult, dostupno na: <https://istinomjer.ba/app/uploads/2024/12/suad-arnautovic-izbori-u-bih-1900.pdf>
- Bakšić – Muftić, Jasna (2001) *Ljudska prava u ustavu Bosne i Hercegovine*, u Bakšić – Muftić, Jasna i Mijović, Ljiljana (ur.) *Čitanka ljudskih prava*, Sarajevo: Centar za ljudska prava, 281 – 308

- Bandžović, Safet (2017) *Ideja i iskustvo: jugoslavenski socijalizam i bošnjačka pozicija*, Sarajevo: Izdavač autor
- Barber, Benjamin (1984) *Strong Democracy*, Berkeley: University of California Press
- Begić, I. Kasim (1997) *Bosna i Hercegovina od Vencove do Daytonskog sporazuma*, Sarajevo: Izdanje Bosanska knjiga i Pravni centar Fonda otvoreno društvo Bosne i Hercegovine
- Beyme, von Klaus (1985) *Political Parties in Western Democracies*, Gower, Aldershot
- Birch, Sarah (2003) *Electoral Systems and Political Transformation in PostCommunist Europe*, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan
- Blondel, Jean (1963) *Voters, Parties and Leaders: the social fabric of British politics*, Harmondsworth : Penguin Books
- Blondel, Jean (1973) *Comparing Political Systems*, Wiltshire, Trowbridge: Weidenfeld and Nicolson
- Blondel, Jean (1980) *Political Leadership*, Sage: London
- Bosco, Anna, Caspar, Carlos (2001) *Four Actors in Search of a Role, the Southern European Communist Parties*, in: *Parties, Politics and Democracy in the New Southern Europe*, (eds.) Diamanduro, Nikiforos and Gunther, Richard, Baltimor and London: The John Hopkins University Press
- Brubaker, Rogers (1999) *The Manichean Myth: Rethinking the Distinction Between „Civic“ and „Ethnic“ Nationalism*, in: *Nation and National Identity. The European Experience in Perspective* (ed.) Hanspeter Kriesel et al., 55-72. Zürich: Verlag Rüegger
- Comisso, Ellen (1991) *Political Coalitions, Economic Choices*, in: *Democracy and Political Transformation*, (ed.) Szobozlai, Gyorgy, Budapest: Hungarian Political Science Organization

- Cox, Gary W. (1997) *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*, Cambridge: Cambridge University Press
- Dahl, Robert (1990) *Party Systems and Patterns of Oppositions*, In: *The West European Party System*, Ed. Peter Mair, Oxford: Oxford University Press
- Dal, Robert (1999) *Demokratija i njeni kritičari*, Podgorica: CID
- Dalton, Russell and Wattenberg, Martin (2002) *Partisan Change and Democratic Process*, In: *Parties without Partisan in Advanced Industrial Democracies*, (eds.) Russell Dalton and Martin Wattenberg, London: Oxford University Press
- Dejanović, Momir (2014) *22 godine višepartizma u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj*, Sarajevo: Rabic
- Deren-Antoljak, Štefica (1992) *Izbori i izborni sustavi*, Društvena istraživanja, br. 2/god.1, str. 215-230, Zagreb
- Diamond, Larry (1999) *Developing Democracy: Toward Consolidation*, The John Hopkins University Press, Baltimore
- Duraković, Nijaz (1978) *Klasno i nacionalno u socijalističkom samoupravnom društvu*, Sarajevo: Marksistički studijski centar Gradske konferencije SKBiH
- Duverger, Maurice (1965) *Political Parties, Their Organization and Activity in the Modern State*, London
- Duverger, Maurice (2001) *Politička sociologija*, Osijek/ Zagreb/ Split: Pan liber
- Džaja, Srećko (2004) *Politička realnost jugoslavenstva : (1918-1991) : s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, Zagreb: Svjetlo riječi

- Đaković, Luka (1980) *Položaj Bosne i Hercegovine u Austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914-1918*, Tuzla:Univerzal
- Đaković, Luka (1985) *Političke organizacije bosanskohercegovačkih Hrvata katolika*, Zagreb: Globus
- Eisenstadt, S.N. (1965) *Essays on Comparative Institutions*, New York, London and Sydney: John Wiley and Sons
- Epstein, Leon D.,(1967) *Political Parties in Western Democracies*, New York: Praeger Publ.
- Fejzić, Elvis (2016) *Transformacija upravljanja državom: korporacijski imperijalizam na djelu*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka
- Fejzić, Elvis (2015) *Bosanskohercegovačka socijaldemokratija: geneza, politička dogmatika i perspektiva*, Zbornik *Razgovor o ljevici: identitet, kriza i izazovi u Bosni i Hercegovini danas*, Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), Sarajevo
- Filandra, Šaćir (2010) *Bošnjaci i Hrvati: od jednakosti do razlika*, u zborniku *Hrvati u BiH: problemi ustavnog položaja, kulturni razvoj i nacionalni identitet* (2010) Markešić, Ivan (ur.) Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 23-35 str.
- Filandra, Šaćir (1998) *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo: Sejtarija, Sarajevo
- Filandra, Šaćir (2012) *Bošnjaci nakon socijalizma: o bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu*, Sarajevo: BZK Preporod, Zagreb: Synopsis
- Fink-Hafner, Danica (2006) *Struktura i karakteristike razvoja političkog pluralizma u Sloveniji 1989 – 2004*, u: Fink – Hafner, Danica, Pejanović Mirko, (ur.) *Razvoj političkog pluralizma u Sloveniji i Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Ljubljanka: Promocult, str. 17 – 44

- Fink-Hafner, Danica, Pejanović Mirko, (ur.) (2006) *Razvoj političkog pluralizma u Sloveniji i Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Ljubljana: Promocult
- Fink-Hafner, Danica (2001) *Politične stranke*, Ljubljana: Fakultet za društvene vede
- Fisher, Stephen (1980) *The Decline of Parties – Thesis and the Role of Minor Parties*, in: *Western European Party Systems*, (ed.) Merkl, Peter, New York: The Free Press
- Flanagan, Scott and Dalton, Russell (1990) *Models of Changes*, in: *The West European Party System*, (ed.) Mair, Peter, Oxford: Oxford University Press
- Flinders, Matthew (2017) *Braneći politiku: Zašto je demokracija bitna u 21.stoljeću*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti
- Gati, C. (1996) *If not Democracy, what? Leaders, Laggards and Losers in the Postcommunist World*, u Mandelbaum, M. (ed.), *Postcommunism, Four Perspectives*, Council of Foreign Relations, pp. 170-194
- Goati, Vladimir (1996) *Stabilizacija demokratije ili povratak monizmu, „Treća Jugoslavija“ sredinom devedesetih*, Podgorica: UNIREKS
- Goati, Vladimir (2007) *Političke partije i partijski sistemi*, Podgorica: Centar za monitoring - CEMI, Fakultet političkih nauka
- Gray, John (2000) *Two Faces of Liberalism*, New York: The New Press
- Hadžiabdić, Irena/Petrić, Branko/Gušić, Hasida/Tošović, Sanja (2018) *Praktikum za finansiranje izborne kampanje i političkih stranaka*, Sarajevo: Centralna izborna komisija Bosne i Hercegovine
- Hadžijahić, Muhamed (1974) *Od tradicije do identiteta*, Sarajevo: Svjetlost

- Hague, Rod; Harrop, Martin (2014) *Uporedna vladavina i politika: uvod*, Beograd: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Hejvud, Endru (2004) *Politika*, Beograd: Clio
- Hofer, Erik (2004) *Pravi vernik, Misli o prirodi masovnih pokreta*, Niš: Prosveta
- Huntington, Samuel (1991) *The Third Wave – Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press
- Huntington, Samuel (1973) *Political Order in Changing Societies*, New Heaven and London: Yale University Press
- Huruz, Elma (2015) *Internal Party Democracy*, In: Arnautović, S., Mujagić, N., Kapidžić, D., Osmić, A., Huruz, E., *Political Pluralism and Internal Party Democracy* (pp.113 - 135), Podgorica: Centar za monitoring i istraživanje
- Ibrahimagić, Omer (2009) *Državnopravni i politički razvitak Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Autor
- Ibahimagić, Omer (1999) *Politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Magistrat
- Ibrahimagić, Omer (1995) *Bosna i Bošnjaci – narod koji su trebali nestati*, Sarajevo: Svjetlost
- Ibrahimagić, Omer (1999) *Politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Magistrat, Sarajevo
- Imamović, Mustafa (1997) *Pravni položaj i unutrašnje politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Sarajevo: Bosanski kulturni centar
- Imamović, Mustafa (2003) *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Magistrat

- Ingelhart, Ronald (1990) *The Nature of Value Changes*, in: *The West European Party Systems*, (ed.) Mair, Peter, Oxford: Oxford University Press
- Išek, Tomislav (1991) *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929/1941*, Sarajevo: Institut za istoriju
- Jović, Dejan (2003) *Jugoslavija, država koja je odumrla*, Zagreb: Prometej
- Jukić, Zvonimir (2009) *Političke stranke*, in: *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine – izabrani aspekti*, Gavrić, Saša, Banović, Damir, Krause, Christina (eds.) Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Konrad Adenauer, pp. 264 – 291
- Kalanj, Rade (2010) *Identitet i politika identiteta (Politički identitet)*, u: *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, Budak, Neven, Katunarić, Vjeran (ur.), Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo; Pravni fakultet, str. 117-133
- Kapidžić, Damir (2019) *Multietnička demokracija*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka
- Katz, Richard, Mair, Peter (2002) *The Ascedancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth – Century Democracies*, in: *Political Parties, Old Concept and New Challenges*, (eds.) Gunther, Richard, Montero, Jose Ramon and Linz, Juan, Oxford: Oxford University Press
- Kirscheimer, Otto (1966) *The Transformation of the Western European Party Systems*, in: Pallombara, Joseph and Weiner, Myron (eds.) *Political Parties and Political Development*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- Kitschelt, Herbert, Mansfeldova, Zdenka, Markowski, Radoslaw and Toka, Gabor (2000) *Post-Communist Party System Competition, Representation and Inter-Party Cooperattion*, Cambridge: Cambridge University Press

- Kraljačić, Tomislav (1987) *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Sarajevo: V. Maseleša
- La Palombara, Joseph, Weiner, Myron (1966) *Conclusion*, in *Political Parties and Political Development*, La Palombara, Joseph and Weiner, Myron (eds.), Princeton: Princeton University Press
- Lajphart, Arend (2003) *Modeli demokratije, Oblici i učinak vlade u trideset šest zemalja*, Podgorica: CID, Beograd: Službeni list SCG
- Lazić, Tatjana (2016) *Političko vođstvo: teorije i iskustva u savremenim demokratijama*, Dobra knjiga: Sarajevo
- Leiserson, Averil (1958) *Parties and Politics*, u: Pulišević, Stjepan (ed.) *Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema*, Zagreb: Naprijed, str. 135-139
- Lewis, Paul G. (2001) *Political Parties in Post – Communist Eastern Europe*, London and New York: Routledge
- Lijphart, Arend (1992) *Demokracija u pluralnim društvima*, Zagreb: Globus, Školska knjiga
- Lippset Seymour, Martin and Rokkan, Stein (1967) *Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*, New York: The Free Press
- Lipset, Seymour, Martin (2001) *The Americanization of the European Left*, In: *Political Parties and Democracy*, (eds.) Larry Diamond and Richard Gunther, Baltimor: John Hopkins University
- Lipset, Seymour Martin (1969) *Politički čovek*, Beograd: Izdavačko preduzeće „Rad“
- Lipset, Seymour Martin, Lakin, Jason M. (2006) *Demokratski vek*, Beograd: Alexandria Press

- Lučić, Iva (2009) *Stavovi Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije o nacionalnom identitetu bosanskih Muslimana/ Bošnjaka. Između afirmacije, negacije i konfesionalne artikulacije*, u Kamberović, Husnija (ur.) *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*, zbornik radova, Sarajevo: Institut za istoriju, str. 97-115
- Lučić, Ivica (2013) *Bosna i Hercegovina u suprotstavljenim nacionalnim koncepcijama od kraja osmanskog carstva do nastanka Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, u Džolan, Mijo (ur.) zbornik radova *Bosna i Hercegovina – europska zemlja bez ustava, znanstveni, etički i politički izazov*, Zagreb, Sarajevo: Synopsis, str. 103-124
- Malešević, Siniša (2017) *Države – nacije i nacionalizam: Organizacija, ideologija i solidarnost*, Zagreb: Jesenski i Turk
- Mann, Michael (1993) *The Sources of Social Power*, Vol 2, London: Cambridge University Press
- Markešić, Ivan (2004) *Kako smo sačuvali BiH*, Sarajevo-Zagreb: HNV – Synopsis
- Matić, Milan (1968) *Država i politika*, Beograd: Filip Višnjić, Beograd
- Merkel, Peter (1980) *The Sociology of European Parties: Members, Voters and Social Groups*, in: *Western European Party System, Trend and Prospects*, (ed.) Merkel, Peter, London: the Free Press
- Michels, Robert (1990) *Sociologija partija u suvremenoj demokraciji: istraživanja o oligarhijskim tendencijama u životu skupina*, Zagreb: Informator, Biblioteka Politička misao
- Mill, John Stuart (1989) *Razmatranja o predstavničkoj vladavini*, u J.S.Mill, *Izabrani politički spisi*, drugi svezak, Zagreb: Informator i Fakultet političkih znanosti
- Monod, Jean-Claude (2014) *Što je vođa u demokraciji? Politike karizme*, Zagreb: Tim press

- Mujakić, Muhamed (2025) *Institucije države Bosne i Hercegovine*, Dobra knjiga: Sarajevo
- Mujkić, Asim (2007) *Mi, građani Etnopolisa*, Sarajevo: TKD Šahinpašić
- Nadaždin Defterdarević, Mirjana (2014) *Ljudska prava u Bosni i Hercegovini – pretpostavke uspješne realizacije*, u zborniku radova sa Međunarodne naučne konferencije *Javni i privatni aspekti nužnih pravnih reformi u BiH: Koliko daleko možemo ići?*, str. 73 – 91
- Nešković, Radomir (2013) *Nedovršena država – Politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Friedrich Ebert – Stiftung
- Neumann, Sigmund (1956) *Modern Political Parties, Approaches to Comparative Politics*, (ed.) Neumann, Sigmund, Chicago: Chicago University Press
- Nikić Čakar, Dario (2013) *Prezidencijalizacija političkih stranaka*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti
- Nohlen, Dieter (1992) *Izbornopravno i stranački sustav*, Zagreb: Školska knjiga
- Nohlen, Dieter (2001) *Politološki rječnik; država i politika*, Osijek-ZagrebSplit: Pan Liber
- Orlović, Slaviša (2023) *Nadziranje demokratije*, Beograd: Clio, Fakultet političkih nauka
- Orlović, Slaviša (2015a) *Izborni bumerang*, Beograd: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Orlović, Slaviša (2015b) *Partije i partijski sistemi, Teorijsko-analitički okvir*, Beograd: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
- Ovčina, Ismet (2007) *Političke stranke i demokratija*, Sarajevo: DES
- Panebianco, Angelo (1988) *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge: Cambridge University Press

- Papić, Žarko (2013) *Odnos građanskog i nacionalnog – civilno društvo i ravnopravnost*, u zborniku radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, *Bosna i Hercegovina – europska zemlja bez ustava, znanstveni, etički i politički izazov*, Mijo Džolan (ur.), Sarajevo, Zagreb: Synopsis, str. 143-163
- Pedersen, Morgens (1990) *Electoral Volatility in Western Europe, 1948-1977*, In: *The West European Party System*, (Ed.) Peter Mair, Oxford: Oxford University Press
- Pejanović, Mirko (1999) *Bosansko pitanje i Srbi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Bosanska knjiga
- Pejanović, Mirko (2005) *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*, Sarajevo: Šahinpašić, Sarajevo
- Prelot, Marcel (1976) *Političke institucije i ustavno pravo*, Beograd: Prosveta
- Pulišević, Stjepan (ed.) (1971) *Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema*, Zagreb: Naprijed, str. 161-164
- Purivatra Atif (1970) *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Sarajevo: Svjetlost
- Purivatra, Atif (1977) *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo: Svjetlost
- Ravlić, Slaven (2007) *Transformacija predstavničke funkcije političkih stranaka*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 57, (6) 979-1004
- Ravlić, Slaven, Čepo, Dario (2014) *Uvod u političku znanost*, Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Studijski centar za javnu upravu i javne financije

- Ribičić, Ciril (2000) *Geneza jedne zablude – Ustavnopravna analiza formiranja i djelovanja Hrvatske zajednice (Republike) Herceg – Bosna*, Zagreb: Jesenski-Turk; Sarajevo: Sejtarija
- Rose, Richard and Mackie, Thomas (1988) *Do Parties Persist or Fail? The Big Trade-off Facing Organizations*, u: Lawson, Kay and Merkl, Peter (ur.) *When Parties Fail, Emerging Alternative Organizations*, Princeton: Princeton University Press
- Sadiković, Elmir (2019) *Subnacionalni konstitucionalizam i demokratija: Bosna i Hercegovina između liberalnog i etničkog nacionalizma*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu
- Sartori, Giovanni (1990) *Structuring the Party System*, in: *The West European Party System*, Mair, Peter (ed.), Oxford: Oxford University Press
- Sartori, Giovanni (2002) *Stranke i stranački sustavi*, Zagreb: Politička kultura
- Scarrow, Susan, Webb, Paul, and Farrell, David (2000a) *From Social Integration to Electoral Contest, The Changing Distribution of Power within Political Parties*, In: *Parties without Partisans, Political Change in Advanced Industrial Democracies*, (eds.) Russell Dalton and Martin Wattenberg, London: Oxford University Press.
- Scarrow, Susan E. (2000b) *Parties without members? Party organization in a changing electoral environment*, u *Parties without Partisans, Political Change in Advanced Industrial Democracies*, (eds.) Russell Dalton and Martin Wattenberg, London: Oxford University Press. pp. 79-101
- Seiler, Daniel-Louis (1999) *Političke stranke*, Osijek, Zagreb, Split: Pan Liber

- Seizović, Zarije (2012) *Etno - mobilizacija i institucionalna diskriminacija u Bosni i Hercegovini, kratak povijesno – pravno – politološki diskurs*, u zborniku *Politička participacija u BiH*, priređivači Arijana Aganović i Saša Gavrić, edicija BH politika, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 1137
- Sekulić, Hodson, Massey (2004) *Nacionalna tolerancija u bivšoj Jugoslaviji*, u Sekulić, Duško; Šporer, Željka; Hodson, Randy; Massey, Garth; Županov, Josip, (ur.) *Sukobi i tolerancija, O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo, str. 59-83
- Sforza, Serenella (2002) *Party Organization and Party Performace: The Case of the Socialist Party*, In: *Political Parties, Old Concept and New Challenges*, (eds.) Richard Gunther, Jose Ramon Montero and Juan Linz, Oxford: Oxford University Press
- Smith, G. (1991) *In Search of Small Parties: Problems and Definition, Classification and Significance*, in Muller-Rommel, F., Pridham, G. (eds) *Small Parties in Western Europe: Comparative and National Perspective*, Sage, pp. 23-40
- Spasojević, Dušan (2024) *Antipolitika*, Novi Sad: Akademaska knjiga
- Thomson, Edvard (1991) *And ad Histories, in: Europe from Bellow, An East-West Dialog*, (ed.) Caldor, Mary, London: Verso
- Trnka, Kasim (2000) *Konstitutivnost naroda*, Sarajevo: Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca
- Veber, Maks (1976) *Privreda i društvo*, Beograd: Prosveta
- Ver, Lyne de Heather (2009) *Conceptions of Leaderships, Development Leadership Programme*: Australia

- Von dem Berge, Benjamin, Poguntke, Thomas (2017) *Varieties of Intra-Party Democracy: Conceptualization and Index Constuction*, u : Scarow, Susan E., Webb, Paul D. i Poguntke, Thomas (ur.) *Organizing Political Parties. Representation, Participation, and Power*, Oxford University Press, Oxford: 136-157
- Von Beyme, Klaus (1985) *Political Parties in Western Democracies*, Aldershot: Gower Publishing
- Von Beyme, Klaus (2005) *Transformacija političkih stranaka*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti
- Vujčić, Vladimir (2008) *Kultura i politika*, Zagreb: Politička kultura
- Waller, Michael (1994) *Groups, Parties and Political Change in Eastern Europe from 1977*, In: *Democratization i Eastern Europe, Domestic and International Perspectives*, (Eds.) Geoffrey Pridham and Paul Lewis, London and New York: Routledge.
- Waller, Michael (1996) *Party Inheritences and Party Identity*, u: Pridham, Geoffrey and Lewis, Paul (ur.) *Stabilising Fragile Democracies*, London and New York: Routledge
- Zaigler, Harmon (1964) *Interest Groups in American Society*, u:
- Zgodić, Esad (2015) *Partije i koalicije*, Sarajevo: CPU Printing Company
- Zgodić, Esad (2003) *Bosanska politička misao: austrougarsko doba*, Sarajevo: DES
- Zgodić, Esad (2000) *Titova nacionalna politika*, Sarajevo: Kantonalni odbor SDP BiH Sarajevo

Članci u časopisima:

- Ágh, Atilla (1994) *Hungarian Party System and party Theory in the Transition of Central Europe*, Journal of Theoretical Politics, (2), 6, pp. 217-238
- Blažević, Robert (1989) *U potrazi za novom osnovom legitimiteta socijalističkih poredaka*, Politička misao, Vol. XXVI, No. 4, str. 71 – 75
- Brubaker, Rogers (2002) *Ethnicity without Groups*, Arch. europ.sociol., XLIII, 2; 163189
- Brunsko, Zagorka (1999) *Birači, političari i birokracija u svjetlu teorije javnog izbora*, Politička misao, Vol. XXXVII, br.3, str. 89-100
- Copus, Colin, Clark, Alistair, Reynaert, Herwig, Steyvers, Kristof (2009) *Minor Party and Independent Politics beyond the Mainstream: Fluctuating Fortunes but a Permanent Presence*, Parliamentary Affairs, vol. 62, No. 1, pp. 4-18
- Deren-Antoljak, Štefica (1992a) *Izbori i izborni sustavi*, Društvena istraživanja, God. 1, br.2, str. 215-230, Zagreb
- Deren-Antoljak, Štefica (1992b) *Izborni sistemi i Duvergeov zakon*, Politička misao, Vol. XXIX, No. 2., str. 23-36, Zagreb
- Duraković, Nijaz (2006) *Tranzicijski procesi od SFRJ do Bosne i Hercegovine (Teze)*, Godišnjak BZK „Preporod“, godina VI, str. 36-49
- Đukanović, Dragan (2006) *Izborni sistemi u zemljama nastalim na području nekadašnje Jugoslavije*, Međunarodni problemi, Vol. LVIII, br. 4, pp. 513-536
- Evans, Geoffrey and Whitefield, Stephen (1993) *Identifying the Bases of party Competition in Eastern Europe*, British Journal of Political Sciences, 23, pp. 521-548

- Galić, Branka (2000) *Politička kultura „novih demokracija“*, Revija za sociologiju, Vol XXXL, No. 3-4, str. 197.-209.
- Gerring, John (2005) *Minor Parties in Plurality Electoral Systems*, Party Politisc, Vol. 11, No. 1, pp. 79-107
- Gibson, Rachel K. (2015) *Party change, social media and the rise of 'citizen-initiated' campaigning*, Party Politics, Vol 21 (2), pp. 183 – 197
- Golijan, Dragan; Stanković, Vladan; Golijan, Jelena (2017) *Funkcionisanje parlamenta u Bosni i Hercegovini*, naučno – stručni časopis SVAROG, br. 14. maj 2017, str. 72-82
- Grbić, Čedo (1975) *Samoupravljanje i država u razvoju socijalističkog samoupravnog sistema u Jugoslaviji*, Politička misao: časopis za politologiju, Vol. 12, No. 3
- Grebo, Zdravko (1992) *Ratni ciljevi, Oslobođenje*, Sarajevo, 14. oktobar 1992. godine
- Hadžibegović, Ilijas (2000) *Radnički socijalistički pokret u Bosni i Hercegovini do kraja Prvog svjetskog rata, i stvaranje zajedničke države 1918. godine*, „Socijaldemokrat“, br. 1. Sarajevo
- Harmel, Robert and Janda, Kenneth (1994) *An Integrated Theory of Party Goals and Party Change*, Journal of Theoretical Politics 6 (3), pp. 259-287
- Kalanj, Rade (2007) *Dimenzije modernizacije i mjesto identiteta*, Soc.ekol. Zagreb, Vol. 16, No. 2-3, 113 – 156 str.
- Kasapović, Mirjana (1996) *Demokratska tranzicija i političke institucije u Hrvatskoj*, Politička misao, Vol. XXXIII, br. 2-3, str. 84-99
- Kasapović, Mirjana (1994) *Političke stranke i stranački sustav u Hrvatskoj*, Politička misao, 1, str. 171-188

- Kasapović, Mirjana (2007) *Metodološki problemi kritike konsocijacijske demokratije u Bosni i Hercegovine*, Status – magazin za političku kulturu i društvena pitanja, br. 12, str. 136 – 143
- Kasapović, Mirjana and zakošek, Nenad (1994) Election and Emerging Party System in Post-Socialist Croatia, prepared for the XVI IPSA World Congress, August 21-25, Berlin, Germany
- Katunarić, Vjeran (1994) *Moć i etnonacionalizam*, Migracijske teme, br. 10, 3-4, str. 209 – 224
- Katz, Richard S, Mair, Peter (1995) *Changing models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party*, Party Politics, Vol. 1. No. 1, pp. 5 – 28
- Kitschelt, Herbert (1992) *The Formation of Party Systems in East Central Europe, Politics and Society*, 1, pp. 29-50
- Kovačević, Slaven (2021) *Konsocijacijska demokratija Arenda Lijpharta vs. liberalna demokratija: Primjer Bosne i Hercegovine*, Pregled: časopis za društvena pitanja, 62(1), str. 113 - 136
- Lorwin, Val R. (1971) *Segmented Pluralism: Ideological Cleavages and Political Cohesion in the Smaller European Democracies*, Comparative Politics, Vol. 3., No.2., pp. 141 – 175
- Lovrenović, Ivan (2006) *Konsocijacijski model uređenja države – spas ili krah Bosne i Hercegovine*, STATUS, magazin za političku kulturu i društvena pitanja, br. 10 (članak originalno objavljen u časopisu Dani, 4. i 11.8.2006
- Mainwaring, Scott (1998) *Party Systems in the Third Wave*, Journal of Democracy, No. 3, pp. 67-82
- Medić, Jasmin (2021) *Politička i nacionalna polarizacija u Bosni i Hercegovini Projekti 'regionalizacije' 1991*, Prilozi Instituta za historiju, br. 50, str. 283 - 315

- Merkel, Wolfgang (1999) *Teorije transformacije: demokratska konsolidacija postautoritarnih društava*, Politička misao, Vol XXXVI, br.3, str. 121-150
- Miraščić, Dženeta, Begić, Zlatan (2009) *Pravna priroda bosanskohercegovačkog pluralnog društva i najznačajnije specifičnosti njegovog savremenog ustavnog uređenja*, Revus, Journal for Constitutional Theory and Philosophy of Law/Revija za ustavnu teoriju i filozofiju prava, br. 11, str. 73 – 96
- Mitev, Petar, Emil (1991) *From Communism to Democracy, The New Elites in the Context of the Social Changes*, Paper Presented in International Conference: New Elites, Social Stratification and Social Mobility in the Course of Antinomienclatura Revolution, American University, Blagoevgrad.
- Mujkić, Asim (2012) *Problem unutrašnjih priznanja u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak BZK „Preporod“, godina XII, str. 161 – 171
- Mujkić, Asim (2008) Ideološki problemi konsocijacijske demokratije u Bosni i Hercegovini, Odjek, www.odjek.ba/index.php?broj=13&id=00, pristup ostvaren 12.5.2018.
- Mujkić, Asim (2007) *Treći entitet (II): „bauk“ liberalne demokratije kruži Bosnom*, Status – magazin za političku kulturu i društvena pitanja, br. 12, str. 154 – 162
- Mujkić, Asim (2006) *Možemo li provesti odluke ZAVNOBiH-a*, STATUS, magazin za političku kulturu i društvena pitanja, br. 10
- Mujkić, Asim (2006a) *Konsocijacijski model uređenja države – spas ili krah Bosne i Hercegovine*, STATUS, magazin za političku kulturu i društvena pitanja, br. 10 (članak originalno objavljen u časopisu Dani, 4. i 11.8.2006)

- Nohlen, Dieter (1990) *Većinski izbori i razmjerni izbori*, Politička misao (prijevod), Vol XXVII, No.4., str. 179-200
- Ofe, Claus (1991) *Capitalism by Democratic Theory Facing the Tripple Transition in East-Central Europe*, Social Research, 58 (4), pp. 865-892
- Pađen, Ivan (2002) *Političke stranke i javno dobro*, Politička misao, Vol. XXXIX, Zagreb, str. 133.-156.
- Pedersen, Mogens N. (1982) *Towards a new typology of party lifespans and minor parties*, Scandinavian Political Studies, 5(1), pp. 1-16
- Pehar, Antonio (2014) *Utemeljenje Bosne i Hercegovine na načelima ustavnog patriotizma*, Političke analize, Vol. 5. No. 19, str. 9 – 13
- Pobrić Nurko (2016) *Federalizam i konsocijacija za BiH – osvrt na jednu studiju*, Fondacija Centar za javno pravo, str. 1-19
- Posavec, Zvonko (1995) *Slom socijalizma i uspon nacionalizma*, Politička misao, Zagreb, br. 1. 1995. str. 142
- Reilly, Benjamin (2002) *Electoral Systems for Devided Societies*, Journal of Democracy, Vol. 13, No.2, pp. 156 – 170
- Riis, Ole (1993) *Recent Developments in the Study of Religion in Modern Society*, Acta Sociologica, 36:371-383
- Sadiković, Elmir (2018) *Bosna i Hercegovina između etnonacionalnog ekskluzivizma i građanske demokratije*, Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture „Preporod“, br. 1, str. 146.-161.
- Sartori, Giovanni (1976) *Party and Party Systems, A Framework for Analysis*, Vol. I, New York: Cambridge University Press
- Schmitter, Philippe C.; Karl, Terry Lynn (1991) *What democracy is...and is not*, Journal of Democracy, Vol. 2, Issue 3, pp. 75-88

- Stanković-Pejnović, Vesna (2012) *Konsocijacijska demokratija u Makedoniji*, Časopis Sociološka luča, br.VI/I, Nikšić
- Strøm, Kaare (1990) *A Behavioral Theory of Competitive Political Parties*, American Journal of Political Sciences, 34: 565-598
- Surlić, Stefan (2013) *Pojam, vrste i osnovna obeležja parlamentarnog mandata*, Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Beogradu, Vol. 7, br. 9, str. 51-64
- Šijaković, Ivan (2005) *Građansko društvo u kandžama etnokratije*, Status, magazin za političku kulturu i društvena pitanja, br. 6, str. 106.-111.
- Trlin, Davor (2023) *Testiranje teorije Arenda Lijpharta u pravnom i političkom sistemu Evropske unije*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Banja Luci, 01/2023., str. 21-38.
- Vlaisavljević, Ugo (2004) *Jugoslovenski komunizam i poslije: kontinuitet etnopolitike*, Status, magazin za (političku) kulturu i društvena pitanja, br.2, str. 118- 123
- Vučićević, Dušan (2011) *Od konsocijativne do demokratije sa podeljenom vlašću: Lajphartova teorijska konceptualizacija*, Srpska politička misao, br. 1/2011, godina XVIII, sveska 31, str. 75 – 96
- Vujić, Vladimir (1999) *Politička kultura: politička potpora (legitimacija, povjerenje, identitet)*, Politička misao, Vol. XXXVI, br. 3, str. 101 – 120
- Vukojević, Stefan (2017) *Stranački sistem Bosne i Hercegovine: u potrazi za adekvatnim teorijsko – analitičkim okvirom*, Beograd: Godišnjak Fakulteta političkih nauka, godina XI, broj. 18, str. 65 – 82
- Zagorka Golubović, *Nova levica, socijalizam i personalizam*, Republika, br. 272. god. 2001. ; dostupno na http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/2001/272/272_20.html

Zakošek, Nenad (1992) *Demokracija i socijalizam između komplementarnosti i kontradikcije*, Politička misao: Časopis za politologiju, vol. 29, No. 4, str. 101-108

Dokumenti:

Izborni zakon Bosne i Hercegovine (neslužbeni prečišćeni tekst), https://www.izbori.ba/Documents/documents/ZAKONI/Izborni_zakon_PRECISCENI_TKST-bos.pdf

Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine iz 1974. godine, dostupno na: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Motions/NotIndexable/IT-04-74/MS6451R0000329835.pdf>

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963., dostupno na: <https://pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2019/05/Ustav-SFRJ-iz-1963.pdf>

Ustav Bosne i Hercegovine, http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf

Ustavni sud BiH, odluka U 5/98, tačka 60, 1.VII 2000., http://www.ustavnisud.ba/dokumenti/_bs/u-5-98-12209.pdf

Presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine, http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/novosti/default.aspx?id=1008&langTag=bsBA

Završni izvještaj Izborne posmatračke misije OSCE/ODIHR, Opći izbori, 12. oktobar 2014, <https://www.osce.org/bs/odihr/elections/bih/136461?download=true>

LITERATURA

Statut Stranke demokratske akcije, dostupan na https://sda.ba/assets/img/statut_sda.pdf

Programska deklaracija SDA dostupno na: https://sda.ba/assets/docs/Programska_deklaracija_8_Kongres.pdf

Statut Socijaldemokratske partije BiH dostupno na http://sdp.ba/datoteke/uploads/dokumenti/STATUT_SDP_BiH.pdf

Program Socijaldemokratske partije BiH, oktobar 2015, dostupno na: <https://sdp.ba/datoteke/uploads/PROGRAM-SDP-BIH.pdf>

Statut SNSD-a, dostupno na https://snsd.org/wp-content/uploads/2012/03/STATUT_SNSD_usvojen_na_VI_Saboru.pdf

Programska opredjeljenja SNSD-a dostupno na: <https://snsd.org/wp-content/uploads/2024/04/%D0%A1%D0%9D%D0%A1%D0%94-09-2024.pdf>

Statut političke stranke Demokratska fronta, dostupno na <http://fronta.ba/index.php/statut/>

Programska deklaracija Demokratske fronte, dostupno na: <http://fronta.ba/index.php/za-gradjansku-drzavu/>

Statut HDZ 1990, dostupno na <https://hdz1990.ba/wp-content/uploads/2024/07/Statut-HDZ1990.pdf>

Programska načela HDZ 1990, dostupno na: <https://hdz1990.ba/wp-content/uploads/2024/07/Programska-nacela.pdf>

Statut i program HDZ BiH, dostupno na https://s3.eu-central-1.amazonaws.com/public.storage.cms.collabiz.app/organizations/org_cmocx1gt0000501469l92uh55/assets/20260429_07_57-asset-639130462586033476.pdf

Statut Naša stranka dostupno na <https://www.nasastranka.ba/bs/dokumenti>

Programska deklaracija 2021 Naša stranka, dostupno na: https://www.nasastranka.ba/uploads/documents/7-programska-deklaracija-1_1630753060.pdf

Program Srpske demokratske stranke, dostupno na <https://www.sds.rs/program/>

Statut Srpske demokratske stranke, dostupno na: <https://cdn.prod.website-files.com/B2%D1%83.pdf>

Politička deklaracija PDP-a za period 2019.-2039., dostupno na: <https://cdn.prod.website-files.com/6459fecb790.pdf>

Program obnove Republike Srpske, dostupno na <http://pdp.rs.ba/wpcontent/uploads/2017/10/Program-Obnove-Republike-Srpske-konacno-1.pdf>

Platforma za djelovanje Predsjedništva Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima, dostupno na: https://www.alijazetbegovic.org/wp-content/uploads/2024/12/Platforma-za-djelovanje-Predsjednistva-Republike-Bosne-i-Hercegovine-u-ratnim-uslovima_26_06_1992-FINAL.pdf

Statut, Program i Programska deklaracija HDZ BiH dostupno na https://www.hdzbih.org/hr/meni/menu_cmogxtiby00cg0146soo7gefy

Dnevna štampa:

Tekst „Pravedno uređenje Bosne i Hercegovine. Prijedlog za konferenciju u Butmiru u Sarajevu, 20.10.2009“, Oslobođenje, 16.10.2009, str. 11

Tekst „Čović: Građanska država = Islamska država“, Oslobođenje, 6. februar 2018. godine, dostupno na <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/covic-gradanska-drzavaislamska-drzava>

Biografija autorice

Elma Huruz Memović rođena je 1985. godine u Sarajevu. Magistrirala je i doktorirala na Fakultetu političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu. Na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu birana je u zvanje asistenta 2010. godine a 2015. u zvanje višeg asistenta na oblast Političkih nauka.

Od 2019. godine je docentica na Fakultetu političkih nauka, Odsjek za politologiju, gdje je u nastavi angažirana na predmetima Uvod u politologiju, Javne politike, Izborni sistemi i Politička antropologija. Tokom akademske 2020./21. godine bila je angažirana kao predavač na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli na predmetu Uvod u politologiju.

Autorica je više naučnih i stručnih radova iz oblasti političkih nauka kao i učesnica domaćih, regionalnih i internacionalnih znanstvenih skupova. Njena naučna i istraživačka interesovanja obuhvataju izborne sisteme, političke stranke, etničke i rodne odnose.

